NEB
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

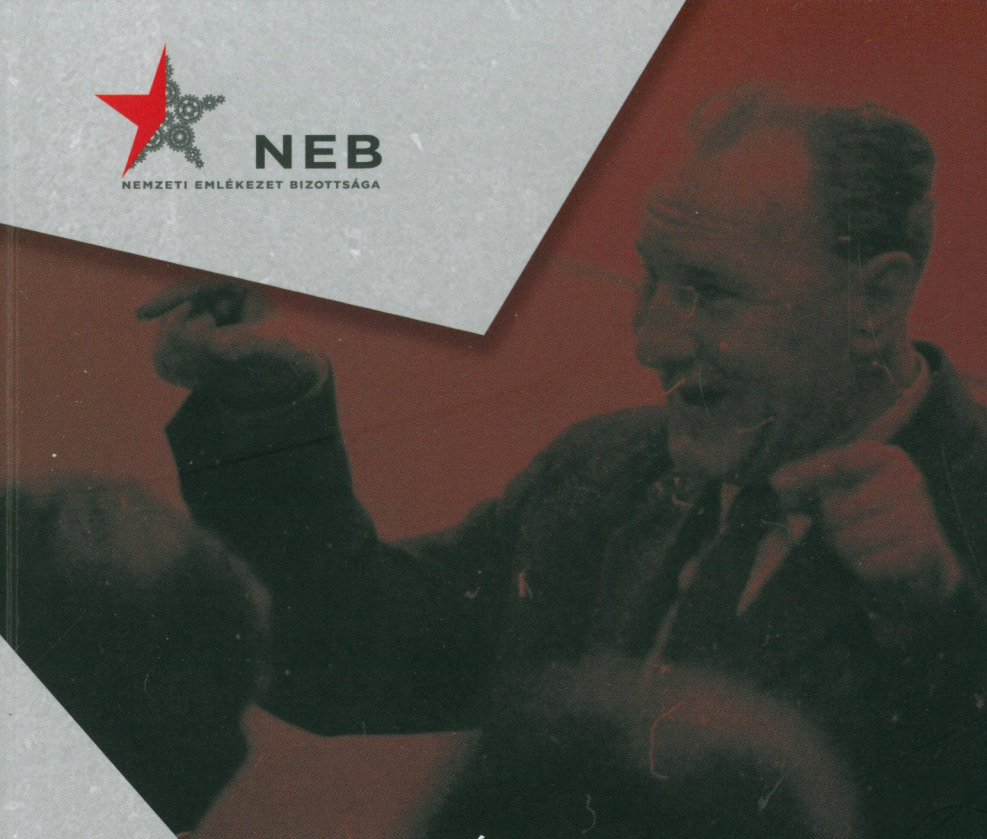

KRAHULCSÁN ZSOLT

PÁRTÁLLAMBIZTONSÁG
ARCKÉPEK KÁDÁR TITKOSSZOLGÁLATÁBÓL

NEBKÖNYVTÁR

Krahulcsán Zsolt (1971) 1997-ben végzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem és politológia szakon. Doktori fokozatát 2011-ben szerezte meg a Debreceni Egyetemen. 1999 óta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (korábban Történeti Hivatal) munkatársa, tudományos kutatója, a levéltár elektronikus folyóiratának, a *Betekintőnek* alapító szerkesztője.

PÁRTÁLLAMBIZTONSÁG

ARCKÉPEK A KÁDÁR TITKOSSZOLGÁLATÁBÓL

NEB
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

NEB Könyvtár

Szerkesztette: Kiss Réka
Lektorálta: Müller Rolf, Takács Tibor

© NEB Hivatala, 2020
© Krahulcsán Zsolt, 2020

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója
Olvasószerkesztő: Kovács Éva
Korrektor: Máté Tóth Zsuzsánna
Könyvterv: Varga Júlia
Borítófotó: Kádár János funkcionáriusok körében (1967). Fortepan/Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény
Nyomta: Gelbert Eco Print Kft.

ISSN 2415 9573
ISBN 978 615 5656 33 0

TARTALOM

Bevezetés 7

A megtorlás megszervezése 21
TÖMPE ISTVÁN

Tanúk és vallomások 39
SZALMA JÓZSEF

A K-részleg 67
RAJNAI SÁNDOR

Szocialista törvényesség 89
KOROM MIHÁLY

Hírszerzés és leszámolás 111
KOMORNIK VILMOS

Kémek és elhárítók 129
HAZAI JENŐ

Fegyverrel és tollal 149
HOLLÓS ERVIN

Az állambiztonság „lelkiismerete" 167
TÖMPE ANDRÁS

A „klerikális reakció" ellen 189
GERÉB SÁNDOR

Pártirányítás 209
RÁCZ SÁNDOR

Külügy/belügy 229
LAKATOS EMIL

Állambiztonság és informatika 253
KAMARA JÁNOS

„Ellenséges ellenzék" 273
HARANGOZÓ SZILVESZTER

A III/III. és a rendszerváltás* 301
HORVÁTH JÓZSEF

Fényképek jegyzéke 325

Rövidítések jegyzéke 327

Bevezetés

A pártállami időszak jellemzőinek, a rendszer működésének, a hatalomgyakorlás módozatainak megértéséhez az egyik legkézenfekvőbb módszer a hatalom birtoklói életútjának, politikai karrierjének a vizsgálata.[1] Reményeim szerint az e kötetben közölt politikai életrajzok segíthetnek megérteni az egyes döntések hátterét, feltárni a pártirányítás informális csatornáit. A célom az volt, hogy a vizsgált életutak jellemzőinek összehasonlításával megállapítsam azokat a változásokat, amelyek a politikai rendőrség és a párt kapcsolatrendszerében jelentkeztek.[2] Bizonyos szociológiai iskolák, irányzatok jelentős szerepet tulajdonítanak az egyénnek, az egyéni cselekedeteknek, szerintük egyes személyeknek jóval nagyobb szerepük volt bizonyos struktúrák kialakításában, sőt létrehozásában, mint azt korábban vélelmezni lehetett.[3] A szervezeteket egyének működtetik, sőt a társadalmi rendszerek, intézmények is egyéni cselekvésekből épülnek fel. Igaz lehet ez akár az elnyomó apparátusok kialakítására, működtetésére is. Ezért joggal tehető fel a kérdés: mekkora volt az egyén szerepe az adott struktúra, jelen esetben az állambiztonsági szervek vagy például az 1956 utáni megtorlás „gépezetének" létrehozásában, illetve a személyek tettei, cselekedetei mennyire voltak „beágyazottak" az adott szervezetbe.

1 Az Állambiztonsági vezetők karrierútjainak összehasonlító vizsgálata című kutatási programot a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) belügyi munkacsoportjának, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) közös támogatása tette lehetővé.

2 Az informális pártirányítás jellemzőiről – a teljesség igénye nélkül – lásd: Bihari 1996, Csanádi 1987, Tabajdi–Ungváry 2008, Huszár 2005, Tőkés 1998, Nyírő (szerk.) 1989, Kornai 1993, Krahulcsán 2013, Vonyó 2009.

3 Bővebben: Tardos 1995, 81–92. Az életrajzok történeti használóról: Levi 2000, 81–92., illetve Loriga 2011, 5–29.

A párt- és az állami szervek párhuzamos felépítése miatt a szocialista államigazgatásban sajátos megkettőződés alakult ki. Az azonos területtel foglalkozó párt- és állami szerveket formálisan ugyan egymás mellé rendelték, de egy hierarchikus viszonyrendszer tagjaiként a valóságban a hatalmi súlyuk nem volt egyforma. Az államigazgatás szervei számbelileg jelentősen felülmúlták az adott területért a pártközpontban felelős osztály létszámát, ráadásul elviekben a párt apparátusa nem adhatott utasítást az állami vezetőknek, de – a történeti szakirodalom szerint – a gyakorlatban a pártközpont osztályainak, azok vezetőinek a szava meghatározóan érvényesült egy-egy döntési folyamatban. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának (KB) központi apparátusában a belügyi reszortterületért – beleértve az állambiztonságot is – felelős osztály az Adminisztratív Osztály (AO), később Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) volt.

A formális és informális szabályozás kettőssége nemcsak a párt- és az állami szervek, például a Belügyminisztérium (BM) vagy a politikai rendőrség és az illetékes pártszerv viszonyában, hanem a párton belül is jelentkezett. Ugyanis a („választott") központi vezetőségben és minden nagyobb alapszervezetben egy (kinevezett) tisztségviselőkből álló, hierarchikusan szervezett bürokrácia épült ki. A pártapparátus a formális szabályozás értelmében nem rendelkezett hatalommal – hiszen csupán a választott szerveknek volt döntési joguk –, de valójában rendkívül nagy volt a befolyása. A párt egészét behálózó hivatalnoki rendszer felülről lefelé utasításokat adhatott, amelyeket az alárendelteknek feltétlenül végre kellett hajtaniuk, de ebben az alá- és fölérendeltségi viszonyrendszerben rendszerint teljesen összekeveredett, hogy ki volt a választott pártvezető, s ki a kinevezett párttisztviselő.[4]

Az MSZMP hatalomgyakorlási technikájában az úgynevezett káderhatáskör, illetve a személyi ügyek szabályozása döntő jelentőségű volt. Általában elmondható, hogy minden fontosabb kinevezésről, felmentésről, előléptetésről, leváltásról a párt különböző szervei döntöttek. A párthatározatok, hatásköri listák pontosan előírták, hogy melyik pozíció betöltéséhez melyik pártszervezet előzetes jóváhagyására volt szükség. Ez a döntési jogkör kiterjedt az államigazgatás, a gazdaság, az ügyészségek, a bíróságok legfontosabb tisztségeire és az állambiztonsági vezetőkre is. Az úgynevezett hatásköri listák tartalmazták a különféle politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális szervezetek lajstromát és az azokhoz tartozó beosztások, pozíciók feletti jogkörök leírását. A különböző szintű pártszervekhez tartozó káderhatásköri, illetve véleményezési jogköri listák összefüggő hálózata alkotta a nómenklatúra-rendszert. Általánosságban elmondható, hogy a Kádár-korszakban a BM felső és középvezetőire vonatkozó káderhatásköri jogosultságokkal a KB rendelkezett.[5]

Azonban a formális szabályozás ellenére a gyakorlatban a valódi irányítás informális úton, telefonos és szóbeli utasításokkal, intenciókkal, személyközi kapcsolatokon keresztül, személyes érdekérvényesítés útján is történt. Bihari Mihály szerint a Kádár-korszakban személyi függőségen alapuló rendszer épült ki, ami a hatalmi viszonyokat teljesen kiszámíthatatlanná tette.[6] Csanádi Mária is megállapította az MSZMP döntési mechanizmusának vizsgálatakor, hogy a formális struktúrát át- meg átszőtte az egyirányú, de többszálú függőségek rendszere, így egy minisztérium vezetőit az intézmény pártbizottságán, valamint a hivatali felettesén kívül a KB illetékes osztálya, annak vezetői, titkára, maga a KB és a Politikai Bizottság (PB) is beszámoltathatta.[7] A pártirányítást segítendő 1959 után szinte az összes minisztérium pártszervezetének végrehajtó bizottsága megkapta a hivatali munka ellenőrzésének a jogát, de ez a BM és a Honvédelmi Minisztérium (HM) esetében csak bizonyos megszorításokkal volt igaz.[8] Előírták, hogy – szemben a korábbi gyakorlattal, amely szerint az

4 Kornai 1993, 67–68.

5 Krahulcsán 2013, 33–42.

6 Bihari 1996, 28.

7 Csanádi 1987, 21.

8 MNL OL M-KS 288. f. 21/2. ő. e. A KB határozata a minisztériumokban és egyes főhatóságokban működő pártszervek hatáskörének bővítéséről, d. n.

egyes minisztériumi párttitkárok csak meghívottként vehettek részt az adott tárca kollégiumi ülésén – a párttitkárok a kollégiumok kinevezett tagjai legyenek, és a pártvezetőségnek jogában álljon a minisztérium (kivéve a HM és a BM) tevékenységét ellenőrizni, valamint az egyes párttag vezetőket (a minisztert kivéve) beszámoltatni.[9] Minden minisztériumban, természetesen a BM-ben is, függetlenített párttitkári státuszt kellett biztosítani. A titkárt a minisztériumban dolgozó kommunisták, valamint a kerületi pártbizottság véleménye alapján a felsőbb pártszervek javasolták, akinek a funkcióba helyezéséről az MSZMP KB Titkársága döntött.

A párt és az állam abban a tekintetben is „egybefonódott", hogy a választott pártszervek tagjainak egy része egyben állami tisztviselő is volt. Ha egy megbízhatónak ítélt káder a pártapparátusban kezdte a pályafutását, egy idő után „kiemelték", állami szervhez került, majd vissza a párthoz, és ez megtörténhetett az egyén élete során több alkalommal is. Huszár László szerint a párt- és állami feladatokra mindenhonnan lehetett „átjárás", jellemző volt a gazdasági terület felcserélése állami pozíciókra, illetve – bár lényegesen ritkábban – vállalatoktól, állami gazdaságoktól is kerültek pártfunkcióba.[10] Így a pártállamban a politikai, igazgatási és gazdasági tisztségek az intézményesültségen túl az egyének szintjén, a pártirányítás révén teljesen összeolvadtak.

Az informális koordináló technikákra utal Bibó István „centralizált anarchia" fogalma is, amely azt fejezi ki, hogy a formális pártirányítás mellett létezett egyfajta informális hatalomgyakorlási metódus is.[11] Csanádi Mária is felhívja a figyelmet arra, hogy a formális döntési hierarchiát átszőtte az informális alkuk rendszere. Alapvetően ugyan irányítók és irányítottak alkották a döntési rendszert, de kialakulhattak úgynevezett „rövidre zárások", amikor a döntési hierarchiák egyes szereplői a saját formális hierarchiájuknál magasabb szinten elhelyezkedőkkel kerültek kapcsolatba, például amikor egy intézményi pártbizottsági titkár egyúttal városi vagy megyei pártbizottsági, illetve végrehajtó bizottsági tag is volt, és így tovább. Az ilyen típusú kapcsolat a döntési struktúrában visszacsatolásként működött, ezáltal a szereplők a feléjük irányuló döntések befolyásolására voltak képesek. Ez utóbbi megállapítás értelmében a szigorúan egyirányú, a különböző részbürokráciák összekapcsolásával létrejött koordinációs modellhez képest a formális döntéshozatali struktúra „fellazult", ami elbizonytalanította a szereplőket, kialakultak az úgynevezett rejtett csatornák, valamint kiformálódott a döntésekben részt vevők fantomtömege, amely bizonytalan, változékony és pillanatnyi volt. Így az egyes szereplők formális döntési hierarchiában elfoglalt stabil pozíciója nem feltétlenül fedte le az alkupozícióját.[12]

A pártirányítás összetevője volt tehát az informális csatornákon való befolyásolás is, amelyen Huszár Tibor legfelső szinten elsősorban a pártközpont apparátusának Kádárt orientáló, valamint – és talán még hangsúlyosabban – Kádár irányító szerepét érti. A pártirányítás informális csatornáin keresztül Kádár elsősorban személyes fellépésével alakította a határozathozatalt, így a párthatározatok meghozatalakor döntő szerepet töltött be. Kádár János első titkár kezében – a párt vezető testületeinek kompetenciáját meghaladó – jelentős hatalom összpontosult. Vezette a KB, a PB, a KB Titkárságának munkáját, tagja volt az Elnöki Tanácsnak, a Honvédelmi Tanácsnak, amely valamennyi fegyveres testület közvetlen

9 A magyar közigazgatásban elsőként 1947 végén – Rajk László belügyminisztersége idején – vezették be a politikai kollégium intézményét. Ez egy olyan tanácskozó testület volt, amely a kommunista párt érdekeinek megfelelően a Magyar Kommunista Párt (MKP) irányelveinek hatékony érvényesítésére született meg. Tagjait a minisztérium legfontosabb szervezeti egységeinek vezetői alkották, és „bizalmi alapon" kerültek a testületbe. A kollégium feladata a különböző szakmai kérdések megvitatása, véleményezése, a döntések előkészítése volt, egyfajta politikai irányító testületként működött. Az MDP KV Politikai Bizottságának 1949. március 3-i határozata értelmében minden minisztériumban felállították a politikai kollégiumokat, amelyeknek egy része a korszak végéig kisebb-nagyobb módosulásokkal működött. Bővebben: Kajári 1999, 61–94., valamint Krahulcsán 2020, 213–226.

10 Huszár L. 1999, 147–160.

11 Dénes (szerk.) 2004, 244.

12 Csanádi 1987, 5–27.

irányítását és ellenőrzését végezte. Informális hatalma, befolyása, amelyet természetesen a felsorolt pozícióinak is köszönhetett, megkérdőjelezhetetlen volt.[13]

A kötetbe került állambiztonsági vezetői életrajzok kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy minél teljesebb pályaíveket tudjak bemutatni. Ugyanakkor törekedtem arra is, hogy az életutak lehetőleg minél több állambiztonsági szakterületet érintsenek, ezért a vizsgálandó körbe bekerült néhány olyan személy is (Kamara János, Korom Mihály, Tömpe István), akiknek a karrierjében a politikai rendőrségnél eltöltött időszak csak egy rövid, de meghatározó jelentőségű korszak volt. Tettem ezt azért is, hogy bemutassam, milyen sokféle úton-módon kapcsolódhatott valaki a politikai rendőrséghez. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a kiválasztás szubjektív, és a vizsgált életutak száma (összesen tizennégy fő) nem elegendő ahhoz, hogy átfogó és az egész korszak állambiztonsági vezetői garnitúrájára jellemző, megalapozott, történetileg releváns megállapításokat tehessek, de bizonyos tendenciák, sajátosságok, következtetések levonására mindenképpen alkalmasak lehetnek.

Ha csupán a III/III. (Belsőreakció-elhárító) Csoportfőnökség vezetőit és helyetteseit, valamint az alájuk tartozó hét osztály és egyéb önálló szervezeti egységek vezetőit számoljuk össze, akkor az 1956 és 1989 közötti időszakra vonatkozóan egy negyvenfős csoportot kapunk. Közülük kiemelkedik mintegy tíz-tizenkét fő, akik több szervezeti egységet is vezettek, és a nyugdíjazásukig az állambiztonság szervezetén belül maradtak. Ha a hírszerzés és a kémelhárítás vezetőivel kiegészítenénk ezt a garnitúrát, akkor gyakorlatilag teljes képet kaphatunk a kádári politikai rendőrség vezérkarának jellemzőiről, de ez meghaladta volna a jelen kötet kereteit. Munkám ezért mind módszertani, mind történeti szempontból kísérleti vállalkozás, amelyet több hasonló vizsgálatnak kell követnie.

[13] Huszár 2005, 48.

Itt kell leszögeznem azt is, hogy az összeállított életrajzok nem terjedtek ki minden részletre, ezért csupán a főbb kérdésekre kerestem a választ. Az egyik leglényegesebb szempont az indulás, a pályakezdés volt. Mikor és honnan került a BM állományába; a Rákosi-korszak államvédelmi szerveinek tagjaként részt vett-e a kegyetlenkedésekben, vagy pont ellenkezőleg: érték-e retorziók még 1953 előtt; letartóztatták-e a koncepciós perekben? Kíváncsi voltam az 1956-os forradalom és szabadságharc ideje alatti magatartásukra is. A leghangsúlyosabb kérdés pedig a megtorlásokban játszott szerep: mennyire vett részt benne, irányította-e a megtorlás folyamatát? Újabb szempontom az úgynevezett konszolidált Kádár-korszak idején betöltött pozíciók vizsgálata volt: specializálódott-e valamely állambiztonsági szakterületre, illetve benn maradt-e a BM állományában karrierjének végéig, vagy kiemelték/áthelyezték más állami vagy éppen pártfunkcióba? Végül minden egyes személy esetében kíváncsi voltam a nyugdíjazás körülményeire, a civil életbe kerülés módjára is.

Ha csak a pályakezdést vizsgáljuk, alapvetően három nagyobb csoportot tudtam felállítani. Az első csoportot azok alkotják, akik első munkaterületüknek a belügyi pályát választották (Harangozó Szilveszter, Horváth József, Kamara János, Szalma József), és innen is mentek nyugállományba. A következő csoport tagjai (Rajnai Sándor, Lakatos Emil, Tömpe András) a hírszerzésnél teljesítettek szolgálatot, és belügyi pályafutásuk előtt vagy azt követően diplomataként is dolgoztak. A harmadik típusba sorolhatók karrierútja a pártban kezdődött, és „az állambiztonsági szervek megerősítése céljából", pártutasításra – ami nem azt jelenti, hogy kényszerből – kerültek a BM állományába, hogy aztán ismét a pártapparátusban vagy egy minisztérium, egy országos intézmény, egy üzem élén, esetleg egyetemi katedrán folytassák pályafutásukat.

A következő szempont az volt, hogy az illető mennyire volt aktív résztvevője, vagy éppen ellenkezőleg, elszenvedője az 1950-es évek elejére kiteljesedő repressziónak, államvédelemi beosztottként kompromittálta-e magát a törvénysértésekben, kegyetlenkedésekben. Ebben a kérdéskör-

ben a tizennégy vizsgált személy közül három esetben mondhatjuk azt, hogy a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), illetve az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) állományának a tagjaként jelentősen hozzájárult az államvédelem elnyomó működéséhez. Rajnai Sándor és Szalma József aktívan részt vettek a koncepciós perek előkészítésében (ők ketten az 1956-os megtorlásokban is kiemelkedő szerepet kaptak). Pozíciójánál fogva idesorolható Harangozó Szilveszter is, aki Péter Gábor titkárságvezetője volt, de mindhármuk esetében elmondható, hogy az ávós mundérban elkövetett tetteikért sem 1953 előtt, sem később nem vonták őket felelősségre. A többi tizenegy fő a Rákosi-korszak államvédelméhez semmilyen szállal sem kötődött.

Újabb viszonyítási pont az 1956-os forradalom és szabadságharc idején végzett tevékenységre vonatkozó, a szolgálati adatlapokon és a hivatali életrajzokban feljegyzett magatartás, valamint az azt követő megtorlásban való részvétel. Ha megvizsgáljuk a kiválasztottak életrajzát – és belátjuk, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaira vonatkozó visszaemlékezéseikben minden bizonnyal erősen közrejátszott az önigazolás szándéka, a bizonyítási vágy is –, azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált körből csaknem mindenki fegyveresen harcolt a forradalmárok ellen. Aki nem, az 1956-ban külföldön tartózkodott (mint a Tömpe testvérek), illetve volt olyan személy is, Kamara János, aki – eléggé meglepő módon – tagja volt egy forradalmi szervezetnek, a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Forradalmi Bizottságának. A megtorlásban különböző mértékben, de szinte valamennyien részt vettek. A forradalmat közvetlenül követő időszakban betöltött pozícióikban kisebb-nagyobb mértékben, de mindenki a leszámolás szolgálatában állt, kivéve Kamara Jánost és Lakatos Emilt, akik rendőrségi, igazgatási területre (bűnügy, útlevélügy) kerültek.

Az 1960-as évektől a vizsgált személyek túlnyomó többsége egyetlen állambiztonsági szakterületen dolgozott. Geréb Sándor kezdettől fogva a belsőreakció-elhárítás területét (az egyház elleni elhárítást, ifjúsági vonal, „nacionalista" ellenzék elleni elhárítás) irányította nyugdíjazásáig. Harangozó Szilveszter is (1956 után) a belsőreakció-elhárítás területére került, ahol meg is maradt (a kulturális, az egyházi, majd ismét a kulturális elhárítás), csakúgy, mint Horváth József (ideológiai, a radikális ellenzék, szektás baloldal, illetve az ifjúság körében végzett elhárítás). Többen csak pár évet töltöttek el a politikai rendőrség kötelékében, de ugyanígy egyetlen szakmai területet irányítottak. Hazai Jenő 1957 és 1962 között volt a kémelhárítás vezetője, és szintén alig öt év állambiztonsági szolgálat jutott Hollós Ervinnek, aki a belsőreakció-elhárításnál teljesített szolgálatot. Még rövidebb, alig kétéves politikai rendőrségi karriert futott be Korom Mihály, aki a BM Politikai Nyomozó Főosztály II/8. (Vizsgálati) Osztályát vezette. Lakatos Emil állambiztonsági karrierjének első állomását a hírszerzés jelentette, ahol hazai és külszolgálatok váltották egymást.

Voltak, akik szintén egy állambiztonsági szakterületen teljesítettek szolgálatot, és előtte vagy utána az egész politikai rendőrség vezetői lettek. Rajnai Sándor, aki szintén a megtorlás kulcsfigurája volt, 1956 októbere után a politikai rendőrség helyettes vezetője, majd rövid diplomáciai kitérő után a hírszerzéstől ment nyugdíjba, illetve lett diplomata. Tömpe András a Kádár-kori állambiztonsági szervezetben szintén előbb a hírszerzés, majd az egész állambiztonsági szerv (helyettes) vezetője volt. Ebbe a csoportba sorolható Rácz Sándor is, aki a belsőreakció-elhárításnál (mezőgazdasági elhárítás) kezdte állambiztonsági karrierjét, hogy aztán később az egész III/III. Csoportfőnökség vezetője legyen.

Kevesen voltak azok, akik több szakterületen is sok évig szolgáltak. Szalma József a megtorlások levezénylésében kulcsfontosságú vizsgálati területen dolgozott, majd a Hajdú-Bihar Megyei Állambiztonsági Osztály helyettes vezetője lett, hogy aztán a kémelhárítástól menjen nyugdíjba. Komornik Vilmos előbb a belsőreakció-elhárításnál (ipari, közlekedési szabotázselhárítás), majd a hírszerzésnél töltött be vezető pozíciót. Kamara János pedig az állambiztonsági pályafutását a kémelhárításnál kezdte, és az információfeldolgozó terület után került civil területre.

Tömpe István egyáltalán nem töltött be az állambiztonsági szerveknél semmilyen (se vezetői, se beosztotti) funkciót, neve az 1956-os forradalmat követő megtorlást irányító fegyveres erők miniszterének helyetteseként tűnik fel, és mindössze egy évig irányította az állambiztonsági szervek újjászervezését.

A többséget a „káderforgó" íratlan szabályai szerint áthelyezték vagy külügyi, diplomáciai (Rajnai Sándor, Lakatos Emil, Tömpe András), vagy pártfunkcióba (Korom Mihály, Rácz Sándor, Tömpe István), vagy a belügyi hivatali ranglétra lépcsőin emelkedtek egyre magasabbra (Harangozó Szilveszter, Horváth József, Kamara János). Olyanok is akadtak, akiket a pártfunkció után magas állami posztra helyeztek (Korom Mihály, Tömpe István, Rácz Sándor), és persze olyanok is, akiket a belügyi vagy a pártvezetés tessékelt ki az állományból (Hazai Jenő, Hollós Ervin, Szalma József).

A legtöbben „eredményes munkájuk elismerése mellett", több kitüntetés birtokában vonultak nyugállományba, de Hazai Jenőt és Hollós Ervint az 1962. évi párthatározat nyomán – tulajdonképpen politikai okok miatt – fegyelmivel helyezték nyugdíjba, míg Szalma Józsefet magatartásbeli problémákra hivatkozva 1975-ben kényszernyugdíjazták.

A politikai karrierutak elemzésekor különböző forrásokat használtam fel, amelyeknek a forrásértéke eltérő lehet. A személyes tulajdonságok, ambíciók, motivációk, „az emberi oldal" megjelenítésére is kísérletet tettem, de ezeknek a nehezen felfejthető szubjektív szálaknak a bemutatása leginkább csak az önéletrajzokon, a visszaemlékezéseken alapulhatott, amelyek sokszor az önigazolás, illetve a felelősségáthárítás szándékával íródtak, de – megfelelő forráskritika mellett – igyekeztem azokat is beépíteni munkámba. Visszaemlékezést írt Horváth József, Hazai Jenő és Lakatos Emil is, amelyeket felhasználtam életrajzuk tárgyalásakor.

A tanulmányok forrásbázisát képező állambiztonsági iratok, illetve a pártszervek által keletkeztetett dokumentumok kritikai elemzése ugyan módszertani felvetésnek tűnik, valójában azonban igen lényeges tartalmi kérdés. Az éppen aktuális személyi kapcsolatok vagy szervezeti összeköttetések alapvetően meghatározhatták az iratok jellegét, a tartalmi elemeket. Gondoljunk csak bele: egyáltalán nem volt mindegy, hogy egy rákosista államvédelmi apparátusban szocializálódott és 1956 után karrierjében visszatartott állambiztonsági beosztott vagy pedig a kádári konszolidációt képviselő pártkáder állított ki egy karrierdiplomatáról jellemzést, mint ahogy az sem, hogy a pártapparátusból hirtelen az egyik legfontosabb politikai rendőrségi vezetővé kinevezett fiatal pártfunkcionárius miként irányította a több éve a belügyben szolgáló beosztottjait.

Az sem lehet teljesen érdektelen, hogy a beosztottaknak kiadott utasítások találkoztak-e az adott garnitúra elképzelésével, vagy nem. A szóban forgó vezetőnek csupán a felsőbb (párt)utasítás közvetítése volt-e a célja, vagy a saját karrierjét, személyét próbálta meg előtérbe helyezni. Készülhettek feljegyzések, tervezetek, beszámolók egyfajta nyomásgyakorlás céljából is, hiszen a politikai rendőrség, illetve képviselőik a létüket, szerepük fontosságát próbálhatták hangsúlyozni a pártvezetés felé, de könnyen elképzelhető a különböző dokumentumok visszadatálása vagy más módon való „kozmetikázása", a dezinformálás szándéka is.

Természetesen nincsenek tisztán állambiztonsági, pártfunkcionáriusi vagy diplomáciai életutak, a vizsgált személyek életrajzában keveredtek a különböző társadalmi alrendszerekben betöltött szerepek, nincs vegytiszta modell, nem lehet felállítani egy ideáltipikus életutat, amely a Kádár-kori állambiztonság közép- és felső vezetőit reprezentálná. Az azonban elmondható, hogy a származás, az indulás, a korai évek szocializációja, az iskoláztatás nagyjából az 1956-os forradalomig hasonlóan történt, sőt a megtorlásban való aktív részvétel is. Körülbelül 1957 közepéig lehet egységes, viszonylag homogén, úgynevezett kádári állambiztonsági vezetőgarnitúráról beszélni, de ahogy konszolidálódott a belpolitikai helyzet, és lett egyre magabiztosabb a hatalom, úgy nyúlt ezekhez az emberekhez, és irányította át őket más területekre: belőlük lettek a konszolidáltnak nevezett Kádár-korszak diplomatái, rendőrei, pártfunkcionáriusai, sőt véleményformálói.

* * *

Köszönöm Gyarmati Györgynek, az ÁBTL nyugalmazott főigazgatójának, hogy az állambiztonsági vezetők életrajza, karriertörténete elemzésének fontosságára felhívta a figyelmemet. Hálás vagyok kollégáimnak, barátaimnak – Müller Rolfnak, Petrás Évának, Simon Istvánnak, Szilágyi Gábornak, Takács Tibornak – a szakmai segítségért, a jóindulatú bírálatokért. Végül köszönet illeti Kiss Rékát, a NEB belügyi munkacsoportjának vezetőjét, akitől a portrégyűjtemény ötlete származik.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 288. fond 21. csoport. Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztálya) iratai (1957–1989)

Irodalom

Bihari Mihály 1996: *Magyar politika, 1945–1995.* Budapest, Korona

Csanádi Mária 1987: A döntési mechanizmus szerkezetéről. *Társadalomkutatás,* 1987/4. 5–27.

Dénes Iván Zoltán (szerk.) 2004: *Bibó István egyetemi előadásai, 1942–1949.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Huszár László 1999: A hatásköri listában szereplők adatainak néhány jellemzője, 1957–1962. In Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, Zrínyi. 147–160.

Huszár Tibor 2005: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle,* 2005/3. 8–69.

Kajári Erzsébet 1999: Két 1958-as dokumentum a politikai nyomozó szervek tevékenységéről. In *Évkönyv VII. 1999.* Budapest, 1956-os Intézet. 61–94.

Kornai János 1993: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* Budapest, HVG Kiadó Rt.

Krahulcsán Zsolt 2020: Kádár János és a Belügyminisztérium Politikai Kollégiuma (1948–1950) In Takács Tibor (szerk.): *A Rajk-per éve. Közelítések 1949-hez.* Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó. 213–226.

Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan

Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. *Korall,* 2000/tél (1) 2. 81–92.

Loriga, Sabina 2011: Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall,* 2011 (12) 44. 5–29.

Nyírő András (szerk.) 1989: *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához.* Budapest, Interart Stúdió

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Tardos Róbert 1995: Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle,* 1995/3. 81–92.

Tőkés Rudolf 1998: *A kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990.* Budapest, Kossuth

Vonyó József 2009: A pártirányítás az államszocialista rendszerben Magyarországon (1949–1989). In J. Nagy László – Varga Beáta – Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tanulmányok A. Sajti Enikő születésnapjára.* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó. 135–153.

A megtorlás megszervezése

Kötetünkben a Tömpe család két tagjának is olvasható az életútja. Tömpe István neve talán közismertebb, mint testvéréé, Andrásé, és nem az 1956-os forradalom utáni megtorlás gépezetének kialakításában játszott kimagasló szerepe miatt, hanem mert 1962 és 1974 között ő volt a Magyar Rádió és Televízió (MRT) első elnöke. 1945 után különböző pártfunkciókat és állami hivatalokat töltött be, volt alispán, az Országos Erdészeti Főigazgatóság (OEF) vezetője, de meghatározó funkciót a politikai rendőrség 1956 utáni újjászervezésekor, Münnich Ferenc helyetteseként kapott. Ekkor az ő feladata lett a budapesti és a vidéki rendőrség egységes irányítása, a határőrség és a rendőri karhatalmi ezred megszervezése, illetve a forradalom leverését követő rendteremtés. A megtorlásokban játszott szerepe megkérdőjelezhetetlen. Később is jelentős stratégiai posztra került: a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítése, a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" volt az a terület, ahol megmutathatta magát, hogy aztán 1962-től az Magyar Rádió és Televízió első elnökeként működjön nyugdíjba vonulásáig.

Tömpe István 1909. január 2-án született Budapesten. Apja, Tömpe Benő postatisztviselőként dolgozott, és szerény körülmények között ne-

velte három fiúgyermekét. Édesanyja neve Sugár Jolán volt. Két fiútestvére közül Ferenc 1911-ben, András 1913-ban született. Ferenc – Andráshoz hasonlóan – mérnök lett, a spanyol polgárháborúban testvéreivel együtt a nemzetközi brigádok önkénteseként vett részt. 1945 után a Diósgyőri Papírgyár főmérnöke, majd később a Faipari Egyesülés vezetője volt.

Tömpe István a budapesti Knézich utcai kereskedelmi iskolában érettségizett, 1926-tól a németországi Essenben kárpitosszakmát tanult, de segédlevelét már Budapesten vehette kézhez. Kárpitosként helyezkedett el, a famunkások szakszervezetének tagja lett. Belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba (MSZDP), s 1928-tól az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) is tagja volt. 1929-ben Párizsban, a Thonet-gyárban helyezkedett el, de emellett a *Párizsi Munkás* című lap szerkesztésében is szerepet vállalt. Miután 1931-ben kiutasították Franciaországból, Belgiumba ment, de hamarosan hazatért. 1932-ben azonban ismét elhagyta az országot, 1932 őszétől 1933 tavaszáig Madridban, aztán La Coruñában kárpitossegédként dolgozott. Később Franciaországba ment, végül 1934-ben tért haza Magyarországra, hogy a kötelező katonai szolgálatát letöltse. 1936-ban kirakatrendező lett a Corvin Áruházban, majd a spanyol polgárháború kitörésekor – testvéreivel együtt – csatlakozott a köztársasági hadsereghez. Egy zászlóalj politikai biztosaként teljesített szolgálatot, majd egy hadosztály törzsfőnökeként szolgált. 1939-ben a köztársasági csapatok veresége miatt Franciaországba menekült, ahol internálták. Előbb a gurs-i, majd a vernet-i táborban őrizték, ugyanott, ahol András öccsét. Hogy közelebb legyen Magyarországhoz, és könnyebben hazajuthasson, András-testvérével együtt németországi munkavállalásra jelentkezett, így került az oscherslebeni repülőgépgyárba. Innen egy évvel később sikeresen hazaszökött.[14] Miután 1941 őszén visszatért Magyarországra, felvette a kapcsolatot – többek között – a kisgazdapárttal is. Kovács Margit keramikus lakásán találkozott Ortutay Gyulával, Barcs Sándorral, és Illyés Gyulával is

[14] PIL VI. 867. f. 2/t-32.

kapcsolatba került. Emberek mozgósításában, anyagi eszközök biztosításában, szervezési feladatokban vett részt. Korábbi illegális tevékenysége miatt 1942 májusában letartóztatták, és az Andrássy laktanyában tartották fogva Rajk Lászlóval, Ságvári Endre feleségével és Schönherz Zoltánnal együtt, de pár hónap múlva kiengedték. Ekkortól illegalitásba vonult, álnéven bujkált, és Rajk Lászlónak a kistarcsai internálótáborból való megszöktetésén dolgozott. A szöktetésből végül nem lett semmi, mert a pártvezetés túlságosan kockázatosnak tartotta az akciót.[15] Ezután a KMP illegális nyomdájának megszervezésében segédkezett. 1942 októberétől működött a nyomda, 1943 februárjában azonban többen lebuktak, köztük Kovács István és Tömpe András is. Mivel Kovácsnak a lebukás előtt közvetlenül Tömpe Istvánnal volt találkozója, aki nem volt megborotválkozva, és ez azt a látszatot keltette, mintha Tömpét a rendőrségi fogdából éppen akkor eresztették volna ki, hogy lépre csalja Kovácsékat. Kovács gyanúja miatt Tömpét ezután kivonták az illegális nyomda szervezéséből.[16] Ezt követően Orbán László és Péter Gábor, majd Donáth Ferenc kapcsolata lett.[17]

1944 végén egy Orbán Lászlóval történt illegális találkozó során súlyosan megsebesült, így találtak rá a szovjet csapatok a búvóhelyén. Ezután jelentkezett a Tisza Kálmán téri pártházban, ahol – Kovács István bejelentése nyomán – pártbíróság elé állították. A pártbíróság elnöke Gerő Ernő volt. Miután Péter Gábor megtalálta azokat a detektívjelentéseket, amelyek Kovács István, Tömpe András és felesége lebukásával kapcsolatban készültek, ejtették a Tömpe István ellen felhozott árulás vádját. Ugyanakkor új vádpontként fogalmazták meg, hogy – Gerő szerint – Spanyolországban önkényesen őt meg nem illető rendfokozatjelzést hordott. Tömpe hiába tagadta a vádat, a pártbíróság egy évre eltiltotta vezető pártfunkció viselésétől.[18]

[15] PIL VI. 867. f. 2/t-32.
[16] Uo. Bővebben: Varga 2011.
[17] PIL VI. 867. f. 2/t-32.
[18] Uo.

1945 februárjától pártpropagandistaként tevékenykedett, elsősorban Csepelen. A nyarat vidéken, a Dunántúlon töltötte, ahol június végétől december elejéig a Magyar Kommunista Párt (MKP) dél-dunántúli területi bizottságának volt a titkára. Az 1945. évi választásra készülődve egy brosúrát állított össze a kommunista funkcionáriusok tájékoztatására, de az a szociáldemokrata Szakasits Árpád kezébe jutott, aki Rákosinál tiltakozott miatta. Tömpét felelősségre vonták, és felmentették a területi bizottság titkári teendői alól.[19]

1946-ban Rajk közbenjárására, aki akkor belügyminiszter volt, Somogy vármegye alispánja lett, majd 1948 nyarán a Belügyminisztérium (BM) Ellenőrzési Osztályának vezetőjévé nevezték ki.[20] Novembertől már a Kádár János vezette minisztérium Közigazgatási Főosztályát irányította. Egykori „spanyolos"-ként és harcostársként a Rajk László elleni eljárás idejében nagyfokú bizalmatlanság vette körül, amit nehezen élt meg: „Nagyon nehéz idők voltak azok számomra is. Barátaimat, elsősorban a spanyolosokat lefogták, elítélték, kivégezték. Deszkás Jánost, a HM [Honvédelmi Minisztérium] akkori párttitkárát, egy este nálunk vacsorázott, a kapuból vitték el, később kivégezték. Mindenütt bizalmatlansággal fogadtak spanyolos és illegális múltam miatt. Én is teljesen megzavarodtam, mert Kádár János lefogásáig nem kételkedtem abban, hogy a pártnak van igaza, barátaim árulók." Tömpe azonban elkerülte Rajk és társai sorsát, csupán a BM-et kellett otthagynia: 1949 decemberében áthelyezték a Földművelésügyi Minisztériumba (FM). A később öngyilkosságba menekülő Pál Ákos államvédelmi alezredestől tudta meg, hogy az akkor már szovjet hírszerzőként dolgozó öccsének, Andrásnak köszönhette életét: Péter Gábor sem tudhatta, hogy Tömpe Andrásnak milyen hatalma és befolyása van, így jobbnak látta nem ujjat húzni vele.[21]

19 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

20 MNL OL M-KS 276. f. 55/11. ő. e. Jegyzőkönyv a Szervező Bizottság 1948. július 23-i üléséről.

21 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

AZ ORSZÁGOS ERDÉSZETI FŐIGAZGATÓSÁG ÉLÉN

Tömpe István 1950-től a Földművelésügyi Minisztérium Elnöki Osztályát vezette, majd 1951-től az állami erdőgazdaságokért felelt, előbb az úgynevezett Erdőközpont, 1954-től pedig az OEF főigazgatójaként. Ezt a közel kétszáz fős vállalatot irányította egészen 1956. október végéig. Nem számított első vonalbeli funkcionáriusnak, nem volt párttisztsége, vezető párttestületekbe nem hívták meg, ám ha a helyzet úgy kívánta, kapcsolatba lépett különböző pártszervekkel.

Tömpe a Magyar Dolgozók Pártján (MDP) belül nem tartozott a pártvezetés legfelső (bizalmi) körébe, hozzájuk leginkább Kádár Jánoson keresztül volt némi kapcsolata. Miután Kádár kiszabadult, Tömpe több alkalommal is felkereste őt a XIII. kerületi pártbizottságon, illetve Kádár is többször járt nála a főigazgatóságon. Tömpe vele és Mező Imrével tartott szorosabb nexust, és ahogy megfogalmazta: „...ez a kapcsolat is segített abban, hogy nem csapódtam Rákosiék ellen Nagy Imréékhez."[22] A Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzékhez való viszonyulásáról nemigen találhatunk információkat, ha volt is bármiféle rokonszenv vagy politikai nézetazonosság, később az erre utaló nyomokat gondosan eltüntethette. Münnich Ferenccel volt még nagyon jó viszonyban – még a franciaországi internálótáborokból ismerték egymást –, ennek a kapcsolatnak majd az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követő időszakban lesz jelentősége.

Tömpe terjesztette be a Nagy Imre-kormány határozatát, amely az erdőgazdálkodás fejlesztéséhez szükséges intézkedésekről szólt, valamint az OEF létrehozásáról szóló 1954. szeptemberi előterjesztést.[23] A november 1-jével hatályba lépő minisztertanácsi határozat az Állami Gazdaságok

22 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

23 1.040/1954. (V. 27.) sz. minisztertanácsi határozat az erdőgazdasági termelés fejlesztéséhez szükséges intézkedésekről.

Minisztériumának és az OEF-nek a felállításáról rendelkezett, meghatározva utóbbinak a felügyeleti, irányítási, szervezeti rendjét.[24]

Az OEF vezetőjeként az egyik legkényesebb feladata az úgynevezett vendégalakulatok részére kijelölt és kisajátítandó föld-, illetve erdőterületek összeírása, ezen erdőterületek kezelése volt. A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok gyakorlóterületének biztosítása, illetve a felvonulások, lőgyakorlatok, harcászati bemutatók során keletkezett károk felmérése, elszámoltatása nem volt új keletű probléma, de a megoldást csak az 1958 decemberében aláírt megállapodás hozta el.[25] Ennek elfogadását több éven át húzódó egyeztetés előzte meg a Magyar Néphadsereg és a földterületek kezelését végző erdőgazdaságok, illetve az OEF között. 1954 decemberében a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke előterjesztésének alapján a Honvédelmi Tanács hozzájárult a mintegy 15 392 katasztrális hold területnek a honvédség részére történő kisajátításához, valamint a körülbelül 15 074 katasztrális hold erdőterület lőgyakorlatok alkalmával biztonsági területként való felhasználásához. Az OEF főigazgatójaként Tömpe természetesen nem akadékoskodott, minden további nélkül egyetértését adta a Honvédelmi Tanács döntéséhez.[26] 1955-ben több alkalommal és az ország szinte minden pontján megtörténtek a helyszínbejárások a katonaság, az FM, az OEF, valamint a helyi állami gazdaságok, erdészetek, megyei és járási tanácsok képviselőinek részvételével. Az ekkor készített jegyzőkönyvekben rögzítették az adott terület határait, tulajdonviszonyait, kezelésének módját, a kisajátítandó terület egyéb adatait, a rajta megtalálható faállomány mennyiségi és minőségi jellemzőit.[27] A honvédség által okozott káresetek felmérésére, illetve a kárigény összeírására is ekkor, illetve a következő években folyamatosan került sor.[28]

Jellemző adalék Tömpe személyiségéhez, hogy 1956 szeptemberében a Mecseki Állami Gazdaság igazgatója, Kasza Ferenc hívta meg egy szarvasbika kilövésére, amelyet a Sasréten valamikor a hónap elején Tömpe ki is lőtt, dacára annak, hogy a bőgés ekkorra már beindult, és a külföldi vendégek megérkezése előtt két héttel már senki sem vadászhatott volna ezen a területen. A meghívást Kasza Ferenc annak tudatában tette meg, hogy az FM Erdőgazdasági Főosztály nem sokkal korábban határozott arról, hogy a vadkilövési tervben megszabott és selejtezésre kijelölt bikák kilövését is külön engedélyeztetni kell. Tömpe a válaszlevelében megköszönte a lehetőséget, de ezzel együtt helyeselte az Erdőgazdasági Főosztály utasítását, és kifejtette, hogy a külföldiek vadásztatása nagy lehetőség, mert a nyugati vadászok egy-egy bika kilövésért 500–2000 dollárt fizetnek, és ennek az összegnek a hetven százalékát az erdőgazdaság kapja meg.[29] Az 1956-os vadászidény azonban rövidre sikerült.

[24] 1.089/1954. (XI. 4.) sz. minisztertanácsi határozat az Állami Gazdaságok Minisztériuma és az Országos Erdészeti Főigazgatóság felállításáról, valamint az Elnöki Tanács 1954. évi 30. sz. törvényerejű rendelete az Állami Gazdaságok Minisztériuma és az Országos Erdészeti Főigazgatóság felállításáról.

[25] MNL OL XIX-K-13-b 1. d. Szabályok a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet katonai alakulatok által igénybe vett erdőterületek használatára, 1958. december 1.

[26] Uo. Kivonat a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke előterjesztéséből, 1954. december 30.

[27] A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány jegyzőkönyvet. Valamennyi irat jelzete: MNL OL XIX-K-13-b 1. d. Jegyzőkönyv a kecskeméti csalánosi terület bejárásáról, 1955. május 11.; Jegyzőkönyv a kecskeméti–dunaföldvári út 39-es kőnél kisajátításra kerülő terület bejárásáról, 1955. május 12.; Jegyzőkönyv a Sárbogárd és Székesfehérvár–Pákozd határában igénybevételre kerülő területekről, 1955. május 25.; Jegyzőkönyv a várpalotai, inotai, hajmáskéri, gyulafirátóti, márkói öskü, tési határban lévő erdőterületekről, 1955. június 3.

[28] Mindkét irat jelzete: MNL OL XIX-K-13-b 1. d. A Balatonfelvidéki Állami Erdőgazdaság kártérítési igénybejelentése, 1955. szeptember 13.; Sali Emil főosztályvezető levele a Budapesti Állami Erdőgazdaság igazgatójának a honvédség által okozott károsítás felbecslésére, 1955. november 4.

[29] Uo. Tömpe István válaszlevele Kasza Ferencnek, d. n.

A MEGTORLÁSOK MEGSZERVEZŐJE

Tömpe István az 1956-os forradalom kitörésekor külföldön tartózkodott, Genfben az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (angol rövidítéssel: FAO) erdészeti konferenciáján vett részt. Október 23–24-én Genfből Bernbe utazott, ahol Marjai József berni magyar követtel együtt hallgatta a magyarországi híreket. Pár nappal később Bécsbe ment, itt Puja Frigyes bécsi követtől kért segítséget, hogy minél előbb hazajuthasson. Az osztrák fővárosban ekkor egyre növekvő számban gyűltek össze a pártfunkcionáriusok, többek között Dögei Imre is itt várta a híreket. Közülük többen elindultak a magyar határra, ahonnan azonban az osztrák határőrök visszafordították őket, majd Pozsony felé mentek, ahol a főkonzul Bényi József vette pártfogásába a hazatérni készülő sok száz fős tömeget. Tömpe itt találkozott Horváth Imrével és Sík Endrével, akik az ENSZ Közgyűlésére utaztak. Október 30. körül többen hajóval elhagyták Pozsonyt, és Budapestre indultak, de Tömpe nem tartott velük. Kossa István és mások ekkor érkeztek Pozsonyba, majd nemsokára Prágába vitték őket (ezúttal Tömpével együtt). November 4-én onnan Komáromba kerültek, ahonnan szovjet katonai kísérettel érkeztek meg november 7-én Budapestre, a Parlament épületébe.[30]

November 11-én Tömpét beválasztották az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságába.[31] 1956. december elejétől a hadseregért, a fegyveres erőkért és a közbiztonsági ügyekért felelős Münnich Ferenc első – a belügyi területtel megbízott – helyettese lett. A Fegyveres Erők Minisztériumában feladata a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok egységes irányítása, a határőrség és a rendőri karhatalmi ezred szervezése, illetve

30 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

31 Németh (összeáll.) 1995, 21.

a forradalom leverését követően a rendteremtés, a forradalmárok felkutatása és begyűjtése volt.[32]

Tömpe egyik legelső és legjelentősebb munkája e területen a BM új szervezetének kialakítása volt. Az állambiztonsági szerv új elnevezése Politikai Nyomozó Főosztály lett, amely kezdetben az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) szervezetébe tagolódva működött. Az 1956. évi 35. sz. törvényerejű rendelet volt az első nyilvános jogszabály, amely az államvédelmi szervek megszüntetéséről rendelkezett. Tömpe István a december 20-án kelt feljegyzésében a kiegészítés szükségességét azzal indokolta, hogy „a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek megszüntetése nyilvános jogszabályban nem jelent meg, azonkívül arról sem rendelkezik jogszabály, hogy e szervek hatáskörébe tartozó feladatokat a jövőben milyen szerv látja el".[33] Az előterjesztés szerint az államvédelmi szervek megszüntetése folytán az állambiztonsági feladatok ellátására a rendőrség szervezetén belül politikai nyomozó szerveket kell felállítani, és meg kell változtatni egyes rendőrségi szervek elnevezését is.[34]

Tömpe István az ORFK-n belül az 1956. december 28-i értekezleten tartott beszámolót a megyei főkapitányok és politikai nyomozó osztályok vezetői részére a rendőrség átszervezéséről. Hosszasan foglalkozott a volt államvédelmi beosztottakkal kapcsolatos problémákkal, de nyilvánvalóvá tette, hogy a volt ávósok elleni „hajszának" véget kell vetni. Az új vezetői garnitúra kialakításánál előnyben részesítette azokat, akik a „legnehezebb időkben a proletárhatalom mellett" álltak, továbbá fel kívánta venni azokat is, akiket korábban elbocsátottak, valamint a honvédtiszteket, de egyéb párt- és állami funkcionáriusokat is. Az átszervezés, a kinevezések kérdése szerepelt az 1957. január 21-i vezetői értekezleten is, ahol Tömpe

32 Tömpét 1956. december 6-án nevezték ki hivatalosan a BM I. helyettesévé. Az 1956. december 6-i kormányülés jegyzőkönyve. Baráth (szerk.) 2009, 101. Az új belügyi struktúra kialakításáról bővebben: Baráth 2008.

33 MNL OL XIX-A-83-a 162. d. Bővebben: Baráth 2008.

34 *Magyar Közlöny*, 1956. december 30. (107. szám). Bővebben: Baráth 2008.

bejelentette, hogy a belügyi hatáskörbe tartozó kinevezések megtörténtek, de további strukturális átalakítások szükségesek. Ehhez bizottságok létrehozását javasolta, amelyeknek a helyszínen kellett ellenőrizniük és irányítaniuk az átszervezéseket.[35] Tömpe 1957. január 30-án azt jelentette a fegyveres erők miniszterének, hogy a BM központi szerveinek átalakítása, valamint a személyi állomány megbízása megtörtént, a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) vezetői, valamint a vidéki szervek vezetői megkapták a kinevezéseiket. Az alsóbb szervek állományának felvétele még folyamatban volt, és a felülvizsgálatok befejezésétől számított egy héten belül az egész állomány megbízásának kiadását ígérte.[36]

Tömpe István 1957 januárjában javaslatot készített az állambiztonság átszervezésére is. Ennek az volt a lényege, hogy a BM szervezetéből emeljék ki a kémelhárítást, valamint a hírszerzést és az operatív szervek munkáját elősegítő technikai apparátust, és ezeket helyezzék át a Honvédelmi Minisztériumba, ahol a polgári hírszerzés a 3. Csoportfőnökség elnevezést kapta volna. Indokként azt hozta fel, hogy az érintett szervek fedése miatt van szükség az intézkedésre. Tömpe ugyanekkor az államvédelmi munka megfelelő koordinálásának és ellenőrzésének indokával egy Állambiztonsági Tanács nevű szerv felállítására is javaslatot tett, amelynek feladata a HM állambiztonsági feladatokkal foglalkozó csoportfőnökségeinek és a BM Politikai Nyomozó Főosztályának az irányítása lett volna. A javaslat szerint a HM 2. Csoportfőnökséghez a katonai hírszerzés, a 3. Csoportfőnökséghez a polgári hírszerzés, a 4. Csoportfőnökséghez a kém- és katonai elhárítás, az 5. Csoportfőnökséghez pedig az operatív technika tartozott volna. Az Állambiztonsági Tanácsba javasolt tagok a következők voltak: Kádár János, Münnich Ferenc, Uszta Gyula és maga a javaslattevő, Tömpe István. (A javaslaton szerepel ugyan Kádár neve is, de az ő aláírása hiányzik.) 1957. január 10-én pedig Móró István alezredes, a hírszerzés osztályvezetője dolgozott ki egy tervezetet a hírszerzés új szervezeti rendjére. Móró javaslatát Tömpe István a miniszter első helyetteseként, míg a HM 3. Csoportfőnökség állománytábláját Münnich Ferenc mint a fegyveres erők minisztere hagyta jóvá. Ám a hírszerzés végül továbbra is a Belügyminisztérium szervezetében maradt, ahol 1957 márciusára kialakult az osztály struktúrája.[37]

Hamarosan azonban felmerült, hogy Tömpét helyezzék el a BM-ből, mert egyes vélemények szerint nem volt eléggé keménykezű. Horváth Imre külügyminiszter 1957 áprilisának végén terjesztette fel javaslatát az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságához (IIB), amelyben Tömpe István rendkívüli és meghatalmazott nagykövetté történő kinevezését, a varsói nagykövetség vezetésével való megbízását kérte. Biszku Béla belügyminiszter ellenezte a javaslatot, azt nem tartotta időszerűnek, míg Földes Lászlónak, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB) Káderosztálya vezetőjének a véleménye szerint a lépés nem tűrhet halasztást, „sok minden szól amellett, hogy [Tömpe] a jelenlegi beosztásából elkerüljön".[38] Az IIB végül levette a napirendről az előterjesztést, és megrótta a káderosztályt az eljárás miatt, Földes László figyelmét pedig felhívták arra, hogy a véleményét „a jövőben kellő kivizsgálás után alaposan indokolja meg".[39]

Tömpe 1957-ben tagja volt az MSZMP BM Intéző Bizottságának.[40] Belügyminiszter-helyettesként 1957 júniusában az országos pártértekezleten beválasztották a Központi Bizottságba, amelynek élete végéig tagja maradt.[41] Az országos pártértekezlettel párhuzamosan folyamatosan dolgozott az állambiztonság – többek között a hírszerzés, az idegenrendészet, az operatív nyilvántartás – újjászervezésén. Az állambiztonsági operatív szer-

35 MNL OL XIX-B-1-y 1. d. Bővebben: Baráth 2008.
36 Uo. MNL OL XIX-A-2-q 4. d. Bővebben: Baráth 2008.
37 ÁBTL 1.6. sz. n. Javaslat a 3. Csoportfőnökség szervezeti felépítésére. Bővebben: Palasik 2011, valamint Tóth 2011.
38 MNL OL M-KS 288. f. 5/25. ő. e. Előterjesztés a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Intéző Bizottságához, 1957. április 25.
39 Uo.
40 Krahulcsán 2013, 530–531.
41 Németh (összeáll.) 1995, 21.

vek és a BM Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatósága (KEOKH) és Útlevél Osztálya közti együttműködés bizonyítékai a belügyminiszter első helyettese, Tömpe István által 1957 júniusában tartott értekezlet napirendi pontjai is. Ekkor több technikai, módszertani és szervezési kérdésről döntöttek. Ennek értelmében a BM szerveinek legalább egy évvel előbb be kellett jelenteniük a KEOKH és Útlevél Osztály számára azoknak az adatait, akiket „utaztatni" kívántak. Megállapodtak abban is, hogy egyes szervek – például a Magyar Néphadsereg Vezérkarának (MNVK) 2. Csoportfőnöksége, valamint a hírszerzés – a KEOKH rendelkezésére bocsátják minden olyan utazó adatát, aki nem állt konkrét „feldolgozás" alatt. Ezenkívül az említett szervektől „kutató és tanulmányozó" feladatot végző operatív állományú beosztottakat is beállítottak a KEOKH és Útlevél Osztályra.[42] (Egy októberi jelentés szerint azonban a Magyarországon élő külföldiek operatív ellenőrzését ez a létszám-kiegészítés sem oldotta meg.[43]) Megállapodtak arról is, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően csak indokolt esetben fogják igénybe venni az úgynevezett „különszobát", amelyet a gyanús utazók tanulmányozásakor használtak.[44]

Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1957. október 22-én tárgyalt az állambiztonsági szervek által vezetett operatív nyilvántartásról, és határozatban írta elő, hogy szervezzék meg a legveszélyesebb ellenséges személyek külön nyilvántartási rendszerét. A téma előadója Tömpe István volt, és mások mellett hozzászólt Kádár János is. Az ekkor megfogalmazott elvárás szerint az operatív szervek kétszáz-háromszázezer főnél többet nem vehettek nyilvántartásba, ezen belül pedig ki kellett jelölniük mintegy hat-hétezer személyt, akiket a szocialista rendszer legveszélyesebb ellenségeinek

42 ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26.

43 MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Jelentés a Belügyminisztérium politikai nyomozó apparátus létszámhelyzetéről, 1957. október 8.

44 ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26. Bővebben: Krahulcsán 2011.

nyilvánítottak. A párt hatáskörébe tartozó funkcionáriusokra nem terjedt ki a minisztérium jogköre, az operatív nyilvántartásban lévő párttagokat az MSZMP KB Káderosztálya vizsgálhatta felül. Elrendelték a rehabilitált párttagokra vonatkozó iratok megsemmisítését és a korábbi koncepciós perek során nyilvántartásba vett párttagok anyagainak a felülvizsgálatát is.[45]

KÜLÖNBÖZŐ „FRONTOKON" – AHOVÁ A PÁRT ÁLLÍTJA

1958 elején a PB több személyi változásról döntött a BM felső vezetésében, így többek között Tömpe Istvánt is leváltották, illetve áthelyezték.[46] A korábbi elképzeléssel szemben nem diplomáciai pályára került, hanem 1958 márciusától a földművelésügyi miniszter első helyettese lett. A konszolidáció előrehaladtával ugyanis 1958-ra napirendre került a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének" kérdése. Tömpe a parasztság szövetkezetekbe tömörítésének önkéntes módja mellett érvelt, K. Nagy Sándor, Hont János és Fehér Lajos mellett, szemben a keményvonalas Dögei Imre képviselte erőszakos kolhozosításpárti erőkkel.[47] Tömpe nem értett egyet az erőszakos téeszesítéssel, de a KB 1958. decemberi döntése után annak levezénylésében aktívan közreműködött. A kollektivizálás harmadik hulláma erőteljes politikai propagandával, esetenként fizikai erőszakkal párosulva már 1958. december végén megkezdődött.[48]

45 MNL OL M-KS 288. f. 5/47. ő. e. Az MSZMP PB 1957. október 22-i ülésének jegyzőkönyve. Határozati javaslat a Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinél operatív nyilvántartásba vehető kategóriák és személyek meghatározására. Bővebben: Orgoványi 2012.

46 MNL OL M-KS 288. f. 5/62. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak a BM állományából történő áthelyezésekre és kinevezésekre. 1958. január 14. Jegyzőkönyv a PB 1958. január 25-i üléséről.

47 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

48 A téma feldolgozását napjainkra több szempontból, különböző aspektusból is megvizs-

1959-től tagja lett a párt Agrárpolitikai Bizottsága helyére lépő Mezőgazdasági Bizottságnak, amely a PB határozata alapján a mezőgazdaság „szocialista átalakítása", a mezőgazdasági termelés fellendítésének eredményesebb irányítása érdekében – a KB mellett – egyfajta tanácsadó szervként működött. A bizottság feladata a párt vezető szerveinek és a kormány elé kerülő fontosabb határozattervezeteknek a véleményezése, a mezőgazdaság „szocialista átalakításával" kapcsolatos politikai, elméleti kérdések kidolgozása, a párt- és állami szervek tevékenységének összehangolása volt. A bizottság folyamatos működése érdekében egy nyolcfős operatív bizottságot is létrehoztak Fehér Lajos vezetésével, amelynek Tömpe is tagja lett. A Mezőgazdasági Bizottság tevékenysége felett a KB gyakorolt felügyeletet. Folyamatosan működött, általában két-három havonként (az operatív bizottság havonta) ülésezett. A Mezőgazdasági Bizottság nem hozott határozatokat, hanem úgynevezett megállapodásokat alakítottak ki, amelyeknek a végrehajtását a megvalósulásig figyelemmel kísérték. Tömpe nem sokáig maradt tagja, 1960 januárjában a KB átalakította a testületet, és ekkor már nem került be.[49]

Tömpe azonban nem maradt bizottsági munka nélkül, mert Csikós-Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke 1960 októberében azzal kereste meg, hogy „a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gyors előrehaladásával" összefüggésben felvetődő ár-, adó- és felvásárláspolitikai kérdések és feladatok kidolgozására és megtárgyalására alakult tárcaközi munkabizottság munkájában vegyen részt.[50]

Továbbra is a feladatai közé tartozott a téeszesítés kapcsán felmerült speciális kérdések megoldása, így például a Vas megyei termelőszövetkezetek erdőhasználatának rendezése is. Azoknak az erdőknek a tulajdoni és használati jogát kellett rendezni, amelyek a legkorábban, 1950 és 1956 között kerültek az állami erdőgazdaságok kezelésébe. Ezek az erdőterületeket kártalanítás nélkül tagosították, míg akik később léptek be a „közösbe", azoknak az erdeje a téeszek használatába került. Állítólag ez a probléma a megyében „súlyos politikai kérdésként foglalkoztatta az érintett községek lakosságát", ezért Tömpe átmenti megoldásként arra tett javaslatot, hogy az érintett termelőszövetkezetek az állami erdőgazdaságoktól maximum ötven kataszteri hold nagyságú erdőterületet kapjanak – lehetőleg – ott, ahol a termelőszövetkezetek földterületeivel határosak.[51]

Egyéb szakmai kérdésekben is megszólalt, és most már nemcsak erdészeti, erdőhasználati, hanem a mezőgazdasági termelés fokozása érdekében is tett különböző javaslatokat. Az Országos Tervhivatal elnökének írt levelében felvetette a nyugati importból származó új műtrágyák használatát, illetve egy új műtrágyagyár létesítésének kérdését, valamint a „szuperszelektív vegyszerek" használatának a lehetőségét, illetve a megfelelő takarmánykoncentrátumok előállításához egy gyorsszárító berendezés importját.[52] Ennek érdekében a minisztérium, illetve Tömpe egy amerikai céggel is felvette a kapcsolatot, cirokvetőmag, kukoricavető és -arató gépek, tojótyúkok, valamint egy takarmánykeverő üzem részére berendezések vásárlása ügyében.[53]

A PB 1962. januári ülésén a testület hozzájárult Tömpe Istvánnak a földművelésügyi miniszter első helyettesi pozíciójából való felmentéséhez és a Magyar Rádió és Televízió elnökévé történő kinevezéséhez.[54] Tömpe visszaemlékezése szerint amikor felmerült, hogy más területre helyezik,

gálták már. A legjelentősebb eredményeket Varga Zsuzsanna, Papp István és Ö. Kovács József művei jelentik.

49 Németh (összeáll.) 1995, 195–196.

50 MNL OL XIX-K-1-ab 3. d. Csikós-Nagy Béla levele Tömpe Istvánnak, 1960. október 24.

51 MNL OL XIX-K-1-ab 3. d. Gosztonyi János levele Tömpe Istvánnak, 1960. május 12., valamint uo. Tömpe István válaszlevele Gosztonyi Jánosnak, 1960. augusztus 24.

52 Uo. Tömpe István levele Kiss Árpádnak, 1960. június 21.

53 Uo. Roswell Garst levele Tömpe István, a miniszter első helyettese és Petőházi Gábor, a miniszter helyettese részére, 1960. augusztus 30. Uo. Roswell Garst levele Tömpe István, a miniszter első helyettese és Petőházi Gábor, a miniszter helyettese részére, 1960. október 18. és uo. G. Bálint levele Tömpe Istvánnak, 1960. december 19.

54 MNL OL M-KS 288. f. 5/256. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. január 30-i üléséről.

nem ellenkezett, sőt helyeselte azt. Magát leginkább a politikai szervezőmunkára tartotta alkalmasnak, és amikor 1962-ben választás elé állították, hogy a sporthivatal vagy a rádió és televízió élére kerüljön-e, ez utóbbi mellett döntött.[55]

1966-tól tagja volt a KB mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottságnak is, amely az ideológiai, kulturális, művészeti, irodalmi, tudományos, egyházpolitikai, nemzetiségi, egészségügyi, közoktatásügyi, agitációs, propaganda, sajtó-rádió-tévé, könyvkiadás, ünnepek, évfordulók témakörben készített előterjesztéseket. Határozatokat nem hozott, csak ajánlásokat tett, állásfoglalásokban rögzítette véleményét az egyes előterjesztésekhez kapcsolódóan, és továbbította a PB vagy a KB felé.[56] 1967-ben a kormány mellett működő Űrkutatással Kapcsolatos Állandó Bizottságnak is a tagja volt.

1974 augusztusában a PB a KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata alapján – a Magyar Rádió és Televízió szervezeti átalakulása kapcsán – Tömpe Istvánt felmentette az MRT elnöki tisztsége alól, és egyúttal a Magyar Rádió és Televízió Bizottság elnökévé nevezte ki. Ugyanekkor az MRT elnökhelyetteseit, Hárs Istvánt és Pécsi Ferencet is felmentették, majd Hársot a Magyar Rádió, míg Nagy Richardot a Magyar Televízió elnökévé nevezték ki.[57]

Tömpe Istvánt 1983. december 31-ével nyugdíjazták, de 1985-ben még beválasztották a KB tagjai közé, sőt az Állami Rádió és Televízió Bizottság (nyugalmazott) elnökeként az 1988. júniusi országos pártértekezlet állásfoglalása értelmében létrehozandó, a tanácsadó testületek működési rendjét, módszereit, feladatait kidolgozó úgynevezett munkabizottságnak is a tagja lett.[58] Élete során számos díjat, kitüntetést kapott, 1948-ban

55 PIL VI. 867. f. 2/t-32.

56 Németh (összeáll.) 1998. 241–242.

57 MNL OL M-KS 288. f. 5/644. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. augusztus 27-i üléséről.

58 Németh (összeáll.) 2001, 430.

megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét, 1970-ben a Felszabadulási Jubileumi Emlékérmet, 1984-ben a Magyar Népköztársaság babérkoszorúval ékesített Zászlórendjét, illetve a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét, valamint a Szocialista Hazáért érdemrendet is.

Tömpe István 1988. december 15-én hunyt el Budapesten.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)
VI. 867. fond. Személyi gyűjtemények. Visszaemlékezések
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XIX-A-2-q. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, miniszterelnök iratai (1957–1961)
XIX-A-83-a. A Minisztertanács iratai. Jegyzőkönyvek, mellékletek (1944–1990)
XIX-B-1-y. BM miniszterhelyettesi értekezletek iratai (1957–1990)
XIX-B-1-au. A BM „M" és Szervezési Csoportfőnökség Szervezési Osztálya iratai (1950–1990)
XIX-K-13-b. Országos Erdészeti Főigazgatóság. TÜK-iratok (1954–1959)
XIX-K-1-ab. Földművelésügyi Minisztérium. Keresztes Mihály és Tömpe István miniszterhelyettesek iratai (1956–1962)
M-KS 276. fond 55. csoport. Az MDP KV Szervező Bizottsága iratai (1948–1953)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Baráth Magdolna (szerk.) 2009: *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7.–1958. január 25.* Budapest, Magyar Országos Levéltár

Németh Jánosné (összeáll.) 1995: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. kötet 1956–1962.* Budapest, Magyar Országos Levéltár
Németh Jánosné (összeáll.) 1998: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. II. kötet 1963–1970.* Budapest, Magyar Országos Levéltár
Németh Jánosné (összeáll.) 2001: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. IV/2. kötet 1981–1989.* Budapest, Magyar Országos Levéltár

Irodalom

Baráth Magdolna 2008: „Mi igenis büszkék vagyunk az Államvédelmi Hatóság harcos munkájára." Részletek a rendőrség forradalom utáni átszervezéséről tartott értekezletének jegyzőkönyvéből. *Betekintő,* 2008/1. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_1_barath.pdf, 2019. szeptember 23.
Krahulcsán Zsolt 2011: A BM KEOKH és Útlevél Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő,* 2011/4. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_krahulcsan_0.pdf, 2020. március 8.
Krahulcsán Zsolt 2013: Pártszervezetek a politikai rendőrségen, 1956–1962. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 530–531.
Orgoványi István 2012: A társadalomra különösen veszélyes ellenséges elemek ellenőrzése, 1959–1989. *Betekintő,* 2012/4. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_4_orgovanyi.pdf, 2019. szeptember 4.
Palasik Mária 2011: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf, 2019. október 6.
Tóth Eszter 2011: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf, 2019. október 6.
Varga Krisztián 2011: Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt Wayand Tibor önvallomásában. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_varga_k_0.pdf, 2019. november 7.

Tanúk és vallomások

SZALMA JÓZSEF

Szalma József karrierjének minden állomása a Belügyminisztériumhoz (BM), azon belül is a politikai rendőrséghez kötődött, így tökéletesen testesítette meg a kádári megtorlást és restaurációt. A terror egyik legfontosabb irányító szervezetét, a BM Vizsgálati Osztályát nemcsak 1956 októbere előtt, de közvetlenül a forradalom leverése utáni időszakban is ő vezette, és beosztottjait irányítva folyamatosan szolgáltatta a súlyosan terhelő adatokat az ügyészségnek. Szalma 1947-ben lépett be a politikai rendőrség kötelékébe, 1950-től a kémelhárítás alosztályvezetője, 1953-tól a Vizsgálati Főosztály vezetőjének a helyettese, később a főosztály vezetője.

A forradalom leverése után is a helyén maradt, novemberben kinevezték az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK), majd 1957 májusától a BM Politikai Nyomozó Főosztálya II. (Vizsgálati) Osztályának vezetőjévé. Talán innen is ment volna nyugdíjba, ha családi körülményei, emberi gyengeségei, fegyelmezetlenségei miatt 1958 decemberében le nem váltják. Ezután Debrecenben lett a megyei rendőr-főkapitányságon a politikai rendőrség helyettes vezetője, de 1967-től már ismét a központban, Budapesten, a kémelhárításnál szolgált. Második botlása következtében – és ez már a karrierje végét is jelentette – 1975-ben fegyelmivel nyugdíjazták, a pártból is kizár-

ták. Mivel nyugdíjának folyósítását csak az öregségi korhatár elérésétől engedélyezték, vízvezeték-szerelőként helyezkedett el a Fővárosi Vízműveknél.

Szalma József 1925. május 27-én született Monoron, két fiútestvére volt, István és Sándor. Önéletrajza szerint apja a Ganz Műveknél dolgozott segédmunkásként. Idősebb Szalma József 1919-ben a Magyar Vörös Hadseregben szolgált, majd fűtőként, árukihordóként, raktárosként dolgozott. 1950-ben – feltehetően az ekkor már két éve az Államvédelmi Hatóságnál (ÁVH) szolgálatot teljesítő fia javaslatára – munkára jelentkezett oda, először fűtő lett, majd anyagbeszerzőként foglalkoztatták. Hadnagyként ment nyugdíjba 1957-ben, minősítési lapján megemlítették, hogy 1956 októberében példásan helytállt, őt és feleségét az „ellenforradalmárok" megverték. Anyja zsákvarrónőként dolgozott, majd háztartásbeli lett, 1950-től a monori tanácshoz került, a szociális ügyeket intézte. A család minden tagja belépett a kommunista pártba (MKP, majd MDP).[59]

Szalma hat elemit és négy polgárit végzett, rendszeresen sportolt: atletizált és birkózott. Autószerelőnek tanult, így 1944-ben nem kellett bevonulnia, mert a szerviz, ahol a hadsereg gépjárműveit is javították, hadiüzemnek számított. 1945-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba (MKP), majd a vasasszakszervezetbe, és vezetőségi tagja lett a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek (Madisz). 1945 és 1947 között segédmunkás volt, illetve a Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Gépgyári Művekben, a későbbi Vörös Csillag Traktorgyárban dolgozott.[60]

Szalma József 1947 októberében került a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) Budapest XIV. kerületi kirendeltségére, ahol nyomozó lett. Később az ÁVO III., majd a II. alosztályán volt nyomozó, majd egy éven keresztül Moszkvában a Dzerzsinszkij Állambiztonsági Akadémián tanult. Ekkortól ívelt fel a karrierje, 1950 elején az Államvédelmi Hatóság Belső Reakció Elleni Harc (I/2.) Osztályán dolgozott, 1951 februárjáig az I/2-d alosztályán operatív beosztott. Ezután 1952 áprilisáig az I/2-a alosztály vezetőjének helyettese, majd vezetője. Az alosztály feladata „a földalatti trockista mozgalom", a „nyugatosok", a politikai pártokba férkőzött „reakciós elemek", valamint a megszüntetett pártok aktívan tevékenykedő maradványainak felderítése és ártalmatlanná tétele volt.[61]

Még ebben az évben kinevezték az ÁVH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Osztályának vezetőjévé, és államvédelmi századossá léptették elő. Miskolcon azonban nem sok időt töltött el, ugyanis 1953 januárjában az ÁVH Vizsgálati Főosztálya vezetőjének lett a helyettese. Ebben a minőségében őt érte az a megtiszteltetés, hogy letartóztathatta az ÁVH vezetőjét, Péter Gábort és több egykori, az államvédelemben dolgozó munkatársát. Az ÁVH-nak a Belügyminisztériumba integrálása után, 1954-ben a belügyminiszter első (államvédelmi) helyettesének operatív titkára lett. A Vizsgálati Főosztály vezetőjeként 1955-től a BM Kollégiumának és az Állambiztonsági Kollégiumnak is a tagja volt.[62]

A „SZOCIALISTA TÖRVÉNYESSÉG" ZSÁKUTCÁJÁBAN

A BM Kollégiuma a belügyi vezetés politikai irányító, tanácskozó szerve volt. Szalma 1953 és 1955 között vett részt a kollégium ülésein,[63] de nem

59 ÁBTL 2.8.1. 6497. A Szalma család bemutatását, a családi kapcsolatokat, a karrierutak különböző állomásait Gervai András tárgyalja könyvében. Gervai 2015, 30–51.
60 ÁBTL 2.8.1. 8076.
61 Bővebben: Boreczky 1999, 91–114.
62 ÁBTL 2.8.1. 8076.
63 Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 353–362., uo. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. november 24-i ülése. 380–395., uo. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 29-i ülése. 492–500., uo. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. június 22-i ülése. 838–850., valamint Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2005, 165–201., uo. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. február 1-jei ülése. 287–350.

sokáig maradt a miniszterhelyettesi titkárságon. 1955 májusában Piros László belügyminiszter és Ács Ferenc főosztályvezető közösen javasolták a Politikai Bizottságnak (PB), hogy nevezzék ki Szalmát a Vizsgálati Főosztály vezetőjének. Indoklásukban kiemelték: „Politikailag szilárd, becsületes, őszinte elvtárs. Szakmai munkáját lelkiismeretesen, becsületesen végzi. Az operatív munkához jó érzéke van. Hálózati és vizsgálati munkában nagy gyakorlati tapasztalatra tett szert. A vizsgálati munkában úgy is mint vizsgáló és úgy is mint főosztályvezető-helyettes nagy rátermettséget tanúsított. Vezető, irányító készsége jó, megfelelő jogi érzékkel rendelkezik. Nagy része van abban, hogy a Vizsgálati Főosztály az elmúlt másfél év alatt a törvényesség megszilárdításában, a magasabb színvonalú vizsgálati módszerek kialakításában eredményeket ért el. Beosztottaival rendszeresen foglalkozik, tanítja őket, tapasztalatait átadja nekik. A bírálathoz jól viszonylik, bátran bírál. Fegyelmezett, szerény, munkájában, magatartásában példamutató. Több ízben bizalmas munkában vett részt, ezekben jól megállta a helyét, alapos, körültekintő munkát végzett. Hiányossága, hogy esetenként türelmetlen, kissé hirtelen természetű. Családi élete rendezett."[64]

A PB elé kerülő javaslathoz azonban Keleti Ferenc, az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának (AO) vezetője különvéleményt fogalmazott meg. Szerinte Szalma nem alkalmas a főosztály vezetésére, mert fiatal, kevés az élettapasztalata, és „nem elég erős káder". Szalmát inkább helyettes vezetőnek javasolta.[65] Keleti a javaslatával annyit ért el, hogy Szalma kinevezése elhúzódott, csupán augusztusban került pont az ügyre, ekkor azonban megkapta a posztot.

Mindettől függetlenül – kinevezése előtt is – Szalma vitte az ügyeket, ő vezette a főosztály-értekezleteket is. Júliusban értékelték az első félévi

[64] MNL OL M-KS 276. f. 53/240. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz Szalma József kinevezésére, 1955. május 25.
[65] Uo.

munkájukat, a beszámolót követő vitában Szalma is több alkalommal felszólalt. Megállapította, hogy folyamatosan ugyanazok a hibák ismétlődnek, és ennek oka, hogy a vezetők nem ellenőrzik eléggé a beosztottjaik tevékenységét, nincsenek névre szóló bírálatok, sok esetben a vezetőknek nincs tekintélyük. Kitért arra is, hogy az ügyek lezárása nem egységes, a „vádiratokat" ezért csak a főosztályvezető, illetve a helyettese hagyhatja jóvá. Felhívta a figyelmet az éberség kérdésére is, bírálta azt a gyakorlatot, hogy nyitott szekrényekben tartják az operatív értékű, titkos nyomozati, vizsgálati anyagokat.[66]

A frissen kinevezett főosztályvezető szeptemberben a vezetői értekezleten hosszasan beszélt a feladatokról: „...az amerikai és angol imperialista ügynökökre még nagyobb csapást mérni. Ez áll fő feladatként a BM előtt. Nyilvánvaló, hogy a Vizsgálati Főosztály előtt álló fő feladat szintén ez [...], az imperialisták ötödik hadoszlopa ellen is harcolni kell." A szabotőrök, diverzánsok elleni küzdelem pedig megköveteli a „[t]öbb politikát a mi szakmai munkánkba" elvet, hiszen – mint mondta – nem lehet eredményesen harcolni, ha a megtett intézkedéseket, akciókat nem hangolják össze az országban zajló politikai eseményekkel, a nemzetközi helyzettel. Példákat is hozott: szerinte helyesen jártak el, amikor a budapesti internálásokat elhalasztották, hogy azok ne essenek egybe a genfi értekezlet időpontjával, vagy vidéken, a kis falvakban nem a pártgyűlések előtt, hanem azok lezajlása után vették őrizetbe az embereket. A főosztály feladata az is, hogy jelzéseket adjon a pártnak – mondta Szalma, és kritikusan megállapította, hogy korábban ez nem történt meg, például a jobboldali „elhajlás" veszélyeire sem hívták fel a figyelmet. Külön kitért az ügyészséggel való kapcsolatra is, szerinte nem volt felhőtlen az ügyészek és a vizsgálók közötti együttműködés sem. Szalma szerint: „Nem úgy kell nézni az ügyeket mint ügyész és vizsgáló, hanem mint kommunistáknak, mindkettőnek előbbre

[66] ÁBTL 1.6. 25. d. Gyorsírói jegyzőkönyv a Vizsgálati Főosztály által 1955. július 30-án megtartott főosztály-értekezletről.

kell vinni az ügy vizsgálatát. [...] Ha úgy nézik az ügyeket, hogy kommunisták, akkor nem lesznek súrlódások."[67]

Egy 1955. októberi osztályértekezleten Szalma ismét a korábban már emlegetett problémákat járta körbe, de egy-két új elem is felmerült, amelyek jól mutatják a kihallgatások alatt alkalmazott törvénytelenségeket. Szalmának külön ki kellett emelnie, hogy a legelső kihallgatás alkalmával is kell felvenni jegyzőkönyvet, ami arra utal, hogy a korábbi gyakorlat nem volt minden esetben ez. Arra is felhívta a figyelmet, hogy az őrizeteseknek jelen kell lenniük, amikor a jegyzőkönyvet felveszik az ügyükben. Szalma szerint régebben az volt a gyakorlat, hogy a kihallgatás és a jegyzőkönyvezés teljesen más időpontban történt, és előfordult, hogy a gyanúsított vagy a tanú ott sem volt.[68]

Piros László belügyminiszter 1955. szeptember végén nevezte ki Szalmát ismét a BM Kollégium tagjává, ahol továbbra is aktívan szerepelt.[69] 1956 elején, tavaszán több alkalommal is megszólalt, például januárban az ipariszabotázs-elhárítás értékelésekor a vitában megjegyezte, hogy az értékelés készítői feltevésekre alapoznak, és általánosságokat fogalmaznak meg, amiket viszont konkrétumként, tényként közölnek. Még januárban, az első félévi munkatervbe felvették Szalmát mint előadót, hogy a büntetőpolitikáról szóló párthatározat végrehajtásáról referáljon (erre márciusban kerül majd sor), februárban pedig a XII. Osztály (levélellenőrzés) munkájának értékelésekor azt állapította meg, hogy meg kell oldani a lefoglalt levelek „jogi erejűvé tételét", vagyis hogy a titkos módszerekkel megszerzett bizonyítékokat nyílt tárgyaláson is be lehessen mutatni jogilag releváns bizonyítékként.[70] Márciusban a kollégium működését érintő javaslattal állt elő: elégtelennek ítélte annak ellenőrző szerepét, úgy vélte, hogy a kollégiumi határozatok végrehajtását senki sem kontrollálja, és ezért javasolta, hogy menet közben, a helyszínen kellene ellenőrizni a végrehajtást. Márciusban készítette el jelentését – Pőcze Tibor miniszterhelyettessel és Garasin Rudolf büntetés-végrehajtási ezredessel közösen – a büntetőpolitikai határozat végrehajtásáról, ahol a vita során megbízták az 1947–1949-ben alkalmazott statáriális eljárással elítélt bányászok ügyének felülvizsgálatával. Áprilisban az imperialista hírszerző szervekkel, kémekkel kapcsolatos jelentést készítette el, és előadóként felvetette, hogy szerinte hatékonyabban tudnának dolgozni, ha nem lenne Budapesten olyan sok, összesen öt vizsgálati részleg. A vizsgálati szervek központosításának ötletét azonban – amely Szalma egész pályafutását végigkísérte – nem tudta elfogadtatni.[71]

Bár a „szocialista törvényesség helyreállítása" szlogennel Szalma sem értett egyet – hiszen maga is részese volt az 1953 előtti totális terrornak –, a Nagy Imre-kormány 1953. júniusi határozatának értelmében a Vizsgálati Főosztályon ha lassan is, de megkezdődtek a felülvizsgálati eljárások. A koncepciós ügyek felülvizsgálata Szalma egyik fő feladatköre lett, de jellemző módon ő és vizsgálótársai ugyanolyan elfogultsággal kezelték ezeket a pereket, mint pár évvel azelőtt. Leginkább a korábban megállapított vádpontokat igyekeztek igazolni. Ugyan 1956 áprilisában tartottak egy országos vizsgálói értekezletet, ahol Dékán István belügyminiszter-helyettes, Nonn György legfőbb ügyész, Sárközi József, a budapesti pártbizottság adminisztratív osztályának alosztályvezetője, a BM Vizsgálati Főosztályának vezetői és beosztottjai mellett a vidéki vizsgálati osztályok vezetői és vizsgálói is részt vettek. Ahogy Szalma megfogalmazta: „...átérződött a felszólalásukon a felelősségérzet, a XX. kongresszus légköre", de az is egyértelmű, hogy kényszerűségből kezdték meg a koncepciós ügyek felülvizsgálatát. Szalma az országos vizsgálói értekezlet ideje alatt épp az elítélt szociálde-

[67] ÁBTL 1.6. 25. d. Jegyzőkönyv a Vizsgálati Főosztály 1955. szeptember 24-i üléséről, 1955. szeptember 26.

[68] Uo. Jegyzőkönyv az 1955. október 5-én megtartott osztályértekezletről.

[69] ÁBTL 4.2. II. sorozat 3. d. A belügyminiszter 59. sz. parancsa, 1955. szeptember 29.

[70] A levélellenőrzésről bővebben: Borvendég 2011.

[71] A Belügyminisztérium (Államvédelmi) Kollégiumának 1956. január 18-i [19-i], január 25-i, február 22-i, március 7-i és 14-i, valamint április 25-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2006, 19–41., 55. és 159., 291–342., 343–392., 393–406. és 425–449.

mokraták pereinek felülvizsgálatát irányította.[72] Már 1956 márciusában elkezdték Szakasits Árpád – a háborús bűntett, kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének vádjával életfogytiglani börtönre ítélt egykori köztársasági elnök – ügyének felülvizsgálatát, és bár Szakasits határozottan tagadta a vádakat, Szalma továbbra is igazolva látta bűnösségét.[73] A perújítási tárgyalás során azonban Szakasitsot az összes vádpont alól felmentették, és Szalma – a pártvezetésnek a BM pártellenőrzéséről hozott 1954. évi határozata szellemében – Péter Gábort és társait tüntette fel egyedüli bűnbakként, és a pártellenőrzés gyengeségét emelte ki. Ugyanakkor az 1954-es PB-határozat szerint az ÁVH vezetőinek kizárólagos bűnössége, a tudatos „ellenséges aknamunka", valamint az a vád, hogy az ÁVH „osztályidegen" – vagyis jobboldali, reakciós, fasiszta – elemek „gyűjtőhelye" lett volna, nem volt igaz.[74]

Egy 1956 nyarán készített jelentés a főosztály feladatai között továbbra is első helyen említette meg a „szocialista törvényesség további megszilárdítását", illetve a vizsgálati eljárások általános színvonalának emelését, a megyei vizsgálati szervek segítését és a BM operatív hálózati osztályaival való „alkotó munkakapcsolat megszilárdítását". A Szalma József főosztályvezető által szignált jelentés szerint 1956 első felében az említett célok érdekében létrehoztak egy jogi ellenőrző csoportot, elemezték több ügy elhúzódásának okát, összeállítottak egy úgynevezett vizsgálati módszertani kabinetet (kiállítást), több tanulmányt készítettek egy-egy leleplezett kémcsoportról, illetve a megyei vizsgálati osztályok működésének megjavítása érdekében többnapos kiszállásokkal, helyszíni szemlékkel vettek részt azok munkájában. Szalma eredményként könyvelte el, hogy megszűntek a durva, kirívó törvénysértések, és – különösen a Szovjetunió Kommunista Pártjának [SZKP] XX. kongresszusa után – „jobban

[72] ÁBTL 1.6. 25. d. Jegyzőkönyv a Vizsgálati Főosztály által 1956. április 12-én megtartott országos vizsgálói értekezletről.
[73] Bővebben: Gervai 2015, 35–37.
[74] Bővebben: Krahulcsán 2013, 81.

érvényesült a Párt osztálypolitikája". Az ügyek dokumentálására nagyobb hangsúlyt fektettek, folytatta a jelentésben Szalma, differenciáltabban alkalmazták a büntetőeljárást, több esetben csupán különböző egyéb, nem büntető jellegű intézkedést tettek a munkás- és parasztszármazású elkövetők esetében. A volt szociáldemokraták pereinek felülvizsgálata során az első fél évben 151 ügyben hoztak döntést. Ugyanakkor továbbra is előfordult, hogy egyes kihallgatásokról nem készült jegyzőkönyv, vagy ezekből kihagyták a mentő, illetve enyhítő körülményeket. Az is gyakran megtörtént, hogy a gyanúsítottnak enyhe büntetést helyeztek kilátásba, amennyiben beismerő vallomást tesz.[75]

A BM Kollégium 1956. III. negyedévi munkaterve szerint augusztusban Szalmának három témában is jelentést kellett készítenie: egyrészt a politikai elítéltek felülvizsgálatának tapasztalatairól, másrészt az év első felében őrizetbe vettek számának alakulásáról, harmadrészt meg kellett vizsgálnia egy korábbi felvetését, amely szerint szükség van-e Budapesten több vizsgálati szervre.[76] Sajnos a későbbi ülések jegyzőkönyveiben nincs nyoma annak, hogy ezek a kérdések napirendre kerültek-e, vagy sem, azonban úgy tűnik, Szalma a forradalom leverését követően végre megtehette javaslatát a budapesti vizsgálati szervek koncentrációjára.

A MEGTORLÓ GÉPEZET MŰKÖDTETŐJE

A forradalom ideje alatt Szalma – személyi adatlapja szerint – hősiesen viselkedett, nem ingott meg, elvhű maradt. 1960. januári önéletrajza szerint október 30-ig a BM Fő utcai épületének volt a parancsnoka, majd

[75] ÁBTL 1.6. 25. d. Jelentés a BM Vizsgálati Főosztály 1956. I. félévi munkájáról, 1956. július 16.
[76] A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiumának 1956. július 25-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2006, 687–743.

– miután utasították az épület elhagyására – társaival együtt a lakására mentek, illetve megpróbáltak elrejtőzni. Csehszlovákiába szerettek volna átjutni, de Dorognál a felkelők fogságába kerültek. Budapestre vitték őket, a Maros utcai laktanyában őrizték egészen november 4-ig, amikor elszökött, és pár nap múlva jelentkezett a korábbi szolgálati helyén.[77]

Szalma – hasonlóan a Vizsgálati Osztály alosztályvezetőinek többségéhez – ismét bizalmat kapott, Tömpe István – aki akkor Münnich első helyettese volt – 1956. december 1-jén rendőrnyomozó őrnagyi rendfokozatban a Vizsgálati Osztály vezetőjévé nevezte ki.[78]

Szalma nem várta meg a pártszervek megerősítő határozatát, tudta, mi a feladata, és tette a dolgát. Jellemző a következő eset, amely azt mutatja be, hogy a forradalom leverését követő zavaros időkben az államhatalom, illetve a karhatalmi és pártszervek hogyan használták fel az emberi aljasságot a hatalom megszilárdítása érdekében. Münnich Ferencnek, a minisztertanács elnökhelyetteseként, illetve a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek felelőseként 1957. január 29-én kiadott utasítására megszüntették egy gyilkossági ügyben folyó nyomozást. A vádlottat szabadlábra helyezték, egyszersmind megtiltották, hogy társai ellen eljárást indítsanak.[79] A vádlottak karhatalmisták voltak, akik 1956. december 15-én – egyértelműen nyereségvágyból (a lakásáért) és előre megfontolt szándékkal – megölték Wachtel Domokos kelmefestőt. Az elsőrendű vádlott, Márász Alexander főhadnagy ellen december 18-án adták ki a körözést, miközben ő november első napjaitól kezdve a karhatalomnál (Budai Forradalmi Karhatalmi Ezred) teljesített szolgálatot. Bár ügyéről – mint azt az ügyészség is megállapította – „a felsőbb vezetés minden egyes tagja tud", mégsem lehetett letartóztatni, mert „Münnich elvtárstól van ajánlólevele".[80] Márász Alexandert és társát, Nagy Ferencet végül 1957. március 19-én vették őrizetbe,[81] harmadik társukat, Balogh Benjámint április 26-án helyezték előzetes letartóztatásba. Hogy miért éppen március 19-én, arra utalást jelenthet egy cédula, amelyet Márász vizsgálati anyagához csatoltak: „Gerő [Tamás] elv. Márász Alexandert őrizetbe kell venni, de 15-e után. Szalma." Valószínűsíthető, hogy a Vizsgálati Osztály vezetője, Szalma József a MUK (Márciusban újrakezdjük!) mozgalmát, a március 15-ei esetleges újabb felkelést akarta megvárni. A Politikai Nyomozó Főosztály május 24-i jelentése azonban már Nagy és Balogh szabadlábra helyezését javasolta, amit a Fővárosi Katonai Ügyészség jóváhagyott, Márásszal szemben viszont elindította az eljárást. Figyelemre méltó, hogy az első vádiratot a katonai főügyész nem fogadta el, és vádemelést rendelt el a korábban szabadlábra helyezett két másik karhatalmista ellen is. A jelentés szerint a katonai főügyész ezt előzőleg Tömpe István miniszterhelyettessel is megbeszélte.[82] Végül Márászt – kegyelmi kérvényének elutasítása után – 1958. február 26-án kivégezték. Míg nem szilárdult meg az új államhatalom, illetve szükség volt a karhatalomnál a Márászhoz hasonlókra a megfélemlítés, a terror légkörének kialakításához, addig Münnich védte Márászt, miután azonban konszolidálódni látszott a belpolitikai helyzet, a kompromittálódott káderektől igyekeztek minél előbb megszabadulni.[83]

Talán az ilyen ügyekhez hasonló „praktikus" eljárási módok miatt az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága (IIB) 1957. április 30-i ülésén végül megerősítették Szalma Józsefet a Vizsgálati Osztály élén. Azonban az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága Káderosztálya és Adminisztratív Osztálya – eléggé szokatlan módon – megtámadta a döntést. Az IIB-nek küldött május 8-i feljegyzésében Czinege Lajos és Földes László közösen tiltakozott Szalma megerősítése ellen: „Helytelennek tartjuk, hogy a vizs-

77 ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József életrajza, 1960. január 12.
78 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 36/1956. sz. állományparancsa, 1956. december 1.
79 ÁBTL 3.1.9. V-141823. Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében, 1957. március 22.
80 Uo. A budapesti V. ker. ügyészség hivatalos feljegyzése, 1957. február 8.
81 ÁBTL 3.1.9. V-141823. Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében, 1957. március 22.
82 Uo. Jelentés Wachtel Domokos meggyilkolása ügyében, 1957. július 1.
83 Bővebben: Varga 2007.

gálati osztályt – melynek feladata egyet jelent a politikai nyomozó szervek munkájának megszűrésével, kontrolljával – olyan, viszonylag korban és párttagságban fiatal elvtárs vezesse, aki 12 év óta ezen a területen dolgozik, és – éppen szakmai gyakorlatából kifolyólag – mindent a vizsgálati mechanizmus alapján szemlél. S nem utolsósorban magának is a régi államvédelmi szerveknél dolgozó elvtársakkal azonos nézetei vannak. Szükségesnek tartottuk és tartjuk ma is, hogy a vizsgálati osztályt olyan elvtárs vezesse, aki mentes a szűk szakmai prakticizmustól (ami e területen a koncepció [sic!] melegágya). Mindenkor képes szem előtt tartani a szocialista törvényesség szigorú betartását, a munka során a párt érdekeinek objektív érvényesítését, és régi mozgalmi múltja biztosíték, hogy a párt és a mozgalom számára rendkívül nagy kárt okozott régi hibák semmiféle formában ne ismétlődjenek meg."

Czinege és Földes a feljegyzésben azt is kifejtették, hogy Biszku Béla belügyminiszter előzetesen egyetértett velük abban, hogy Szalma csupán az osztály helyettes vezetője legyen, és azzal is, hogy majd a későbbiekben egy megfelelő elvtársat neveznek ki annak élére. Azonban Biszku – hiába intrikált Czinege és Földes – a káderosztály, valamint az adminisztratív osztály megkerülésével mégis osztályvezetőnek javasolta Szalmát. Így az IIB-nek írt feljegyzés nem érte el a célját, a május 14-i ülésen Szalmát megerősítették a pozíciójában. A vita során Biszku kifejtette, hogy szükségmegoldásról van szó, a másik két jelölt közül Nonn György nem vállalta a feladatot, míg Kovács Gyula, aki a büntetés-végrehajtásnál szolgált, nem elég „erőskezű". Ugyanakkor az IIB megerősítette azt a korábbi határozatát is, hogy a káderosztály előzetes véleménye nélkül nem lehet vezető pártszerv elé személyi javaslatot felterjeszteni.[84]

[84] MNL OL M-KS 288. f. 5/25. ő. e. Czinege Lajos és Földes László feljegyzése az Intéző Bizottság részére, 1957. május 8., valamint Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság 1957. május 14-i üléséről.

Szalma a régi-új osztályát szerette volna még erősebbé tenni, s ezért 1957 februárjában régi vágyálmára, a budapesti vizsgálati szervek saját vezetése alatti koncentrációjára, az ORFK Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának, a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Politikai Osztálya vizsgálati alosztályának, valamint a katonai elhárító vizsgálati alosztálynak az összevonására tett – a későbbiekben visszautasított – javaslatot. Szerinte így egységesebb lehet a vizsgálati munka, illetve elkerülhető lenne az ügyek esetenkénti párhuzamos vizsgálata is.[85] Osztálya kezdetben az ORFK, 1957 májusától pedig a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztályának alárendeltségében működött. Tevékenységük törvényességét a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya, míg a politikai felügyeletet az MSZMP vezető testületei által létrehozott operatív bizottság gyakorolta. Ennek a tagjai Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, Szénási Géza legfőbb ügyész és Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke voltak.[86] Szalma 1957. június 21-én letette esküjét.[87]

ÁLLAMILAG IGAZOLT BOSSZÚÁLLÁS

Szalma tagja volt a BM pártbizottságának is. A negyvenhat fős testületbe a politikai rendőrség kommunistái tizenegy tagot delegáltak,[88] akik közül öten (Szalma mellett Temesi Gábor, Szabó Lajos, Csiki István és Barkóczi Pál) a Vizsgálati Osztályon dolgoztak. Ez is jól mutatja, hogy a megtor-

[85] ÁBTL 1.6. 23. d. Javaslat az ORFK Vizsgálati Főosztály szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. február 6.

[86] A Vizsgálati Osztály szervezeti felépítéséről, vezetőiről, működéséről Papp István készített alapos elemzést. Papp 2013, 211–236.

[87] ÁBTL 2.8.1. 8076.

[88] BFL XXXV.29. 1957/a/2. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 20-i üléséről.

lásokban kiemelt szerepet játszó vizsgálati munkának mekkora politikai jelentőséget tulajdonítottak.

A politikai rendőrség nyomozói, az ügyészségek, bíróságok alkalmazottjai az új párt- és állami vezetés kívánalmainak megfelelően nem az igazság felderítését, a megtörtént cselekmények valósághű rekonstruálását tartották fő célkitűzésüknek, hanem a bosszút és a társadalom megfélemlítését, akár ártatlan emberek meghurcolása, börtönbe vagy akasztófára juttatása árán is. Azonban a különböző nyomozati, vizsgálati, ügyészségi és bírósági szakaszba jutott ügyek eltérő értelmezése, a megtorlásban szerepet vállaló szervek és személyek bizonytalankodása miatt a büntetőpolitika akadozott, az erőszakszervezetek felett a párt és a kormány vezetése kezdetben nem tudott egységes irányítást gyakorolni.[89]

Az MSZMP PB-nek a „büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről" hozott 1957. decemberi határozata hosszú hetek, hónapok egyeztetése és több változat átírása után meghatározta a politikai rendőrség vizsgálati szerveinek módszereit, valamint az operatív feldolgozómunka keretét, irányát. Ismételten megállapították, hogy a politikai rendőrség, az ügyészség, a bíróság együttműködése nem megfelelő, s még következetesebben kell alkalmazni a büntetőpolitikában az „osztályszemléletet".[90]

A következő év elején az igazságügy- és a belügyminiszter, valamint a legfőbb ügyész közös utasítást adott ki a büntetőpolitika egyes kérdéseiről. A kormány 1958. február 28-ig le akarta zárni az „ellenforradalom" ideje alatti – általuk bűncselekménynek vélt – ügyek vizsgálati és büntetőjogi szakaszát, s át kívánt térni a még aktív „ellenséges" csoportok elleni határozottabb fellépésre.[91]

[89] Bővebben: Krahulcsán 2011.

[90] MNL OL M-KS 288. f. 30/11. ő. e. A PB határozata a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről, 1957. december 31. Bővebben: Zinner 2001, 294–321.

[91] ÁBTL 4.2. 007/2/1958.1.M.TÜK. Az igazságügy-miniszter, a belügyminiszter és a legfőbb ügyész 103/1958. sz. közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről, 1958. január 8. Bővebben: Mikó 2006, 139.

Szalma József és az általa vezetett Vizsgálati Osztály mindenben megfelelt az akkori politikai vezetés elvárásainak. Tökéletesen alkalmasnak bizonyult a megtorlások végrehajtására, egyrészt maximálisan lojális volt a politikai vezetés felé, másrészt a törvényesség fogalma nála nem párosult erkölcsi, etikai elvárásokkal. Osztálya közvetlen pártirányítással működött, ahogy fogalmazott: „Van egy jó kezdeményezés a felső vezetés részéről, hogy hetenként egyszer a legfőbb ügyész, igazságügy-miniszter, belügyminiszter összeül, és meghívják a vizsgálati osztály vezetőjét is, és ott közvetlenül el lehet mondani az igazságügy-miniszternek, az ügyésznek, hogy mit tapasztaltunk, és ők is elmondják a hibákat." A törvényesség betartásáról pedig így vélekedett: „Meg lehet nyugodtan mondani azt, hogy a törvényesség kérdése elvi alapon nyugvó kérdés. Mi úgy csináltuk ezt, ahogyan mondták, és ahogy kellett. Nem mondom, nekem is lett volna kedvem megverni néhány embert, de nem tettem. [...] Egyik-másik őrizetesnél meg lehet adni a kedvezményt, ami megilleti, de van olyan őrizetes, aki a vizet sem érdemli meg."[92]

A vizsgálati munkát 1958 augusztusában osztályértekezleteken elemezték, ahol az osztály vezetése tizennégy ügyet értékelt. Gerő Tamás felvetette, hogy miért nem lehet egyszerre meghozni a terheltté nyilvánításról és a letartóztatásról szóló határozatot, amikor mindkettőnek ugyanaz a lényege. Szalma a válaszában megvilágította a különbséget: amíg a letartóztatási határozatban csupán nevesíteni kellett az elkövetett cselekményt, addig a terheltté nyilvánításban ismertetni is kellett a gyanúsítottal, ami hátrányt jelenthetett a vizsgálónak, hiszen így kiderülhetett a terhelt számára, hogy mit tud róla a BM. Az ügyek elhúzódására pedig Szalma azt a választ adta, hogy ha politikai okból egyik vagy másik eljárást gyorsan be kell fejezni, akkor azt meg tudják oldani: „Azt mondta a Miniszter elvtárs, hogy politikai okokból be kell fejezni ezt és ezt a kémügyet.

[92] ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról.

Három és fél nap alatt befejeztük az ügyet, 3 nap múlva már lógott is a pali. Szóval tényleg tudnak dolgozni az elvtársak." Kitért arra is, hogy több mint egy évvel az események után már nem lehet hálózat nélkül új információkat szerezni, a tanúkihallgatás ekkor már nem a legcélravezetőbb. „Ügynökséget [sic!] kell meneszteni közéjük, akik ma már csak vagányságból el fogják mondani, hogy ezt én szúrtam le stb."[93]

A kormány és a párt büntetőpolitikájának elvei alapján az állambiztonsági szerveknek a munkavégzés során figyelemmel kellett lenniük a „gyanúsított osztályhelyzetére, az elkövetett bűncselekmény jellegére, és csak ezek mérlegelése alapján dönthetett őrizetbe vételről vagy esetleg egy enyhébb intézkedés alkalmazásáról". A leírt elvek következetes és egyértelmű végrehajtása azonban komoly feladatot jelentett a politikai rendőrség szervei számára. Ehhez a politikai nyomozó szerveknek a „régi", nyílt feldolgozó munkamódszerekről, valamint a bűncselekményt elkövetők mindenáron való letartóztatása helyett át kellett volna tudni állniuk az „új" módszerekre. A politikai rendőrség beosztottjainak olyan mértékű szemléletváltozására volt szükség, ami nem ment egyik napról a másikra. Erősen élt az állományban a régi, úgynevezett „statisztikai látásmód", vagyis az, hogy csak akkor eredményes egy nyomozás, ha megtörtént az őrizetbe vétel, a gyanúsított rács mögé került. Ezzel szemben a „feldolgozás" szakaszában való figyelmeztetést, bomlasztást, leválasztást vagy egyéb megelőző operatív intézkedést – amellyel szintúgy elérhető volt egyébként a bűncselekmény félbeszakítása – nem tekintették eredménynek.[94]

Az ÁVH-tól megörökölt, átvett káderállomány államvédelmis múltja garanciát jelenthetett a politikai vezetés számára, hogy a megtorlás a hatalom által elvárt módon fog lezajlani. Még felsorolni is nehéz a Szalma József vezetése alatt vizsgált, majd az ügyészségnek, bíróságnak átadott

[93] ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló az 1958. augusztus 4-i osztályértekezletre.

[94] MNL OL M-KS 288. f. 30/2. ő. e. Jelentés az MSZMP PB büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben, 1958. október 13.

és később halálos ítélettel vagy súlyos börtönbüntetéssel záruló ügyeket. A legismertebbek az Angyal István, Nickelsburg László, Renner Péter és társai elleni eljárások, de Szalmának ezek mellett kiemelkedő szerepe volt a Nagy Imre és társai per előkészítésében, valamint a Romániába deportált hozzátartozókkal kapcsolatos ügyek intézésében is. Szalma Rajnai Sándorral közösen vezette azt az úgynevezett K-részleget, amelyet az egykori miniszterelnök és társai elleni eljárás előkészítésére hoztak létre. Szalma rendszeresen tájékoztatta Biszku Béla belügyminisztert a Nagy Imre és társai ügy vizsgálatának állásáról. 1958 januárjában például indítványozta, hogy a Romániában lévő hozzátartozók csak szigorúan családi, magánjellegű leveleket írhassanak az előzetes letartóztatásban lévő családtagjaiknak, valamint javaslatot tett a terheltek őrzésére, a védőügyvédek kiválasztására is. A február elején elkezdődő tárgyalással párhuzamosan Szalma és Rajnai közös javaslatukban a több mint félszáz letartóztatott ügyében indítványozták a bíróság elé állításukat, április 28-án pedig Szalma már azt jelenthette, hogy 39 személy esetében befejezték a vizsgálatot, egyúttal elismerte, hogy valamennyien már régóta, akár egy évnél régebben is előzetes letartóztatásban vannak.[95]

Jellemző volt Fazekas György esete, aki 1957. március 19. óta volt előzetes letartóztatásban, és a vizsgálótiszt havonta kérelmezte a legfőbb ügyésztől annak meghosszabbítását, arra hivatkozva, hogy „az általa elkövetett bűncselekményeket teljes egészében kivizsgálni, illetve bizonyítékokat beszerezni nem lehetett".[96] A havonta beadott hosszabbítási kérelmeket először úgy módosították, hogy a nyomozás befejezéséig, majd utoljára már a terhelt bíróság elé állításáig kérték megadni. Még 1957 szeptemberében testvére, Fazekas Zsuzsa levélben kérte a belügyminisztert, hogy a márciusban megszakadt levél- és csomagküldést újból enge-

[95] Bővebben: Gervai 2015, 40.

[96] ÁBTL 3.1.9. V-150001/1. Kérelem az előzetes letartóztatás meghosszabbítására, 1957. július 17., augusztus 17., szeptember 17., október 17., november 17., december 17., 1958. január 18., február 18.

délyezze a számára. Fazekas György ezután szeptemberben és októberben meg is kapta a csomagokat, azonban Szalma közbelépett, felülbírálta Biszkut arra hivatkozva, hogy a többi letartóztatott számára sem engedélyezi ezt a kedvezményt.[97] Júliusban a belügyminiszter pedig Vásárhelyi András kérését hagyta jóvá, aki a fiát a börtönben kívánta meglátogatni. Szalma csak a „konspiráció szigorú betartása mellett" engedélyezte a beszélőt.[98] Áprilisban Szalma arról tájékoztatta Biszkut, hogy hat személyt szabadon akartak bocsátani, mivel nem tudták őket bíróság elé állítani, de attól tartott, hogy ha ítélet nélkül engedik őket ki, akkor az a hír terjedne el, hogy ezek a személyek hónapokon keresztül ártatlanul ültek a börtönben.[99]

Néhány héttel Nagy Imre és társai kivégzése után került napirendre a Romániába hurcolt hozzátartozók hazaszállításának ügye. Szalma a júliusban készített feljegyzésében felsorolta a deportált felnőttek és gyermekek nevét, számát, jelentette, hogy „mozgásuk korlátozva", illetve Szántóék és Vassék „szabad mozgása biztosítva van".[100] Júliusban a pártközpont által kijelölt személyekkel együtt ellenőrizte a bíróság elé állítottak lakásait, tájékoztatta Biszkut, és javaslatot készített az elítéltek lakásainak elvételére, cserére, illetve a hazatérő hozzátartozók munkába állítására.[101] Ahogy egy későbbi feljegyzésében megfogalmazta: „A Minisztertanács illetékes szerve nyújtson segítséget ahhoz, hogy az elítéltek hozzátartozói, elsősorban a feleségek, képzettségüknek megfelelő – nem vezető – beosztást kaphassanak. [...] A Párt, a BM és a HM gazdasági szervei vegyék vissza az egyes személyeknek korábban kiutalt lakásokat és berendezési tárgyakat. Ezt még a vagyonelkobzás végrehajtása előtt javasoljuk eszközölni, mert a vagyonelkobzást végző igazságügyi, illetve tanácsi szervek megbízottai

97 MNL OL XIX-B-1-y 341. sz. Bővebben: Baráth–Sipos (összeáll.) 2006, 43.
98 MNL OL XX-5-h 5. d. 17. kötet. Bővebben: Baráth–Sipos (összeáll.) 2006, 34.
99 ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. Szalma József feljegyzése, 1958. április.
100 ÁBTL 3.1.9. V-150000/90. Szalma József feljegyzése, 1958. július 11.
101 Uo. Szalma József jelentése, 1958. július 23., valamint Javaslat a Nagy Imre-perben elítéltek hozzátartozóinak lakás- és berendezési ügyeire, 1958. augusztus 12.

a Párt vagy más szervek tulajdonát képező tárgyakat is lefoglalhatják. [...] Az érintett szervek gondoskodjanak arról, hogy a visszavett lakások helyett egyszobás, nagyobb család esetén kétszobás lakást a Fővárosi Tanács utaljon ki."[102] Szalma egy másik jelentésében még részletesebben elemezte a hozzátartozók helyzetét, lakásviszonyaikat, anyagi helyzetüket, fizetésüket, valamint a hazaszállításuk ütemtervét is kidolgozta.[103] Eszerint két részletben, októberben és decemberben kormánygéppel kellett hazaszállítani a deportáltakat.[104] Októberben pedig a bírósági ítéleteket kritizálta, szerinte „a bírósági ítéletek vonatkozásában bizonyos liberalizmus mutatkozott. [...] megállapítást nyert, hogy Vass Zoltán, Újhelyi Szilárd és Horváth Márton részt vettek a Nagy Imre által irányított szervezkedésben [...] E tevékenységük miatt ellenük büntetőeljárás indítható lenne. Javasoljuk büntetőeljárás lefolytatása helyett, hogy a Legfőbb Ügyész nevezetteket eljárási kegyelemre terjessze fel az Elnöki Tanácshoz".[105] A nevezettek eljárási kegyelmének elintézése azonban már Szalma utódjára várt.

ITAL, NŐK, BOTRÁNYOK

Szalma karrierjében 1958 novemberében törés következett be, alacsonyabb beosztásba helyezték. Ahogy a belügyminiszteri előterjesztés fogalmazott, Szalma már hosszabb ideje mértéktelenül fogyasztott alkoholt, beosztottjaival együtt járt szórakozni, és titkárnőjével viszonyt folytatott. Ennek is tudható be – állították az előterjesztésben –, hogy a Vizsgálati Osztály fegyelmi helyzete, morális állapota nagyon leromlott. Szalma ek-

102 ÁBTL 3.1.9. V-150000/90. Szalma József javaslata, 1958. augusztus 23. Bővebben: Baráth–Sipos 2006, 45.
103 Uo. Szalma József feljegyzése, 1958. augusztus 23.
104 Uo. Jelentés a Romániában tartózkodó személyek hazaszállítására, 1958. október 17.
105 Uo. Jelentés, 1958. október 8.

kor már válófélben volt feleségétől, és talán ezért fordult vele elő ebben az évben már harmadszor, hogy részegen verekedett. 1958. november 3-án éjjel titkárnője és annak bátyja társaságában szórakozott, és szóváltásba, majd verekedésbe keveredett Muszka Lajossal, a X. kerületi munkásőrség parancsnokával. Súlyosan bántalmazták, holott tudták, hogy kicsoda, fegyver is eldördült, Muszka a kezén sebesítette meg Szalmát. A rendőrségnek kellett beavatkoznia, előállították őket. Szalma viselkedésével a Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottsága is több alkalommal foglalkozott. A Politikai Bizottság Biszku Béla előterjesztését elfogadta, Szalmát miniszteri megrovásban részesítették, leváltották, alacsonyabb beosztásba helyezték, és helyére Korom Mihály került.[106] Ügyét pártvonalon is elbírálták, a BM-pártbizottság titkára, Kovács János az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának (KEB) segítségét kérte, hogy Szalma ügyében – aki az MSZMP KB Titkárságának káderhatáskörébe tartozó személy volt – járjon el. Az 1959 tavaszán zajló pártvizsgálat megállapította a fenti tényeket, és szigorú megrovásban részesítette.[107]

Szalmát 1959 januárjában Debrecenbe helyezték, szeptembertől a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának lett a helyettes vezetője. Egy évvel későbbi minősítése szerint: „Szakmai munkáját pozitívan értékelem. Sokat segített és segít Szalma elvtárs az osztályvezetőnek, akár konkrét munkával kapcsolatban, akár az operatív munka elsajátítása terén. Szívesen átadja tapasztalatait. [...] Pozitív munkájában az, hogy azt nem mechanikusan végzi, hanem elemez, következtetéseket von le, és javaslatai vannak." Az értékelést készítő felettese azt is megjegyzi, hogy magánélete rendeződött ugyan, azonban sokszor ideges,

[106] MNL OL M-KS 288. f. 5/105. ő. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához, 1958. november 24., valamint Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. november 25-én tartott üléséről.

[107] MNL OL M-KS 932. f. KEB 9/63. Az 1964. április 24-i ülés anyaga. Szalma József rny. ezredes ügye, 1959. március 4.

türelmetlen, ingerlékeny.[108] Szalma 1961 januárjában vált el első feleségétől Majzik Erzsébettől, és pár nappal később elvette Plézer Máriát, korábbi titkárnőjét, aki ekkor a Hajdú-Bihar Megyei Pártbizottságnál dolgozott, így elképzelhető, hogy befolyásolhatta új férje korábbi pártbüntetésének felülvizsgálatát.[109] (Szalma második felesége 1952-ben jelentkezett az ÁVH-ba, és 1953-ban került későbbi férjével közös részlegre, a Vizsgálati Főosztályra. 1975-ben Szalma azonban tőle is elvált.)[110]

A Hajdú-Bihar Megyei BM Szervek Pártbizottsága 1962-ben tett javaslatot a KEB-nek, hogy Szalma 1959-es pártbüntetését töröljék. Indoklásukban leírták, hogy Szalma az eltelt időben megváltozott, a szakmai és pártbüntetésből levonta a megfelelő következtetéseket. Megjegyezték azonban, hogy egy esetben ismét volt vele probléma, amiért a végrehajtó bizottság és a főosztályvezető is figyelmeztette. Ezt követően azonban semmi kifogás nem merült fel a munkájával és a viselkedésével kapcsolatban, sőt 1961-től a III. pártalapszervezet vezetőségébe is bekerült, és pártmunkát is végzett.[111] A javaslat meghallgatásra talált, a KEB 1963 áprilisában törölte Szalma József 1959-ben kapott szigorú megrovás pártbüntetését, az indoklás szerint azért, mert „munkája, magatartása ellen a pártbüntetése óta nem merült fel kifogás. 1961 őszétől alapszervezeti vezetőségi tag, aktívan dolgozik. Családi élete rendezett".[112]

Szalma tehát botrányai ellenére a BM-ben maradhatott, sőt a későbbiekben ismét vezető beosztásba kerülhetett, ráadásul sztálinista múltja

[108] ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József minősítési lapja, 1960. március 16.

[109] Uo. Szalma József szolgálati adatlapja. Önéletrajz-kiegészítés, 1962. június 11.

[110] ÁBTL 2.8.1. 9675. Szalma Józsefné. Első felesége, Majzik Erzsébet 1948 decemberében került az ÁVH Operatív Nyilvántartó Osztályára. Még júniusban férjhez ment Szalmához, de 1953-ban már leszerelt, mert egy párthatározat tiltotta a házastársak együttes munkavégzését a Belügyminisztériumban. 1958-ban visszakerült a BM állományába, 1961-ben elváltak. ÁBTL 2.8.1. 4510. Plézer Mária.

[111] MNL OL M-KS 932. f. KEB 9/63. Az 1963. április 24-i ülés anyaga. A Hajdú-Bihar Megyei BM Szervek Pártbizottságának levele a KEB-nek Szalma József ügyében, 1962. december 10.

[112] Uo. Az 1963. április 24-i ülés anyaga. 9. sz. jegyzőkönyv, 1963. április 24.

miatt sem kellett kirúgástól tartania. Lehet, hogy éppen azzal kerülte el az 1962-es elbocsátási hullámot, hogy vidékre került, és így nem volt szem előtt. A kádári vezetés a KB augusztusi határozatával teremtette meg a politikai lehetőségét annak, hogy az állambiztonsági szerveknél esetlegesen kialakuló szektás, a rendszert balról támadó szervezkedést megakadályozza.[113] Szalma kisebb-nagyobb mértékben részese volt az 1953 előtti koncepciós pereknek, a törvénysértésekért is felelőssé lehetett volna tenni, és bár részt vett az 1956 utáni megtorlásokban, de könnyen előfordulhatott volna, hogy szolgálatára – ahogyan Rajnai Sándor, Hollós Ervin, Hazai Jenő és még vagy 75 volt államvédelmis esetében – Kádár ekkor már nem tartott volna igényt.

Úgy tűnik, Szalma Debrecenben megnyugodott, mind a szakmai, mind a magánélete révbe ért. 1965-ben megszületett harmadik gyermeke, Zsuzsanna is. Az 1964-ben készült minősítésében ugyan még azt olvashatjuk, hogy az osztályvezetővel nem tud együtt dolgozni, és „elkéri magát a megyéből, mindegy, hogy hova és milyen beosztásba", de később ezt visszavonta. Minősítő parancsnoka szerint Szalmának „vigyázni kell a saját személyének és tevékenységének értékelésénél arra, hogy az reális legyen, ne becsülje túl magát, főleg szakmai vonatkozásban".[114] 1965-ben befejezte jogi tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar levelező tagozatán. 1965 júniusától – miután korábbi beosztása megszűnt – a Hajdú-Bihar Megyei III/III. alosztály vezetőjévé nevezték ki. 1966-ban beiratkozott a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemre, a BM Rendőrtiszti Akadémia decentralizált tagozatán pedig mint előadó tanár tevékenykedett. Az 1966-os minősítése csupa pozitív változásról számolt be, káros szenvedélyei nem voltak, és munkája elismeréséül 2000 forint pénzjutalomban is

[113] MNL OL M-KS 288. f. 4/50–55. ő. e. A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. Megjelent: Vass–Ságvári (s. a. r.) 1973, 573–577.

[114] ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József minősítési lapja, 1964. január 3.

részesült.[115] Egy évvel később ismét minősítették, feltehetően azért, mert 1967 októberében a budapesti központba került, a kémelhárításhoz. Szakmai elöljárójának véleménye szerint Szalma minden szempontból megfelelt az új feladatnak, minősítése csak pozitív elemeket tartalmazott.[116]

Karrierje tehát 1967 őszén ismét elindult felfelé, előbb a kémelhárítás népgazdaság-védelmi, majd 1969 októberében az Ausztriával és Németországgal szembeni elhárítással foglalkozó alosztályra került. 1972-ben – minden bizonnyal az állambiztonság átszervezése kapcsán – tervbe vették, hogy osztályvezetővé nevezzék ki. Ekkori minősítése szerint mindenben megfelelt az elvárásoknak, parancsnoka alkalmasnak tartotta a beosztás betöltésére is.[117] A következő év tavaszán javasolták is kinevezését a III/II-2. Osztály (Ausztria és Németországgal szembeni elhárítás) vezetőjének április 1-jei hatállyal. Gyakorlatilag maradt a helyén, csupán az általa vezetett részleg besorolása lett magasabb, így került a BM központi szerveinél 1958 után újra vezető beosztásba.[118]

Pályafutása azonban hamarosan ismét törést szenvedett. 1975 szeptemberében Karasz Lajos miniszterhelyettes megfenyítette, és alacsonyabb szolgálati beosztásba helyezte. Az indoklás szerint Szalma: „A határon túli feladattal megbízott hálózati személy feleségével szexuális viszonyt létesített, akit engedély nélkül önálló operatív feladatok végrehajtásába vont be, ezáltal egy nem hálózati személy fontos operatív adatok birtokába jutott, s ezzel veszélyeztette a kötelező konspirációs és biztonsági követelményeket, miután tudomására jutott, hogy az általa külföldre utaztatott nem hálózati személy jogellenesen Izraelbe kíván utazni, annak megakadályozására kellő intézkedést nem tett, azt vezetőinek nem jelentette, hatáskörét meghaladó mértékben és módon szabályellenes intézkedéseket tett, melynek következtében az általa tartott hálózati személy, de külö-

[115] ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József minősítési lapja, 1966. november 1.

[116] Uo. Szalma József minősítési lapja, 1967. október 4.

[117] Uo. Szalma József minősítési lapja, 1972. november 22.

[118] ÁBTL 2.8.1. Javaslat Szalma József osztályvezetői kinevezésére, 1973. március 21.

nösen annak volt felesége különböző jogtalan előnyökhöz jutott, azoktól engedély nélkül ajándékokat fogadott el."[119] Az operatív elvek megsértése miatt a pártbizottság megfenyítette, és 1975. november 10-én kizárta a pártból.[120] Ez utóbbi nap nagyon megrázó lehetett Szalma József életében, mert még aznap ismét súlyos fegyelemsértést követett el. A BRFK III/II. A alosztályán (szovjet katonai objektumok külső védelmével foglalkozó) alig egy hónapja főoperatív beosztottként dolgozó Szalma 10-én este fél 6 táján betért egy büfébe, és gyakorlatilag egész éjjel ivott, hajnalban ért haza, és másnap nem jelent meg a munkahelyén. A dél körüli ébredése után elment a Rudasba, ahol egész délután pihent, majd egy ismerősével tovább iszogattak. Este 11 óra körül a Kispostás nevű presszó ajtajában parancsnokai várták, akik hazakísérték. Másnap beindult a gépezet, Karasz Lajos miniszterhelyettes elrendelte az újabb fegyelmi eljárás lefolytatását.[121] A BRFK főkapitány-helyettese, Tihanyi Sándor a főcsoportfőnök-helyettesnek írt levelében pedig Szalma leszerelése, estleges kezelése (elvonókúra) vagy vidékre helyezése mellett érvelt.[122]

December 3-án Benkei András belügyminiszter Szalma József rendőr ezredest fegyelmi fenyítésként lefokozta, és nyugállományba helyezte.[123] Szalma még nem értesülhetett a döntésről, amikor a belügyminiszternek írt levelében ő maga is kérte a nyugdíjazását. Levele egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a pártból való kizárás volt az utolsó csepp a pohárban, ezt nem tudta feldolgozni. Ahogy írta: „Bármennyire önkritikusan vizsgálom az elkövetett cselekményemet, nem tudom felfogni, hogy az egyedüli helyes döntés a Pártból való kizárásom. 19 éves koromtól, több mint 30 éve voltam párttag. Az életem értelmét jelentette és jelenti a kommunista

[119] ÁBTL 2.8.1. 8076. Határozat fenyítés kiszabásáról, 1975. szeptember 24.
[120] Uo. Értesítés fegyelmi, hivatali vagy pártbüntetés kiszabásáról, 1975. november 10.
[121] ÁBTL 2.8.1. 17-318/1975. Igazoló jelentés, 1975. november 12.
[122] Uo. Tihanyi Sándor főkapitány-helyettes levele Havasi László főcsoportfőnök-helyettesnek, 1975. november 18.
[123] ÁBTL 2.8.1. 8076. Jelentés Szalma József fegyelmi ügyében, 1975. december 3.

közösséghez, a párthoz való tartozás. [...] Nem tudom kifejezni a bennem lévő nyomasztó érzést, amit a Pártból való kizárásom eredményezett. [...] Most mindezt elvesztettem. Tragikus helyzetbe kerültem, mert tudom, hogy mindezért csak magamat okolhatom."[124] 1975. december 15-én szerelt le, titoktartási nyilatkozatát is ekkor írta alá.[125]

A Belügyminisztérium állományában eltöltött évei alatt több alkalommal volt fenyítve (miniszteri megrovás, főosztályvezetői feddés, alacsonyabb beosztásba helyezés, lefokozás, illetve nyugállományba helyezés), de a kitüntetéseinek és jutalmainak száma is jelentős. 1951–1952-ben a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatával, 1956-ban az Államvédelmi Érdemérem arany fokozatával, 1957-ben a Vörös Csillag Érdemrenddel, ismerték el munkáját. Mindezek mellett rendszeresen kapott pénz- és tárgyjutalmakat, 1975-ben – 50. születésnapja alkalmából – például aranyórát.[126]

A 2000-es évek elején az 56-os Deportálások Tényfeltáró Bizottságának Deport '56 fellépése nyomán eljárást kezdeményeztek a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó, Genfben 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény 147. cikkében meghatározott súlyos jogsértés elkövetése miatt. A bűnügyi eljárás során – amelyet gyakorlatilag a közel ezer magyar állampolgár Szovjetunióba deportálása, illetve a Nagy Imre és munkatársai Romániába hurcolása miatt indítottak – Szalma Józsefet is kihallgatták. 2001 júniusában Szalma beszámolt a Nagy Imre és társai elleni nyomozati eljárások részleteiről, és elismerte, hogy a büntetőeljárások politikai döntés eredményeként indultak meg, hiszen „nekünk nem volt annyi anyagunk,

[124] ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József levele Benkei András belügyminiszternek, 1975. december 11.
[125] Uo. Szalma József leszerelési lapja, 1975. december 15., valamint Szalma József titoktartási nyilatkozata, 1975. december 15.
[126] Uo. Szalma József szolgálati adatlapja, d. n.

ami alapján büntetőeljárást lehetett volna kezdeményezni".[127] Szalma Józseffel szemben semmiféle számonkérésre nem került sor.

2008. május 15-én hunyt el Gyulán.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

3.1.9. Vizsgálati dossziék

4.2. Parancsgyűjtemény

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV.29. A Belügyminisztérium MSZMP Bizottságának iratai (1956–1971)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 53. csoport. Az MDP Politikai Bizottsága iratai (1948–1956)

M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 30. csoport. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya iratai (1957–1966)

M-KS 932. fond. Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága iratai (1946–1989)

XIX-B-1-y. A BM miniszterhelyettesi értekezletek iratai (1957–1990)

XX-5-h. Legfelsőbb Bíróság. Visszaminősített büntető TÜK iratok (1950–1990)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Baráth Magdolna – Sipos Levente (összeáll.) 2006: *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában.* Budapest, Napvilág – Magyar Országos Levéltár

[127] Jegyzőkönyv Szalma József tanú kihallgatásáról, 2001. június 14. Közli: Róth–Szerdahelyi 2007, 169–175.

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2001: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2005: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Második kötet.* Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2006: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Harmadik kötet.* Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal, 2006

Vass Henrik – Ságvári Ágnes (sajtó alá rendezte) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962.* Budapest, Kossuth

Irodalom

Boreczky Beatrix 1999: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Történeti Hivatal. (Trezor 1.) 91–114.

Borvendég Zsuzsanna 2011: „Ez nem spicliskedés, hanem felderítés..." A levélellenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_borvendeg_0.pdf, 2019. május 3.

Gervai András 2015: *Titkos Magyarország. „Célszemély": a társadalom.* Budapest, Kalligram

Mikó Zsuzsanna 2006: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956–1961. *Történelmi Szemle,* 2006/1–2. 121–169.

Krahulcsán Zsolt 2011: A politikai rendőrség pártszervezeteinek szerepe a büntetőpolitika érvényesítésében, 1959–1960. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_krahulcsan_0.pdf, 2019. július 12.

Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan

Papp István 2013: A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 211–236.

Róth Miklós – Szerdahelyi Szabolcs 2007: *Kádár bűnös.* Magyarok Világszövetsége

Varga Krisztián 2007: Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából. *Betekintő*, 2007/1. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_1_varga_k.pdf, 2020. március 1.
Zinner Tibor 2001: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet

Internetes adatbázisok

Szalma József. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)
Szalma József. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

A K-részleg

Rajnai Sándor politikai karrierútja az egyik legsikeresebb a korszak állambiztonsági vezetői közül. Nemcsak azért, mert az egykori deportált szülők gyermekéből életútja végén moszkvai (és bukaresti) nagykövet lett, s közben megjárta az államvédelmi és 1956 után az állambiztonsági ranglétra lépcsőfokait is, hanem azért is, mert folyamatosan élvezte a mindenkori politikai vezetők bizalmát. Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának (KEB) egy 1956. augusztusi vizsgálatát, illetve egy korábbi pártbüntetést leszámítva semmilyen retorzió nem érte azért, mert a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) csoportvezetőjeként vagy a belsőreakció-elhárítás különböző vezetői posztjain s később a hírszerzés helyetteseként aktívan részt vett a Rákosi-korszak államvédelmének törvénytelenségeiben.[128] Nemcsak 1956 előtt, de a forradalom leverése után is élvezte az adott politikai vezetés bizalmát, hiszen a politikailag legkényesebb feladatot, a Nagy Imre és társai elleni nyomozati eljárás megszervezését és

[128] 1956 augusztusában a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) a korábbi évek törvénytelenségeiben való részvételéért szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette Rajnait. (A büntetését 1958-ban törölték.) Bővebben: Tabajdi–Ungváry 2008, 310.

lefolytatását is rábízták. A megtorlások ideje alatt helyettes vezetője volt az egész politikai rendőrségnek, majd – egy rövid moszkvai kitérő után (korábban már többször járhatott a Szovjetunióban, évekig ott tanult, kiválóan beszélte az orosz nyelvet, és komoly kapcsolatrendszerrel rendelkezett Moszkvában) – a hírszerzés vezetését bízták rá, hogy aztán bukaresti, majd moszkvai nagykövetként fejezze be aktív pályafutását.

Reich Sándor néven született 1922. augusztus 25-én, Budapesten. Anyja, Kalmár Lujza, varrónő, apja, Reich Jenő szakács volt a Nemzetközi Hálókocsi Társaságnál. A budapesti II. Rákóczi Ferenc Felsőkereskedelmi Iskolában 1940-ben érettségizett, de a zsidótörvények miatt nem tanulhatott tovább, így kötszövőszakmát tanult. A Zuglói Kötszövőgyárban, illetve az Export Harisnya Gyárban munkásként kezdett dolgozni 1940 júliusa és szeptembere között, ezután Lusztig Adolfnál, majd Salgó Imre üzemében lett segédmunkás, illetve árukihordó.[129] 1943. októberben behívták munkaszolgálatra, a Berecken állomásozó 13. munkaszolgálatos zászlóaljban – elsősorban Kárpátalján és lengyel területeken, Sztrij környékén – teljesített munkaszolgálatot. Szüleit 1944-ben deportálták, ahonnan nem tértek vissza. 1944 végén megszökött, és Budapesten bujkált. A szovjet csapatok bevonulása után a Dukesz és Pelczer, majd 1945 nyarától a Fischer-féle kötő-szövő üzemben dolgozott.

1945 nyarán lépett be a Magyar Kommunista Pártba (MKP), és a Budapest XIV. kerületi pártszervezet javaslatára 1946 májusában került a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára mint nyomozó. 1946 augusztusában helyezték a későbbi ÁVO-hoz csoportvezetői beosztásba.[130] Egy évvel később Péter Gábor 1947. márciusi napiparancsában Rajnai Sándor rendőrnyomozó alhadnagyot a VIII. kerületből a XIV. kerületi csoporthoz osztotta be.[131] Rajnai 1948 júliusában

129 ÁBTL 2.8.2.1. 1037. Kérelem a szolgálati idő módosítására, d. n.

130 MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz (Rajnai Sándor), 1953. július 13., valamint ÁBTL, Archontológia (Rajnai Sándor).

131 ÁBTL 1.2. 69/1947. sz. napiparancs, 1947. március 28.

már rendőr hadnagy volt, akit ekkor Péter rendkívüli előléptetéssel rendőr főhadnaggyá nevezett ki.[132] A Belügyminisztérium (BM) Államvédelmi Hatóságánál (ÁVH) 1948. októbertől a D (Technikai és Operatív) Ügyosztály XVI. (vidéki) alosztályán volt területi előadó, majd alosztályvezető-helyettes.[133] 1949-ben pedig a mezőgazdasági alosztály vezetője lett.[134]

1950 elején soron kívül államvédelmi századossá léptették elő,[135] majd szeptemberben felmentették az I/2-d alosztály (belső reakció elleni harc) vezetői megbízása alól, és az I/2-b alosztály (klerikális reakció elleni harc) vezetésével bízták meg.[136] Decemberben pedig kimagasló érdemeinek elismeréséül megkapta a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát.[137] A következő évben a Dzerzsinszkij Állambiztonsági Főiskolára küldték tanulni a Szovjetunióba.[138] Itt végzett el egy egyéves operatív iskolát, majd 1952 novemberében előléptették államvédelmi őrnaggyá, és megbízták az I/2. Osztály (belső reakció elleni harc) osztályvezető-helyettesi teendőinek ellátásával.[139] Államvédelmi karrierje ezen a ponton mintegy fél évre megakadt, mert a Politikai Bizottság (PB) – az MDP KV Adminisztratív Osztályának (AO), illetve Gerő Ernőnek a javaslata alapján – elfogadta kinevezését a BM Személyzeti Főosztály Belügyi Tanulmányi Osztályának vezetőjévé.[140] Az ekkor készített jellemzése szerint: „Értelmes, szerény, megfontolt, jó szervező és vezetőkészséggel rendelkező elvtárs.

132 ÁBTL 1.2. 163/1948. sz. napiparancs, 1948. július 19.

133 ÁBTL 2.1. XI/4. (V-150342) A Hatóság szervezeti formájának lerögzítése, 1948. október 20., valamint ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 6/a/1948. sz. állományparancsa, 1948. november 3.

134 MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz (Rajnai Sándor), 1953. július 13.

135 ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 1/a/1950. sz. állományparancsa, 1950. január 5.

136 Uo. Az ÁVH vezetőjének 25/1950. sz. állományparancsa, 1950. szeptember 1.

137 Uo. Az ÁVH vezetőjének 50/1950. sz. állományparancsa, 1950. december 15.

138 Uo. Az ÁVH vezetőjének 44/1951. sz. állományparancsa, 1951. november 2.

139 Uo. Az ÁVH vezetőjének 48/1952. sz. állományparancsa, 1952. november 21.

140 MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1953. július 15-i üléséről.

Új munkaterületét átfogta. Munkatársait segíti. Hibája, hogy esetenként kissé bizonytalan, nem eléggé kezdeményező. 1950-ben a pártbizottság dorgálásban részesítette, mert nem értett egyet Horváth Sándor volt áv. alezredes leváltásával, aki frakciós volt." Rajnai egyébként 1945 júliusától volt tagja a kommunista pártnak, kezdetben mint propagandista végzett pártmunkát, és alapszervezeti vezetőségi tag is volt.[141] 1946-ban megnősült, felesége a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) budapesti káderosztályán dolgozott mint politikai munkatárs.

1953. július végén előbb a BM IV. (Belsőreakció-elhárító) Osztály vezetőjévé,[142] majd hamarosan – soron kívül – államvédelmi alezredessé nevezték ki.[143] 1955 nyarán felmentették, és a BM II. (Hírszerző) Osztály vezetőjének első helyettese lett.[144] Érdemes megjegyezni, hogy a kinevezését megelőző július 4-i titkársági ülésen született egy olyan javaslat is, amely származása miatt nem javasolta Rajnait (valamint Hárs Istvánt sem) vezetőnek kinevezni. Ahogy megfogalmazták: „Hárs István és Rajnai Sándor elvtárs származása miatt javaslom, hogy Rajnai elvtárs ne első helyettes, hanem helyettes legyen, és később egy jobb javaslatot hozzunk első helyettesnek." A javaslattevő aláírása nem olvasható, és – ahogy később látni fogjuk – származása ekkor és később sem hátráltatta hivatali előmenetelét.[145] Közben – pontosabb időpont nem ismert – Moszkvában a Lenin Egyetemen tanult.[146] 1955 decemberében az időközben főosztállyá szervezett hírszerző részleg vezetőjévé nevezték ki.[147] Piros László belügyminiszter ugyanezzel a parancsával létrehozta a korábban is már létező BM Kollégium Államvédelmi Kollégiumát, amelynek Rajnai Sándor is tagja lett.[148]

141 MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz (Rajnai Sándor), 1953. július 13.

142 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 23 sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. július 31.

143 Uo. A belügyminiszter 8. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. március 19.

144 Uo. A belügyminiszter-helyettes 1144. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. augusztus 1., valamint ÁBTL 1.5. 2-3/42/1955. A belügyminiszter 42. sz. parancsa, 1955. augusztus 4.

145 MNL OL M-KS 276. f. 54/371. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. július 4-i üléséről.

146 Rajnai Sándor – kinevezési javaslatához csatolt rövid életrajzai szerint – 1955 májusában és 1955 decemberében Moszkvában a Lenin Egyetemen tanult. MNL OL M-KS 276. f. 53/260. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz (Rajnai Sándor), 1955. december 6., valamint MNL OL M-KS 276. f. 54/371. ő. e. Javaslat a Titkársághoz (Rajnai Sándor), 1955. május 27.

147 A kinevezési javaslatot elbíráló párttestület, a PB ekkor már nem emelt kifogást Rajnai származása miatt. MNL OL M-KS 276. f. 53/260. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. december 8-i üléséről.

148 ÁBTL 1.5. 2-3/85/1955. A belügyminiszter 85. sz. parancsa, 1955. december 24.

A HÁLÓZAT SZAKÉRTŐJE

Rajnai Sándor már 1953-ban rendszeresen jelen volt meghívottként a Belügyminisztérium Kollégiumának ülésein. Az egyesített BM szervezeti felépítéséről a kollégium augusztus 11-i ülésén tárgyaltak. Ezen és a következő, augusztus 25-i ülésnapon Rajnai is a meghívottak között volt, és az utóbbi tárgyalási napon – a BM egységes tájékoztató rendszerének megszervezése napirendi ponthoz – hozzá is szólt.[149] Szeptemberben is meghívottként vett részt a testület ülésén, ekkor három napirendi pont tárgyalásában is érintett volt, de – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – csak a legelső témánál, a hálózati munka állapotáról és annak megjavításáról szóló vitában vett részt. Ekkor is az esetlegességet, a tervszerűség és a tájékoztatás hiányát, illetve az operatív beosztottak nem megfelelő anyagi és lakáshelyzetét emelte ki. A harmadik napirendi pontban az operatív nyilvántartást tárgyalták, ennek során Rajnait beválasztották az operatív kartonok felülvizsgálatáért felelős bizottságba.[150] Még ugyanebben a hó-

149 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 11-i és augusztus 25-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 67., 85., 114–115. Az államvédelmi-állambiztonsági szervek tájékoztatási rendszerét kiválóan foglalja össze: Müller 2002, 111–135.

150 A hálózati munka megjavítása mellett a Rajnait is érintő napirendi pontok a következők voltak: Javaslat a BM államvédelmi szerveinél [az] őrizetbe vétel és előállítások rendszerének szabályozására, illetve Javaslat az operatív nyilvántartás alapirányelveire. A Belügyminisztéri-

napban került terítékre a „tudományos módszerek alkalmazása a hálózati munkában" című téma is, és a jegyzőkönyv szerint a vita során Rajnai kifogásolta, hogy nincs elegendő szemléltetőanyag, nincs röplapnyilvántartó, és hogy a javaslat csak a kémelhárítással foglalkozik, nem terjed ki a belső reakció, az ipari és mezőgazdasági, közlekedési elhárítás területére.[151]

1953 novemberében tárgyalta a BM Kollégiuma az akkor egyéves Dzerzsinszkij Tiszti Továbbképző Iskola tevékenységét, és a testület a magasabb színvonalú oktatás biztosítása érdekében több albizottságot hozott létre, amelyek egy-egy operatív tantárgy előzetes felülvizsgálatát végezték. Rajnai ekkor „Az államvédelmi szervek ügynöki operatív munkája" című téma albizottságának lett az elnöke.[152] Úgy tűnik, elsősorban a hálózatról, a titkos, operatív munkáról szóló előterjesztések vitájában szólalt meg, ahogyan a kollégium 1953. november végi ülésén is, amikor a BM Budapesti Főosztályának ügynöki munkáját vitatták meg. Kritikusan szólt arról, hogy a budapesti és a kerületi osztályok párhuzamosan végezték a munkájukat, ezért két-három fős instruktori csoportok felállítását javasolta.[153]

A későbbiek során is majd mindegyik kollégiumi ülésen részt vett, de érdemben nem szólt hozzá a témákhoz, majd csak 1954 novemberében, amikor a BM Módszertani Irodájának jelentését tárgyalták meg. A Módszertani Iroda a kollégium 1953. szeptember 22-i határozatával jött létre az operatív eszközök egységesítésének, a módszerek átadásának szándékával. A jelentés vitája során Rajnai külön meg is említette, hogy egy-egy fontos államvédelmi kérdést nem a Módszertani Irodának, hanem a BM Kollégiumnak kellene megvitatnia. Önkritikusan elismerte, hogy az általa vezetett osztályon (BM IV. Belsőreakció-elhárító Osztály) sem folyik „színvonalas munka", hálózatépítés ugyan folyik, de „jól, rosszul", és egy-egy operatív tisztnél csupán két-három használható ügynök van, a többi gyenge. Nincs megoldva a kiválasztási mód, az ügynökjelöltek tanulmányozásán változtatni kellene. Felvetette, hogy egy fényképes albumba kellene rendezni az adott osztályon tartott összes ügynökről szóló jellemzést, amelyet az osztályvezető kezelne, és adott esetben abból lehetne a megfelelőket átadni. A Módszertani Iroda jelentése nagyon általános, és nagyon „keveset ad" – zárta a hozzászólását Rajnai.[154] 1955 februárjában beválasztották az úgynevezett Minisztériumi Minősítési Bizottságba, ahol a jóváhagyás előtt álló soros minősítések felülvizsgálatát végezték.[155]

A Rákosi-korszak egyetlen kibővített kollégiumi ülését 1955. április 13-án tartották meg, ekkor a kollégium tagjai mellett a szovjet tanácsadók és a BM központi operatív főosztályainak és osztályainak a vezetői is részt vettek a megbeszélésen.[156] A napirendi pont az államvédelmi szervek 1954. évi munkájának értékelése, illetve az 1955. évi feladatok meghatározása volt. A jelentéshez – többek között – Rajnai Sándor is bő terjedelemben szólt hozzá. Kitért a Belső Elhárító Osztály munkájára, arra hogy „fő feladata abban kell, hogy legyen, derítse fel a szervezett ellenséges tevékenységet, másik, hogy a belső reakciós erők kifelé irányuló csatornáit fedje fel és fogja át". Rajnai továbbá kifejtette, hogy a „szervezett ellenséges tevékenység" legtöbbször illegális szervezkedés, összeesküvés formájában nyilvánul meg, míg az tartalma szerint lehet kémkedés, propaganda-, illetve szabotázstevékenység. Rajnai szerint nem szabad lebecsülni ezeket az összeesküvéseket, mert bár sok esetben nincs valódi, bizonyítható tartalmuk, csak a „forma" van jelen, akkor is komoly veszélyt jelenthetnek. Ezt

um Kollégiumának 1953. szeptember 8-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 147., 160–165. és 181.

151 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. szeptember 22-i ülése. Uo. 191., 199.

152 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Uo. 319., 360. Az iskola működésének kezdeteiről lásd: Kozáry 2000, 203–210.

153 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. november 24-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 371., 380–381., 395.

154 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. november 9-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2005, 231.

155 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. február 25-i ülése. Uo. 353., 371.

156 A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. április 13-i kibővített ülése. Uo. 493. Lásd a hivatkozott kötet 1. sz. lábjegyzetét.

így fogalmazta meg: „A kérdést fel lehet úgy is fogni, hogy itt szemben állunk egy gittegylettel, amely időnként összejön. Véleményem szerint ezekhez az összejövetelekhez nem lehet ezzel a módszerrel közeledni, és az ezek való [sic!] harc módszereit nagyon komolyan ki kell dolgozni. [...] Itt felmerül az év legfontosabb problémája, hogy az államvédelmi munkának a megelőző módszerét sokkal fokozottabban érvényesítsük." Rajnai nem a nyílt, hanem a titkos, operatív megelőző, leválasztó taktikát javasolta: „Ezért ki kell dolgoznunk azt a megoldást [az] ezekben dolgozó ellenséggel szemben, amely nemcsak lecsap ezekre, hanem le is választ közülük. Egyelőre a legfontosabb vezetők őrizetbe vételére gondolok, a kint maradtak beszervezésére."

Rajnai részt vett az államvédelmi szervek vezetőinek továbbképzésében is, a szakmai ismereteinek átadására 1956 januárjában kerülhetett sor. Ekkor a Fiala-ügy államvédelmi tapasztalatairól tartott előadást.[157] Egy hónappal később a külkereskedelmi tevékenységgel összefüggő államvédelmi feladatokról szóló napirendi pont tárgyalásakor adott részletes elemzést. Alapvetően három irányt vázolt fel: 1. a szabotázselhárítás kapcsán a belső és külső apparátusra vonatkozó munkát; 2. a kémelhárítás tekintetében a „külső ellenség" összekötő csatornáira vonatkozó teendőket; valamint 3. meghatározta, hogy a hírszerzés legfontosabb feladata a piackutatás, illetve a „kutatómunka" kell, hogy legyen. Rajnai kiemelte, hogy ennek a három területnek a „feldolgozása" nem azonos az általában vett államvédelmi feladatokkal, ez sokkal sajátosabb felkészültséget, hozzáállást és technikai, szervezeti megoldásokat követel. Felvetette egy – az említett hármas felosztást követő – szervezeti átalakítás gondolatát is. Rajnai állandó kritikai megjegyzése a lassan végrehajtott ütemtervekre, a tervszerűtlenségre vonatkozóan most is elhangzott. Egy másik javaslatában pedig

[157] A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. július 15-i ülése. Uo. 705–706. A Fiala-ügy egy fegyveres összeesküvéssel vádolt – 1954-ben feltárt – csoportra utal. Összesen 54 ítélet született, közülük Kiss Zoltánt, Fiala Józsefet és Tóth Kálmánt halálra ítélték és kivégezték. Bővebben: Rózsa (f. k.) 1967, 112., valamint Fehérváry 1990, 87.

egy olyan – az állandóan kiutazó kereskedők között megszervezendő – csoport létrehozását kezdeményezte, amelynek a tagjai egy-két hónapos kiképzés után, államvédelmi szakmai ismeretekkel felvértezve végezhetnék tovább – most már a magyar hírszerzés számára (is) – a külföldi munkát.[158]

Az 1956. áprilisi ülésen tárgyalt témához – a nyugati országok követségeinek megfigyelése – kapcsolódott a budapesti imperialista követségek hírszerző tevékenységéről szóló jelentés kollégiumi vitája is. Rajnai ekkor meghatározta a hírszerzés kétféle módszerét. Szerinte vagy úgynevezett totális hírszerzést, vagy pedig célobjektumba való behatolást folytatnak. Megjegyezte, hogy a magyar kémelhárításnak elsősorban az Ausztriában működő angol és amerikai hírszerzők, illetve követségeik ellen kellene dolgozniuk. Megkülönböztetett hírszerző központokat és hírszerző szerveket, az előbbiek az anyaországban (ahol a követség van) működtek, míg az utóbbiak különböző országokban fejtették ki kémtevékenységüket – legalábbis Rajnai szerint. A megvalósítás érdekében ismét szervezeti változtatásokat javasolt.[159] A BM Kollégium májusi ülésén a mezőgazdaság, a falusi társadalom elleni elhárító munka tárgyalásakor Rajnai – immár sokadszor – felhívta a figyelmet arra, hogy hálózatépítés során főként az „irányító szervekbe" kell beépülni, nem pedig „általában" kell ügynökséget szervezni a falvakban.[160] 1956 júniusában a K-lakások nyilvántartásáról, augusztusban pedig a bécsi hírszerző rezidentúráról készített jelentés vitájában szólalt meg.[161]

[158] A Belügyminisztérium Kollégiumának 1956. február 22-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2006, 306–307., 329.

[159] A Belügyminisztérium Kollégiumának 1956. április 25-i ülése. Uo. 444–445.

[160] A Belügyminisztérium Kollégiumának 1956. május 21-i ülése. Uo. 523., 566.

[161] A Belügyminisztérium Kollégiumának 1956. június 13-i ülése. Uo. 581., 599., valamint A Belügyminisztérium Kollégiumának 1956. augusztus 22-i ülése. Uo. 825.

A GYORSKOCSI UTCAI ZÁRT FOLYOSÓ FŐNÖKE

Önéletrajza szerint 1956 októberében a Belügyminisztérium épületében, a Főügyeleten teljesített szolgálatot, majd október 28. után a szovjet csapatok tököli bázisán tartózkodott.[162] A forradalom leverését követően – nem tudjuk pontosan, mikor – Tömpe István, a belügyminiszter első helyettese a BM Titkárságán működő Központi Értékelő és Tájékoztató Osztály állományába vette, és megbízta az osztály vezetésével.[163] Azonban a BM Titkárságán nem maradt sokáig, mert Biszku 1957 májusában kinevezte a BM Politikai Nyomozó Főosztály helyettes vezetőjének.[164] Egyértelműen a megtorlás levezénylésével bízták meg. Feladata az volt, hogy biztosítsa azokat a szervezeti, működési feltételeket a politikai rendőrségen belül, amelyek az 1956-os forradalom leverését követő időszakban a retorzió minél gördülékenyebb megvalósítását szolgálták. Rajnainak jutott a Kádár-féle pártvezetés számára leginkább kínos és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány legitimitását leginkább befolyásoló kérdésnek, a Nagy Imre és kormánya tagjai számonkérésének „szakszerű" lebonyolítása.

A Nagy Imre és társai elleni bírósági eljárást a politikai rendőrség Vizsgálati Osztályán több hónapon keresztül folytatott kihallgatások előzték meg. A pártvezetés által irányított megtorlás és terror észszerű, kigondolt döntések eredménye volt, amelyben meghatározó szerepet játszottak a szovjet T, azaz „tanácsadó elvtársak". Részvételük egyértelmű, de igen kevés információval rendelkezünk a tekintetben, hogy pontosan kik voltak, és milyen mértékben avatkoztak bele a megtorlás folyamatába. Biszku Béla belügyminiszter, az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) tagja Rajnai Sándoron keresztül irányította a kihallgatásokat.[165]

A megtorló perek előkészítésében főszerepet játszó állambiztonsági szerv a BM II/8. (Vizsgálati) Osztálya volt. Elsősorban ezen a részlegen folyt a politikai ügyek felderítése, de a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) VIII. (vizsgálati) alosztályán és a II/1-c (katonai elhárító vizsgálati) alosztályon is zajlottak nyomozások. A BM Vizsgálati Osztályán belül létezett egy elkülönített részleg, az úgynevezett K-részleg, amely elsősorban a Nagy Imre és társai elleni vizsgálati eljárást végezte: ennek az irányítását közvetlenül Rajnai Sándor látta el.[166] Fennmaradt egy több mint százötven fős lista egy lila színűvé fakult iskolai füzetben, amely mindazok neveit tartalmazta, akik beléphettek a Nagy Imre és társait őrző cellákba, illetve a kihallgatóhelyiségekbe. Ezeknek a személyeknek a többsége nem a BM Vizsgálati Osztályának beosztottja volt, ennek és a többi speciális részlegnek a munkatársait a politikai rendőrség különböző osztályairól meghatározott időszakra, egy-egy jelentősebb ügy kivizsgálásának idejére vezényelték át. A lila füzet alezredestől kezdve szakaszvezetőn át mindenféle rendfokozattal rendelkező állambiztonsági tiszt, operatív beosztott, irodai segédtiszt (gépírónők), valamint (katonai) ügyész nevét tartalmazza. A gépírónők már 1956 előtt is a BM-ben dolgoztak, sőt sokuknak a férjük, családtagjuk is belügyes volt. Rajnai Sándor későbbi feleségét, az akkor még Vámos Endrénét szintén ezen a III. emeleti részlegen ismerhette meg.[167]

Elsősorban az 1958-ig tartó időszakban a politikai irányítást, különösen a kiemelt jelentőségű perekben, az MSZMP vezetői testületei által létrehozott operatív bizottság gyakorolta. Tagjai Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, Szénási Géza legfőbb ügyész és

162 ÁBTL 2.8.1. 973/94-686.

163 ÁBTL 1.6. A belügyminiszter I. helyettesének 132. sz. parancsából kivonat, a személyi állományra vonatkozóan, d. n.

164 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 13. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. május 3.

165 Jegyzőkönyv Szalma József tanú kihallgatásáról, 2001. június 14. Közli: Róth–Szerdahelyi 2007, 173.

166 Lásd Szalma József életrajzát a jelen kötetben.

167 A K-részlegről bővebben lásd: Rainer M. 1999, 392–410., valamint a NEB Tudástárában a Zárt folyosó a Gyorskocsi utcában című menüpontot, illetve Krahulcsán 2017, 54–77.

Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke voltak. A bizottság gyakran napi szinten intézkedett arról, hogyan történjenek a kihallgatások az egyes ügyekben, de arról is vannak adataink, hogy az egyes ítéleteket ezeken az értekezleteken megvitatták, és adott esetben jelezték, ha egy bírósági döntéssel nem értettek egyet. A bizottsági tagok egy külön szobát is kaptak – amely korábban Péter Gábor szobája volt –, egész nap ott ültek, és nyomon követték a kihallgatásokat. A szobában volt lehallgatóberendezés is, így bármikor beavatkozhattak a vizsgálat menetébe, ahogy – Szalma József véleménye szerint – több alkalommal meg is tették.[168]

A Romániába deportált egykori miniszterelnök és társai ottani ki- és lehallgatási anyagainak hazahozatala, illetve hazatérésük megszervezése, valamint a családtagok, rokonok magyarországi elhelyezése, lakáskérdése, munkahelye kapcsán Szalma és Rajnai több alkalommal érintkezett a belügyi felső vezetéssel. Rajnai Sándor 1957 májusában terjesztette fel – Tömpe István miniszterhelyettes utasítására – azt a jelentését, amelyben a Romániából hazahozott és ekkor már őrizetben lévő személyek lakásával kapcsolatban hozott belügyi intézkedésekről számolt be. Eszerint Nagy Imréék lakását a BM szervei lepecsételték, illetve zárolták, a bútorok, ruházati cikkek, a berendezés – állítólag – hiánytalanul megvolt. A jelentésben Rajnai felsorolta, hogy a többi fogvatartott (Losonczy Géza, Jánosi Ferenc, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Haraszti Sándor, Szilágyi József, Tánczos Gábor, Fazekas György) otthonaiban kik laktak, és a berendezési tárgyaknak mi lett a sorsuk.[169]

Nagy Imre és társai kivégzése után a K-részleget addigi formájában megszüntették, így Rajnai számára is egy kicsit nyugalmasabb időszak következett. A jól végzett munka jutalma sem maradt el: Biszku Rajnai Sándort 1961 januárjában előléptette rendőr ezredessé.[170] Magánéletében is történt változás, 1961 szeptemberében elvette feleségül Julinszky Gizellát, korábbi beosztottját.[171]

Az MSZMP KB az 1962. augusztus 14–16-i ülésén hozott határozatot arról, hogy a „munkásmozgalmi személyek ellen indított törvénysértő perek" lezárását el kell végezni, és azokat, akik részt vettek ezekben a törvénysértésekben, az igazságügyi, belügyi szervekből el kell távolítani. Hiába bízta rá a pártvezetés előzőleg a politikailag legkényesebb ügy lebonyolítását, Rajnait is – feltehetően a korábbi koncepciós perek előkészítésében játszott szerepe miatt – elmozdították pozíciójából. Rajnai a Kádár elleni 1950. évi eljárásban is részt vett, ami különös pikantériát adott Rajnai állambiztonsági tevékenységének. Az nem vitatható, hogy Kádárnak szüksége volt a Nagy Imre-ügy lebonyolításához Rajnaira, de 1962-es elbocsátását sem lehet bukásnak tekinteni, hiszen diplomáciai pályára került, és a magyar pártvezetés számára legfontosabb követségen, Moszkvában tanulhatott bele a külképviseleteken folyó munkába. Pap János belügyminiszter az 1962 júliusában kiadott parancsában Rajnait 1962. július 31-i hatállyal a Külügyminisztériumba való áthelyezéssel szerelte le.[172] A volt ezredes 1962 és 1966 között a moszkvai magyar nagykövetségen működött tanácsosként, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban.

[168] Jegyzőkönyv Szalma József tanú kihallgatásáról, 2001. június 14. Közli: Róth–Szerdahelyi 2007, 174.

[169] Bővebben: Baráth–Sipos (összeáll.) 2006, 231.

[170] ÁBTL 2.8.1. 973/94-686. A belügyminiszter 71. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1961. január 26. (A parancs alapja a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3010/1961. január 16-i határozata.)

[171] ÁBTL 2.8.1. 4614. Vámos Endréné önéletrajza, 1959. január 9., valamint uo. Rajnai Sándorné önéletrajza.

[172] ÁBTL 2.8.1. 973/94-686. A belügyminiszter 894. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. július 30.

A KÉMEK FŐNÖKE

Rajnai Sándor 1966 nyarán visszakerült az állambiztonság állományába. Benkei András belügyminiszter az 1966. június 3-án kelt parancsával a BM III. Főcsoportjának vezetőhelyettesévé nevezte ki.[173] Pár hónappal később, 1967. február 15-i hatállyal – a főcsoportfőnök-helyettesi beosztása mellett – a BM III/I. Csoportfőnökség, vagyis a hírszerzés vezetői posztját is elfoglalta.[174]

A hírszerzés élén szinte azonnal két igen kínos üggyel kellett szembenéznie. Bernáth Ernő, aki 1965 augusztusától a washingtoni követségen III. titkári rangban sajtóattaséként végezte hírszerző munkáját, 1967. április 21-én jelentette be levélben, hogy lemond posztjáról, és az Egyesült Államokban kíván letelepedni. (Nem ő volt az első, Szabó László, akit 1965 szeptemberében helyeztek ki a londoni magyar követségen lévő hírszerző rezidentúrára követségi II. titkárnak, 1965. október 16-án eltűnt, és a londoni amerikai követségen kért és kapott menedékjogot.) 1967. május 17-én pedig Radványi János, a washingtoni nagykövetség ügyvivője bejelentette az amerikai hatóságoknál, hogy a továbbiakban az Egyesült Államokban kíván élni.[175] Másnap levélben tájékoztatta a döntéséről a magyar nagykövetséget is, és lemondott az immár ötödik éve betöltött posztjáról. Az MSZMP Politikai Bizottsága pár nappal később foglalkozott az üggyel, és Kádár javaslatára leállítottak minden folyamatban lévő kinevezési eljárást, és elrendelték a külügy személyi állományának felülvizsgálatát. Rajnai

[173] ÁBTL 2.8.1. 973/94-686. A belügyminiszter 0025. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. június 3. A belügyminiszter – nem tudni pontosan, hogy miért, feltehetően formai okok miatt kellett új parancsot kiadni – egy hónappal később megismételte, 1966. július 1-jei hatállyal Rajnai főcsoportfőnök-helyettesi kinevezését, uo. A belügyminiszter 636. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. július 2.

[174] Uo. A belügyminiszter 150. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1967. február 11.

[175] ÁBTL 3.2.9. R-8-015/I–VI., valamint ÁBTL 3.2.9. R-8-020/1–4. Bővebben: Baráth–Gecsényi (szerk.) 2015, 64–65., valamint M. Szebeni 2011a, valamint M. Szebeni 2011b. (A sort Száll József volt római nagykövet 1971-ben folytatta. Bővebben: Andreides 2019.)

bekerült abba a bizottságba, amelyet a PB – Puja Frigyesnek, a KB Külügyi Osztálya vezetőjének, a KB tagjának vezetésével – a Radványi-ügy kivizsgálására állított fel.[176]

A leírt esetek tanulságairól, a BM hírszerzésének a problémáiról 1967 júniusában már készült egy tervezet a PB számára, de a Külügy-, a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium hírszerzésének problémáit érdemben csak az 1967. október 24-i zárt ülésén tárgyalta meg a Politikai Bizottság.[177] Rajnai is aktivizálta magát, javaslatot készített a PB-határozat végrehajtásához szükséges intézkedésekről, többek között az állami szervek és a hírszerzés közti együttműködés szabályozásáról.[178] (Ezeket az egyezményeket 1969 márciusában írták alá.[179])

Anélkül, hogy a hírszerzés szervezeti és működési változásainak részleteibe belemennénk, fontos megállapítani, hogy a III/I. Csoportfőnökség 1967-től fontos szervezeti átalakuláson ment keresztül, amelyet Rajnai Sándor vezényelt le. Az 1967-ben hozott minisztertanácsi és párthatározatok nyomán 1968-ban a 0017. számú belügyminiszteri parancs rendelkezett a III/I. Csoportfőnökség tevékenységének szabályozásáról.[180] A parancs meghatározta a BM és a hírszerzés kapcsolatát, illetve a III. Főcsoportfőnökség operatív szervei közötti együttműködést, elsősorban a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökséggel való kapcsolatát. A hírszerzés elsődleges célterületei az Amerikai Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, a Vatikán és Izrael voltak.[181] A Varsói Szerződés tagállamai

[176] Bővebben: Baráth–Gecsényi (szerk.) 2015, 65.

[177] ÁBTL 1.11.4. sz. n. Előterjesztés a Politikai Bizottság számára a BM hírszerzéséről, 1967. június 2., valamint MNL OL M-KS 288. f. 5/438. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. október 24-i üléséről. A hírszerzésről, szervezetéről, működéséről bővebben lásd: Palasik 2011, valamint Tóth 2011.

[178] ÁBTL 1.11.4. sz. n. 337/84-I-67-146-1/68. Javaslat a Politikai Bizottság 1967. október 24-ei ülésén hozott határozatának végrehajtására, d. n.

[179] Uo. Megállapodás a hírszerző tiszteknek a Külügyminisztériumban való alkalmazásáról, 1969. március 11.

[180] ÁBTL 4.2. 10-21/17/1968. A belügyminiszter 0017. sz. parancsa, 1968. július 26.

[181] Uo.

között egyfajta munkamegosztás érvényesült a hírszerzés tekintetében. Ennek keretében az egyes tagállamok hagyományos elkötelezettségeik, történelmi kapcsolataik és az így kialakult hírszerzési lehetőségeik függvényében különböző országokra vagy földrajzi területekre „szakosodtak". E munkamegosztás keretében Magyarország hagyományosan erős vatikáni jelenléte és természetesen a Pápai Magyar Intézet képezte azt az alapot, amelyre támaszkodva a hírszerzés hasznosítható információs lehetőségekkel rendelkezett a Pápai Államban.[182]

Az egyik leglényegesebb változtatás, amely Rajnai nevéhez fűződött, a hazai hírszerzés szervezetének átalakítása, bővítése volt. 1969 végén hat megyei rendőrkapitányságon (Győr-Sopron, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Veszprém, Hajdú-Bihar) és a BRFK-n is létrejöttek a hírszerző alosztályok.[183]

Nemcsak a hírszerzés központi és vidéki szervezete alakult át, hanem az úgynevezett rezidentúra-rendszer is módosult. 1967–1968-ban kiépült a bécsi és a római főrezidentúra, valamint a párizsi, a kölni, a genfi, a londoni, a New York-i, a washingtoni és az ottawai rezidentúrák, sőt ebben az időben megkezdték működésüket az első, úgynevezett hírszerző pontok is, mégpedig Buenos Airesben és Delhiben. A külföldiek mellett létrehozták a magyarországi rezidentúrákat is. Az *„Akadémia"* fedőnevű rezidentúra a Kulturális Kapcsolatok Intézetének keretében a kulturális és műszaki, a *„Press"* rezidentúra pedig a hazai újságíró-szervezeteken keresztül a sajtó nemzetközi kapcsolatait ellenőrizte. Az emigráció megfigyelésére a *„Honfitársak"* elnevezésű rezidentúrát szervezték meg a Magyarok Világszövetségének felhasználásával.[184] Az egyházak pártállami felügyeletének szerve pedig az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) mellett a hírszerzés által 1968-tól az ÁEH-ban működtetett *„Világosság"* fedőnevű rezidentúra volt.[185]

182 Cseh 2019.
183 Tóth 2011.
184 Uo.
185 Uo. A „Világosság" fn. rezidentúráról bővebben: Szabó–Soós 2006.

Rajnai közel egy évtizedes hírszerző főnöki tevékenysége alatt a leglényegesebb módosulás az volt, hogy a korábbi, felülről megindított változtatások helyett a hírszerzés vezetése az 1960-as évek végén már maga kezdeményezte a hírszerzés szervezeti és működési kereteinek átalakításait.[186] Rajnai alatt kezdődött el az a folyamat is, amelynek során a magyar hírszerzés a '60-as évek közepétől, végétől az Európai Gazdasági Közösség (EGK) központjában, Brüsszelben, illetőleg az EGK-tagállamok fővárosaiban egyre aktívabban volt jelen. A megszerzett információk immáron elsősorban a hazai külkereskedelem lehetőségeit és a Közös Piaccal való üzleti együttműködés kereteit tágították, és beépültek a párt- és állami döntéshozatalba.[187]

1968. november 1-jével az Elnöki Tanács a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány javaslatára a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" 51. évfordulója alkalmából „eredményes munkája elismeréséül" Rajnai Sándort vezérőrnaggyá nevezte ki.[188] A hírszerzés élén eltöltött közel egy évtizednyi idő után Rajnai Sándor saját kérelmére került – megromlott egészségi állapotára tekintettel – 1976. december 31-i hatállyal, „a BM állományában kifejtett eredményes munkája elismerése mellett" nyugállományba.[189] Benkei András belügyminiszter ebből az alkalomból „a Belügyminisztérium állományában végzett példamutató munkájáért" az egyik legmagasabb kitüntetést, az „Aranytőrt" adományozta neki.[190] (Figyelemre méltó apróság, hogy Rajnai nyugállományba vonulásakor – az ilyenkor szokásos – „titoktartási nyilatkozat" kiállításától eltekintettek. Minden bizonnyal az addigi pályafutása során tanúsított eredményes konspirációra

186 Bővebben: Tóth 2011.
187 Cseh 2019.
188 ÁBTL 2.8.1. 973/94-686. A belügyminiszter 31. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1968. november 4.
189 ÁBTL 2.8.2.1. 1037. Benkei András belügyminiszterhez írt levele, 1975. november 17.
190 Uo. A belügyminiszter 10/215. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1976. december 20. ÁBTL 2.8.1. Határozat a szolgálati nyugdíj megállapításáról, 1977. január 31. Szolgálati nyugdíja 10 290 forint lett.

való tekintettel.)[191] Nyugdíjasként 1977 és 1978 között a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékén külső előadóként tanította „A hírszerzés feladatai" című témát a nappali tagozat III. évfolyamán, a speciális levelező tagozaton, a vezetői továbbképző és az átképző tanfolyamon. Az oktatási tevékenysége mellett megírta a hírszerzés oktatásához szükséges főiskolai jegyzetet is.[192]

A BM-ben töltött évek alatt több alkalommal is elismerték munkáját. 1950-ben a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát, majd a Közbiztonsági Érdemrend V. fokozatát, 1957-ben pedig „fegyveres szolgálatért" a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet vehette át. Több alkalommal megkapta a Vörös Csillag Érdemrendet, és külföldi kitüntetésekben is részesült.[193] 1976-ban azonban csak a Szocialista Magyarországért érdemrendet ítélték oda neki, bár eredetileg Benkei András belügyminiszter MSZMP KB Titkárságának tett előterjesztésében a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét javasolta. Hogy miért változtatták meg a javaslatot, az nem derül ki az iratokból.[194]

Rajnai nyugdíjazása után is aktív maradt, nemcsak a rendőroktatásban vett részt, de később, 1978 és 1982 között bukaresti, majd 1982 augusztusától 1989 júniusáig moszkvai rendkívüli és meghatalmazott nagykövet volt.[195] 1982-ben (Horn Gyulával szemben) megválasztották az MSZMP KB tagjává, és az akkori belügyminisztertől, Horváth Istvántól – 60. születésnapja alkalmából – tárgyjutalomként „Aranygyűrűt" kapott. A javaslatot jegyző Bogye János, a III/I. Csoportfőnökség vezetője indoklásában önkéntelenül is megfogalmazta a pártállami állambiztonság lényegét, amikor

[191] ÁBTL 2.8.2.1. 1037. Kiss Lajos r. ezredes csoportfőnök feljegyzése, 1977. március 14.
[192] Uo. Györök Ferenc r. ezredes főiskola-parancsnok levele Földesi Jenő miniszterhelyettesnek, 1978. július 6.
[193] ÁBTL 2.8.2.1. 1037. Rajnai Sándor szolgálati adatlapja.
[194] Uo. Rajnai Sándor szolgálati adatlapja. Benkei András belügyminiszter javaslata az MSZMP KB Titkárságához, 1976. október.
[195] Nagykövеti tevékenységéről lásd: Baráth–Gecsényi (szerk.) 2015, 119., 123. és 244.

azt írta: „[Rajnai Sándor] 1976. december 31-vel ment nyugállományba, jelenleg bukaresti nagykövetünk. E funkciójából is eredményesen segíti állambiztonsági munkánkat."[196]

Rajnai 1989-ben mondott le a KB-tagságáról, 1992-ben Izraelbe távozott, 1993-ban az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, később Kanadában is élt. Az izraeli Kfar Szabában hunyt el 1994. augusztus 27-én.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
1.2. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) iratai
1.5. Az egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
1.11.4. A BM III/I. Csoportfőnökség iratai
2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
2.8.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai
3.2.9. Rendkívüli események dossziéi
4.2. Parancsgyűjtemény
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 276. fond 53. csoport. Az MDP Politikai Bizottsága iratai (1948–1956)
M-KS 276. fond 54. csoport. Az MDP KV Titkársága iratai (1948–1956)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

[196] ÁBTL 2.8.2.1. 1037. Rajnai Sándor szolgálati adatlapja. Bogye János javaslata miniszteri kitüntetésre, jutalmazásra, 1982. június 25.

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Baráth Magdolna – Sipos Levente (összeáll.) 2006: *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában.* Budapest, Napvilág – Magyar Országos Levéltár

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2001: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2005: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Második kötet.* Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2006: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Harmadik kötet.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Történeti Hivatal

Irodalom

Andreides Gábor 2019: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Cseh Gergő Bendegúz 2019: A hírszerzés diplomáciája. *Betekintő,* 2019/1. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_1_cseh.pdf, 2019. december 5.

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.) 2015: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

Fehérváry István 1990: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége

Kozáry Andrea 2000: Az ÁVH Dzerzsinszkij tisztképző iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Budapest, Történeti Hivatal, 203–210.

Krahulcsán Zsolt 2017: A megtorlás arcai. A BM Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának személyi állománya a megtorlások éveiben (1956–1962). In Váradi Natália (szerk.): *Megkötések nélkül 1956-ról. Kárpát-medencei tudományos konferencia.* Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 54–77.

M. Szebeni Géza 2011a: *A Radványi-ügy.* www.grotius.hu, 2019. december 3.

M. Szebeni Géza 2011b: *A „külügyes Szabó", aki „liftaknába zuhant".* www.grotius.hu, 2019. december 3.

Müller Rolf 2002: A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001.* Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 2.) 111–135.

Palasik Mária 2011: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő,* 2011/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf, 2019. december 4.

Rainer M. János 1999: *Nagy Imre. Politikai életrajz II., 1953–1958.* Budapest, 1956-os Intézet

Róth Miklós – Szerdahelyi Szabolcs 2007: *Kádár bűnös.* Magyarok Világszövetsége.

Rózsa Andor (felelős kiadó) 1967: *Államellenes bűncselekmények. 20 év a nép szolgálatában.* BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség

Szabó Csaba – Soós Viktor Attila 2006: *„Világosság". Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Budapest, Új Ember – Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Tóth Eszter 2011: A politikai és a gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf, 2019. december 4.

INTERNETES ADATBÁZISOK

Rajnai Sándor. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Rajnai Sándor. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

A NEB Tudástárának Zárt folyosó a Gyorskocsi utcában című menüpontja (https://neb.hu/hu/zart-folyoso-a-gyorskocsi-utcaban)

Szocialista törvényesség

Korom Mihály különböző állambiztonsági, illetve párt- és állami tisztségeket töltött be, volt a Rákosi-éra nyomozója, pártfunkcionáriusa, 1954-től a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) székházának függetlenített titkára, majd 1958 és 1960 között, a kádári megtorlás időszakában a Belügyminisztérium (BM) Politikai Nyomozó Főosztály II/8. (Vizsgálati) Osztályának vezetője. Ezután a BM Határőrség országos parancsnoka lett, majd az MSZMP Központi Bizottságának (KB) tagja 1963-tól egészen a rendszerváltásig. A KB titkára 1963 és 1966 között, illetve 1966-tól 1978-ig igazságügy-miniszter. Ezután ismét pártfunkcionárius, a BM-et is felügyelő adminisztratív KB-titkár 1985-ig, a Politikai Bizottság (PB) tagja, országgyűlési képviselő.

Korom Mihály 1927. október 9-én született Mindszenten, szegényparaszti családban. Apját nem ismerte, anyja, Korom Eszter cselédként dolgozott. A nyolc elemi elvégzése után napszámos lett. 1944-ben Németországba akarták vinni mint leventét, de megszökött. 1945 márciusában belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), majd még ez év nyarán a rendőrséghez került, Szegeden politikai csoportvezetőként dolgozott. Szerepe volt a szegedi külterületi rendőrség vezetője, Bokor Antal elleni vizsgálatban,

szavai szerint a szovjet katonai parancsnok rendelte el, hogy politikai nyomozók vizsgálják ki Bokor ügyét. A levéltári iratok tanúsága szerint Szegeden és környékén 1944 végén, 1945 elején kaotikus állapotok uralkodtak, és a tanyai „közbiztonsági rendőrök" vezetője, Bokor a szovjet csapatok bevonulása után átvette a szegedi külterület polgárőrségének a parancsnokságát. Egy közel ezerfős fegyveres testület parancsnokaként függetlenítette magát a rendőrfőkapitánytól, és valóságos „kiskirályként" intézte a szegedi tanyavilág közbiztonsági ügyeit. Amikor nyomozást indítottak néhány embere ellen, Bokor azzal fenyegetőzött, hogy bevonul Szegedre, és szétveri a rendőrséget, valamint a kommunista párt helyi szervezetét.[197]

Ezután Korom Mihályt behívták katonának, de 1946 februárjában leszerelt, és visszament a rendőrségre. 1947 végéig Mindszenten, Szentesen és Kiskunfélegyházán teljesített szolgálatot. Ekkor már alhadnagy volt. 1948 januárjában a budapesti Rendőr-akadémiára vezényelték. 1949-ben a központi kiképző zászlóalj századparancsnokának politikai helyettese lett, majd az MDP öt hónapos pártiskoláját végezte el. 1951-ben az MDP KV apparátusába került. 1952 augusztusáig a KV Káderosztályán dolgozott, majd a KV Adminisztratív Osztályának (AO) politikai munkatársa lett, ahol légoltalmi ügyekkel foglalkozott.[198] 1954-ben az MDP KV Titkárság – a KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának (PTO) javaslata alapján – elfogadta a központi székház pártbizottságának függetlenített párttitkárává való kinevezését. A javaslat kiemelte, hogy Korom: „Jó képességű elvtárs. Jó szervező, és irányítani tudja a munkát. Észrevételei, megállapításai politikusak, megalapozottak. Elméleti kérdések iránt nagy érdeklődés van nála." Ekkor Korom már az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának

[197] ÁBTL, Archontológia (Korom Mihály), valamint ÁBTL 3.1.9. V-33194. Korom Mihály szegedi politikai csoportvezető jelentése Bokor Antal rendőrkapitányról, 1945. május 21. Bővebben: Krahulcsán 2007. Bokor Antalt a szovjet hatóságok 1947-ben tízévi kényszermunkára ítélték, a Szovjetunióból 1953-ban amnesztiával szabadult.

[198] MNL OL M-KS 276. f. 55/213. ő. e. Jegyzőkönyv a Szervező Bizottság 1952. augusztus 25-i üléséről.

harmadéves levelező hallgatója volt, megnősült, egy gyermeke született.[199] 1955-ben bekerült abba a tízfős csapatba, amelynek a tagjai a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) hároméves főiskolájára mehettek.[200]

Korom tehát 1955-től a Szovjetunióban tanult, de 1956 októberében Magyarországon tartózkodott, és a Kádár-kormány védelmét ellátó parlamenti őrség helyettes parancsnoka volt. 1957 januárjában az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) Elnöki Osztályának személyzeti vezetője lett, majd visszautazott Moszkvába, hogy a tanulmányait befejezze. 1958 júliusában került az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályára, majd a PB november 25-i határozata értelmében december 1-jével a BM Politikai Nyomozó Főosztály II/8. (Vizsgálati) Osztályának – alezredesi rendfokozatban kinevezett – vezetője lett.[201]

A PÁRT BÜNTETŐPOLITIKÁJÁNAK VÉGREHAJTÓJA

Korom Mihály kinevezése illett a politikai vezetés azon stratégiájába, hogy pártkáderekkel erősítsék meg az állambiztonság vezetését. Személye „óvatos cezúrát jelenthetett", a pártellenőrzés erősítését remélhették tőle, de a folyamatban lévő 1956-os ügyeket is továbbvitte.[202] Mint osztályvezető Korom vette át a Szalma József által elkezdett ügyek közül például a romá-

[199] MNL OL M-KS 276. f. 54/308. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. április 9-én megtartott üléséről.

[200] MNL OL M-KS 276. f. 53/214. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. február 2-án tartott üléséről.

[201] MNL OL M-KS 288. f. 5/105. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. november 25-én tartott üléséről. ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 162/1958. sz. állományparancsa, 1958. december 1. Kubinyi 1994, 124–126.

[202] Papp 2013, 229. Lásd Szalma József életrajzát a jelen kötetben.

niai deportáltak lakásügyeinek intézését,[203] a Mérei Ferenc és társai néven futó illegális szervezkedés tagjainak bíróság elé állítását[204] vagy éppen Bata István volt honvédelmi miniszter ügyét.[205] Ez utóbbi esetében Bata egyéni kegyelemben részesítésére tett javaslatot. Nem volt ennyire megértő Kopácsi Sándor ügyében, aki – mint a Budapesti Országos Börtön őrizetese – a börtönkórházban átfúrta a falat, hogy így beszélgethessen Déry Tiborral, illetve Vásárhelyi Miklóssal. Miután ez kiderült, a börtön parancsnoka saját hatáskörben egy-egy beszélőmegvonással fenyítette meg az elítélteket, azonban Kopácsi Sándor – állítólag a felsőbb szervek utasítására – mégis lehetőséget kapott, hogy beszélhessen édesanyjával és feleségével. Korom és Galambos József főosztályvezető egyaránt tanácstalanok voltak, nem tudták, ki engedélyezte a rendkívüli beszélőt, de Korom később jelezte Kopácsi apjának, hogy fia fenyítés alatt áll, és nincs mód se beszélőre, se csomag küldésére, se levélírásra.[206]

Korom bizonyos mértékben új szemléletet hozott a vizsgálati munkába. A büntetőpolitikáról hozott PB-határozat végrehajtása, illetve a politikai rendőrség pártszervezeteinek ezzel kapcsolatos munkája – egyes dokumentumok szerint – 1959 nyarára megváltozott a korábbiakhoz képest. Általános gyakorlattá vált, hogy már a feldolgozó munka során megkülönböztették az „osztályidegen" és a dolgozó osztályhelyzetű gyanúsítottakat, ami tulajdonképpen azt is jelentette, hogy az illető sorsa jóval a bírósági tárgyalás előtt eldőlt. Amennyiben nem főbenjáró bűncselekményről volt szó, a „megtévedtekkel" szemben őrizetbe vétel helyett figyelmeztetést javasoltak, s emellett értesítették munkahelyének vezetőjét és annak párt-

203 ÁBTL 3.1.9. V-150000/90. Jelentés a romániai csoport lakás- és egyéb problémák [sic!] elintézéséről, 1959. február 13.

204 ÁBTL 3.1.9. V-145288. Jelentés Mérei Ferenc és társai ügyében, 1959. január 14.

205 ÁBTL 3.1.9. V-150000/90. Javaslat Bata István volt honvédelmi miniszter ügyében, 1959. február 3.

206 Uo. Jelentés Kopácsi Sándor és két elítélt társa fegyelmi ügyében, 1959. február 19., valamint uo. Jelentés Kopácsi József kéréséről, 1959. március 31.

titkárát is. A bűncselekmények megelőzésére, ellenséges csoportok bomlasztására is akadt példa.[207]

A belügyminiszter 1958 decemberében parancsban értékelte a Vizsgálati Osztály elmúlt évi munkáját, és megállapította, hogy az ellenforradalmi ügyek vizsgálata gyakorlatilag befejeződött. Emellett a belügyminiszter elrendelte a személyi állomány fegyelmi és erkölcsi helyzetének javítását, és kötelezővé tették a vizsgálati munka felgyorsítását.[208] Korom javasolta, hogy a megyei vizsgálati szervek szakmai irányítása a II/8. (Vizsgálati) Osztályhoz tartozzon, de az állományba a megyei rendőr-főkapitányságok politikai nyomozó osztályainak tagjai kerüljenek be. Kezdeményezte külön fogdatechnikai csoport létrehozását, és azt is elrendelte, hogy minden ügyet a jogi alosztálynak kell véleményeznie, az engedélyük nélkül senkit sem lehet letartóztatni.[209]

Korom Mihály, aki természetesen a Politikai Nyomozó Főosztály pártszervezetének végrehajtó bizottsági tagja is volt, annak egyik ülésén fogalmazott úgy, hogy „az osztályharc adott szakaszán a büntetőpolitika alá van rendelve a párt politikájának".[210] Azonban a mondat sántított, mert az igazságszolgáltatásnak nevezett véres cirkusz, a büntetőpolitika, amelyet az MSZMP vezető párttestületei, a KB Adminisztratív Osztályának illetékes titkára, valamint a velük együttműködő igazságügyi és rendőri vezetők elméleti és gyakorlati döntései alkottak, maga volt a párt politikája. A gyakorlatot az MSZMP irányítói által hozott párt-, majd kormányhatároza-

207 MNL OL M-KS 288. f. 30/2. ő. e. *Jelentés az MSZMP PB büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben*, 1958. október 13.

208 ÁBTL 4.2. 10-21/34/1958. A belügyminiszter 34/1958. sz. parancsa. A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály munkájának értékelése, 1958. december 19.

209 ÁBTL 1.6. 68-308/59. Jelentés a II/8. Osztály 1958. évi munkájáról, 1959. január 14., valamint ÁBTL 1.6. 68-380/59. A BM II/8. Osztály munkaterve az 1959. január 1-jétől 1959. július 1-jéig tartó időszakban, 1959. január 16. Bővebben: Papp 2013, 230.

210 BFL XXXV.29. 1960/c/2. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Nyomozó Főosztály pártvégrehajtó bizottságának 1960. április 19-i üléséről.

tok, illetve az ezekből kialakított törvényerejű rendeletek alapozták meg. A legfelsőbb pártvezetés által vezérelt politikai döntéshozói mechanizmus az osztálypolitika szempontjai alapján gyakorlatilag már a letartóztatások előtt meghatározta a későbbi áldozatok sorsát.

A vizsgálatra átadott személyek származás szerinti összetétele – a politikai rendőrség statisztikáit összeállítók szempontja szerint – „kedvezően" változott. 1959 nyarára az összes őrizetes mintegy negyven százaléka tartozott „osztályidegen" kategóriába, ami felülmúlta az előző évi arányt. Egyes politikai nyomozók azonban továbbra sem tartották „realizálásnak" a megelőző figyelmeztetést, a leválasztást és a bomlasztást. Így aztán még mindig előfordult bűncselekmény hiányában történő szabadlábra helyezés, ami azért következhetett be meg, mert nem ellenőrizték az ügynökjelentések tartalmát. Megesett, hogy két éven keresztül nyomoztak – hálózati személy jelentése alapján – egy „csendőr leánya" után, akiről aztán kiderült, hogy az apja falusi szabó volt és nem csendőr.[211]

1960-ra a vizsgálati szerveknél újabb szempontok is előtérbe kerültek, és az MSZMP PB-nek a belső reakció elleni harc kérdéseiről hozott határozata értelmében az „ellenforradalom" ideje alatti botlásokat ekkorra már kevésbé kellett üldözni.[212] Ugyanakkor a párt politikájának „liberális" irányát a politikai rendőrség állományának nagy része nehezen értette meg, mégpedig azt, hogy az MSZMP vezetése a kegyetlen megtorlás helyett egyre inkább a „finomabb" módszereket alkalmazó hatalomgyakorlás útjára lépett.

1959–1960-ra a megtorlások legvéresebb szakasza lezárult ugyan, és bár 1958-ban és 1959-ben több kivégzést hajtottak végre, mint az előző évben (1959-ben a Thököly úti felkelők ügyében egyszerre tizenkét halálos

211 BFL XXXV.29. 1960/c/2. ő. e. Jelentés az MSZMP büntetőpolitikája egyes kérdéseiről hozott párthatározat végrehajtásáról s ezzel kapcsolatban a pártszervezetek munkájáról, 1959. június 12.

212 MNL OL M-KS 288. f. 5/188. ő. e. Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1960. június 21.

ítélet született), elővették az egykori csendőröket, az újvidéki vérengzés résztvevőit is, 1960-ban pedig a katolikus egyház elleni hajtóvadászat teljesedett ki.[213] Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a megtorlás és a terror, a párt által kialakított büntetőpolitika nem egyszerűen bosszúszomjból fakadt, hanem nagyon is racionális döntések eredménye volt. A bosszú alsóbb szinteken jelentkezhetett, ami éppen a büntetőpolitika elveinek érvényesülését akadályozhatta.

A HATÁRŐRPARANCSNOK

Korom Mihályt a belügyminiszter – a kívülállók számára talán váratlanul – 1960 augusztusában határőr ezredessé léptette elő, és kinevezte a BM Határőrség országos parancsnokává.[214] A megtorlások hullámai 1960-ra lecsendesedni látszottak, a Vizsgálati Osztály kezdett beállni a „békeévek" ügyforgalmára, ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatokat szélesíteni kívánó pártvezetésnek szüksége volt a Koromhoz hasonló kipróbált káderekre, de most már nem a megtorlások olajozott végrehajtása, hanem a ki- és beutazással, a nemzetközi kapcsolatokkal közvetlenül foglalkozó valamely belügyi szerv vezetése miatt.

A nemzetközi kapcsolatok szabályozása az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követően a hatalmat megszerző Kádár-csoport számára belügyi és állambiztonsági kérdés is volt. A gazdasági kapcsolatok, a külkereskedelem beindításához elengedhetetlen volt a kiutazások szabályozása. Ezért legelőször a hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét

213 ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló az 1958. évben végzett munkáról, 1959. január 15. Az 1956-os forradalom utáni megtorlásban való aktív részvétel mellett a Vizsgálati Osztály 1958-ban elkezdte a volt horthysta erőszakszervek tagjai által elkövetett háborús és népellenes bűntettek kivizsgálását is, így januárban már hatvan őrizetbe vétel történt.

214 ÁBTL 4.2. II. sorozat 9. d. A belügyminiszter 0014. sz. parancsa, 1960. augusztus 27.

alakították ki. Ezt a kérdést 1957-ben kormányhatározattal szabályozták.[215] Később, 1959-ben a ki- és beutazások során felmerülő kémelhárítási, hírszerzési feladatokat,[216] majd 1960-ban az útlevél- és vízumrendszert hangolták össze.[217]

A határőrség Magyarország határainak védelmét a Belügyminisztérium alárendeltségében végezte, így a fegyveres erők részét alkotta. Munkájában 1959-re lényeges visszaesés volt tapasztalható, ekkorra szükségessé vált szervezetének és létszámviszonyainak átrendezése. A Honvédelmi Tanács, elsősorban a déli határszakasz megerősítése céljából 1120 fővel megemelte a határőrség létszámát, és átszervezték a BM Határőrtiszti Iskolát, a BM határőrkerületek tisztes iskoláit és a forgalom-ellenőrző pontokat is. Az 1959. augusztusi átalakítás után 1963 decemberéig jelentős létszámmódosítás már nem történt.[218]

Korom tehát egy komoly szervezeti reform után/közben került a határőrség élére, ráadásul a politikai helyzet változásai, vagyis a nyugati nyitás, az utazások liberalizálása is bonyolult helyzetet eredményezett, ezért megállapítható, hogy Korom a pártvezetés törekvései szempontjából stratégiai posztra került. A MSZMP PB az 1961. február 7-i ülésén tárgyalta meg a KB Adminisztratív Osztályának javaslatát a külföldi kapcsolatok szabályozására, amely az idegenforgalom növekedésével kialakult új helyzetre kívánt választ adni. Ezért, illetve a Magyarország elleni „hidegháborús propaganda" hatásának csökkentése érdekében a politikai vezetés nem ellenezte, hanem inkább támogatta a kapitalista országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy a beutazók többsége pozitív tapasztalatokat szerezve – és minél több devizát Magyarországon elköltve – tér vissza hazájába. Ugyanakkor a hatalom, ha nem is támogatta, de bizonyos keretek között egyre inkább eltűrte a magyar állampolgárok nyugati utazásait is. Ennek a „nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló politikának" eredményeként 1961-re megsokszorozódott a kapitalista országok és Magyarország közötti hivatalos és magán- (turista) be- és kiutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.[219]

A PB jelentése szerint ugyanakkor az ellenséges aknamunka és propaganda is egyre aktívabb lett, és a belügyi szervek – elsősorban a kémelhárítás – nem készültek fel sem technikailag, sem szervezetileg a megnövekedett utasforgalom ellenőrzésére.[220] Azonban nem csak az utasforgalom kontrollja hagyott kívánnivalót maga után: Lapusnyik Bélának, a BM Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő (II/9.) Osztálya tisztjének 1962. májusi Nyugatra szökése felhívta a figyelmet a határőrségen belüli lazaságra is. Korom Mihály – ekkor már határőr vezérőrnagy – Földes László belügyminiszter-helyettesnek küldött jelentésében mindenekelőtt Virág Béla határőr alhadnagyot tette felelőssé a történtekért, mert egyrészt futó ismeretség alapján elmulasztotta Lapusnyik igazoltatását, másrészt nem tartotta be a BM II. Főosztály vezetőjének és a határőrség országos parancsnokának 3. számú utasítását, amely szerint „50 méteres határövezetbe a felderítő és operatív állomány tagjai csak operációs szolgálati jegy, illetve nyílt parancs birtokában léphetnek be".[221]

Az általános közkegyelemről szóló jogszabályban a hatalom a büntetlen hazatérésre is lehetőséget adott, ezzel elő kívánta segíteni azoknak a jogellenesen külföldön élő magyar állampolgároknak a hazalátogatását, hazatérését, akik 1945. április 4-e és a rendelet megjelenése közötti

[215] MNL OL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.
[216] MNL OL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3.
[217] MNL OL M-KS 288. f. 5/205. ő. e. A Politikai Bizottság határozata az útlevél- és vízumrendszer néhány kérdéséről, 1960. október 18. Bővebben: Krahulcsán 2008.
[218] Nagy 2012, 67–68.

[219] Bővebben: Krahulcsán 2008.
[220] MNL OL M-KS 288. f. 5/221. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a külföldi kapcsolatok szabályozására, 1961. február 20.
[221] ÁBTL 3.1.7. T-9281. Korom Mihály jelentése Földes László belügyminiszter-helyettesnek, 1962. május 9.

időpontban hagyták el az országot.[222] A közkegyelem azonban nem azért jelentett új korszakot, mert – bizonyos kivételektől eltekintve – lezárta a büntetés terhe alatti hazatérés időszakát, hanem mert a kivándoroltak kezelésében nyitott új korszakot. Az '56-os emigráció „megnyerése" megjelent mint távlati külpolitikai cél.[223] A BM várakozásai szerint az amnesztia hatására megnő majd a beutazások száma, és a rendelet az ellenséges hírszerző szerveket is aktivizálni fogja, nagyszámú ügynök beutaztatására és telepítésére lehet számítani. Ezért a belügyminiszter újból szabályozta a belügyi és az állambiztonsági szervek feladatait. 1963 elején elrendelték a BM fegyveres erőinek (rendőrség, határőrség, karhatalom, munkásőrség) együttes alkalmazását is. Az érintett szervek parancsnokainak közös rendelkezése értelmében az együttműködés kiterjedt – többek között – az elemi csapások, tömegszerencsétlenségek, belső zavargások megszüntetésére, határsértések esetén a határzárak végrehajtására. Ha ezek valamelyike több megyében is egyszerre jelentkezett volna, akkor a fegyveres erőket együttesen kellett alkalmazni. A közös parancsnoki teendőket a belügyminiszter első helyettese látta volna el. (Megjegyzendő, hogy alapesetben – ha a parancsnok másként nem rendelkezik – ezek az egységek szolgálati lőszerrel vonultak volna fel...)[224]

A határőrségnek az 1960-as évek elején számos új feladattal és kihívással kellett megbirkóznia, és úgy tűnik, a Korom Mihály vezette határőrség sikerrel vette az akadályokat, és ez az országos parancsnok karrierjében is meglátszott. A KB az 1963. decemberi eleji ülésén komoly szervezeti változtatásokról és személycserékről döntött. Az átalakítás már egy évvel korábban elkezdődött, 1962 októberében Marosán Györgyöt felmentették,[225] az 1962-es pártkongresszus után pedig Biszku Béla vette át Marosán korábbi feladatköreit: a pártszervezés munkáját és az adminisztratív ügyek irányítását. Korom Mihályt ekkor, a VIII. kongresszuson választották be a KB póttagjai közé, ám 1963 decemberétől már rendes tagként vett részt a testület ülésein.[226] Korom KB-titkárrá választása elismerése lehetett a határőrség országos parancsnokaként végzett munkájának.

Az 1963 decemberében történt változás alapján Korom Mihály az adminisztratív ügyek felelőse, Rácz Sándor az adminisztratív osztály megbízott vezetője, Szirmai István pedig ideológiai titkár lett.[227] 1964 márciusában Korom a fegyveres testületek pártellenőrzésének kiterjesztésére tett javaslatot, amelyet az MSZMP KB Titkársága el is fogadott. A határozat szerint a továbbiakban minden olyan értekezletre, amelyen a megyei pártbizottságok első titkárai is részt vesznek, meg kellett hívni a hadsereg, a BM, a határőrség és a karhatalom pártbizottságainak első titkárait is.[228]

Koromnak adminisztratív titkárként a fegyveres testületekkel összefüggő kérdésekben kellett a párt vezető testületeiben véleményt mondania. A PB 1966. februári ülésén az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos jelentés vitája során Korom határozottan adott hangot meggyőződésének, amely szerint hiba volt bevezetni a határon történő vízumkiadás rendszerét. Elsősorban a nyugatnémet beutazók vonatkozásában aggódott, mert szerinte a tömeges turistaforgalom állambiztonsági kockázatot jelent: „Azt gondolom, amikor egy ilyen kérdést tárgyalunk, mégis elsősorban az állam védelme érdekéből kellene kiindulni, s azért ezt legalább olyan fontosnak tartom, mint a valutaszerzési lehetőségeket, ha politikai kérdés is, természetesen. Hogy az elzárkózás felé visz bennünket? Azt hi-

222 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról. (A kihirdetés napja: 1963. március 22.)

223 Bővebben: Szabó 2007, 187–213.

224 ÁBTL 4.2. 10-332/1963. A Belügyminisztérium fegyveres szervei és a Munkásőrség együttes alkalmazásának országos terve az 5. sz. közös parancs alapján, 1963. január 23.

225 Bővebben: Huszár 2003, 104–112., valamint Némethné–Sipos 1994, 203–256.

226 MNL OL M-KS 288. f. 4/65. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1963. december 5-i üléséről.

227 MNL OL M-KS 288. f. 4/65. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1963. december 5-i üléséről, valamint Szakadát 1990, 19–38. Lásd Rácz Sándor életrajzát a jelen kötetben.

228 MNL OL M-KS 288. f. 7/195. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1964. március 19-i üléséről.

szem, bizonyos mértékben igen, bizonyos mértékben, de ebben nem látok semmi különösebb veszélyt, akár az NSZK [Német Szövetségi Köztársaság], akár a kiutazások, beutazások kérdését nézzük, mert itt van a Belügyminisztérium bizonyos módszere. Jó egyesztendős rendelkezés, hogy a határon kiadjuk a vízumot. Amikor nem volt ilyen lehetőség se az NSZK, se az osztrák állampolgárok számára, akkor is jöttek hozzánk az NSZK-ból is, Ausztriából is, és most sem félek attól, hogy ez a franciákat vagy az osztrákokat vagy más állampolgárokat különösebben visszatartana, ha a németek nem kapnak beutazási vízumot a határon. [...] Meg kell mondani kicsit az NSZK-kérdésnél maradva, előreszaladtunk a vízumkiadással." Korom szerint a másik probléma, hogy a sorkötelesek külföldre utazásának engedélyezését Magyarországon nagyon megengedő módon szabályozták, ezért ebben a kérdésben is szigorítani szeretne: „A fiatalok nem utazhatnak? De utazhatnak, csak szigorítani kell a kiutazásokat, minden ország megcsinálja ezt, nekünk is van rá törvényünk, csak nem hajtottuk végre."[229]

Úgy tűnik, Korom a határőrségnél eltöltött évek alatt az utazási korlátozások lebontása helyett azok megtartása vagy csak nagyon óvatos lazítása mellett köteleződött el. Azonban az is igaz, hogy – természetesen a BM parancsnokai mellett – részben a politikai vezetés, tehát nem csak Korom érzékelte úgy, hogy még ez a korlátozott utazási szabadság is egyre több állambiztonsági veszélyt rejt magában, ezért tovább finomítottak a hivatalos és magánjellegű ki- és beutazások szabályozásán. 1966 áprilisában a PB újból foglalkozott a kérdéssel, s a kapitalista országokba való turistautazást, illetve rokonlátogatást három-, illetve kétévenként tette lehetővé. Bár az említett gyakorlatot pár éve már alkalmazták a BM szerveinél, a szabályozás előtt a mintegy „ajándékként", „kegyként" adott, elvileg korlátlan nyugati kiutazási lehetőséget ezzel megszüntették.[230]

229 MNL OL M-KS 288. f. 5/386. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. február 1-jén tartott üléséről.

230 Bővebben: Rainer 2004, 22.

1966. február 1-jén tárgyalta a PB a belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről szóló jelentést, és annak átdolgozásával Benkei András és Szirmai István mellett Korom Mihályt bízták meg.[231]

A KB 1966. májusi ülése elfogadta a PB javaslatát,[232] amely szerint – többek közt – Galambos József belügyminiszter-helyettest, a III. Főcsoportfőnökség vezetőjét a BM személyügyi miniszterhelyettesévé nevezte ki, Rácz Sándort, az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetőjét és Borbándi Jánost, a Honvédelmi Minisztérium (HM) politikai főcsoportfőnökét felmentette, és az Adminisztratív Osztály élére – a KB-titkári teendői ellátása mellett – Korom Mihályt, míg helyettesének Borbándi Jánost nevezte ki. Korom Mihály kinevezése csak a IX. kongresszusig, azaz négy hónapos időtartamra szólt.[233]

Az MSZMP KB Titkárságának egy hónappal későbbi ülésén tárgyalták meg Korom javaslatát a párt központi apparátusainak a rendkívüli időszakban végzendő tevékenységéről. Előterjesztése szerint erre azért van szükség, mert a PB 1964. novemberi határozatának értelmében rendkívüli állapot idején (nehéz ilyenkor nem 1956 októberére gondolni) az ország vezetését a Központi Bizottság látja el, a védelem operatív irányítását pedig a Honvédelmi Tanács. Ugyanakkor – írta Korom – a párt- és szakszervezetek, valamint ifjúsági szervezetek (Kommunista Ifjúsági Szövetség – KISZ) központi apparátusának feladatait a rendkívüli állapot idejére még nem határozták meg. Ezt pótolta Korom előterjesztése, amelynek lényege, hogy „M" (mozgósítási) tervet kell kidolgozni, melynek fő elemei a következők: az apparátus operatív vezetését a KB, a Szakszervezetek Országos

231 MNL OL M-KS 288. f. 5/386. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. február 1-jén tartott üléséről.

232 A PB-nek szánt személyi javaslatokat – közöttük saját kinevezését – még május elején terjesztette elő Korom Mihály a PB május 3-i ülésére. MNL OL 288. f. 5/394. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. május 3-án tartott üléséről. Korom Mihály javaslata a Politikai Bizottság részére a BM megerősítésére, 1966. április 26.

233 MNL OL M-KS 288. f. 4/80–81. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1966. május 25–26–27-én tartott üléséről. Lásd Rácz Sándor életrajzát a jelen kötetben.

Tanácsa (SZOT), illetve a KISZ KB titkáraira kell bízni, biztosítva a szoros, közvetlen kapcsolat megtartását a legfelső vezetéssel, „M" esetén Budapestről ki kell telepíteni a központi apparátus tagjait.[234]

AZ IGAZSÁGÜGY-MINISZTER

Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának élén eltöltött idő végül több lett négy hónapnál, a PB 1966. december 3-án döntött arról, hogy Korom Mihályt felmenti az AO vezetése alól (helyére Borbándi Jánost állították), és javasolják igazságügy-miniszternek kinevezni. Még ugyanezen a napon a KB elfogadta a PB javaslatát. Az ekkor zajló IX. kongresszus pedig Korom Mihályt ismét beválasztotta a KB tagjai közé.[235] Korom Mihály több mint tízéves igazságügy-miniszteri tevékenysége egybeesett a kádári „gulyáskommunizmus" fénykorával. Egyre messzebb került '56 nyomasztó emléke, új generációk nőttek fel, az 1970-es évek a viszonylagos jólét és gyarapodás időszaka volt. Magyarország mind elismertebb lett a nemzetközi porondon, a kellemetlen ügyeket sikerült vagy a szőnyeg alá söpörni, vagy maguktól megoldódtak.

Demény Pál – volt illegális kommunista politikus, akit 1945-ben tartóztatott le Péter Gábor, 1946-ban koncepciós perben, szervezkedés vádjával elítéltek, és több mint tíz évig volt börtönben, illetve internálótáborban – 1970 augusztusában írt levelet „a szocialista jogrendünk legfőbb őréhez", Korom Mihály igazságügy-miniszterhez, kérve az 1946-os ítéletének megsemmisítését. Mint levelében írta, a közelgő X. kongresszuson fel szeretné vetni párttagsága rendezésének kérdését, de ehhez szükség lenne ítéletének törlésére. Állítólag évekkel ezelőtt már küldött hasonló tartalmú levelet Nezvál Ferenc akkori igazságügy-miniszternek, de döntés nem született. Korom fogadta Deményt, válasza azonban – a Benkei András belügyminiszternek írt tájékoztatója alapján – kiábrándító volt: „Beadványával kapcsolatban közöltem vele álláspontomat: az 1946. évi elítélése jogszerű és törvényes volt. Jogosan ítélték el. Ezért annak az ítéletnek a megtámadása nem lehetséges. A közlést tudomásul vette annak hangoztatásával, hogy: 1. ártatlannak tartja magát, 2. igyekszik politikai téren bizonyítani, hogy tevékenysége nem volt káros a felszab[adulás] előtt a mozgalomban."[236]

Pár évvel később Donáth Ferenc – volt kommunista politikus, agrártörténész, akit a Rákosi-korszakban tizenöt, az 1956-os forradalom után tizenkét év börtönbüntetésre ítéltek – nyugdíjügyével kellett foglalkoznia. Donáth Kádárnak írt levelére Korom adott tájékoztatást az MSZMP első titkárának, amelyben a nyugdíjtörvény rendelkezéseit magyarázta. Donáth esetére vonatkozóan írja: „Indokolt, hogy az ilyen bűnök elkövetőit – túl a bírósági felelősségre vonáson – másként kezeljük a szolgálati idő beszámítása szempontjából is. Lényegileg ugyanerre az álláspontra helyezkedett a Minisztertanács az állam elleni súlyos bűnök elkövetőivel szemben is. Ezt egy szocialista állam természetes önvédelmének tartjuk a becsületes milliók érdekében. Donáth Ferenc ne tudná, hogy nálunk politikai nézeteiért senkit nem vonunk büntetőeljárás alá, hanem csak azokat, akik a törvényeinket megsértik?"[237] A méltatlankodó kérdésre nem tudjuk, Kádár válaszolt-e...

A következő eset azért is figyelemre méltó, mert kitűnik belőle, hogy Korom igazságügy-miniszterként a felügyelete alá rendelt terület felett

234 MNL OL M-KS 288. f. 7/264. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1966. június 21-én tartott üléséről. Javaslat a Titkárságnak a párt, szakszervezetek és KISZ központi apparátusai rendkívüli időszakban végzendő tevékenységéről és annak feltételeiről, 1966. június 16.

235 MNL OL M-KS 288. f. 5/410. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. december 3-án tartott (első) üléséről, MNL OL M-KS 288. f. 4/85. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1966. december 3-án tartott (első) üléséről.

236 ÁBTL 2.1. VII/3-k/1 (V-88000/10.) Demény Pál levele Korom Mihálynak, 1970. augusztus 25.

237 MNL OL XIX-E-1-ab 3. d. Korom Mihály levele Kádár Jánosnak Donáth Ferenc ügyében, 1976. január 31.

éberen őrködött, és ha a bírókat vagy az ügyészeket támadták, akkor „megvédte" őket. Az is felettébb érdekes, hogy egy lapszerkesztő a miniszterhez fordul, kérvén, ő döntsön egy cikk megjelentetéséről. Korom Mihályt az *Esti Hírlap* szerkesztője, Szatmári Gábor kereste meg azzal, hogy az újság bírósági tudósítójának, Kulcsár Annának az írását véleményezze. Korom válasza nagyon diplomatikus: „A cikk valós problémákat feszeget, néhány helytelenül túlzó megállapítással. Ennek ellenére nem javaslom megjelenését. Olyan képet ad mindkét apparátusról, amelynek a közvélemény elé tárása politikai hiba lenne." A cikket nem ismerjük, de Szatmári szerint az írás „túlságosan negatív színben tünteti fel az ügyvédeket, és igen sötét képet fest a bíróságok káderutánpótlásának gondjairól".[238]

Igazságügy-miniszterként és KB-tagként sorra kapta a minisztertanácsi előterjesztéseket véleményezésre, így 1976 áprilisában a közrend és a közbiztonság helyzetéről szóló tervezetet elemezte. Megállapította, hogy a belügyminiszteri előterjesztés tévesen a gazdaságirányítási reformot, népszerűbb nevén az új gazdasági mechanizmust tette felelőssé egyes bűncselekményekért. Szerinte nem magával az új vállalatirányítási rendszerrel van baj, ahogy az előterjesztésben állítják, csupán arról van szó, hogy a vállalati és szövetkezeti önállóságot sok helyen félreértették, vagy tudatosan félremagyarázták. Szerinte nem igaz az a megállapítás sem, mely szerint emelkedett a népgazdaság elleni bűncselekmények száma. Ahogy megfogalmazta: „Ne játsszunk a statisztikával, mert könnyen félrevezető következtetésekre juthatunk. Azon a BTK [büntető törvénykönyv] megalkotásakor gondolkodnunk kell, hogy igazából mit is tekintsen a törvény népgazdaság elleni bűncselekménynek, hiszen ma úgy össze van a kérdés keverve, hogy az senkinek nem jó."[239]

238 MNL OL XIX-E-1-ab 3. d. Szatmári Gábor levele Korom Mihálynak, 1972. március 23. és uo. Korom Mihály levele Szatmári Gábornak, 1972. március 31.

239 MNL OL XIX-E-1-ab 3. d. Korom Mihály levele Benkei András belügyminiszternek a közrend és közbiztonság helyzetéről szóló előterjesztés tárgyában, 1976. április 25.

Korom Mihálynak nem csak országos jelentőségű ügyekben kellett intézkednie. 1976-ban a szülőfalujából keresték meg, hogy segítségével elnyerhessék a Mindszenten épülő ÁFÉSZ-áruház építésére igényelt állami támogatást. Korom azonnal lépett, és Szurdi István belkereskedelmi miniszternél kért protekciót szülőfalujának, aki természetesen igent mondott minisztertársának.[240] Miniszterként rengeteg hasonló levelet kapott, amelyekben ilyen-olyan ügyekben kérték a segítségét, és volt, hogy összetévesztették névrokonával, Korom Mihály történésszel, az ELTE Bölcsészettudományi Kara professzorával, aki egyébként szintén Csongrád megyében született.[241]

RÉGI HARCOS A RÉGI HELYEN

Korom Mihály karrierjének következő állomásán ismét a KB-apparátusban számított rá a párt legfelső vezetése. 1978 áprilisában – amikor többek között Biszku Bélát is felmentették KB-titkári posztjából – Korom Mihály az igazságügy-miniszteri bársonyszékét cserélte fel a KB-titkárságért, hogy újfent az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának (KAO) felügyeletét lássa el.[242] A személycserékről döntő KB-ülésen Kádár János ezt ekképpen indokolta: „Korom Mihály elvtárs a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályát fogja felügyelni. Mellette szól az, hogy Korom elvtárs hajdan volt már ugyanebben a munkakörben, és bizonyos összefüggések miatt ő folyamatában tulajdonképpen benne van. Működik itt egy úgynevezett koordinációs bizottság stb., és eddig is részt vett a munkában.

240 Uo. Korom Mihály levele Szurdi István belkereskedelmi miniszterhez, 1976. augusztus 13, valamint Szurdi István levele Korom Mihály igazságügy-miniszterhez, 1976. augusztus 22.

241 Uo. Korom Mihály levele Hadácsy Rezsőnek, 1974. augusztus 8.

242 MNL OL M-KS 288. f. 5/740. ő. e Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1978. március 7-i és március 29-i üléséről.

Nem új területre kerül. Szolgált ő már egyenruhában is, határőr volt, most az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott. Úgy tűnik, hogy több tapasztalattal fog erre a korábbi munkaterületére visszakerülni."[243]

Az MSZMP KB Titkárságának döntése alapján Kádár jelen volt, amikor Korom bemutatkozott régi-új munkahelyén, ez igazolja Korom pozíciójának kiemelt jelentőségét, szerepének fontosságát.[244] Pár hónappal később már az SZKP KB meghívásának kellett eleget tennie, moszkvai útjára elkísérte Rácz Sándor is.[245]

1980 márciusában az MSZMP XII. kongresszusán PB-tagnak választották meg, azaz az apparátusban betöltött pozíciója mellett most már a párt egy szűkebb, operatív vezető testületében is helyet foglalhatott. Korom ettől kezdve élvezhette a Kormányőrség személyi biztosítását. Fizetése 16 700 forint volt.[246]

Még júniusban Bács-Kiskun megye 8. számú egyéni választókerületében, Kiskunfélegyházán országgyűlési képviselővé választották. A képviselői munka mellett továbbra is végezte a többi munkaköréből adódó feladatokat. Fogadta Jepisev hadseregtábornokot, a szovjet fegyveres erők Magyarországon tartózkodó politikai főcsoportfőnökét, valamint az 1981 novemberében hazánkban tartózkodó keletnémet állambiztonsági minisztert, Erich Mielkét.[247]

1982 őszén két jelentős témában is referált a PB előtt. A választási rendszer „továbbfejlesztésére" készített javaslata, valamint az „állami munka fejlesztésének egyes kérdéseiről" című előterjesztése valóban fontos kérdéseket feszegetett. A PB-határozat értelmében kötelezővé kellett tenni a két vagy több jelölt állítását, meghatározták, hogy országos listán csak az Országgyűlés létszámának tíz százalékát lehet megválasztani, és hogy a képviselőket csak az Országgyűlésnek legyen joga visszahívni. A másik témakörben a népi ellenőrzésről szóló törvény módosítását, az alkotmánybíróság kérdését, az állami számvevőszék felállításának, valamint a járások megszüntetésének lehetőségét vizsgálta meg.[248]

1985 márciusában, a XIII. pártkongresszuson nyugdíjazták az akkor még csak ötvennyolc éves Korom Mihályt: felmentették a KB-titkári megbízatása alól, a PB-ből is kimaradt, csak KB-tagságát őrizte meg. Az év folyamán ismét országgyűlési képviselővé választották, és az Országgyűlés Alkotmányjogi Tanácsának lett az elnöke, egészen 1988-ig. Ebbéli minőségében kapta azt a feladatot a PB-től, hogy egy bizottság élén vizsgálja felül az Országgyűlés ügyrendjét, és tegyen javaslatot annak korszerűsítésére.[249] Az 1988. májusi országos pártértekezleten a KB-ba, majd az év végén az akkor megalakuló Nemzetközi, Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottságba (NJKPB) is beválasztották. Ez a szerv gyakorlatilag a KAO szerepét vette át, feladata az volt, hogy a KB és a PB részére javaslatokat készítsen a jogalkotás és joggyakorlat, valamint a közigazgatás és a védelmi politika kérdései témakörben. Elnöke Grósz Károly pártfőtitkár, titkára Horn Gyula KB-tag, ekkor külügyminisztériumi államtitkár volt. Napirendjében olyan témák szerepeltek, mint a Varsói Szerződés fejlesztése, a Nagy Imrének és társainak az újratemetésével kapcsolatos tennivalók vagy éppen a bel- és állambiztonság aktuális kérdései, a politikai rendszer reformja, a hatalomgyakorlás megosztása, illetve a Munkásőrség működése, feladatai.[250]

243 MNL OL M-KS 288. f. 4/156. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1978. április 19–20-án megtartott üléséről.

244 MNL OL M-KS 288. f. 7/550. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1978. április 24-én megtartott üléséről.

245 MNL OL M-KS 288. f. 5/758. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1978. október 31-én tartott üléséről.

246 MNL OL M-KS 288. f. 7/604. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1980. április 8-án megtartott üléséről.

247 MNL OL M-KS 288. f. 5/840. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1981. november 10-én megtartott üléséről.

248 MNL OL M-KS 288. f. 5/865. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1982. október 26-án megtartott üléséről.

249 MNL OL M-KS 288. f. 5/1012. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. november 17-én megtartott üléséről.

250 Németh (összeáll.) 2001, 416.; A témáról bővebben lásd: Riba 2019.

1989 májusában a Magyar Demokrata Fórum kiskunfélegyházi szervezete kezdeményezte Korom Mihály visszahívását a képviselői székből, aki ekkor lemondott mandátumáról, és kérte felmentését a KB-tagsága alól, amelyet a Központi Bizottság a május 29-i ülésén elfogadott.[251]

1993. október 3-án hunyt el Budapesten.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
3.1.7. Titkos dossziék
3.1.9. Vizsgálati dossziék
4.2. Parancsgyűjtemény
Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXXV.29. A Belügyminisztérium MSZMP Bizottságának iratai (1956–1971)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 276. fond 53. csoport. Az MDP Politikai Bizottsága iratai (1948–1956)
M-KS 276. fond 54. csoport. Az MDP KV Titkársága iratai (1948–1956)
M-KS 276. fond 55. csoport. Az MDP KV Szervező Bizottsága iratai (1948–1953)
M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)

[251] MNL OL M-KS 288. f. 5/1066. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. május 26-án megtartott üléséről, valamint MNL OL M-KS 288. f. 4/263. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1989. május 29-én megtartott üléséről.

M-KS 288. fond 30. csoport. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya iratai (1957–1966)
XIX-A-83-a. A Minisztertanács iratai. Jegyzőkönyvek, mellékletek (1944–1990)
XIX-B-1-az. A belügyminiszteri belső normák gyűjteménye (1945–1990)
XIX-E-1-ab. Korom Mihály miniszter iratai (1967–1978)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Németh Jánosné (összeáll.) 2001: *Az MSZMP központi vezető szervei ülésének napirendi jegyzékei. IV/2. kötet 1981–1989.* Budapest, Magyar Országos Levéltár

Irodalom

Huszár Tibor 2003: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth

Krahulcsán Zsolt 2007: A Bokor-ügy. A szegedi külterületi rendőrség vezetőjének letartóztatása 1945 áprilisában. *Betekintő,* 2007/3. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_3_krahulcsan.pdf, 2019. június 3.

Krahulcsán Zsolt 2008: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965) *Betekintő,* 2008/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_2_krahulcsan.pdf, 2019. május 5.

Kubinyi Ferenc 1994: *Fekete lexikon, 1945–1956.* Budapest, Malomfalvi

Nagy József 2012: A magyar határőrség szervezete, létszáma és területi elhelyezkedése, 1958–1990. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis),* 2012 (22) 25. 67–78.

Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente 1994: A Marosán-ügy 1962-ben. *Múltunk,* 1994/1–2. 203–256.

Papp István 2013: A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 211–236.

Rainer M. János 2004: A „hatvanas évek" Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In uő (szerk.): *„Hatvanas évek" Magyarországon. Tanulmányok.* Budapest, 1956-os Intézet

Szabó Juliet 2007: „...s várja eltévedt fiait is." Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 2007/1. 187–213.

Riba András László 2019: Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága. Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának tanulmányozásához. In Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 343–387.

Szakadát István 1990: A párt szervezeti felépítéséről. In Nyírő András (szerk.): *Politikai szociológiai tanulmányok a kommunista bürokrácia vezérkaráról.* Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék. 19–38.

Internetes adatbázisok

Korom Mihály. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Korom Mihály. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

Hírszerzés és leszámolás

Komornik Vilmos azok közé a pártfunkcionáriusokból lett titkosszolgák közé tartozott, akik belügyi pályafutásukat az 1956-os forradalom utáni megtorlásnak köszönhették. 1956 novemberében a szétesett, dezorganizált állambiztonsági szervek újjászervezéséhez olyan elvhű kommunista pártmunkásokra volt szüksége az újból berendezkedő hatalomnak, mint ő, így belügyi karrierje gyorsan ívelhetett felfelé. A kádári megtorlás szempontjából az egyik legkényesebb területre, a belsőreakció-elhárításhoz került, azonnal vezető beosztásba, hogy rövid időn belül az „ellenséges erők" elleni legfontosabb harcban vegyen részt. Úgy tűnik, hogy a „klerikális reakció"-val vívott harc közben meggyőzhette feljebbvalóit arról, hogy komolyabb kihívásoknak is meg tud felelni, így az állambiztonság 1960–1961 körül meginduló átalakításában is tevékenyen részt vett. Ő vezényelte le a hírszerzés átszervezését csoportfőnökséggé, valamint segítségével tisztították meg az állományt az úgynevezett ortodox baloldalhoz tartozó, az 1950-es évek kegyetlenkedéseiben aktívan szerepet vállaló ávósok egy részétől. Hosszú, két évtizedes hírszerzői tevékenysége 1967-ben ugyan megbicsaklott, de csoportfőnök-helyettessé való lefokozása után is az egyik legfontosabb fogaskerék maradt a kémkedés gépezetében. Neve összeforrott

egy (belügyi) korszakkal, gyakorlatilag a konszolidálódó Kádár-rendszer és a pangás éveit is a Belügyminisztérium (BM) aktív állományában töltötte el.

Komornik Vilmos 1923. november 29-én született Budapesten. Hatan voltak testvérek, apja asztalossegédként dolgozott. A négy polgári elvégzése után 1938-tól különböző helyeken kifutófiúként alkalmazták. 1940-től férfiszabóinas lett, három év múlva férfiszabósegédként szabadult. Miután elhelyezkedett ebben a szakmában, belépett a Szabó Munkások Szakszervezetébe, ahol szakszervezeti bizalmivá választották, és az ifjúsági csoport munkájában is részt vett.[252]

Önéletrajza szerint 1944 áprilisában behívták munkaszolgálatra, előbb Vácra, majd Budapestre vezényelték, de 1944. november végén – amikor a századát Nyugatra irányították – megszökött, és a pesterzsébeti kommunista ifjúsági csoporttól kapott hamis papírokkal bujkált az ostrom végéig. Ezután belépett a kommunista pártba, és továbbra is férfiszabóként dolgozott. Közben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz) IX. kerületi szervezeténél végzett pártmunkát különböző funkciókban, utoljára kerületi titkárként. 1948-ban az Ifjúsági Bizottság IX. kerületi titkára lett. Ezután három hónapos ifjúsági pártiskolára küldték, amelynek elvégzése után bekerült a központi pártapparátusba.[253]

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének (MDP KV) apparátusában először a Szervezési Osztály instruktori, majd információs alosztályán dolgozott. Ez idő alatt az egyik legfontosabb tevékenysége az 1949-es budapesti II. Világifjúsági Találkozó (VIT) szervezési, előkészítési munkáiban való részvétel volt, az úgynevezett fogadási csoportot vezette.[254] Komornik pártkarrierje szépen ívelt felfelé. 1951-ben – az ekkor már a KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának (PTO) elnevezett pártszervnél politikai munkatársként dolgozó – Komornikot a Szovjetunióba, az SZKP hároméves főiskolájára küldték.

1954 júniusában a Moszkvában végzős hallgatók elhelyezésére tett javaslat szerint Komornik Vilmost eredetileg a hároméves MDP Pártfőiskola párttörténeti tanszékének helyettes vezetőjévé tervezték kinevezni.[255] Azonban végül nem ez az elképzelés valósult meg, hanem a Politikai Bizottság (PB) döntésének értelmében a pártfőiskola tanulmányi osztályának vezetője lett.[256] Hogy nem a pártvezetés bizalma ingott meg benne, azt az is jól mutatja, hogy nem sokkal később az MDP KV Titkársága mégis úgy döntött, hogy – a tanulmányi osztály vezetési feladatainak meghagyásával – kinevezi a pártfőiskola igazgatóhelyettesének is.[257]

Feleségével, Demeter Ilonával 1949-ben házasodtak össze, ő 1954-től a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) iskolájának a tanszékvezetője volt. Komornik Vilmos testvérei közül Zoltán 1948 után a KV apparátusában, majd a forradalom leverését követően testvéréhez hasonlóan szintén a BM-ben helyezkedett el, míg András testvérük már 1950-től belügyi állományban volt.[258]

252 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos önéletrajza, 1966. június 27., valamint ÁBTL, Archontológia (Komornik Vilmos).

253 Uo. és MNL OL M-KS 276. f. 55/77. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Szervező Bizottság 1949. július 4-i üléséről.

254 MNL OL M-KS 276. f. 55/80. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Szervező Bizottság 1949. július 25-i üléséről.

255 MNL OL M-KS 276. f. 53/183. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. június 30-án tartott üléséről.

256 MNL OL M-KS 276. f. 53/191. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. augusztus 25-i üléséről.

257 MNL OL M-KS 276. f. 54/383. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. október 17-i üléséről.

258 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos önéletrajza, 1966. június 27.

AZ „EGYHÁZI REAKCIÓ" ELLEN

Komornik 1956. októberig dolgozott a pártfőiskolán. Az „ellenforradalom" ideje alatt – önéletrajza szerint legalábbis – a II. kerületi pártszékház fegyveres védelmében vett részt, majd néhány napot a főiskolán töltött. A forradalom leverése után a munkahelyén tartózkodott, majd november közepétől megindult a belügyi karrierje.[259] 1956. november közepén rendőr őrnaggyá és a BM IV. Osztály helyettes vezetőjévé nevezték ki.[260]

Az 1956-os forradalom után a pártapparátusból, a pártfőiskoláról vagy éppen az állami szervektől érkezettek az adott szervezeti egységnél a legfelsőbb vezetésben foglaltak helyet. Komornik Vilmost 1957. június 4-én nevezte ki Fekete Károly miniszterhelyettes a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály helyettes vezetőjévé.[261] Komornik parancsnoka az a Hollós Ervin osztályvezető volt, aki Komornik és Geréb Sándor osztályvezető-helyettesek (Geréb 1959-től volt osztályvezető-helyettes) mellett szintén nem a régi, rákosista államvédelmi múlttal terhelt káder volt, mivel ő is lényegében ekkor, 1956 novemberében találkozott először állambiztonsági, belügyi feladatokkal.[262] 1957 tavaszától az osztályon két osztályvezető-helyettes működött, Csere Lajos mellett előbb Radványi Kálmán, majd június elejétől Komornik Vilmos, aki 1957. június 21-én tette le Biszku Béla belügyminiszter előtt az esküt.[263] Összességében megállapítható, hogy az osztályon 1956 és 1962 között szolgálatot teljesítő (és ismert) huszonnégy vezető közül tizenkilencen már 1953 előtt is az államvédelemnél teljesítettek szolgálatot, tehát a személyi folytonosság szembetűnő, de igaz lehet az

259 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos önéletrajza, 1966. június 27.

260 ÁBTL 2.8.2.1. A fegyveres erők minisztere helyettesének 0018. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. november 15.

261 ÁBTL 2.8.2.1. A belügyminiszter helyettesének 01236. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. június 4.

262 Lásd Hollós Ervin életrajzát jelen kötetben.

263 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos eskütételi jegyzőkönyve, 1957. június 21.

a megállapítás is, hogy az állambiztonság újjászervezésekor fontos szempont lehetett, hogy legyenek a vezetésben olyanok is, akik nem voltak köthetők az egykori ÁVO-hoz.[264]

A belsőreakció-elhárításnak az 1956-os forradalom leverését követő újjászervezéséről maga Komornik egy – a BM 1982-ben tartott tudományos ülésén elhangzott – előadásában így vélekedett: „A belső reakció elleni harc osztályának az újjászervezéséhez, munkájának beindításához több, egymással szorosan összefüggő feladatot kellett megoldani, amelyek külön-külön is rendkívüli jelentőséggel bírtak. Mindenekelőtt meg kellett szervezni és kialakítani a központi budapesti, a megyei apparátusokat és megteremteni a munkafeltételeiket, azonnal fel kellett venni a küzdelmet a még utóvédharcot folytató aktív ellenséggel szemben, ki kellett dolgozni az ellenséges erőkkel szembeni új harci taktikát, s meg kellett újítani az ellene folyó harc módszereit is."[265]

A több mint kétéves munkáját minősítő parancsnok, Hollós Ervin szerint Komornik, illetve az általa vezetett csoport egy sor egyházi illegális csoportosulásba és szervezetbe „hatolt be" sikeresen, és kezdte meg az „ügyszerű feldolgozó munkát". Az ügynökök beszervezése is jó ütemben haladt, és Hollós sikerként könyvelte el azt is, hogy nemcsak „papi", hanem más, nem klerikus ügynököket is sikerült beszervezniük ezekre a területekre. Véleménye szerint az országos kiterjedésű, illegális szervezetek elleni állambiztonsági fellépés is sokkal centralizáltabb, összehangoltabb lett, így a különböző egyházak és szekták bomlasztása is jelentős mértékben előrehaladt. Ugyanakkor a hibákra is rámutatott. Szerinte még nem sikerült megfelelő módon behatolni a különböző illegális szervezkedések felső vezetésébe, eddig nem tudták megfelelően kihasználni a különböző egyházak és irányzatok között meglévő ellentéteket, feszültségeket, vala-

264 A Belsőreakció-elhárító Osztály szervezetéről, vezetőiről bővebben: Takács 2013, 123–152.

265 ÁBTL 4.1. A-3245/1.

mint sok ügynök dezinformált, nem megfelelően dolgozott, így a hálózat ellenőrzésén kell még sokat javítania Komorniknak – vélekedett Hollós.[266]

Komornik a már említett előadásában visszaemlékezett több sikeres akcióra: az úgynevezett koalíciós illegáció vagy más néven a „fehér koalícióba" tömörült, az „ellenforradalomban" újjáalakult volt koalíciós pártok „jobboldali" vezetői ellen lefolytatott nyomozásra vagy a több megyére kiterjedő „dél-budapesti fegyveres szervezkedés" felderítésére, de megemlítette, hogy néhány „horthysta" csendőrnyomozót, valamint több olyan egykori politikai rendőrségi vezetőt és VKF/2-es (az 1937–1945 között működő Vezérkari Főnökség 2. Osztálya) tisztet is elfogtak, akik 1945 előtt részt vettek kommunisták megkínzásában.[267]

Tagja volt a BM MSZMP-pártbizottságának, majd a II. (Politikai Nyomozó) Főosztály pártbizottsága végrehajtó bizottságának is. 1962 után ismét a BM-pártbizottság tagja volt.[268] Végül több mint egy évtizedig az MSZMP BM 3. Bizottság (III/I. Főcsoportfőnökség pártbizottsága) tagjaként végzett aktív pártmunkát.[269]

A HÍRSZERZŐK FŐNÖKE ÉS AZ ÁRULÓK

Komornik a belsőreakció-elhárítás állományában 1961 novemberéig teljesített szolgálatot, majd a BM II/3. (Hírszerző) Osztály osztályvezető-helyettese és egyben a 2384. számmal jelölt szigorúan titkos (szt) állományú tiszt lett.[270] Komornik kinevezése egy új állambiztonsági doktrína bevezetésével

266 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos minősítési lapja, 1960. március 23.
267 ÁBTL 4.1. A-3245/1.
268 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos önéletrajza, 1966. június 27.
269 Uo. Előterjesztés az MSZMP BM pártvégrehajtó bizottságához, 1980. november.
270 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter helyettesének 0184. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1961. november 21., valamint uo. Kivonat a belügyminiszter helyettesének 811. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1961. november 21.

esett egybe, amelyet a fokozatosan liberalizálódó és konszolidálódó kádári politika idézett elő. Új pozíciójában kiemelt feladatként az egyre markánsabban jelentkező tömegturizmus, valamint az egyre szélesedő nyugati kapcsolatrendszerek ellenőrzése, illetve az ebből adódó lehetőségek kihasználása várta.[271] A hírszerzésen belül 1962 februárjától a kapitalista országokban megszervezendő hírszerző rezidentúrák tagjaiból úgynevezett illegális hírszerző tiszti állományt alakítottak ki.[272] Komornik tehát gyorsan reagált az elvárásokra, nem véletlenül lett ő a jövő embere.

Röviddel Komornik kinevezése után egy árulás rázta meg az állambiztonság egész szervezetét, amely – bizonyos értelemben – a hírszerzés állományának morális, fegyelmi állapotára is hatással volt. A Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő (II/9.) Osztály rendőr őrmestere, Lapusnyik Béla 1962. május 8-ról 9-ére virradó éjjel tiltott határsértést követett el. A BM-ben lázas sietséggel vizsgálat indult meg, hogy kiderítsék: a szökevény birtokában volt-e olyan adatoknak, amelyek a kémelhárításra, a hírszerzésre, esetleg a katonai elhárításra veszélyt jelenthetnek. Az Ausztriában politikai menedékjogot kért magyar belügyes azonban tisztázatlan körülmények között meghalt, miközben egy osztrák börtönben volt.[273] 1962 nyarán Komornik osztályvezető-helyettesként részt vett azokon az értekezleteken, ahol – a Lapusnyik-ügy kapcsán – a fegyelmi és konspirációs helyzetről szóló jelentéseket vitatták meg.[274]

Pap János belügyminiszter Komornik Vilmost 1962. július 15-ével a hírszerzés vezetőjévé nevezte ki, és rendőr alezredessé léptette elő.[275] Komor-

271 Bővebben: Orgoványi 2011.
272 ÁBTL 1.6. 12. d. A belügyminiszter 005. sz. titkos parancsa, 1962. február 2.
273 Bővebben: Palasik 2015.
274 ÁBTL 1.6. 15. d. Jelentés a Belügyminiszter Elvtárs 017. sz. parancsával kapcsolatos alosztály-értekezletről, 1962. június 16.
275 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter 00156. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1962. július 17.

nik elődei, Móró István, Tömpe András és Vértes János is csupán egy, maximum három évet töltöttek a hírszerzés élén. Komornik kinevezésével egy viszonylag stabil időszak következett, hiszen az 1962-es nagy szervezeti átalakulás után is a hírszerzés feje maradt, a belügyminiszter a BM III/I. Csoportfőnökség vezetőjének nevezte ki.[276] Komornik meghálálta a bizalmat, 1962 augusztusában már egy alaposan átrajzolt és megerősített hírszerzést vizionált javaslatában. Az átszervezés – Komornik szerint – lehetővé tenné a beosztott vezetők feladat- és jogkörének kibővítését, önállóságának és a felelősségének fokozását. A hírszerző csoportfőnökség osztályai pedig biztosítanák a területi és a vonalas elv alapján dolgozó alosztályok centralizációját, hatékonyabb, céltudatosabb irányítását. Az állományt mintegy húszszázalékos (negyvenkét fő) létszámnövekedéssel kívánta bővíteni. Azokon az alosztályokon, ahol (Ausztria, Nyugat-Németország, Izrael, Vatikán) főleg az ellenséges hírszerző és elhárító szervekkel szembeni operatív munka folyt, tizenkilenc főt, ahol (Kanada, Latin-Amerika, afrikai országok) elsősorban nemzetközi kötelezettség alapján kellett feladatokat ellátni, tizenegy főt, azokon az alosztályokon, ahol az illegális rezidentúrák szervezésével foglalkoztak, öt főt, míg a magyar külképviseletek és kolóniák védelmével foglalkozó alosztályokra három főt, a segédoperatív szervekre pedig hat főt javasolt elhelyezni.[277]

Komornik 1963 májusában kritizálta, hogy az adott országok magyar követségei, kereskedelmi kirendeltségei keveset foglalkoztak a külföldön dolgozó magyar szakemberekkel. Ritkán ellenőrizték őket, és leginkább csak a szakmai munkavégzésre koncentráltak. A politikai nevelésükkel, tájékoztatásukkal, a szociális problémáikkal stb. csak minimális mértékben

276 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter 1019. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 15. A hírszerzés 1956-os forradalom utáni újjászervezéséről, a szervezeti változásokról lásd: Tóth 2011, valamint Palasik 2011.

277 ÁBTL 1.6. 13. d. Komornik Vilmos javaslata a BM II/3. Osztály átszervezésére és 1962. évi állománytáblázatának jóváhagyására, 1962. augusztus 8.

törődtek.[278] Javasolta, hogy az egyes minisztériumok és főhatóságok nemzetközi kapcsolatok osztályaira (NKO) támaszkodva fokozni kellene a magyar szakemberek operatív védelmét és a hírszerző munka hatékonyságát. A kémelhárítás feladata lenne, hogy minden kiutazó szakember még az utazás megkezdése előtt speciális felkészítést kapjon az esetleges provokációkkal szemben, illetve a véglegesen hazaérkezőket rendszeresen (külön kitérve az operatív, állambiztonsági szempontokra) számoltassák be. A saját csoportfőnökségének, a hírszerzésnek pedig az lenne a feladata, hogy pontos, konkrét hírigényt adjon a kémelhárítás számára.[279]

A hírszerzés aktuális feladatairól, az „imperialista fellazítási taktika" elleni módszerekről, a hírszerzés személyi állományáról – az időközben ezredessé előléptetett[280] – Komornik Vilmos a BM 1965. februári országos értekezletén hosszabban is felszólalt. Elemzésében megállapította, hogy ekkorra az „imperialista erők" új taktikát dolgoztak ki, céljuk az lett, hogy leválasszák a szocialista országokat a Szovjetunióról. Szerinte ez nagyon veszélyes, mert a „békés egymás mellett élés" ártatlan jelszava mögé bújnak, így álcázzák törekvéseiket, ráadásul „széles fronton" alkalmazzák (ideológiai, politikai, gazdasági, kulturális területeken egyaránt). A hazai „belső ellenséges erők" számára ez az új taktika sokkal kedvezőbb, mert nem sodorja őket veszélybe, csupán a (szocialista) demokrácia adta lehetőségek „ellenséges célzattal való kiaknázására" ösztönzi őket. A legfontosabb kihívásként a nagymértékben megnövekedett idegenforgalmat emelte ki, amely – véleménye szerint – aktivizálta a „belső ellenséges

278 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter helyettesének 005/1962. sz. parancsa a 4/1959. BM parancs mellékleteként kiadott végrehajtási utasítás kiegészítése, 1962. március 26.

279 ÁBTL 1.11.4. I. sorozat 6. d. Összefoglaló jelentés a külföldre kihelyezett szakemberek helyzetéről és a közöttük végzett operatív elhárító munka tapasztalatairól, 1963. május 28.

280 MNL OL 288. f. 7/195. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1964. március 19-én megtartott üléséről és ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter 0065. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1964. április 4., valamint uo. Kivonat a belügyminiszter helyettes 00228. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1964. november 5. Komornik Vilmosnak – felsőfokú orosznyelv-tudása miatt – a belügyminiszter 15 százalék nyelvtudási pótlékot engedélyezett.

erőket", és elismerte, hogy az „amerikai imperializmus" bizonyos eredményeket is ért el, elsősorban az ifjúság ideológiai befolyásolásának terén. Komornik statisztikai adatokkal is alátámasztotta véleményét: 1964-ben megnőtt a katonai objektumok környékén „gyanúsan" mozgó külföldiek száma (625 eset), 28 külkereskedő disszidált, ugrásszerűen megnőtt a budapesti követségekre bejáró fiatalok aránya, és míg 1963-ban „csak" kétszázan hagyták el véglegesen Magyarországot, addig 1964-ben már közel ezer fő disszidált, elsősorban fiatalok, szakemberek. Ugyanakkor 1964-ben Komornik véleménye szerint nőtt a „legális csatornákon", azaz elsősorban a beutazó külföldiektől megszerzett operatív információk száma, a hírszerzés konkrét ügyben 54 ügynököt utaztatott ki, és egyre több „eredeti" (azaz nem emigrációból hazalátogató volt magyar állampolgár) külföldi beszervezését hajtották végre.

A legfontosabb hírszerzési feladatnak az emigráció és a külföldi hírszerző szervek elleni fellépést, bomlasztást jelölte meg, és hozzátette, hogy mostanra már ezeken a területeken a kémelhárítással és a belsőreakció-elhárítással közös operatív tervek szabályozzák a munkát. Kitért a hírszerzés állományának bírálatára is, elsősorban a kinti, azaz a külképviseleteken szolgálatot teljesítő „diplomatáktól" várt el fejlődést. Szerinte most a külképviseleteken inkább a konspirációhoz értő „belügyes" hírszerzők vannak, nem rendelkeznek viszont olyan hírszerző gárdával, amely szélesebb körű társadalmi kapcsolatokat tud kiépíteni és azokon keresztül hírszerző feladatokat ellátni. Szokatlan módon viszonylag erősebb hangot ütött meg, kritikusan fogalmazott: „Nem félek kimondani – bár a korábbi évek szemléletének az ellentmond, – hogy legális pozícióból hírszerzést állományunk csak akkor lesz képes megfelelő módon végezni, ha egyúttal meg tudja ütni az úgynevezett jó diplomata szintjét is. Vagyis más szóval érdekes, nyelvet magas szinten tudó, széles érdeklődéssel rendelkező hírszerzőnek kell lennie, akivel szívesen találkoznak a fogadó ország bennünket érdeklő állampolgárai." Ugyanakkor előadásának végén a hírszerzés állományáról azt állapította meg, hogy „politikailag szilárd, erkölcsi és fegyelmi állapota jó".[281]

Komornik nem sejtette, hogy pár hónappal később, 1965 októberében az a Szabó László rendőr őrnagy, a hírszerzés beosztottja fogja megcáfolni, akinek a külföldi kihelyezésére 1965 januárjában ő maga tett javaslatot. Szabó 1965. június 1-jétől szigorúan titkos állományban átkerült a Külügyminisztérium angol referatúrájára, kihelyezéséig hivatalosan itt volt az állása, majd 1965. október 16-án londoni állomáshelyéről nyomtalanul eltűnt, és mint később kiderült, az Amerikai Egyesült Államok londoni nagykövetségére ment, ahol menedékjogot kért és kapott.[282] Szabó árulása a magyar hírszerzésnek, illetve az állambiztonsági szerv egészének ismét komoly megpróbáltatást jelentett, gyakorlatilag a magyar titkosszolgálat (és bizonyos összefüggésben a baráti országok testvérszolgálatai is) kiszolgáltatott helyzetbe került, és ezért egész sor új biztonsági rendszabályt, intézkedéssorozatot kellett életbe léptetni. A BM-en belül pedig elindult egy vizsgálat a felelősök megkeresésére. Ennek eredményeképpen 1966 áprilisában Benkei András belügyminiszter parancsában fegyelmi eljárás alapján elbocsátotta a hírszerzéstől Nemecz Miklós rendőr őrnagyot, szigorú megrovásban részesítette Szőke Béla rendőr ezredest és Pados Gábor rendőr őrnagyot, írásbeli figyelmeztetésben részesítette Komornik Vilmost, Tóth Endre rendőr ezredest és Szakács László rendőr alezredest. A kémelhárításnál megrovást kapott Pék Márton rendőr alezredes, a BM III/V. Csoportfőnökségnél szintén megrovást kapott Vásárhelyi József rendőr őrnagy, míg a belsőreakció-elhárításnál szolgálatot teljesítő Eperjesi László rendőr alezredes szóbeli figyelmeztetéssel megúszta. A parancs indoklásában Benkei úgy fogalmazott, hogy a hírszerzés egyes beosztottjai

[281] ÁBTL 1.11.4. I. sorozat 6. d. Komornik Vilmos felszólalása a BM 1965. februári országos értekezletén.

[282] Bővebben: Palasik 2016.

nem tartották be „kellő szigorúsággal" az operatív munka szabályait, hibákat követtek el, „elmulasztották a kötelező éberséget".[283]

A Szabó-ügy miatt Komornik elvesztette helyét a hírszerzés élén. Benkei András belügyminiszter 1967 februárjában felmentette csoportfőnöki teendőinek ellátása alól, és egyúttal kinevezte ugyanott csoportfőnök-helyettesnek.[284] Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályán Borbándi János írta alá azt a javaslatot, amelyet a KB Titkárságához juttattak el, és amelynek indoklása szerint Komornik „megfelelő politikai és szakmai képzettséggel rendelkezik. Munkáját mint csoportfőnök felelősségteljesen igyekezett ellátni. Eredményeket ért el az állomány politikai nevelésében. A III/I. Csoportfőnökség előtt álló megnövekedett feladatok azonban vezetői képességét meghaladják, azokat megnyugtatóan ellátni nem tudja. Szükséges a Csoportfőnökség vezetésének fenti módon való megerősítése". Helyére a BM III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetője, Rajnai Sándor került, ő kapott megbízást a hírszerzés vezetésére.[285] Végül azonban leváltása nem törte derékba Komornik karrierjét, hiszen csoportfőnök-helyettesként még több mint egy évtizedig a hírszerzés vezetésében maradt, sőt a nyugdíjkorhatárt elérve még két évre visszatartották a szolgálatban.

A Benkei-féle 1966. áprilisi parancs azonban nem érte el a kívánt hatást, Komorniknak és társainak a menesztése – úgy tűnik – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A „kötelező éberség elmulasztása" miatt a következő években is történtek árulások a hírszerzés állományában. Előbb Bernát Ernő rendőr százados, aki 1965. augusztus 14-től III. titkári rangban, sajtóattasé beosztásban a washingtoni magyar követségen teljesített szolgálatot, 1967. április 21-én levélben lemondott rendfokozatáról, rangjáról

283 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 0021. sz. parancsa, 1966. április 27.

284 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter 152. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1967. február 11.

285 MNL OL 288.f. 7/274. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1967. január 30-án megtartott üléséről. Lásd Rajnai Sándor életrajzát a jelen kötetben.

és beosztásáról, és bejelentette, hogy családjával az Egyesült Államokban kíván letelepedni. Egy hónappal később Bernát washingtoni „főnöke", Radványi János, aki 1962 februárjától a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője volt, 1967. május 17-én szintén elhagyta állomáshelyét, és letelepedési engedélyt, valamint politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától. Távollétében hazaárulás vádjával halálra ítélték.[286]

A sorozatos árulásokat – úgy tűnik – megelégelte a politikai vezetés is, az MSZMP PB kénytelen volt foglalkozni a kialakult helyzettel, és 1967. október 27-én – az említett ügyek kivizsgálására létrehozott bizottság jelentése alapján – hozott egy határozatot. A bizottság a Külügyminisztérium, a BM és a Honvédelmi Minisztérium (HM) hírszerzésének „kádermunkáját" és e három minisztériumnak az együttműködését vizsgálta meg. A PB határozata leszögezte: „E szervek káderkiválogatásában bizonyos lazulás, liberalizmus mutatkozik, némileg háttérbe szorult a káderek politikai megbízhatóságának vizsgálata, csökkent az éberség, e szervek apparátusába bekerültek ingadozó, politikailag nem szilárd, karrierista elemek is. A Külügyminisztérium vezetői komoly mulasztásokat követtek el Radványi János, a Belügyminisztérium vezetői pedig Szabó László és Bernát Ernő kiküldésével, ellenőrzésük elhanyagolásával." A PB a határozatában azt is kimondta, hogy a jövőben ki kell dolgozni a külföldi kiküldetésre szántak kiválogatásának, felvételének, „nevelésének", továbbképzésének szigorított feltételeit. A kiválasztott „káderek" esetében a PB első helyre tette, hogy nagyon körültekintően kell megvizsgálni az adott személy politikai megbízhatóságát, politikai „szilárdságát", a politikai képzettségét, továbbá javasolta, hogy minden esetben alaposan meg kell vizsgálni a származás kérdését, a „jellemszilárdságot" (bármit is értettek ezen), valamint azt, hogy az illetőnek vannak-e külföldön élő rokonai, egyáltalán: milyen kap-

286 Radványi János 1950-től „Tinta Pál" fedőnéven a hírszerzés titkos munkatársa, majd 1959-től a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának a vezetője volt. Bővebben: Palasik 2016. Lásd még Rajnai Sándor életrajzát a jelen kötetben.

csolatai vannak az úgynevezett „kapitalista külföld" felé.[287] Mindhárom minisztériumnál lezajlott a külföldön szolgálatot teljesítő „káderek" politikai, biztonsági és alkalmassági vizsgálata, a katonai hírszerzés állományából tizennégy, a BM állományából pedig tizenöt tisztet szereltek le, illetve helyeztek át más beosztásba. A PB-határozat azt is kimondta, hogy fel kell tölteni a hírszerző állományt, és a pártapparátusból ki kell választani ötven-hatvan főt, „komoly párt- és élettapasztalattal rendelkező, politikai tekintetben megbízható elvtársat". Azonban a terv csak részben járt sikerrel, mert ugyan a Külügyminisztérium mintegy harminc főt, de a HM és a BM egyetlenegy jelöltet sem tartott alkalmasnak arra, hogy hírszerzőnek vegye fel.[288]

Csoportfőnök-helyettesként Komornik aktívan részt vett a hírszerzés munkájában, különböző értekezleteken hosszú elemzéseket, előadásokat tartott. 1970-ben a hazai és a külföldi rezidentúrák vezetői részére összehívott értekezleten az 1969. évi munkát elemezte, és megállapította, hogy mostanra egyre szélesebb „fronton" tudják ellenőrizni a ki- és beutazókat, egyre több tippszemélyt derítettek fel, és fejlődött a „sötét" információszerzés is. Új hazai rezidentúrákat alakítottak ki, illetve szerveztek. Ezek közül a legfontosabbak: az „Akadémia" fedőnevű, amely a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) területén dolgozó hírszerzőket fogja össze, a „Press", a „Honfitársak", valamint a Külügyminisztériumban dolgozó „szigorúan titkos", úgynevezett szt-állomány, akiket 1969-ben szerveztek egy rezidentúrába. Egyedül a „Világosság" rezidentúra működési feltételeit nem sikerült javítani, mert az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) átszervezése ekkorra még nem történt meg.[289] Általában értékelve a rezidentúrák tevékenységét, Komornik azt állapította meg, hogy sokszor a „mennyiségi szemlélet rabjaivá váltak" a minőség kárára, az adott területet teljesen átfogó, egyfajta „totális rendszerben" gondolkodtak, miközben például az „Akadémia" rezidentúra még a külföldről visszatérő ösztöndíjasok beszámoltatását sem tudja elvégezni, azok nagy száma miatt. Egy másik problémakör az úgynevezett külső vagy belső bázison zajló hírszerzés kérdése. Komornik véleménye szerint az lenne az ideális állapot, ha a külső rezidentúrák adta információkból Magyarországon, „belső bázison" lehetne értékes információkhoz jutni. Ezért az elsődleges cél – szerinte – a gyakran Magyarországra beutazó vagy tartósan az országban tartózkodó külföldiek tanulmányozása, adataik feldolgozása kellene, hogy legyen.[290]

Komornik Vilmost munkájának elismeréséül 1975-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa rendőr vezérőrnaggyá nevezte ki.[291] 1978-ban főnökei kezdeményezték a hivatásos szolgálatban való visszatartását, amelyet Komornik vállalt is. A javaslat indoklása szerint: „Magas szintű politikai és szakmai ismeretekkel rendelkezik. Eddigi vezetői tevékenysége során nagy tapasztalatra tett szert a csoportfőnökség munkájának szervezése, irányítása terén. Vezetői munkáját aktívan, eredményesen végzi, ezért szolgálatban való visszatartása indokolt."[292] Az MSZMP Belügyminisztériumi Végrehajtó Bizottsága is állást foglalt, és támogatva a javaslatot, 55.

[287] ÁBTL 1.11.4. I. sorozat 1. d. A Politikai Bizottság 1967. október 24-i határozata. A PB határozata alapján több változtatás is történt a „káderek" kiválogatása, illetve a minisztériumok jobb, hatékonyabb együttműködésének kialakítása ügyében. Uo. Jelentés a Titkárságnak a Politikai Bizottság 1967. október 24-i határozatának végrehajtásáról (Tervezet), 1972. november 1., valamint uo. Feljegyzés a „Jelentés a Titkárságnak a politikai Bizottság 1967. október 24-i határozatának végrehajtásáról" című tervezettel kapcsolatban, 1972. november 13.

[288] Uo. Jelentés a Titkárságnak a Politikai Bizottság 1967. október 24-i határozatának végrehajtásáról (Tervezet), 1972. november 1.

[289] A III/I. Csoportfőnökség az Állami Egyházügyi Hivatalban 1968 novemberében állította fel a „Világosság" nevű belső rezidentúrát. Szervezetéről, működéséről bővebben: Szabó–Soós 2006.

[290] ÁBTL 1.11.4. I. sorozat 6. d. Jegyzőkönyv a III/I. csoportfőnökség 1970. február 4–5–6-án a központ osztályvezetői, a hazai és a külföldi rezidentúrák vezetői részére megtartott értekezletéről.

[291] ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához, 1980. november 20.

[292] Uo. Komornik Vilmos nyilatkozata, 1978. október 9., valamint uo. Javaslat a felső korhatárt elért hivatásos állományú szolgálatban való visszatartására, 1978. október 16., valamint ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter-helyettes 008/95. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1978. november 1.

születésnapjára indítványozta az „Aranytőr" tárgyjutalom adományozását neki.[293] Komornik Vilmost végül 1980. december 31-i hatállyal – a szolgálat felső korhatárának elérésével – helyezték nyugállományba. Ennek alkalmából a „BM állományában végzett eredményes munkájáért" a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Szocialista Magyarországért érdemrenddel tüntette ki.[294]

Természetesen nem ez volt az első elismerés hosszú (belügyi) pályafutása alatt, hiszen már 1951-ben megkapta a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát a KV apparátusában végzett munkájáért. A Belügyminisztériumban eltöltött időszak alatt rendszeresen kapott hazai és külföldi kitüntetéseket, elismeréseket, jutalmakat. 1970-ben a Haza Szolgálatáért érdemérem arany fokozatával, egy évvel később pedig a Vörös Csillag Érdemrenddel ismerték el szolgálatait.[295] A nyugdíjazása után sem vonult vissza, aktív társadalmi munkát végzett, tagja, majd elnöke lett a BM Nyugdíjas Klubnak.

Komornik Vilmos 2002. január 6-án hunyt el Budapesten.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

1.11.4. A BM III/I. Csoportfőnökség iratai

2.8.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 53. csoport. Az MDP Politikai Bizottság iratai (1948–1956)

M-KS 276. fond 54. csoport. Az MDP KV Titkársága iratai (1948–1956)

M-KS 276. fond 55. csoport. Az MDP KV Szervező Bizottsága iratai (1948–1953)

M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)

Irodalom

Orgoványi István 2011: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 2011/1. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_orgovanyi_0.pdf, 2019. október 5.

Palasik Mária 2011: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő*, 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf, 2019. október 16.

Palasik Mária 2015: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy – avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2015/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_palasik.pdf, 2019. október 16.

Palasik Mária 2016: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 2016/1. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf, 2019. november 29.

Szabó Csaba – Soós Viktor Attila 2006: *„Világosság" – Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Budapest, Új Ember – Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány

Takács Tibor 2013: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 123–152.

293 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. MSZMP BM Bizottsága levele Kiss Lajosnak, a BM IV/I. Csoportfőnökség vezetőjének, 1978. november 21.

294 Uo. Nyugállományba helyezési javaslat, 1980. november 9., valamint MNL OL 288. f. 7/620. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1980. december 15-én megtartott üléséről és ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-230. Kivonat a belügyminiszter 008/125. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1980. december 23.

295 ÁBTL 2.8.2.1. 1048. Komornik Vilmos szolgálati adatlapja, 1971. június 14.

Tóth Eszter 2011: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf, 2019. október 16.

INTERNETES ADATBÁZISOK

Komornik Vilmos. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)
Komornik Vilmos. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

Kémek és elhárítók

HAZAI JENŐ

Hazai Jenőről a politikai karrierútja alapján azt gondolhatnánk, hogy sokoldalú – katonai, állambiztonsági, illetve gazdasági – vezető volt. 1945-ben a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ifjúsági szervezeteinél pártfunkcionáriusként kezdte pályafutását, majd 1950-től a honvédségnél folytatódott karrierje. Első katonai iskoláját csupán vezérőrnaggyá való kinevezésekor végezte el, de hamarosan ő lett az egész magyar hadsereg politikai csoportfőnöke. Az 1956-os forradalom és szabadságharc kirobbanása ebben a beosztásban találta, s ha releváns történeti forrásnak tekinthetnénk a visszaemlékezését, akkor elhihetnénk állítását, mely szerint komoly szerepe volt abban, hogy a honvédség nem használta a fegyvereit az október 23-án felvonulókkal szemben. Később természetesen ő maga is a fegyveres beavatkozás mellett érvelt, de bukását így sem kerülhette el, kipenderítették a hadseregből. 1957-től azonban már a megtorlás aktív résztvevőjeként a kémelhárítást vezette ezredesi rendfokozatban. Mindazonáltal Hazaira csak 1962-ig volt szüksége a kádári pártvezetésnek, áthelyezése és gyárigazgatóvá való kinevezése mögött a megváltozott politikai elvárások húzódtak meg.

Hazai Jenő 1921. január 29-én született a pesterzsébeti Pacsirtatelepen. Édesapja szobafestő- és mázolósegéd volt, ő géplakatosnak tanult. Sokat nélkülöztek, nagyon szerény körülmények között éltek, négyen voltak testvérek. A Ganz és Társa Danubius Villamossági, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt.-ben volt tanonc, de több más üzemben is dolgozott, így a Weiss Manfréd Gyárban, az Egyesült Izzóban, illetve a Fegyver- és Gépgyárban. 1934-ben került kapcsolatba a baloldali mozgalmakkal, a bátyja révén. 1938-ban lebukott, emiatt eltávolították a Ganz Vagon- és Gépgyárból. Ifjúsági szervezetek munkájába kapcsolódott be, előbb a „munkástornászokhoz" járt, az Erzsébeti Munkás Testedző Körbe, majd 1935-től az ifjúmunkások vezetőségi tagja, később titkára lett. 1938-tól lett tagja a szociáldemokrata párt ifjúsági csúcsszervezetének, az Országos Ifjúsági Bizottságnak (OIB), amelynek titkára ekkor Kulich Gyula, helyettese pedig Ságvári Endre volt. Hazai rajtuk keresztül került kapcsolatba a kommunista párttal, és 1941-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) tagjainak sorába.[296]

Elsősorban szervező feladatokat végzett az üzemekben, illetve Budapest környéki településeken. Az 1938-ban lebukott, ezután rendőrhatósági felügyelet alá került, amely egészen a második világháború végéig tartott. 1940 márciusában kommunista szervezkedés vádjával letartóztatták. Ez a híres-hírhedt alagi nyomozás alkalmával történt, rajta kívül két hét alatt több mint félszáz ember került börtönbe.[297] A VKF/2 Defenzív (Kémelhárító) Osztályára vitték, egy hétig tartották itt fogva, majd – visszaemlékezése szerint – elengedték, mert orbáncot kapott, és félő volt, hogy a fertőzés elterjed a többi fogvatartott között. 1941 októberében került az úgynevezett ötös tanács elé (büntető törvényszék), amely politikai ügyeket tárgyalt. Két év és két hónap fegyházbüntetésre ítélték, büntetését a gyűjtőfogházban, illetve a szegedi Csillag börtönben töltött le.

1944 januárjában szabadult, ekkor büntető munkaszolgálatra akarták vinni, de – önéletrajza szerint – a párt utasítására illegalitásba vonult, és a Békepárt „pártmunkása" lett. 1944 májusában fegyveres szervezkedés vádjával újra letartóztatták, öt és fél hónapig ismét a Defenzív Osztályon tartották fogva, majd a VKF Különbírósága tíz év fegyházbüntetésre ítélte. 1944 végén azonban megszökött: a Komáromba tartó vonatról több társával együtt leugrott. Ezután a kommunista párt illegális ifjúsági szövetségének munkájába kapcsolódott be. Tagja lett a szervezet központi vezetőségének, és egy fegyveres akciócsoportot is vezetett, kisebb akciókat is végrehajtottak. Időközben felvette a kapcsolatot Kovács Istvánnal, a KB titkárával, aki utasította, hogy próbáljon közvetlen kapcsolatot találni a szovjet csapatokhoz.[298]

A szovjet csapatok Pesterzsébeten találták, majd a front elvonulása után 1945 januárja és márciusa között a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz) Országos Központjának megszervezésében vett részt, 1946 márciusáig a Madisz-titkárság vezetője volt. 1945 tavaszán a párt utasítására Debrecenbe ment, ahol a földreformmal kapcsolatos szervezőmunkát végzett. Közben elvégezte a három hónapos központi pártiskolát is, többek között Apró Antal, Benke Valéria, Komócsin Zoltán, Hollós Ervin és Lajtai Vera társaságában. A pártiskolát követően a Magyar Kommunista Párt (MKP) Budapesti Területi Bizottsága Tömegszervezési Osztályának vezetője, majd a kommunista párt megbízásából a 2. Számú Különleges Katonai Igazoló Bizottság tagja lett.[299]

A központi pártapparátusban eltöltött idő során rendkívül gyorsan lépkedett felfelé: 1945 végén még az MKP Országos Ifjúsági Titkárságának

296 Az Országos Ifjúsági Bizottság történetét Hazai Jenő is megírta egy 1984-es tanulmányában. Hazai–Móró 1984, 47–56.

297 Az alagi nyomozásról bővebben: Pintér 2008, 64–65., valamint Varga 2015.

298 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).

299 ÁBTL 2.8.1. 1966. Hazai Jenő önéletrajza, 1958. január 20., MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).

(vagy Bizottságának) első vezetője volt, de 1946-ban már elkerült az „ifjúsági vonalról", és az MKP Kispesten működő pártbizottságának a titkára lett, 1948-ban pedig az MKP Központi Vezetőségének (KV) Szervezési Osztályán lett Borsod megyei instruktor, majd a nagyüzemek államosítása után az üzemi alosztály vezetője. 1949-től az MKP KV Központi Szervezési és Instruktori Osztályának helyettes vezetője lett, és emellett 1948-tól tagja volt a budapesti pártbizottságnak. 1952-ig a vasasszakszervezet központi vezetőségében is dolgozott, illetve 1955-től a DISZ KV munkájában is részt vett. 1949 és 1953 között országgyűlési képviselő.[300]

A pártapparátusban végzett tevékenységéről csak szórványosan találhatunk információkat, de az MDP KV Titkárságának jegyzőkönyveiben – elsősorban meghívottként, egy-egy napirendi pont előadójaként – többször is előfordul a neve. 1949 júniusában ő terjesztette elő a Vasúti Főosztály Politikai Osztályának felállításáról szóló javaslatot, amelyet a testület azzal fogadott el, hogy a végrehajtási ütemtervet és a káderkérdéseket egy – Hazai vezette – bizottság dolgozza ki és terjessze fel az MDP Szervező Bizottsága elé. (1950 tavaszán is ő lesz ennek a témának az előadója.)[301] Az előbbinél nagyságrendekkel súlyosabb kérdést tárgyalt a tagjelöltfelvételek helyzetéről 1949 novemberében készített jelentése, melyet azonban a titkárság nem fogadott el. A testület egy különbizottságot hozott létre (tagjai: Kádár János, Bíró Zoltán, Dénes István, Hazai Jenő és Simon Lajos), hogy a jelentést a vita során elhangzott szempontok szerint dolgozza át. A jelentés „Feladatok" címen megfogalmazott részét a javítás után be kellett mutatni Rákosinak is. Ebben Hazai kritikus hangon szólt a tagjelöltfelvételekről, és azzal a javaslattal állt elő, hogy meg kell szüntetni az adminisztratív jellegű, statisztikai irányítást, valamint azt a gyakorlatot,

300 ÁBTL 2.8.1. 1966. Hazai Jenő önéletrajza, 1958. január 20., valamint ÁBTL, Archontológia (Hazai Jenő).

301 MNL OL M-KS 276. f. 54/50. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárságának 1949. június 15-i üléséről, valamint MNL OL 276. f. 54/91. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1950. március 22-i üléséről.

hogy egy-egy pártszerv előre eldöntse, egy bizonyos időszakban mennyi és milyen kategóriájú tagjelöltet vegyen fel. Szerinte egyéni elbírálás alapján a „legjobb, legöntudatosabb dolgozók, élmunkások, brigádtagok, újítók" felvételét kell megvalósítani, függetlenül attól, hogy ez milyen szociális összetételt eredményez a párton belül. A később kijavított PB-határozat szerint: „Az új tagok felvételénél irányadó szempont legyen Pártunk szociális összetételének további javítása. Ezért elsősorban üzemi munkásokat és szegényparasztokat vegyünk fel Pártunk tagjai sorába."[302]

Hazai a visszaemlékezésében több oldalt szentelt ennek az esetnek, szerinte az általuk elkészített munkaanyagban valós problémákra hívták fel a figyelmet, azonban egy-két megyében a vidéki instruktorok szétosztották a jelölteket, meghatározva, hogy a megyén, a járásokon, a városokon belül mennyi nőt, munkást, fiatalt stb. vehetnek fel. Ekkor Hazai leállította a tagfelvételeket, és egy összefoglaló jelentésben leírta mindezeket, de, ahogy írja: „Rendkívül igazságtalanul és óriási nagy leszúrást kaptunk ezért, és felelőssé tettek minket." Kádár felügyelte főtitkárhelyettesként a Szervezési Osztályt, így ő utasította Hazait, hogy ezt az újabb jelentését terjessze fel, és mintegy mellékesen megjegyezte, hogy a személyes felelősségvállalás miatt az anyagot a Szervezési Osztály vezetője (Kovács István) és a helyettese, vagyis Hazai is írják alá. Kovács szabadságon volt, de Hazai az ő nevét is odaírta az összefoglaló alá, és amikor Kovács visszatért a szabadságáról, kitört a botrány. Kovács Kádárnál tiltakozott, így végül a határozat aláírások nélkül jelent meg a *Pártéletben*.[303]

Úgy tűnik, ebben a kérdésben Hazai álláspontja nem érvényesült, de nem látjuk nyomát, hogy ez a kis félreértés a karrierjébe került volna, hiszen ugyanebben az évben egy szakszervezeti delegáció tagjaként a Szovjetunióba, valamint üdülésre Romániába mehetett, sőt ő is tagja lehetett

302 MNL OL M-KS 276. f. 54/71. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1949. november 9-i üléséről. Jelentés a tagjelöltfelvétel helyzetéről, 1949. október 28. Az MDP Politikai Bizottságának határozata a tagfelvétel megindításáról, 1949. november 10.

303 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).

a Georgi Dimitrov temetésére kiutazó magyar küldöttségnek.[304] Pár hónappal később egy titkársági ülésen ismét fontos téma előadójaként tűnt fel. A KV Szervezési Osztályának helyettes vezetőjeként a Belügyminisztérium (BM) Kollégiumával közös előterjesztésében a BM Közrendészeti Főosztályának keretében felállítandó politikai osztályok létrehozására tett javaslatot, melyet az MDP KV Titkársága elfogadott.[305]

Miután megalakult a Nehézipari Központ, mely a nehézipari vállalatok egységes politikai és szakmai irányítását volt hivatva koordinálni, ezzel párhuzamosan megalakult a Nehézipari Szervező Bizottság is, és ennek Hazai Jenő lett a titkára.[306] Hazai a szakszervezeti választások előkészítésében e minőségében vett részt, majd nem sokkal később, 1950 májusában a titkárság elfogadta kinevezését a Honvédelmi Minisztérium (HM) Politikai Főcsoportfőnökség helyettes vezetőjének és csoportvezetőnek, ezredesi rendfokozatban.[307] A hadseregben a HM politikai főcsoportfőnökének, Nógrádi Sándornak az általános helyettese lett. 1952. november 7-én vezérőrnaggyá léptették elő, és ebben az évben elvégezte a Honvéd Akadémia magasabb parancsnoki tanfolyamát is.[308] 1954-től a Budapesti Városi Tanács tagja, majd 1956 júliusában kooptálták a MDP KV-be.[309]

1955-ben ideiglenesen kinevezték az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokságra, parancsnoki rendfokozatban, ahol a légvédelem átszervezésének feladatát kapta. 1955-től a hadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének vezetője lett, egy évvel később pedig miniszterhelyettessé nevezték ki. 1996-ban így emlékezett vissza erre az időszakra: „A Honvédelmi Minisztériumban dolgoztam, fegyelmezett kommunisták voltunk, és

304 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).
305 MNL OL M-KS 276. f. 54/84. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. február 1-jei üléséről.
306 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. visszaemlékezése (1986–1989).
307 MNL OL M-KS 276. f. 54/100. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. május 16-i üléséről.
308 Maruzs 2011, 54.
309 ÁBTL 2.8.1. 1966. Hazai Jenő önéletrajza, 1958. január 20., valamint ÁBTL, Archontológia (Hazai Jenő).

szentségtörésnek vettük volna, ha nem hajtunk végre valamilyen párthatározatot. [...] Ha hiszi, ha nem, hidegháború volt akkor. Háborús veszély. Voltak évek, amikor úgy kezeltük a dolgokat, hogy egyik napról a másikra kitörhet a világháború. 1955-ben, amikor én szerveztem át a légvédelmet, állandó berepülések voltak. Körül voltunk véve repülőterekkel. Ez volt akkor a legfontosabb, erre figyeltünk oda, ez volt a dolgunk."[310]

Pártkarrierje töretlenül ívelt felfelé, amelynek megkoronázása a történelminek is nevezhető 1956. júliusi KV-ülésen történt, ahol 1956. július 18–21. között – Mikojannak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökhelyettesének a részvétele mellett – Rákosi Mátyás az „egészségi állapotára" hivatkozva lemondott első titkári funkciójáról, utóda Gerő Ernő lett. A miniszterelnök Hegedűs András maradt, Farkas Mihályt kizárták a pártból, a PB-be visszakerült Kiss Károly és Révai József, bekerült a rehabilitált Kádár János és Marosán György, továbbá ekkor kooptálták – többek mellett – Mező Imrét, Kállai Gyulát, Földes Lászlót és Hazai Jenőt.[311]

LÖVETNI VAGY NEM LÖVETNI?

Egy, még a rendszerváltás előtt készített visszaemlékezésében Hazai egyértelműen a vezetés kapkodását, bizonytalankodását, gyengeségét jelölte meg a később kirobbant fegyveres harcok okaként. Szerinte ha egyértelmű parancsokat kaptak volna a fegyverek használatára vonatkozóan, akkor nem fajultak volna el az események. „A katonai bizottság hatásköre nem volt tisztázva, feladata, jogköre, meddig mehet el. Nem volt tisztázva tulajdonképpen az, hogy milyen legyen a viszony a miniszter meg a hadsereg irányító apparátusa és a katonai bizottság között. És hát a legfontosabb dolog, ami nem lett tisztázva, egyáltalán a hadsereget, a karhatalmat ille-

310 Juhász 1996, 58–68.
311 Bővebben: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 43.

tően, hogy mit kell tenni a rend helyreállítása érdekében. Lehet-e lőni, vagy nem lehet lőni? Ez a kérdés mindig teljesen a levegőben lógott."[312]

Az 1956-os forradalom véget vetett Hazai Jenő karrierjének a néphadseregben. Állítása szerint 1956. október 23-án politikai főcsoportfőnökként fontos szerepe volt abban, hogy a hadsereget nem vetették be a felvonuló, tüntető tömeg ellen. A kritikus órákra – már a rendszerváltás után készített egyik interjújában – így emlékezett vissza: „A honvédelmi miniszter – Bata [István] – bemegy a Politikai Bizottság ülésére a pártközpontba, és azzal jön vissza, hogy betiltották a tüntetést, amit tegnap megengedtek. A miniszter összehívja a koronatanácsot [sic!], Tóth Lajos vezérkari főnök menjen a vezérkarra, én [Hazai Jenő] pedig hívjam össze a fegyvernemparancsnokokat meg azokat, akik feljöttek a magas parancsnokok értekezletére: a tüntetés be van tiltva, ha valami történik, tegyék meg a szükséges intézkedéseket. A parancsnoki értekezleten kérdés kérdés után. Mi lesz, ha ők most intézkednek, aztán majd azt mondják rá, hogy önkényeskedés? Lengyelországban letartóztatták azokat a tiszteket, akik Poznańban a kemény utasításokat végrehajtották. Hátha most itt is így lesz. – Nem, itt nem így lesz – mondom én."[313]

Miután Bata Istvánt Janza Károly váltotta a honvédelmi miniszter székében, Hazai javasolta neki, hogy parancsban tájékoztassa a csapatokat a minisztercseréről, és hogy a harcot továbbra is folytatni kell a „banditák" ellen. Azonban Janza érvénytelenítette ezt a – Hazai által megfogalmazott – parancsot. A Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsának október 28-i ülésén megtárgyalták a katonai elhárítás helyzetét, mert kiderült, hogy néhányan lebuktak, és többen még életveszélyben is voltak. Hazai javaslatát, nevezetesen, hogy kapjanak katonai igazolványt, a Katonai Tanács leszavazta, így nemsokára őrizetbe is vették őket a felkelők. Ezután Hazai Kádárnál jelezte, hogy mi történt, és felajánlotta a lemondását, amit

312 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).
313 Uo. 65.

Kádár nem fogadott el. Ennek ellenére Janza leváltotta Hazait, és Ilku Pált nevezte ki helyette politikai főcsoportfőnöknek.[314]

1956. október 30-án a HM-ben megalakult Forradalmi Katonatanács eltávolította a hadseregből.[315] November 1-jéig egy ismerősénél bujkált, majd a saját lakására távozott. November 6-án többedmagával bement a Haditechnikai Intézetbe, ahonnan telefonon keresztül felvette a kapcsolatot a szovjet katonai parancsnoksággal, majd ezután jelentkezett a pártközpontban, Kádárnál. December elejére dőlt el a sorsa, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB) Külügyi Osztályának vezetője tájékoztatta: „...a konszolidáció érdekében én elmennék a Szovjetunióba. [...] Összeállítottak egy listát, ahol fölírták azoknak a nevét, akik nem vállalhatnak funkciót. Akkor mindenki mindenről tudott, mindenről tájékozódott, tudtam azt is, hogy én szerepelek ezen a listán. Hozzáteszem, hogy aztán később tagadták ennek a listának a létrejöttét, pedig ez a lista volt, és ezt a Biszku irányításával állították össze."[316] Erről a néhány hónapos szovjetunióbeli tartózkodásáról nem sokat tudunk, annyit csak, hogy a családja nélkül volt kint, és többször találkozott Rákosival, Gerővel, Révaival. Moszkva mellett egy üdülőben helyezték el őket, és eleinte úgy tűnt, hogy egy katonai akadémiát kell elvégeznie, végül csak orosz nyelvet tanult. (Közben a feleségét, aki a Népi Ellenőrzési Minisztérium párttitkára volt, eltávolították az állásából.) Többször jelezte, hogy visszatérne Magyarországra, végül az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága (IIB) engedélyezte a hazatérését. 1957. március 14-én érkezett Budapestre. Földes László, az MSZMP IKB Káderosztályának vezetője arról tájékoztatta, hogy két lehetősége van a jövőjével kapcsolatban: vagy a sztálinvárosi pártbizottság titkára lesz, vagy a Belügyminisztériumba, a politikai rendőrségre kerül.[317]

314 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).
315 Maruzs 2011, 54.
316 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenővisszaemlékezése (1986–1989).
317 Uo.

A KÉMELHÁRÍTÁS FŐNÖKE

Hazai Jenő 1957 tavaszán – rendőrnyomozó ezredesként – a kémelhárítás (BM II/2. Osztály) vezetője lett.[318] Mindeközben a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály pártbizottságába is bekerült. A kinevezése beleillett abba folyamatba, amelynek értelmében pártfunkcionáriusokkal „erősítették meg" a fegyveres testületeket.

1957-ben részt vett az országos pártértekezleten. Több külföldi delegációban képviselhette a magyar állambiztonságot, 1961-ben pedig ő is tagja volt annak a csoportnak, akik fogadhatták a szovjet Állambiztonsági Bizottság (KGB) elnökét, Alekszandr Seljepint. Seljepin ekkor hat kitüntetést is kiosztott a magyar társszerv munkatársai között, és Hazai büszkén jegyezhette fel, hogy a hatból három az ő beosztottja volt, illetve ő maga is elismerésben részesült. Úgy tűnt tehát, hogy mind a szakmai, mind a politikai elismerést sikerült megszereznie, hiszen ebben az időszakban miniszteri dicséretet is kapott.[319]

Hazai az elismeréseket nem a kémelhárítás területén végzett kiváló munkájáért kapta, hanem mert az általa vezetett osztály kiemelkedő szerepet játszott a megtorlásokban, illetve a propagandában. Vezetése alatt a kémelhárítás lényegében a kádári megtorlás propagandagépezete volt, valódi kémelhárítási feladatokra képtelen szervezetként csupán néhány, az 1956-os forradalom idején, illetve utána átdobott ügynök elfogását tudta felmutatni. Ezek az esetek igen súlyos, gyakran halálos ítéletekkel zárultak, és nagy sajtónyilvánosságot kaptak. Ilyen volt Visnyei Sándor ügye is, aki 1948-tól állítólag a nyugatnémet hírszerzés ügynöke volt, 1956. decemberi átdobása után elfogták, majd 1957. február 26-án a hazai sajtó képviselői előtt számolt be tevékenységéről.[320] Illési Gábor technikus állítólag pénzért információkat gyűjtött a mezőkeresztesi, a pápai és a veszprémi repülőtérről Welwyn Dallam ezredes, a budapesti amerikai követség magyar származású légügyi attaséja számára. Illésit augusztus végén letartóztatták, és október 5-én kivégezték.[321] Az átdobott és a magyar kémelhárítás által elfogott ügynökök egyike volt Katona József is. Katona hivatásos tűzoltó főhadnagyként 1956 augusztusában egy társával Ausztriába, majd Nyugat-Németországba szökött. Visszatérése után hidakról, katonai járművekről és laktanyákról készített fényképeket. A forradalom után még egyszer Magyarországra jött, de 1957. június 22-én letartóztatták, és 1958. május 7-én kivégezték. Szintén állítólagos kémtevékenysége során Ábrahám József szerszámkészítő 1957 januárjában Bécsbe szökött, ahol kiképzést kapott, visszatért, és tizenhárom kémjelentést készített. Nagy András nevű társával együtt ítélték halálra, négy társuk börtönbüntetést kapott.[322] A magyar kémelhárítás szerint Kiss Nándor hálókocsi-kalauzt az amerikai hírszerzés 1959-ben szervezte be, „postásfeladatok" elvégzésére, csakúgy, mint Fenyvesi Miklóst, aki 1956-ban hagyta el Magyarországot, 1958 októberében dobták át a határon. Néhány nap múlva letartóztatták, nemsokára halálra ítélték és kivégezték.[323]

Péch Géza üzemmérnök 1956 októberében a Péterfy Sándor Kórház felkelőcsoportjának parancsnoka volt, ezt követően Ausztráliába emigrált, ahol kapcsolatba került az angol és az amerikai hírszerzéssel, valamint Király Bélával. Egy uszályban szeretett volna illegálisan Budapestre jutni,

318 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 00533. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. [április 19.], valamint ÁBTL 4.1. II. sorozat. A belügyminiszter 13. sz. parancsa, 1957. május 3. Lásd még: ÁBTL, Archontológia (Hazai Jenő).

319 Uo.

320 ÁBTL 4.1. A-3210. A Visnyei-ügy, valamint uo. A-3206/1. Felszámolt államellenes bűnügyek (1. sz.). Az alábbiakban felsorolt ügyekről lásd: Pintér 1972., Ungváry 2009., valamint Rózsa (f. k.) 1967.

321 Ungváry 2009, 360., valamint ÁBTL 4.1. A-3209 Dallam-ügy.

322 ÁBTL 4.1. A-3205/1. Ábrahám-ügy és uo. A-3206/1., valamint Perek 56.hu. Ábrahám József és társai pere.

323 ÁBTL 4.1. A-3206/4. Felszámolt államellenes bűnügyek (4. sz.).

1957 áprilisában letartóztatták. Perében összesen ötvenhat fő ellen indult vizsgálat, négy végrehajtott halálos ítélet született.[324]

Renner Péter térképész a forradalom alatt a Corvin közben szakaszparancsnok, ezt követően felderítő volt, 1956. november 26-án Ausztriába szökött, 1957 februárjában visszatért, de elfogták és halálra ítélték, majd két társával együtt kivégezték.[325] Drixler Jakab 1961-ben a Nyugat-Németországba kitelepített rokonaihoz utazott, ekkor szervezték be. Rövid kiképzést kapott. Vizuális felderítéssel bízták meg, titkosírásos jelentéseket adott, de tevékenységét félelmében abbahagyta. Nyolc év börtönbüntetésre ítélték. Karsai Józsefet szintén nyolc évre ítélték, hasonló vádak miatt.[326] Egedy Elemér belgyógyászt – a magyar kémelhárítás feltételezése szerint – az USA hírszerzése szervezte be. 1964-ben fia, Egedy Lehel jogász is csatlakozott hozzá, jelentéseket adtak, „vizuális felderítéssel" kapcsolatos feladatokat láttak el; tizenöt, illetve tíz évre ítélték őket. Heidt Károly nyolc évet kapott kémkedésért, Aradi István, aki a Kohó- és Gépipari Minisztériumban (KGM) főelőadóként dolgozott, a nyugatnémet szövetségi hírszolgálat (Bundesnachrichtendienst – BND) 1959-ben egy bécsi társasutazáson szervezte be. Több kémjelentést írt, halálra ítélték és kivégezték, ugyanez történt Berta Jánossal és Veréb Lászlóval is, akik a vád szerint az USA-nak kémkedtek.[327]

Ungváry Krisztián szerint az 1960-as évek elejéig a kémelhárítás legfőbb külföldi célpontjai a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) és a nyugatnémet BND ügynökei voltak. A magyar kémelhárítás a forradalom leverését követő időszakban elsősorban a BND keretén belül működő magyar osztály elleni harcra koncentrált. A francia, brit és amerikai hírszerzéssel szembeni elhárítás folyamatosan fejlődött. Az összes „kémügyben" magyar állampolgárokat vontak felelősségre. Ezzel szemben a magyar hírszerzés külföldi lebukásainak általában magyar állampolgárok estek áldozatul.[328]

1962 áprilisában a BM pártszervezetének végrehajtó bizottsága megtárgyalta a kémelhárítás káderhelyzetéről, pártszerveinek politikai nevelőmunkájáról készített jelentést, és a vita során súlyosan bírálták Hazai Jenő osztályvezetőt. Elsősorban a „szubjektivizmust", a „liberalizmust" rótták fel neki, azt, hogy nem lépett fel kellő eréllyel a „párt normáit megsértő" beosztottjaival szemben, „egynéhány ember politikailag és erkölcsileg elzüllött", gyenge volt az ellenőrzés, „igénytelenséget" tapasztaltak az osztályvezetés részéről egyes operatív tisztekkel szemben, akik „az operatív munka során az abból adódó lehetőségeket káros szenvedélyük kielégítésére használják fel" – fogalmazott a párt-végrehajtóbizottsági határozat.[329] Karasz Lajos, a BM Személyzeti Főosztályának vezetője egyértelműbb volt: „A 2-es osztály feladatáért, munkájáért az osztályvezető – Hazai elvtárs – a felelős. Azért is Hazai elvtárs a felelős, hogy az állomány megfelelő-e. Igaz, hogy a parancsot a főosztályvezető írja alá, de a javaslatot a parancsra Hazai elvtársék teszik meg."[330]

A BM párt-végrehajtóbizottság (párt)nyilvánossága után a Politikai Bizottság június 19-i ülése is foglalkozott Hazai Jenő, Hollós Ervin és Tatai József, a BM Útlevél Osztálya vezetőjének ügyével. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának (AO) vezetője, Tömpe András által jegyzett előterjesztés „a párt politikájának nem alkotó módon való alkalmazása miatt" többek között Hazai és Hollós leváltását javasolta.[331] 1962-re tehát „el-

324 Perek 56.hu. Pécb Géza és társai pere.

325 Perek 56.hu. Renner Péter és társai pere.

326 ÁBTL 4.1. A-3206/1. Felszámolt államellenes bűnügyek (1. sz.).

327 Perek 56.hu. Veréb László pere, valamint Pintér 1972., Ungváry 2009., Rózsa (f. k.) 1967, illetve ÁBTL 4.1. A-3208 Tanulmány Aradi István nyugatnémet kémügynök és társai bűnügyéről. Bővebben: Krahulcsán 2008.

328 Ungváry 2009, 359–360.

329 BFL XXXV.29 1962/a/3. ő. e. A BM pártvégrehajtó bizottság 1962. április 20-i határozata a II/2. Osztály pártvezetőség[ének] politikai munkájáról.

330 Uo. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1962. április 20-i üléséről.

331 MNL OL M-KS 288. f. 5/268. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. június 19-i üléséről.

fogyott körülötte a levegő", megnőtt vele szemben a bizalmatlanság, végül Biszku megmondta neki „hogy a politikai bizottság megvizsgálta a te politikai fejlődését [sic!], és úgy értékelte, hogy nem kielégítő. Ezért azt határozta, hogy jobb volna, ha más területre mennél dolgozni" – emlékezett vissza később. Hazai megsértődött, de elfogadta a határozatot, mert pontosan tudta, hogy az úgynevezett szektás elképzelései miatt, ideológiai okokból került sor az eltávolítására, nem pedig az osztályán tapasztalt fegyelmi vétségek miatt.[332]

Az ortodox baloldalhoz tartozó, úgynevezett „balos" ellenzékkel Kádár le akart számolni, és valószínűleg azért vette őket előre – a Tömpe-féle előterjesztés csak a Központi Bizottság augusztusi határozatával egy időben javasolta a leváltásokat végrehajtani –, mert félt az állambiztonsági szerveknél esetlegesen köréjük szerveződő szektás, a rendszert balról támadó szervezkedés kialakulásától.[333] Egyikük sem volt részese az 1953 előtti koncepciós pereknek, a törvénysértésekért nem lehetett felelőssé tenni őket, ugyanakkor mindketten (Hazai és Hollós is) tevékenyen részt vettek az 1956 utáni megtorlásokban. Az 1957-ben pártkáderként az állambiztonsághoz helyezett két vezető szolgálatára azonban Kádár ekkor már nem tartott igényt, így 1962 júniusában leváltották őket.[334]

A BM Személyügyi Főosztályának 1962. július 13-án kelt jellemzése szerint Hazai Jenő a „feladatát igyekezett jól végezni. Munkája során azonban a Párt politikáját nem érvényesítette megfelelően".[335] Tíz nappal később Pap János belügyminiszter felmentette Hazait a II/2. Osztály vezetése alól,

332 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).

333 A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. MNL OL M-KS 288. f. 4/50–55. ő. e. Közli: Vass–Ságvári (s. a. r.) 1973, 573–577.

334 Bővebben: Huszár 2001, 94–96., valamint Tabajdi–Ungváry 2008, 33. és Krahulcsán 2013, 208–209.

335 ÁBTL 2.8.1. 1966. BM Személyügyi Főosztálya jellemzése Hazai Jenőről, 1962. július 13.

majd másnap kiadott újabb parancsában a Kohó- és Gépipari Minisztériumba (KGM) való áthelyezéssel szerelte le.[336]

Annak ellenére, hogy belügyi pályafutása dicstelen véget ért, már pártfunkcionáriusként is, és a politikai rendőrségen töltött időszak alatt is jó néhány elismerésben részesült. Még 1946-ban megkapta a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, majd 1950-ben a Magyar Népköztársasági Érdemrend IV. fokozatát, 1953-ban a Vörös Csillag Érdemrendet, 1955-ben a Magyar Partizán Emlékérmet.[337] Parancsnoki jutalomban, illetve miniszteri dicséretben egyetlen alkalommal, 1960-ban részesült, ekkor „több akció megszervezéséért és sikeres lebonyolításáért" 5000 forint pénzjutalmat kapott. (Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan mely akciókért járt az elismerés.) Egyetlenegy alkalommal, 1957 szeptemberében, fenyítette meg a parancsnoka, mert a leltárjegyzéket nem terjesztette fel.[338]

„SZÁMŰZETÉSBEN" GYÁRIGAZGATÓKÉNT

Csergő János kohó- és gépipari miniszter az Esztergomi Szerszámgépgyárba javasolta áthelyezni Hazait, aki 1962 őszén el is fogadta a posztot. Visszaemlékezése szerint azért helyezték ide, mert eredeti végzettsége lakatos volt, bár azt maga is elismerte, hogy alig dolgozott a szakmájában, és a szerszámgépgyártáshoz egyáltalán nem értett. Közben nem szakadt meg a kapcsolata a pártvezetéssel sem, állítólag Marosán György kereste meg, hogy adjon tanácsot neki, és – miután újra elővették a törvénytelenségek, illetve Farkas Mihály ügyét – jellemezze Farkast. Hazai nagyon

336 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 0024. sz. parancsa Hazai Jenő felmentéséről, 1962. július 23., valamint ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 892. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. július 24., illetve ÁBTL 2.8.1. 1966. Szolgálati adatlap (Hazai Jenő).

337 Maruzs 2011, 54.

338 ÁBTL 2.8.1. 1966. Szolgálati adatlap (Hazai Jenő).

meglepődött ezen, ahogy azon is, hogy az 1964. május 1-jei felvonulásra kapott meghívót. A tribünön egykori parancsnokával, Nógrádi Sándorral találkozott, aki akkor a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) elnöke volt, és biztatta, hogy írjon levelet Kádárnak. Hazai végül Nógrádin keresztül eljuttatott egy levelet Kádár titkárságára, és a párt első számú vezetője pár nap múlva fogadta is őt. Kádár szívélyesen elbeszélgetett vele, és elmondta neki, hogy volt egy nagyjából 80 fős csoport, akiknek azonos volt a felelősségük a múltban elkövetett hibákért, és ő is ebbe a társaságba került, de egyébként – jegyezte meg visszaemlékezésében Hazai – nagyon pozitív véleményt mondott róla.[339]

Az Esztergomi Szerszámgépgyárral kapcsolatban az 1960-as évek elején rengeteg probléma halmozódott fel. Hazainak a több mint húszéves igazgatása alatt azonban sikerült a gyárból egy viszonylag életképes üzemet létrehoznia, stabilizálta a műszaki vezetést (1948 és 1962 között tizenkét igazgatója volt a gyárnak, és mérnökök, főmérnökök is gyakran cserélődtek). 1963-ban az Esztergomi Szerszámgépgyár – a központi irányítás növelése céljából – beolvadt az újonnan létrehozott Szerszámgépipari Igazgatóságba, az elnevezése ezután Szerszámgépipari Művek Esztergomi Marógépgyára (SZIMEM) lett. Hazai 1962-ben azzal a feltétellel fogadta el a gyárigazgatói állást, hogy nem költözik Esztergomba, hanem Budapestről fog lejárni naponta a gyárba. Hivatali autója kezdetben nem volt, később azonban sofőrrel közlekedett budai lakása és a gyár között. Bár nem lett esztergomi lakos, az ottani pártszervezet beválasztotta a Pártépítési Bizottságba, illetve 1968 után bekerült a megyei pártbizottság Gazdaságpolitikai Bizottságába is, emellett tagja volt a városi pártbizottságnak és a végrehajtó bizottságnak. 1964 és 1966 között Hazai elvégzett egy ipargazdasági tanfolyamot.[340]

339 MNL KEML XXXV. 42. f. 99. ő. e. Hazai Jenő visszaemlékezése (1986–1989).
340 Uo.

1968-ban a gyár a Szerszámgépipari Művek (SZIM) üzemegységei közül elsőként kapta meg a Szocialista Munka Gyára elismerést, melyet véglegesen 1972-ben nyert el. 1963-tól kezdve a KGM és a vasasszakszervezet elnöksége által ötszörösen kitüntetett Kiváló Vállalat elismerést is odaítélték a gyárnak, illetve a '70-es években több alkalommal a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) vörös vándorzászlóját is elnyerték. 1967-ben Hazai Jenő megkapta a Szocialista Hazáért érdemrendet, két évvel később a Munka Érdemrend ezüst fokozatát, egy évvel később ennek az utóbbi elismerésnek az arany fokozatát is. Szintén 1970-ben tüntették ki a szovjet Harci Érdemrenddel, illetve a Felszabadulási Jubileumi Emlékéremmel. 1974-ben a Haza Szolgálatáért érdemérem, majd 1981-ben a Szocialista Magyarországért érdemrend büszke tulajdonosa lett. Utolsó elismerését 1983-ban kapta, ekkor a Tűzbiztonságért érem arany fokozatával jutalmazták munkásságát.[341]

Hazai Jenő 1984-ben vonult nyugállományba, de a következő években is aktív maradt, több visszaemlékezést készített, és interjúkat adott. A Demény-ügy kapcsán pedig egy több hónapon át tartó vitasorozatba is bekapcsolódott a *Mozgó Világ* hasábjain. Gyertyán Ervin a „glasznoszty szellemében" kívánta újraértékelni Demény szerepét, illetve koncepciós pernek minősítette az ellene lefolytatott eljárásokat. Hazai a kanonizált változatot védte azokkal szemben, akik az újraértelmezés lehetőségét keresték cikkeikben.[342]

1998. november 6-án hunyt el Budapesten.

341 MNL KEML XXXV. 14. f. 94. d. Hazai Jenő életútja, 1984. augusztus 8.
342 Hazai 1989, 103–108., valamint Gyertyán 1988 és Csendes 1989, 108–111. és Az igazat, csakis az igazat... Nyílt levél Hazai Jenőnek, *Mozgó Világ*, 1989/2. 111–112.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

4.2. Parancsgyűjtemény

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXV.29. A Belügyminisztérium MSZMP Bizottságának iratai (1956–1971)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 54. csoport. AZ MDP KV Titkársága iratai (1948–1956)

M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML)

XXXV. 14. fond. Az MSZMP Esztergom Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai (1957–1989)

XXXV. 42. fond. MKP–MDP–MSZMP. Visszaemlékezés-gyűjtemény

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2001: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Vass Henrik – Ságvári Ágnes (sajtó alá rendezte) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962.* Budapest, Kossuth

Irodalom

Az igazat, csakis az igazat... Nyílt levél Hazai Jenőnek. *Mozgó Világ,* 1989/2. 111–112.

Csendes Károly 1989: Szellemidézés 1988-ban! Hozzászólás a Gyertyán Ervin és Hazai Jenő közötti vitához. *Mozgó Világ,* 1989/2. 108–111.

Gyertyán Ervin 1988: Egy elhallgatott koncepciós per. Ami a Rajk-pert megelőzte. *Mozgó Világ,* 1988/3. 32–49.

Hazai Jenő 1989: Néhány észrevétel Gyertyán Ervin Visinszkij visszatér? című válaszához. *Mozgó Világ,* 1989/2. 103–108.

Hazai Jenő – Móró István 1984: Az OIB és a munkásifjúság. In Bakó Ágnes – Svéd László (szerk.): *Az Országos Ifjúsági Bizottság, 1929–1942. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok.* Budapest, Kossuth. 47–56.

Huszár Tibor 2001: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth

Juhász Júlia 1996: Amit a legjobban fáj elveszteni. Interjú Hazai Jenővel. In uő: *Hitek, sorsok, vallomások.* Budapest, Belvárosi. 58–68.

Krahulcsán Zsolt 2008: Egy ipari kém az állambiztonság hálójában. Aradi István ügye (1959–1960) *Betekintő,* 2008/4. sz. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_krahulcsan.pdf, 2019. december 5.

Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan

Maruzs Roland 2011: *Tábornoki kar, 1945–1956. A Magyar Honvédség és a Magyar Néphadsereg tábornokai a második világháború és az 1956-os forradalom és szabadságharc között.* Budapest, HK Hermanos

Pintér István 1972: *Magyarok amerikai koszton.* Budapest, Táncsics

Pintér István 2008: A Horthy-rendszer II. világháború alatti antifasiszta meghurcoltjai és áldozatai. *Múltunk,* 2008/1. 58–79.

Rózsa Andor (felelős kiadó) 1967: *Államellenes bűncselekmények. 20 év a nép szolgálatában.* BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Ungváry Krisztián 2009: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus. Mélyfúrások. Az 1956-os Intézet évkönyve.* Budapest, 1956-os Intézet, 353–409.

Varga Krisztián 2015: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban.* Budapest, Jaffa

INTERNETES ADATBÁZISOK

Hazai Jenő. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)
Hazai Jenő. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)
Perek '56. Ábrahám József és társai pere (https://perek56.hu)

Fegyverrel és tollal

Bár Hollós Ervin csak pár évig teljesített szolgálatot a politikai rendőrségnél, neve fogalommá vált, elsősorban az (ellenzéki) értelmiség körében. Az egykor a Dolgozó Ifjúság Szövetségében (DISZ) politizáló pártmunkás az 1956-os forradalom leverése után került a Belügyminisztérium (BM) kötelékébe, de ekkorra neve már ismertté vált szélsőbaloldali megnyilvánulásai miatt. A belső reakció elleni elhárítás vezetőjeként a megtorlás egyik közvetlen irányítója volt, hogy aztán 1962-ben a kádári pártvezetés fegyelmivel szabaduljon meg tőle. Ideológiai területre került, a Művelődésügyi Minisztériumba (MM), majd hamarosan a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) oktatója lett, ahol több évtizedes tevékenysége mellett az állami, hivatalos 1956-os „ellenforradalmi" narratíva egyik fő terjesztője volt.

Hollós Ervin 1923. október 25-én született Budapesten. Édesanyja Münz Bauer Anna háztartásbeli, apja Holzschlag Sámuel fodrászsegéd, majd fodrászmester volt. Hatan voltak testvérek. Hollós Ervin a hat elemi elvégzése után segédmunkás, majd kifutófiú lett, 1939 és 1942 között pedig szűcstanonciskolába járt.[343] A VII. kerületi ifjúmunkások csoportjába 1937-ben

[343] ÁBTL 2.8.1. 2094. Életrajz (Hollós Ervin), 1960. június 22.

kapcsolódott be, 1940-ben a csoport titkára lett, majd bekerült az Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottságába (OIB). 1939-től vett részt illegális szervezkedésekben, 1941-től a kommunista párt munkájába is bevonták, ismerte Kádár Jánost és Ságvári Endrét. 1942-ben lebukott, tiltott kommunista és háborúellenes tevékenység miatt három évre ítélték el. Több helyen is ült, többek között a budapesti Andrássy laktanyában, a szegedi Csillag börtönben, illetve Baján az úgynevezett büntetőszázadban. 1944. október 19-én társaival együtt megszökött, Szabadkán, majd Szegeden bujkált, ahol ismét bekapcsolódott az illegális kommunista párt munkájába.[344]

1945 áprilisában Debrecenben elvégezte a Magyar Kommunista Párt (MKP) három hónapos pártiskoláját, majd 1945 júliusa és 1946 márciusa között a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz) budapesti titkára lett. 1946-ban megkapta a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, majd 1948-ban (és két évvel később is) a Magyar Népköztársasági Érdemrendet. Ugyanakkor 1948-ban a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) megrovás pártbüntetésben részesítette, mert az ifjúsági szervezet gazdasági ügyeit hanyag módon intézte. Egészen pontosan: az osztályvezető-helyettesi fizetésén kívül havonta 1000 forintot, valamint gyermeke megszületésekor még további 2000 forintot vett fel úgy, hogy ezt nem jelentette, és a Madisz pénzügyeit sem ellenőrizte, emiatt pedig több visszaélés is történt.[345] Az eset következményeként az MDP Központi Vezetőségének (KV) Titkársága nem járult hozzá, hogy 1950 áprilisában a Szovjetunióba mehessen pártfőiskolára, bár a KV Káderosztálya javasolta ezt.[346]

1946 márciusától 1949 májusáig az MKP, illetve az MDP Ifjúsági Titkárságán dolgozott, 1949-től a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének (MINSZ) főtitkára volt.[347] Az 1949. május 15-i országgyűlési választásokon a Magyar

344 ÁBTL 2.8.1. 2094. Életrajz (Hollós Ervin), 1960. június 22.

345 MNL OL M-KS 276. f. 54/97. ő. e. Javaslat a Titkárságnak (Hollós Ervin), 1950. április 24.

346 Uo. Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. április 26-i üléséről.

347 MNL OL M-KS 276. f. 55/58. ő. e. Jegyzőkönyv a Szervező Bizottság 1949. február 18-i üléséről.

Függetlenségi Népfront országos listájáról bejutott az Országgyűlésbe. Elvégezte az MDP kétéves pártfőiskoláját.[348] 1952-től a forradalom kirobbanásáig a DISZ Központi Vezetőségének egyik titkára volt.[349] Kinevezését a DISZ KV titkárává az MDP KV Titkársága azzal fogadta el, hogy legközelebb „a komolyabb funkciókba idősebb, politikailag tapasztaltabb és műveltséggel rendelkező fiatalokat állítsanak".[350]

A DISZ egyik vezetőjeként Hollós számára kinyílt a világ. 1952-ben Hollós Ervin és Pataki János, a DISZ KV Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője vett részt az Angol Kommunista Ifjúsági Liga XIX. kongresszusán Londonban, két évvel később pedig Pekingbe mehetett a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ) tanácsülésére.[351] Hollós többször is előadóként szerepelt az MDP KV Titkárságának ülésein, például a DISZ KV és Intéző Bizottság kiegészítésére készített javaslattal, a DISZ programjával vagy éppen az alapszervezetek beszámoltatásáról és munkájuk javításáról készített előterjesztésekkel.[352] 1955-ben például a DISZ-nek és a Magyar Írók Szövetségének a közös szépirodalmi-kritikai folyóirata, az *Új Hang* át-

348 MNL OL M-KS 276. f. 54/201. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1952. július 9-i üléséről.

349 ÁBTL 2.8.1. 2094 Életrajz (Hollós Ervin), 1960. június 22.

350 MNL OL M-KS 276.f. 54/201. ő. e. Javaslat a Titkársághoz, Hollós Ervin elvtársat a DISZ KV titkárának, 1952. július 5.

351 MNL OL M-KS 276. f. 54/214. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1952. október 17-i üléséről, valamint MNL OL M-KS 276. f. 54/320. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. június 21-i üléséről.

352 MNL OL M-KS 276. f. 54/219. ő. e. Javaslat a DISZ Központi Vezetőség és Intéző Bizottság kiegészítésére, 1952. november 17. Jegyzőkönyv a Titkárság 1952. november 19-i üléséről, MNL OL M-KS 276. f. 54/266. ő. e. A DISZ KV határozati javaslata az ifjúság részvételéről az MDP KV 1953. júniusi határozatának végrehajtásában (Vezessék a DISZ-szervezetek az egész ifjúságot a párt zászlaja alatt a béke és a jólét programjának megvalósítására, 1953. szeptember 24.) Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. szeptember 25-i üléséről, MNL OL M-KS 276. f. 54/285. ő. e. Jelentés a DISZ-alapszervezetek beszámoltatásáról és újraválasztásáról, 1953. december 18. Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. december 21-i üléséről, valamint MNL OL M-KS 276. f. 54/294. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. február 5-i üléséről, MNL OL M-KS 276. f. 54/302. ő. e. Javaslat a DISZ-munkának megjavításával kapcsolatos néhány intézkedésre a Komszomol tapasztalatai alapján, 1954. március 3. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. március 15-i üléséről.

alakítására benyújtott javaslat vitáján volt jelen.[353] Hollós szélsőbaloldali nézetei már ekkor közismertek voltak, 1955 januárjában Eörsi István róla írta az *Egy gyanakvónak* című versét, a költőnek ez az állásába került, márciusban távoznia kellett munkahelyéről, a *Szabad Ifjúság* című folyóirattól.

1955 augusztusában az ifjúsági szövetség vezetősége javaslatot dolgozott ki egy úgynevezett egyéves DISZ-iskola tematikájára, melyet az MDP KV Titkársága nem fogadott el. Hollós Ervin volt a téma előadója, így a titkársági vita során szembesült azzal, hogy Rákosi Mátyás személyesen bírálta meg az előterjesztést. Rákosi alapvetően nem helyeselte a táborozással egybekötött iskolát, és úgy általában túl soknak tartotta az iskolatípusokat (egyhetes tanfolyam, kéthetes táborozás, öthetes állandó iskola, három hónapos iskola, öt hónapos pártiskola, egyéves DISZ KV-iskola) is. Ahogy megfogalmazta: „A nyári táborozó iskola nem jó. Feltétlen rendes iskolába kell tartani, sátrakhoz a mijeink [sic!] nincsenek hozzászokva. Az nem megy, [hogy] sortokban tanulják az emberek a marxizmust."[354]

A DISZ titkáraként több alkalommal vett részt a Petőfi Kör vitáiban – a programsorozat hivatalosan a DISZ égisze alatt szerveződött –, és mindig szélsőségesen baloldali, sztálinista álláspontot képviselt. Néha az asztalt verte, hogy „nem engedi Révait bántani", amivel „kiérdemelte" a Munka Érdemrendet. Ezt először 1955-ben (majd még egy alkalommal, 1970-ben) kapta meg.

A MEGTORLÁSOK EGYIK FŐSZEREPLŐJE

Hollós Ervin az 1956-os forradalom ideje alatt a DISZ, a pártközpont, valamint a Parlament és a Budapesti Pártbizottság épületei között ingázott.

353 MNL OL M-KS 276. f. 54/367. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. május 23-i üléséről.
354 MNL OL M-KS 276. f. 54/374. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. augusztus 1-jei üléséről.

Később arról írt, hogy fegyveresen vett részt a Köztársaság téri pártház védelmében, de ezt az állítását sem korabeli dokumentumok, sem mások visszaemlékezései nem támasztják alá. 1956. november 20-tól a Belügyminisztérium (BM) állományának lett a tagja. Szolgálati adatlapja szerint 1957. április 15-ig „egy speciális feladat megoldásá"-val bízták meg, de hogy mi is volt ez, az nem derül ki.[355] Miután a Nagy Imre és társai elleni magyarországi vizsgálati eljárás 1957 áprilisában, éppen Hollós kinevezésével egy időben vette kezdetét, elképzelhető, hogy ez a titkos feladat összefüggésben lehetett a Nagy Imréék elleni perrel, annak előkészületeivel. Hollós neve mindenesetre szerepel abban a lila iskolai füzetben, amely tartalmazza annak a 150 embernek a nevét, akik a Nagy Imre és társai elleni eljárás megindulása során az úgynevezett III. emeleti külön részlegre bemehettek.[356] A lila füzet szerint Hollós Ervin ekkor őrnagyként szolgált ott, és kék csíkos belépővel rendelkezett. (A kék, illetve piros csíkos belépők megkülönböztetése a különböző belépési jogosultságokat volt hivatott jelezni. Feltehetően a piros csíkos belépő a vezető állomány tagjai és a vizsgálatot irányító tanácsadók, míg a kék az alacsonyabb beosztásban szolgálók és csak időlegesen ott tartózkodók megjelölésére szolgált.)[357]

Hollós Ervin 1957 áprilisában az újjászerveződő állambiztonság úgynevezett belső reakció elleni részlegére került. A forradalom leverését követően az osztály első vezetője Földes György volt, ő kezdte meg a szétzilált osztály újjászervezését. A Belsőreakció-elhárító Osztályt 1956–1957 fordulóján még a Politikai Nyomozó Főosztály 3. sorszámmal jelzett osztályaként említik. Tevékenységüket 1956 novemberében az állomány összeszedése és a szovjet csapatokkal közös akciók, az „ellenforradalmárok" összegyűjtése, felkutatása jellemezte. Az osztály által foganatosított első őrizetbe vételekre decemberben került sor. (A korábban elfogott forradal-

355 ÁBTL 2.8.1. 2094. Szolgálati adatlap, 1960. június 22.
356 A részlegről bővebben lásd Szalma József és Rajnai Sándor életrajzát a jelen kötetben.
357 Bővebben: Krahulcsán 2017, 179–204.

márokat a szovjet csapatok tartóztatták le.) 1957 tavaszára az „ellenforradalmi" ügyek felderítésének első szakasza véget ért, így megkezdődhetett az átállás a korábbi nyílt nyomozati munkáról a hálózati operatív felderítésre, az újonnan beszervezett és a korábbi, ismét „felszedett" ügynökség bevetésére. Földes Györgyöt 1957 januárjában Radványi Kálmán váltotta, aki hasonlóan Földeshez, már az 1950-es évek legelején tagja volt az államvédelmi állománynak, sőt a forradalom előtt is ezt a területet irányította. Azonban áprilisban felmentették, és a hírszerzés helyettes vezetőjévé nevezték ki, utóda pedig – Biszku Béla belügyminiszter 1957. április 19-én kelt parancsával – Hollós Ervin rendőrnyomozó őrnagy lett, akit ekkor Biszku rendőrnyomozó alezredessé léptetett elő.[358] Egy hónappal később – a politikai rendőrség átszervezésekor – Biszku Hollóst az újonnan megszerveződő BM Politikai Nyomozó Főosztály V. (Belsőreakció-elhárító) Osztályának vezetőjévé nevezte ki.[359] Állítólag Hollós Ervin kifejezetten Kádár János kérésére került ekkor ebbe a pozícióba, az állambiztonság vezetésének „megerősítése" pártfunkcionáriusokkal ekkor és majd később is bevett gyakorlattá vált.[360]

Hollós osztálya a megtorlás időszakában nemcsak előkészítette a vádhatóság részére az úgynevezett '56-os ügyeket, hanem bizonyos mértékben „készítette" is azokat, nem feltárni akarta az „ellenforradalom" eseményeit, hanem a megtoroláshoz akart ürügyet, „bizonyítékokat" találni.[361] A „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel" vagy annak támogatása címén emeltetett vádat a Petőfi Kör több egykori prominense, Tánczos Gábor, Hegedűs B. András vagy éppen Litván György stb. ellen. Ráadásul Hollós Ervin személyes sértettsége is szerepet játszhatott a Mérei-ügy néven elhíresült eljárás és per alakulásában. A Nagy Imre szellemi holdudvarába tartozó Litván Györgyöt, akit személyesen vett őrizetbe, régóta ismerte. Mérei Ferenc az 1956-os forradalom idején, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egyik vezetője volt. 1958 októberében többedmagával „ellenforradalmi cselekmény" végrehajtásának vádjával letartóztatták. A vád egy 1956 végén, 1957 elején illegálisan megjelentetett tanulmány szerkesztése, sokszorosítása és terjesztése volt.[362] A kezdetben izgatásnak induló eljárásból Hollós személyesen próbált szervezkedési ügyet kreálni. Szakolczai Attila feltételezése szerint a Mérei-ügyben később letartóztatottakat azért hagyta még egy évig szabadon, hogy az izgatásnak minősülő cselekményükből (Hungaricus aláírással készített pamflet terjesztése) letartóztatásukig folytatott szervezkedési ügyet lehessen konstruálni.[363] A „szervezkedés" vezetőit megfigyelték, de a megszerzett információk semmiféle összeesküvésre sem utaltak, így a politikai rendőrség jelentései nem ellenőrzött tényeket, adatokat, hanem gyanúsítgatásokat, az ügynökök „kiélezett" jelentésein alapuló feltételezéseket tartalmaztak. Úgy próbálták a Nagy Imre-körhöz kötni őket, hogy hangsúlyozták: többségük népi kollégista volt – azokról pedig ekkorra már „bebizonyította" az állambiztonság, hogy Nagy Imre politikai támogatói közé tartoztak –, így vált egyértelművé, hogy Méreiék is szervezkednek a rendszer ellen.[364]

Nemcsak a baloldali értelmiségiek, akik egykori eszmetársai voltak, de az egyszerű nemzetőrök, felkelők elleni eljárásokat is Hollós irányította, például a XVIII. kerületi forradalmi csoport tagjaival szemben indított vizsgálati eljárást, a Szántó Farkas Béla, illetve Tutsch József és társai elleni pert.[365]

358 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 10. sz. parancsa, 1957. április 19.

359 Uo. A belügyminiszter 13. sz. parancsa, 1957. május 3. A politikai rendőrség szervezeti változásainak áttekintéséhez lásd: Cseh–Okváth (szerk.) 2013.

360 Az úgynevezett káderforgó gyakorlatáról, illetve a politikai rendőrség vezetői állományának összetételéről: uo. 16–18.

361 Az '56-os perek, illetve vizsgálati eljárások koncepciós motívumait kiválóan mutatja be Szakolczai 2016, 11.

362 ÁBTL 3.1.9. V-145288/a-15. Mérei Ferenc és társai.

363 Szakolczai 2016, 79.

364 Uo. 81–82.

365 Bővebben: Tutsch József és társai pere; https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:71705 03747 688::NO:RP,2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81561, valamint Heilauf (szerk.), 2016.

Az „Ellenállók" fedőnevű ügyben Hollós Ervin osztályvezető 1962 márciusában a „felderített és bizonyított népidemokrácia-ellenes tevékenység félbeszakítására" operatív tervet készített.[366] Az úgynevezett '56-os ügyek mellett pedig az egyházak, reformkommunista „szervezkedések", illetve egyéb államellenesnek minősített ügyek vizsgálatát is vezette.[367] Az 1956-os forradalom utáni megtorlásban tevékeny részt vállalt, de nemcsak a forradalomban részt vett felkelők, hanem a Horthy-korszak erőszakszervezeteiben, a csendőrségnél szolgálatot teljesítők ellen is kezdeményezett büntetőeljárásokat. Az úgynevezett csendőrperekben azt próbálta igazolni, hogy az '56-os forradalom „fasiszta irányítású, szervezett ellenforradalom" volt, amelyben a volt csendőrök, egykori rendőrnyomozók játszottak jelentős szerepet. Kristóf László csendőr őrmestert, aki részt vett Ságvári Endre letartóztatásában, és akit Ságvári súlyosan megsebesített, háborús bűncselekmény címén halálra ítélték. Ságvári Hollós harcostársa volt az illegalitás évei alatt, így ebben az esetben részéről a személyes bosszú is felmerülhet mint motiváció.[368]

Az 1959. októberi pártbizottsági küldöttértekezleten a beszámoló vitájának kapcsán Hollós Ervin az állambiztonsági munkamódszert elemezve kijelentette, hogy az lenne a helyes hozzáállás, hogyha „úgy dolgoznánk, mintha nem lennének hatalmon". Egyúttal megfogalmazta a politikai nyomozók skizofrén lelkiállapotát is. Szerinte az állambiztonsági és a pártpolitikai szemlélet ellentmond egymásnak, amit a napi munkájukban ugyanakkor össze kell egyeztetni: „Munkánk során sokszor két érzés és két szemlélet csap össze: egyik a tiszta operatív szemlélet, amely azt sugallja, mi-

366 Uo. Operatív terv az „Ellenállók" fn. ügyben, 1962. március 6. Az „Ellenállók" fedőnevű ügyről bővebben lásd Harangozó Szilveszter életrajzát.

367 Hollós Ervinnek és osztályának a működését egy-egy esettanulmány (Péntek István reformkommunista szervezkedése, Málnási Ödön vagy Hátszegi-Hatz Ottó ügye) részletes elemzésével mutatja be Tabajdi–Ungváry 2008, 233–284.

368 A Legfelsőbb Bíróság 2006-ban rehabilitálta a kivégzett Kristóf László csendőr őrmestert, ennek ürügyén Hollós Ervin Ságvári Endre emléktáblájánál tartott beszédet.

után egy vagy sokszor másfél évig is dolgozunk egy-egy ügyön, hogy minél több őrizetbe vételt foganatosítsunk eredményképpen, a másik a politikai szemlélet, a Párt politikájának következetessége. Csak azokra sújtsunk le, aki megérdemli. Csak akkor vannak eredmények, ha a kettőt összekapcsoljuk. A párt politikája és az operatív munka nem ugyanaz, két különböző természetű munka, de végső soron együvé tartozik."[369]

1959-ben elvégezte az MSZMP KB hároméves pártfőiskoláját, marxizmus–leninizmus oktatói oklevelet kapott. Ebben az évben – jó munkáért – miniszteri dicséretben és tárgyjutalomban részesült, egy évvel később pedig a Vörös Csillag Érdemrend birtokosa lett. 1960-ban részt vett – meghívottként – a Politikai Bizottság (PB) azon ülésén, ahol a belső reakció elleni harc kérdéséről szóló jelentést vitatták meg.[370]

1962 áprilisában kezdődött Hazai Jenőnek, a kémelhárítás vezetőjének a pártvizsgálata, amelynek során súlyosan megbírálták a „szubjektivizmusát", a „liberalizmusát", valamint azt, hogy nem kellő eréllyel lépett fel a „párt normáit megsértő" beosztottjaival szemben.[371] Hollós esetében pár hónappal később – a Belsőreakció-elhárító Osztály pártvezetőségének politikai nevelőmunkájáról készített beszámoló vitájakor – hasonló vádakat fogalmaztak meg. Konkrét vádpont volt, hogy a szakmai fegyelmi büntetéseket sokszor nem követte párteljárás – Hollós és Hazai is vezető funkciót töltött be osztályának pártvezetőségében –, a vizsgálatot megelőző két évben a belső reakcióval foglalkozó osztályon 45 szakmai fenyítést csupán nyolc esetben követte pártbüntetés.[372] A PB június 19-i ülése is foglalkozott Hazai Jenő, Hollós Ervin és Tatai József, a BM Útlevél Osztálya vezetőjének ügyével. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője,

369 MNL OL M-KS 288. f. 21/52. ő. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről.

370 MNL OL M-KS 288. f. 5/188. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. június 21-i üléséről.

371 Lásd Hazai Jenő életrajzát a jelen kötetben.

372 BFL XXXV. 29. 1962/a/3. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1962. június 1-jei üléséről.

Tömpe András által jegyzett előterjesztés „a párt politikájának nem alkotó módon való alkalmazása miatt" többek között Hazai és Hollós leváltását javasolta.[373] Pap János belügyminiszter 1962. július 10-i hatállyal a Művelődésügyi Minisztériumhoz való átengedéssel Hollós Ervint leszerelte, illetve felmentette a BM II/5. Osztály vezetése alól.[374] A Politikai Bizottság 1962 szeptemberében kétfős bizottságot alakított Fehér Lajos és Nemes Dezső részvételével, akiknek az volt a feladatuk, hogy kivizsgálják Pécsi Jánosné, Lajtai Vera, Hollós Ervin és Nemes Béla ügyét. (Lajtai Vera történész Hollós felesége volt.) A felsoroltak részt vettek a Gerő Ernő és vele „frakciózó csoport" tevékenységének kivizsgálásában, és ennek során komoly kifogások merültek fel velük kapcsolatban, de úgy tűnik, a jelentés Hollós Ervin későbbi karrierjét egyáltalán nem hátráltatta.[375]

Hollós 1962 és 1964 között az MM Marxizmus–Leninizmus Főosztályának főosztályvezető-helyettese volt, 1962-től egyúttal a Művelődésügyi Minisztérium Tudományos Szocializmus Szakbizottságának tagja, valamint másodállásban a BME tanársegéde, a tudományos szocializmus tantárgy oktatója.

PROPAGANDISTA A KATEDRÁN

Hollós Ervin 1962-től a BME Tudományos Szocializmus Szakcsoportjának, majd 1964-től a Tudományos Szocializmus Tanszékének vezetője volt.[376]

373 Bővebben: Huszár 2001, 94–96., valamint Tabajdi–Ungváry 2008, 33. Lásd Hazai Jenő életrajzát a jelen kötetben.

374 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 798/1962. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag. 1962. július 13., illetve ÁBTL 4.2. 10-21/21/1962. A belügyminiszter 0021. sz. parancsa, 1962. július 16.

375 MNL OL M-KS 288. f. 5/278. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. szeptember 18-i üléséről.

376 BMEL 5/a. 15. kötet 18. sz. jegyzőkönyv. Készült az Egyetemi Tanács 1964. április 1-jei

Ugyanebben az évben szerezte meg a doktori fokozatot az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán is. Hollós nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, a kinevezését követő évben már egy nagy ívű „káderfejlesztési tervet" terjesztett elő, amelyben vázolta tanszékének 1966 és 1970 között megvalósítandó feladatait. Kari csoportokat akart szervezni az oktatás színvonalának emelése érdekében, és egy új oktatási program alapján tartott előadásokból egyetemi jegyzeteket tervezett elkészíteni. A tanszéken belül pedig két kandidátusi disszertáció és hat-hét kisdoktori elkészültével számolt. Az új oktatási programot meghívott előadókkal készítette el, akik az oktatási tematika és program kidolgozásáért feleltek, irányították az előadások és szemináriumok összeállítását, valamint az adott témából készített egyetemi jegyzetek szerkesztését.[377]

1966 áprilisában Hollós Ervinnek az MM Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztályán betöltött osztályvezető-helyettesi állását Ilku Pál megszüntette, egyúttal áthelyezte a BME Tudományos Szocializmus Tanszékére teljes állású egyetemi docensi munkakörbe.[378] Egy évvel később megszerezte a történelemtudományok kandidátusa fokozatot *A belső ellenség szerepe az ellenforradalomban és annak előkészítésében* című értekezésével. A kandidátusi dolgozatát ugyan nem a rektoron keresztül, hanem őt megkerülve nyújtotta be, kisebb zavart okozva ezzel az Egyetemi Tanács 1967. június 5-i ülésén, de ez a lényegen nem változtatott: a fokozatot el-

ülésén. BMEL 5. f. 23. d. Esküokmány, 1964. augusztus 1., valamint BMEL 5/b. 3018/1964. 121. d. Polinszky Károly megbízólevele Hollós Ervin részére, 1964. szeptember 14. Vö. BMEL 5/b. 82/1965. 126. d. Polinszky Károly miniszterhelyettes levele Csáki Frigyes rektornak, 1964. szeptember 14. Ezúton mondok köszönetet Batalka Krisztinának, a BME Levéltára vezetőjének a kutatás során nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítségéért.

377 BMEL 5/b. 2991/1965. 141. d. A tudományos szocializmus tanszék káderfejlesztési terve, 1966–1970-ig, 1965. szeptember 13., valamint BMEL 5/b. 2991/1965. 141. d. Megbízólevelek Szabó Bálint, Dolmányos István, Kende István, Szántó György részére, 1965. november 12.

378 BMEL 5/b. 933/1966. 154. d. Ilku Pál levele Csáki Frigyesnek, a BME rektorának és Hollós Ervinnek, 1966. március 18.

nyerte.[379] Amikor az Egyetemi Tanács elfogadta a kandidátusi címét, Hollós éppen akkor kezdte meg kéthetes kelet-németországi útját, ahol a két ország közötti kulturális egyezmény keretében előadásokat tartott a karl-marx-stadti Műszaki Főiskolán, valamint a Drezdai Műszaki Egyetemen. Októberben a Szovjetunióba látogatott, ahol a Moszkvai Állami Egyetem, illetve a Társadalomtudományi Akadémia látta vendégül.[380] A Hollós-féle tanszékről többen is voltak külföldi tanulmányúton, és nemcsak a szocialista országokban (Kuba, Szovjetunió, Német Demokratikus Köztársaság), hanem Olaszországban és Franciaországban is.[381]

1968 nyarán Hollós azzal a kérelemmel fordult a rektorhelyetteshez, hogy újabb könyvének megírásához egy „tudományos segéderő" beállítását kérje a tanszékre, azzal a feladattal, hogy számára anyagokat gyűjtsön, rendszerezzen, idegen nyelvű dokumentumokat fordítson le, illetve gépeljen. Hollós a kívánságát azzal indokolta, hogy az „MSZMP" megalakulásának 50. évfordulójára el kívánja készíteni a „Horthy-fasizmus erőszakszervei a forradalmi mozgalmak ellen" című kötetét, ehhez kellene a segítség. Nem tudjuk, hogy a segéderőt Hollós megkapta-e, de a mű – bár nem ezzel a címmel – elkészült.[382] Mint látható, Hollós rendkívül aktívan szervezte tanszékének tudományos és oktatói életét, 1968 szeptemberére például a kollégái számára egy konzultációs sorozatot alakított ki, amelyet az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének kutatási témáiból (a szocialista hazafiság és internacionalizmus, a magyar munkásosztály

379 BMEL 5/a. 18. kötet 8. sz. jegyzőkönyv. Készült az Egyetemi Tanács 1967. június 5-én tartott ülésén.

380 BMEL 5/b. 1226/1967. 179. d. Hollós Ervin levele a BME rektorának NDK-ba utazásáról, 1967. június 1., valamint BMEL 5/b. 1101/1967. 178. d. Soós Pálnak a magyar szakemberek fogadása a Szovjetunióban tárgyban írott levele, 1967. április 19.

381 BMEL 5/b. 382/1967. 171. d. Hollós Ervin levele a Tudományos Szocializmus Tanszék nemzetközi kapcsolatairól, 1967. január 31.

382 BMEL 5/b. 2387/1968. 205. d. Hollós Ervin levele Devics József rektorhelyettesnek, 1968. július 8., valamint BMEL 5/b. 2387/1968. 205. d. Devics József rektorhelyettes levele Perényi Imre tudományos rektorhelyettesnek, 1968. július 8., Hollós 1971. (Hollós Ervin vázlatos publikációs listája a tanulmány végén olvasható.)

struktúrája, az értelmiség szerepe, a párt és a gazdaság, a tanácsok szerepe, időszerű nemzetközi kérdések stb.) a párt Politikai Főiskoláján (Ajtósi Dürer sor) tartottak meg.[383]

Az 1964-ben, azaz Hollós odakerülésével egy időben a marxizmus–leninizmus tanszék kettéválasztásával felállított filozófia, illetve tudományos szocializmus tanszéket 1968 októberében – ez utóbbi néven – újból egyesítették, vezetésével a művelődésügyi miniszterhelyettes Hollós Ervint bízta meg.[384]

Hollós 1970 óta tagja volt a Budapesti Műszaki Egyetem MSZMP párt- és párt-végrehajtóbizottságának. Részt vett az OM Tudományos Szocializmus Szakbizottsága továbbképzési bizottságának munkájában, és a minisztérium által szervezett, az antikommunizmus problémáival foglalkozó témacsoport vezetőjeként is aktív tevékenységet fejtett ki.[385]

Az állami ellenforradalmi propaganda írójaként az 1960-as évektől kezdve részben önállóan, részben feleségével közösen több, az 1956-os forradalom értékeit, eszméit tagadó, a kádári hivatalos „ellenforradalmi" koncepciót hangsúlyozó propagandaművet jelentetett meg, amelyek szerint 1956-ban Magyarországon a „horthysta, fasiszta ellenforradalmi erők" előre kitervelt módon, a külföldi imperialista erők fegyveres támogatásával puccskísérletet hajtottak végre. A szovjet csapatok beavatkozását és a megtorlást jogszerűnek és szükségszerűnek tüntette fel, erkölcsi legitimációt próbált kreálni. Egyik legnagyobb hatású propagandakönyve, a *Köztársaság tér, 1956*, az MDP Budapesti Pártbizottságának székháza

383 BMEL 5/b. 2570/1968. 206. d. Meruk Vilmos főosztályvezető levele Hollós Ervinnek, 1968. július 22.

384 BMEL 5/b. 3549/1968. és BMEL 5/b. 3608/1968. 210. d. Polinszky Károly művelődésügyi miniszterhelyettes levele Csáki Frigyesnek, a BME rektorának, valamint Hollós Ervinnek, 1968. október 28.

385 BMEL 5. f. 23. d. Hollós Ervin önéletrajza, 1972. január 18.

elleni ostrom történéseit mutatta be hamisan és súlyosan eltorzítva az eseményeket.[386]

Munkásságát 1967-ben a Szocialista Hazáért érdemrenddel ismerték el. Hollós befolyását persze nem annyira az egyetemi oktatásban, illetve kutatásban betöltött szerepének, inkább a korábbról meglévő belügyi és pártkapcsolatainak köszönhette. Jól mutatja ezt az az eset, amikor 1975 márciusában az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága határozatának nyomán találkozott David Irving angol történésszel. Hollós feladata az volt, hogy az önként felajánlkozó – magyarul nem tudó – történészt tanácsadóként segítse a kutatásában. Irving 1973-ban kopogtatott be a londoni magyar nagykövetségre azzal a céllal, hogy tájékoztassa a magyar kormányt szándékáról, mely szerint az 1956-os eseményekről a hivatalos magyar álláspontot követő könyvet szeretne írni. Hollós Irving rendelkezésére bocsátotta a korabeli politikai rendőrségen keletkezett operatív és vizsgálati anyagokat is. Később szintén Hollós feladata lett az elkészült mű lektorálása. Irving pedig a magyar kormánnyal kötött ügylet részeként átadta Hollósnak a budapesti amerikai nagykövetség 1956. október 23. és november 8. között Washingtonba küldött táviratainak másolatát.[387] *Felkelés* címmel 1981-ben jelent meg Londonban Irving könyve, egy évvel később pedig a Hollós–Lajtai szerzőpáros kiadta a *Hidegháború Magyarország ellen, 1956* című könyvét, amelynek *Az amerikai követség jelentései* fejezetében idézik a korabeli táviratokat, feljegyzéseket. (Hollós 1968 és 1978 között külső munkatársaként szerkesztette a *Magyar Ifjúság* című folyóiratot is.)

Hollós Ervint 1975-ben egyetemi tanárrá nevezték ki.[388] 1979-ben saját kérésére – az 1956-os (ellen)forradalomról készülő könyvének megírására hivatkozott – felmentették tanszékvezetői teendőinek végzése alól.[389] Pedig láthatóan elégedettek voltak munkájával. Minősítése szerint: „Koncepciózus, széles látókörű, tapasztalt vezetői tevékenysége jelentős változást hozott a Tanszék munkájában, nőtt a Tanszék tekintélye, befolyása és a népszerűsége a hallgatóság körében és egyetemen kívül is. Kezdeményezte és irányította a tárgy reformprogramjának kimunkálását. A speciális kollégiumok bevezetése ösztönzően hatott e forma elterjedésére a marxizmus oktatásában. A reformtematika kidolgozása az oktatómunka színvonalának emelését és a kutatómunka élénkülését eredményezte. [...] Feladatai teljesítése során vezetői munkájában megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a párt politikájának megvalósításáért dolgozó vezetővel szemben támasztani kell. Mindezek alapján sokrétű, eredményes és lelkiismeretes munkájára a jövőben is igényt tartunk."[390]

Hollós azonban önként lemondott az egyetemi karrierépítés lehetőségéről annak érdekében, hogy „hivatásos" propagandista lehessen. 1979-től nyugdíjba vonulásáig az egyetem rektorának közvetlen irányítása mellett dolgozott „az egyetemi hallgatóság és ifjúság világnézeti nevelése terén".[391] Feletteseinek legnagyobb megelégedésére, hiszen 1980-ban a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" évfordulója alkalmából tizenötezer forint pénzjutalomban részesült.[392] Az egyetem kétszáz éves fennállásának megünneplésekor az ipari miniszter Hollós Ervinnek a Kiváló Munkáért kitüntetést ítélte oda.[393] 1983-ban az Elnöki Tanács a hatvanéves Hollósnak a Szocialista Magyarországért érdemrendet adományozta. A BME pártszervezete szintén felköszöntötte, ahol jelen volt Knopp András, az

386 Állításait a történeti forrásokkal egybeveti és cáfolja: Tulipán 2014.

387 Mink 2000, valamint Murányi 2008.

388 BMEL 5. f. 23. d. Előterjesztés az Egyetemi Tanács 1975. március 24-i ülésére, uo. Polinszky Károly levele Hollós Ervinnek egyetemi tanári kinevezése alkalmából, 1975. június 25.

389 BMEL 5. f. 23. d. Hollós Ervin levele Meisel János rektornak, 1979. július 5., uo. Knopp András levele Hollós Ervinnek, 1979. október 19.

390 Uo. Minősítés. Hollós Ervin egyetemi tanár, tanszékvezető, Tudományos Szocializmus Tanszék, 1979. június 4.

391 BMEL 5/b. 1880/11/1981. 369. d. Polinszky Károly rektor Hollós Ervin kitüntetési javaslatának indoklása, 1981. augusztus 31.

392 BMEL 5/b. Feljegyzés, d. n.

393 BMEL 100/h. 1. *Egyetemi Értesítő*, 1982/20.

MSZMP KB osztályvezető-helyettese, valamint a párt budapesti és XI. kerületi bizottságainak titkárai is.[394] Ugyanakkor 1985-ben az egyetemi küldöttértekezleten „csak" pártbizottsági tagnak választották meg, és nem került be az egyetemi pártbizottság végrehajtó bizottságába.[395]

Hollós Ervin 1989 áprilisában maga kérelmezte – nyugdíjjogosultság címen – egyetemi tanári munkaviszonyának megszüntetését, amit 1989. augusztus 31-én Glatz Ferenc művelődési miniszter hagyott jóvá, köszönetét kifejezve az egyetemi oktatásban és kutatásban végzett lelkiismeretes munkásságáért...[396] Hollós nem hagyta el teljesen az egyetemet, ugyanis kérelmére engedélyezték neki, hogy a korábbi munkaszobáját továbbra is használhassa, illetve az évtizedek óta neki segítő adminisztrátorok, „tudományos segéderők" közül az egyikük továbbra is a rendelkezésére állhasson.[397]

Főbb művei a teljesség igénye nélkül: *A magyarországi osztályharc néhány tapasztalata. 1949–1956.* Egyetemi doktori értekezés (1964), *A belső ellenség szerepe az ellenforradalomban és annak előkészítésében.* I–II. köt. Kandidátusi értekezés (1966), *Kik voltak, mit akartak?* (1967), *Csendőrség, rendőrség, VKF/2.* (1971), *Harminckét nevem volt.* Dokumentumregény (1971), *Tudományos szocializmus.* Felelős szerkesztő (1972), *A munkásegység az ifjúsági mozgalomban.* (Interjúk a munkásegységről. 1945–1948. 1973). *A 73-as zárka.* Életrajzi regény. (1974). Feleségével, Lajtai Verával közösen írt művei: *A forradalmárok hősies harca a Budapesti Pártbizottság megvédéséért. Köztársaság tér 1956* (1974), *Hidegháború Magyarország ellen, 1956* (1982), *Horthy Miklós, a fehérek vezére* (1985), *Drámai napok. 1956. okt. 23.–nov. 4.* (1986). Beránné Nemes Évával közösen *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséről 1920–1944* (1977). Film- és rádiójáték-forgatókönyveket is írt, például Schönherz Zoltánról, Rózsa Ferencről. A rendszerváltást követően is aktív maradt, Vincellér Béla álnéven írt könyveket. *Szálasi hat hónapja* (1996), *Sötét árny magyarhon felett. Szálasi uralma, 1944. okt.–1945. máj.* (2003).

Hollós Ervin 2008. október 10-én hunyt el Budapesten.

394 BMEL 100/h. 1. *Egyetemi Értesítő,* 1983/18.

395 BMEL 100/h. 1. *Egyetemi Értesítő,* 1985/5.

396 BMEL 5/b. 911/33/1989. 448. d. Fodor Lajos levele Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettesnek Hollós Ervin munkaviszonyának megszüntetésével kapcsolatos kérelmével kapcsolatban, 1989. április 27., valamint uo. Glatz Ferenc művelődési miniszter levele Hollós Ervinnek nyugállományba vonulása alkalmából, 1989. július 5.

397 Uo. Kerékgyártó György levele Fodor Lajos rektornak, 1989. augusztus 17., valamint uo. Hollós Ervin levele Fodor Lajos rektornak, 1989. augusztus 29.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
3.1.9. Vizsgálati dossziék
4.2. Parancsgyűjtemény
Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXXV.29. A Belügyminisztérium MSZMP Bizottságának iratai (1956–1971)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 276. fond 54. csoport. Az MDP KV Titkársága iratai (1948–1956)
M-KS 276. fond 55. csoport. Az MDP KV Szervező Bizottsága iratai (1948–1953)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 21. csoport. Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztálya) iratai (1957–1989)
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BMEL)
5. fond Személyi anyagok. 23. doboz. Hollós Ervin anyaga
5/a. Budapesti Műszaki Egyetem jegyzőkönyvei
5/b. Budapesti Műszaki Egyetem jegyzőkönyvei, Rektori Hivatal anyaga
100/h. 1. BME Egyetemi Értesítő

Irodalom

Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan

Heilauf Zsuzsanna (szerk.) 2016: *Kenyér és tank. 1956 pestszentlőrinci és pestszentimrei eseményei.* Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc – Pestszentimre

Hollós Ervin 1971: *Rendőrség, csendőrség, VKF* 2. Budapest, Kossuth

Hollós Ervin – Lajtai Vera 1982: *Hidegháború Magyarország ellen, 1956.* Budapest, Kossuth

Huszár Tibor 2001: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth

Irving, David 1981: *Uprising.* Hodder and Stoughton, London

Krahulcsán Zsolt 2017: A lila füzet. A Nagy Imre és társai ügy vizsgálatában részt vevő állambiztonsági állomány jellemzői, 1957–1958. In *1956: Erőszak és emlékezet.* Budapest, Jaffa. 179–204.

Mink András 2000: David Irving kalandja 1956-tal. *Beszélő,* 2000. július–augusztus. http://www.c3.hu/scripta/beszelo/00/0708/15mink.htm, 2020. január 12.

Murányi Gábor 2008: Hollós Ervin esete David Irvinggel: itt voltak, mit akartak? *HVG,* (30) 45. (1537) 51–54.

Szakolczai Attila 2016: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Tulipán Éva 2014: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete.* Budapest, Jaffa

Internetes adatbázisok

Hollós Ervin. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Hollós Ervin. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

Perek '56. Tutsch József és társai pere (https://perek56.hu)

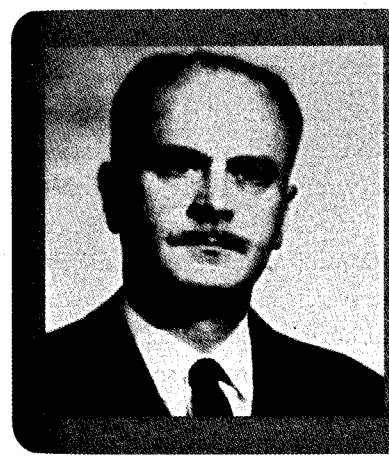

Az állambiztonság „lelkiismerete"

A 20. századi magyar történelem főszereplői közül is keveseknek adatott meg olyan rejtelmes, titokzatos életút, mint amilyen Tömpe András egykori illegális kommunistának, spanyol köztársaságpárti szabadságharcosnak, az 1945 utáni magyar politikai rendőrség egyik megteremtőjének, későbbi szovjet hírszerzőnek, magyar diplomatának s a könyvkiadói szakmai egyesület vezetőjének volt. A viszonylag fiatalon, ötvennyolc éves korában bekövetkezett tragikus halála bizonyos értelemben hűen jellemezte egész életét: egy autonóm személyiségű, elkötelezett kommunistáét, aki sokszor szállt szembe vélt vagy valós ellenségeivel.

Tömpe András 1913. november 14-én született Budapesten. Apja, Tömpe Benő postatisztviselő szerény körülmények között nevelte három fiát. Édesanyjuk, Sugár Jolán, István nevű fiát 1909-ben, Ferencet 1911-ben szülte meg. Ferenc és András mérnöknek tanult, majd a család mindhárom gyermeke részt vett a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádok önkénteseként. Ferenc 1945 után a diósgyőri papírgyár főmérnöke, majd később a Faipari Egyesülés vezetője volt.[398]

[398] Lásd Tömpe István életrajzát a jelen kötetben.

Tömpe András 1930–1931-ben tevékenyen vett részt egy illegális kommunista szimpatizánscsoport szervezésében a Mester utcai Fáy András Gimnáziumban. 1931 elején lépett be a szociáldemokrata párt diákcsoportjába, amelynek hamarosan a vezetőség tagja lett. Még ez év nyarán a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) akkor alakult diáksejtjének is tagja lett. Agitációs és propagandatevékenységet végzett az úgynevezett Szocialista Munkásblokk létrehozásának érdekében. (A kommunista párt fedőszervezete, amely népszerűsítette a párt követeléseit, és megpróbálta elérni, hogy indulhasson a választásokon.) Illegális sajtótermékek terjesztése miatt azonban nem sokkal a gimnázium befejezése után letartóztatták, és rendőri felügyelet alá helyezték. Ezután tanoncként kezdett dolgozni az Erőátviteli és Világítási Rt.-nél, ahol az elektromos gépgyári munka mellett tovább folytatta mozgalmi tevékenységét. Tagja lett a vasasszakszervezet ifjúmunkáscsoportjának is, és a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP), a KIMSZ-nek és a szakszervezeti ellenzéknek a lapjait, valamint a saját maga készítette röpcédulákat terjesztette. 1932 januárjában ismét lebukott, és megint a rendőr-főkapitányság politikai osztályára került. Miután mindent tagadott, két nap múlva szabadlábra helyezték, de az üzembe nem vették vissza. Rövid időre munkanélkülivé vált, illetve alkalmi munkákból élt. Közben folyamatosan képezte magát, József Attilával együtt tanulmányozta a marxista irodalmat, Madzsar József közgazdaságtant tanított neki és társainak, Barna Péter írói álnéven pedig legális folyóiratokba, például a *Társadalmi Szemlébe* írt cikkeket.[399]

1932-ben beiratkozott a brünni Műszaki Főiskolára (felsőfokú tanulmányokat csak külföldön végezhetett), ahol a magyar diákok illegális szervezetének lett a vezetője. Mind legális, mind illegális tevékenységet végzett, a diákmozgalom *Egységfront* című újságját szerkesztette, és az ottani magyarok képviselete mellett a brünni német műegyetemi kommunisták képviselője is volt a csehszlovákiai kommunista diákfrakcióban (Kommunistische Studentenfraktion, Kostufra). A Csehszlovák Országos Ifjúsági Bizottság munkája mellett a Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) munkájában is részt vett. A nyári szünetekben – a KMP utasításai alapján – a budapesti IX., majd az V. kerületi szociáldemokrata pártszervezetnek is a tagja volt, utóbbiban vezetőségi tagnak is megválasztották. Több alkalommal tartott előadásokat a szociáldemokrata ifjúsági tagozatokban, valamint a szakszervezeti gyűléseken, ahol a KMP-t népszerűsítette. Emiatt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) budapesti vezetősége egy alkalommal ki is akarta zárni a pártból, azonban az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) ezt megakadályozta. 1934 nyarán ő volt a budapesti szociáldemokrata pártszervezetekben dolgozó KIMSZ- (Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége) frakciók összekötője a KMP Területi Bizottsága felé. Ekkor, 1934-ben vették fel a Kommunisták Magyarországi Pártjába, egy évvel később pedig a CSKP-nak is tagja lett.[400]

1937-ben szerezte meg a gépészmérnöki diplomáját, és – saját kérésére – a CSKP kiküldte Spanyolországba. Részt vett az extremadurai, aragóniai, ebrói és katalóniai harcokban. Mint sorkatona kezdte, majd őrmesterré, később főhadnaggyá léptették elő. 1938-ban az ebrói harcokban a XIII. Nemzetközi Brigád 51. zászlóalja 1. századának parancsnoka volt. A polgárháborús frontokon tanúsított hősies magatartása miatt felvették a spanyol kommunista pártba is. 1939 elején, Franco győzelme után Franciaországba menekült, ahol internálótáborba került. 1941 tavaszán – a kommunista párt engedélye alapján – több társával együtt munkára jelentkezett Németországba, hogy onnan könnyebben hazajuthasson. Nyolc hónapig dolgozott Dessauban egy Junkers repülőgépgyárban, s köz-

[399] ÁBTL 2.8.1. 5865. Tömpe András önéletrajza, 1960. április 29., valamint ÁBTL, Archontológia (Tömpe András). Ezúton köszönöm meg Müller Rolfnak, hogy a tanulmány elkészítéséhez rendelkezésemre bocsátotta az általa feltárt dokumentumokat, levéltári iratokat.

[400] ÁBTL 2.8.1. 5865. Tömpe András önéletrajza, 1960. április 29., valamint ÁBTL, Archontológia (Tömpe András).

ben folyamatosan szervezte a Magyarországra hazaszökők illegális határátlépését. Az internacionalista munkásmozgalom közel hetven tagját, köztük Rajk Lászlót is hozzásegítette így a hazatéréshez. 1941 októberében ő is hazaszökött Budapestre.

A KMP-től kapott utasítás szerint legális munkát kellett vállalnia, így ismét az V. kerületi szociáldemokrata pártszervezetben és a vasmunkások szövetségében kezdett dolgozni. A Müller és Társa elektromos cégnél helyezkedett el, ahol hamarosan a munkások bizalmi testületének tagjává választották, azonban az 1942-es „tömeglebukások" idején otthagyta az állását, és az ajkai alumíniumgyárban bujkált. 1943 januárjában tért vissza Budapestre azzal a pártfeladattal, hogy vegye át a budapesti területi bizottság ipari kapcsolatok titkárságát (itt találkozott személyesen Kádár Jánossal), azonban akkori felső kapcsolatával, Kovács Istvánnal együtt lebukott. A feleségét is letartóztatták, ám – Tömpe saját elmondása szerint – a tizennégy napi kínzás ellenére sem sikerült a rendőrségnek beismerő vallomást kiszedni belőle. Négy hónappal később a katonai bíróság bizonyíték hiányában felmentette. Miután kiengedték a Margit körúti fegyházból, rendőri felügyelet alá került, állandóan figyelték. Rajta keresztül akartak eljutni a rendőrök a bátyjához, Tömpe Istvánhoz, aki ekkor a kommunista párt nyomdáját irányította. Mindezek ellenére közreműködött egy németellenes összefogás létrehozásában, amelyet egy szociáldemokrata mérnökcsoport irányított. 1944-ben behívták katonának: ismét pártengedéllyel cselekedett, bevonult, és egy büntetőszázaddal Ukrajnába került. Azzal a feladattal bízták meg, hogy a szovjet fronton átszökve hírt vigyen Moszkvába a Békepárt megalakulásáról, helyzetéről. Két hónappal a frontra érkezése után – visszaemlékezése szerint – valóban át is szökött a szovjet csapatokhoz, majd pár nap múlva már Moszkvában tárgyalt Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, Révai Józseffel. Ezután Besztercebányán keresztül visszatért Magyarországra, és Nógrádi Sándor partizáncsoportjához csatlakozott, ahol az egység politikai biztosa lett.

A POLITIKAI RENDŐRSÉG EGYIK MEGSZERVEZŐJE

A Magyar Kommunista Párt (MKP) Központi Vezetősége az 1945. január 10-i ülésén Tömpe Andrást a Közlekedésügyi Minisztérium egyik felelős beosztására jelölte. A katonai és a karhatalmi ügyeket Farkas Mihályra bízták,[401] ám a következő napokban a párt véleménye megváltozott, és Tömpe az Ideiglenes Nemzeti Kormány kinevezésének a birtokában Budapestre ment, hogy megszervezze a politikai rendőrséget. 1945. január 27-én a belügyminiszter rendőr főtanácsossá nevezte ki.[402]

Tömpe az 1969-ben írt visszaemlékezése szerint partizánokból, antifasisztákból, politikailag megbízható szökött katonákból és munkaszolgálatosokból szervezte meg azt a csoportot, amellyel Budapestre indult, hogy a kommunista párt és a szovjet hadsereg segítségével felállítsa a Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályát (PRO).[403] 1945. január végén értek Budapestre, és Tömpe egysége a kommunisták Tisza Kálmán téri (ma II. János Pál pápa tér) pártházához vonult, ahol Vas Zoltán fogadta őket, és mindjárt jelezte Tömpének, hogy a pártközpontban már működik egy politikai osztály a párt régi harcosa, Péter Gábor vezénylete alatt.[404] Tömpe András Vas Zoltánnal úgy döntött, hogy az Andrássy úti nyilasközpontban rendezi be a politikai osztály székhelyét. Időközben felvette a kapcsolatot Péter Gáborral és néhány fős csoportjával, és meghívta őket az Andrássy út 60.-ba. Tömpe emlékezete szerint Péter némi habozás után elfogadta a meghívást, és beköltözött, de az együttműködésre nem volt

[401] MNL OL M-KS 274. f. 2/8. ő. e. Jegyzőkönyv az MKP KV 1945. január 10-i üléséről, illetve Tömpe András január 2-i jelentése.

[402] *Magyar Közlöny*, 1945. január 27. (2. szám) 1. A politikai rendőrség megszervezésében játszott szerepét részletesen tárgyalja: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2009, 9–62.

[403] PIL VI. 867. f. t-101. ő. e. Tömpe András *visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.*

[404] Tömpe András jelentése Gerő Ernőnek és Farkas Mihálynak a politikai rendőrség megszervezéséről és működéséről, 1945. február 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2009, 87.

hajlandó. Ekkor Vas Zoltán és Tömpe arra jutottak, hogy Pétert hagyják dolgozni budapesti vezetőként, Tömpe pedig a politikai rendőrség fővároson kívüli megszervezését végzi el. A fővárosba érkező Gerő Ernő ezt a döntést jóváhagyta.[405] A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya 1945. július 1-jén kezdte meg működését a Bajza utca 52.-ben.[406]

1945. augusztus 31-én a minisztertanács megbízta a miniszterelnököt, hogy egyeztesse a honvédelmi, a népjóléti és a belügyminiszterrel a hadifoglyok hazaszállításával összefüggő kérdéseket. A miniszterközi értekezleten megállapodtak a Hazahozatali (Repatriáló) Kormánybiztosság felállításáról, amely a frontról, illetve a fogságból, deportálásból hazatérő magyar állampolgárokkal kapcsolatos ellenőrző feladatokat koordinálta. A kormánybiztos Millok Sándor miniszterelnökségi államtitkár, helyettese Tömpe András rendőr ezredes lett.[407]

A Péter Gábor vezette szervezet és a vidéki PRO közötti együttműködés továbbra sem volt mentes a konfliktusoktól, a politikai rendőrség történetének kezdeti időszakát nagyban befolyásolta a két vezető közötti rivalizálás, az idővel egyre fokozódó ellentét.[408] Mindketten élvezték a kommunista vezetés támogatását, de Péter – bár nem volt tagja az MKP legfelső vezetésének – részt vett a Központi Vezetőség (KV) ülésein, 1945 elejétől állandó meghívottja volt a KV Titkárságának, majd májustól a Politikai Bizottság (PB) üléseinek.[409] Péter Gábor különös „védettsége" magyarázhatja, hogy a budapesti politikai osztályvezető 1946 márciusában már hivatali felettesét, Sólyom László főkapitányt kritizálta Farkas Mihálynak küldött levelében,[410] illetve hogy július 27-én a KV Titkársága őt bízta meg a politikai rendőrség átszervezésére vonatkozó tervezet kidolgozásával.[411] Tömpét ugyanebben a hónapban rendőr vezérőrnaggyá nevezték ki – közben 1946 szeptemberétől a Rendőr-akadémiai Szervező Bizottság tagja volt –, ám nem sokkal később, 1946 októberében saját kérésére külügyi szolgálatra irányították, s közel egy évtizedig mint szovjet hírszerző a latin-amerikai országokban tevékenykedett. Még Dél-Amerikába való kiutazása előtt Rajk belügyminiszter megbízta Tömpét, hogy utazzon Csehszlovákiába az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal anyagának visszaszerzése céljából. Ezt a nyilvántartást még 1944-ben a Szálasi-kormány intézkedésére menekítették cseh területre.[412]

AZ NKVD REZIDENSE: AKCIÓK LATIN-AMERIKÁBAN, RENDCSINÁLÁS ITTHON

Tömpe András elkövetkező éveiről csak sejtéseink lehetnek, elsődleges források híján kénytelenek vagyunk közvetett információkra támaszkodni. Saját maga írt önéletrajza szerint az MKP KV Titkársága küldte külföldi

405 PIL VI. 867. f. t-101. ő. e. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.

406 MNL OL XIX-B-1-r-736-138127/1945. Szebenyi Endre levele Péter Gábornak, amelyben értesíti, hogy a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya megkezdte a működését, 1945. július 1.

407 Szűcs (szerk.) 1997, 156. Lásd még: MNL OL XIX-B-1-n sz. n./1945 1. d. Erdei Ferenc belügyminiszter minisztertanácsi előterjesztése, illetve MNL OL XIX-B-1-n sz. n. 6. tétel/1945, ugyancsak Erdeinek a Repatriáló Kormánybiztosság megszervezéséről szóló jegyzete. Millok és Tömpe kinevezéséről: *Magyar Közlöny*, 1945. szeptember 5. (119. szám) 1.

408 Lásd: Gyarmati 2000., valamint Baczoni 2002.

409 MNL OL M-KS 274. f. 4/10. ő. e. Ez utóbbihoz lásd még: az MKP KV Titkársága 1945. február 9-i ülésének jegyzőkönyvét. Egyes titkársági üléseken Tömpe is részt vett, és pár alkalommal a köröztetett jegyzőkönyveken is szerepel az aláírása, illetve 1945. október 11-én jelen volt a Központi Vezetőség ülésén. Lásd: MNL OL M-KS 274. f. 2/32. ő. e.

410 Krahulcsán–Müller (szerk.) 2009, 305.

411 Uo. 324.

412 Bővebben: Baczoni 2002, 110. Tömpe András levele az MKP KV Főtitkárságának diplomáciai kiküldetésével kapcsolatban, 1946. október 18., valamint MNL OL 274. f. 4/161. ő. e. Jegyzőkönyv a MKP főtitkársági üléséről, 1946. október 26., MNL OL XIX-B-1-r 49. d. 253. tétel. Rajk László belügyminiszter minisztertanácsi előterjesztése Tömpe András külföldi kiküldetése tárgyában, 1947. április 23.

munkára, minden bizonnyal a szovjet hírszerzés kérésére.[413] Tömpe a spanyol mellett kiválóan beszélt németül, angolul, franciául és természetesen oroszul, magasan képzett, intelligens, illegális tapasztalatokkal rendelkező, felderítő munkára alkalmas személy volt. Fiatal házasként (felesége, Weisz Elvira is vele tartott) Dél-Amerikába került, ahol – egyes források szerint – nagykereskedőként tevékenykedett. A nyilvánvaló fedőfoglalkozás hírszerző rezidensi feladatokat takart, és Mexikótól kezdve Argentínán keresztül több titkos akcióban vehetett részt. Mindenesetre sokat mond az a tény, hogy miközben a Föld másik felén tartózkodott, folyamatosan kapta az elismeréseket, kitüntetéseket... 1947-ben a Közbiztonsági Érem bronz fokozatát, 1948-ban megkapta a 48-as Díszérmet, 1950-ben a Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozatát, 1955-ben a Magyar Partizán Emlékérmet, 1956-ban pedig a Spanyolországi Nemzetközi Brigád Magyar Önkéntesei kitüntetést.

Tömpe 1959-ben tűnt fel ismét Magyarországon, és egyből a Belügyminisztérium (BM) II/3. (Hírszerző) Osztályának lett a vezetője. A BM számára készített önéletrajzában úgy fogalmazott, hogy „az 1956. évi ellenforradalom után az MSZMP KB PB-a visszahívott". Valóban, a Politikai Bizottság (PB) 1958 augusztusában hozott határozatot arról, hogy kérik a szovjet kormánytól Tömpe visszatérését Magyarországra.[414] Nem tudjuk, hogy a forradalom leverésében, illetve a megtorlásokban milyen szerepet játszott, csupán annyi bizonyos, hogy 1959 májusában lett a magyar hírszerzés vezetője.[415] 1959-től az MSZMP Budapesti Pártbizottságának is a tagja volt.[416]

[413] ÁBTL 2.8.1. 5865. Önéletrajz (Tömpe András), 1960. április 29.

[414] MNL OL M-KS 288. f. 5/89. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. augusztus 5-i üléséről.

[415] A Párt- és Tömegszervezetek Osztályának javaslata alapján a PB elfogadta Tömpe András a BM II/3. Osztály vezetőjének. MNL OL M-KS 288. f. 5/129. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. május 5-i üléséről. A belügyminiszter 0082/1959. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. május 8.

[416] ÁBTL 2.8.1. 5865 Szolgálati adatlap (Tömpe András).

Tömpe hamar szembesült a magyar hírszerzés gyengeségeivel. Konfliktusokat is felvállalt a szovjet hírszerzés irányítóival, köztük Alekszej Dmitrijevics Beszcsasztnov tábornokkal, aki 1959-től a magyar Belügyminisztériumban főtanácsadóként tevékenykedett.[417] Megpróbálta pótolni a szakemberhiányt, például elérni a belügyminiszternél, hogy a Külügyminisztériumban harminc új státuszt kapjon. (A KÜM által biztosított diplomáciai fedés létfontosságú volt a hírszerzés számára.) A kérést azzal indokolta, hogy nehézségbe ütközik a hírszerző tisztek kihelyezése a Külügyminisztériumba, mert nincs ott elég státusz. Ez dekonspirációhoz vezethet, mert a belügyből külszolgálatra helyezendő tisztek így rövid időt tölthetnek csak a fedőmunkahelyükön, a Külügyminisztériumban, és ez a hitelességüket csorbítja. A státuszhiány miatt ugyancsak lehetetlen a külföldi szolgálatból visszatérő hírszerző tisztek folyamatos fedés alatti legalizálása – érvelt.[418] Javasolta, hogy az V. kerületi pártbizottság Mérleg utcai székházát biztosítsák osztálya számára, ez azonban a pártbizottság ellenállásán meghiúsult. Végül 1960. február 10-én a Fővárosi Tanácsnál történt egyeztetés eredményeként megállapodás született arról, hogy a hírszerzés számára egy év alatt teljesen új épületet emelnek, de végül a BM József Attila utcai központi tömbjében helyezték el őket.[419]

A PB 1961 márciusában döntött a politikai rendőrség vezetőinek kéréséről, és Galambos Józsefet, a BM Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjét belügyminiszter-helyettessé, míg Tömpe Andrást a főosztály helyettes ve-

[417] Huszár 2002.

[418] ÁBTL 1.6. 63-2165/1959. Javaslat státuszemelésre a Külügyminisztériumnál, 1959. november 4. Bővebben: Palasik 2011.

[419] ÁBTL 1.6. 15/1961. Osztályvezetői utasítás a fedőigazolványok és a HM tiszti igényléséről és használatáról, 1961. december 6., ÁBTL 1.6. 63-1686/1961. BM II/3. osztályvezetői utasítás az osztály körletének házirendjéről, 1961. szeptember 14., ÁBTL 1.6. 63-1954/1961. 18/1961. BM II/3. osztályvezetői utasítása a légoltalmi szervezet felállításáról, 1961. október 10., ÁBTL 1.6. 63-2409/1961. 26/1961. BM II/3. osztályvezetői utasítás az osztály körletének házirendjéről, 1961. december 11. Bővebben: Palasik 2011.

zetőjévé nevezte ki.[420] Azonban még ez év októberében a PB úgy határozott, hogy Tömpét fél évre egészségügyi szabadságra küldi. Nem tudjuk, milyen jellegű probléma merült fel, vagy az is lehetséges, hogy ez egy titkos akció fedőtörténete volt.[421] Két héttel később Biszku Béla már arról tájékoztatta a PB-t, hogy Tömpe – orvosi utasításra – nem megy betegszabadságra, de csak fél napot dolgozhat jelenlegi beosztásában, „körülhatárolt, csökkentett munkakörrel".[422]

Tömpe azonban nem sokat pihenhetett, mert új munkát kapott: a személyi kultusz és a törvénysértések felelősei megbüntetésének feladatát. A BM pártbizottságának 1961. december 22-i kibővített ülésén részt vevő Kádár János személyes emlékeire is támaszkodva többször is felidézte az egykori ÁVH-sok által elkövetett törvénysértéseket.[423] Nem sokkal a pártbizottsági ülés után, 1962. január 15-én Kádár levelet kapott Tömpétől, aki egyebek mellett reagált az első titkárnak az aktíván elmondott, egyes belügyi vezetőket és beosztottak bíráló beszédére is. Azt írta: „Az ellenforradalom óta elmúlt öt év alatt már legalább annyira rendet kellett volna teremteni, hogy ne kelljen az egész testületet bizalmatlanul kezelni. És ha ez nem sikerült, akkor meg kell vizsgálni, hogy miért, azután sürgősen neki kell állni a rendcsinálásnak."[424] Tömpe a „rendcsinálásnak" azonban már nem mint a politikai rendőrség egyik vezetője, hanem mint pártfunkcionárius vághatott neki. (Talán már a „rendcsinálás" előfutárának lehet tekinteni a Honvédelmi Minisztériumban [HM] 1961-ben „szerveződő" Szalai-Laáb-féle „puccskísérlet" következtében Bartos Antal belügyminiszter-helyettes leváltását is.)[425]

420 MNL OL M-KS 288. f. 5/225. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. március 14-i üléséről.

421 MNL OL M-KS 288. f. 5/246. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. október 12-i üléséről.

422 MNL OL M-KS 288. f. 5/248. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. október 24-i üléséről.

423 MNL OL M-KS 288. f. 30/1961/16. ő. e. BM Pártbizottság 1961. december 22-i kibővített ülésén készült jegyzőkönyv. Bővebben: Baráth 2012.

424 MNL OL M-KS 288. f. 47/732. ő. e. A levélrészletet közreadja Huszár 2002, 107.

AZ ÁLLAMBIZTONSÁG „LELKIISMERETE"

1962 februárjában a belügyminiszter felmentette Tömpét a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály helyettes vezetői posztjából, ugyanis a Politikai Bizottság az 1962. január 30-i ülésén a Központi Bizottság (KB) Adminisztratív Osztálya (AO) vezetőjének nevezte ki.[426] Az AO a pártirányítás egyik legfontosabb szerve volt, és három alosztály alkotta: a honvédségi, a belügyi és az igazságügyi. Az egyes alosztályvezetők a hozzájuk tartozó szerveknél működő legfelsőbb szintű pártbizottságokat és szakmai vezetőket ellenőrizték, „segítették". A belügyi munkára közvetetten, az ottani pártszervezeteken keresztül gyakorolhattak nyomást.[427]

1962 februárjára a Belügyminisztériumban elkészült egy összefoglaló jelentés a koncepciós ügyekről. E dokumentum vizsgálta a koncepciós perek kialakulásának előzményeit, a párt akkori vezetőinek szerepét is. A kimutatás szerint a törvénysértő eljárásokban való részvétel miatt mindössze tizenöt főt ítéltek el (ezek közé sorolták az Államvédelmi Hatóság [ÁVH] egyik vezetőjét, Szücs Ernőt is, akit 1950-ben saját verőlegényei ütlegeltek halálra, valamint Pál Ákost is, aki 1951-ben öngyilkosságot követett el). Az ÁVH vezetőjén, Péter Gáboron és Szücs Ernőn kívül a „kiemelkedő, aktív vezető szerepet" játszó ávósok között szerepelt Décsi

425 Bővebben: Rainer M. 2000, 40–57.

426 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 133/1962. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. február. 17. MNL OL M-KS 288. f. 5/256. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. január 30-án megtartott üléséről.

427 MNL OL M-KS 288. f. 30/18. ő. e. Vázlat a Lengyel Egyesült Munkáspárt KB Adminisztratív Osztályáról érkező delegáció tájékoztatására, é. n.

Gyula, Janikovszky Béla, Károlyi Márton, Faludi Ervin, Farkas Vladimir neve. A jelentés elkészültének időpontjáig már valamennyien „letöltötték" az 1957-ben kiszabott büntetésüket, s közülük Faludi Ervin már újra a BM-ben dolgozott. A kimutatás szerint rajta kívül még körülbelül húsz egykori ávóst foglalkoztatott az idő tájt a minisztérium.[428]

Hosszú előkészítések után Tömpe András a PB 1962. június 26-i ülésére nyújtotta be előterjesztését, amely a BM II. Főosztálya helyett politikai nyomozó főcsoportfőnökség létrehozását javasolta főcsoportfőnök, illetve főcsoportfőnök-helyettes vezetésével. A főosztályhoz tartozó osztályok összevonásával csoportfőnökök vezetése alatt öt csoportfőnökség (hírszerző, kémelhárító, belső elhárító, katonai elhárító, technikai) megalakítását indítványozta. Emellett a II. Főosztály osztályai közül továbbra is önálló osztályként javasolta meghagyni a vizsgálati, az útlevél-, az operatív nyilvántartó, a személyzeti, a felügyeleti, valamint a tájékoztató és értékelő osztályokat. Az előterjesztésben szereplő szervezeti és személyi változtatások összefüggésben voltak a törvénysértések ügyében kiküldött bizottság munkájával is. Tömpe ugyanis ennek kapcsán kívánt megszabadulni a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekben szerepet vállalt Rajnai Sándortól, a II. Főosztály helyettes vezetőjétől és két osztályvezetőtől (Vértes Jánostól és Jámbor Józseftől) is. A PB a javaslatoknak zöld utat adott, ám a határozat leszögezte, hogy elbocsátásukra „elvi okból", annak ellenére kerül sor, hogy „mind az ellenforradalom elleni harcban, mind azt követően pártszerűen helytálltak".[429] A személyi változásokat három lépcsőben kívánták végrehajtani úgy, hogy a kádercserék a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekre vonatkozó KB-határozat megjelenésével egyidejűleg fejeződjenek be.[430]

[428] ÁBTL 2.1. 233. d. IX/2. Összefoglalók koncepciós ügyekben. Bővebben: Baráth 2012.
[429] MNL OL M-KS-288. f. 5/269. ő. e. Javaslat az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottságának a BM II. Főosztály szervezetének részleges módosítására. Bővebben: Baráth 2012.
[430] Bővebben: Baráth 2012.

Tömpe a pártközpontban sem maradt sokáig, éppen csak addig, hogy levezényelje a KB 1962. augusztus 14-i határozatát, amely a BM-ben szolgáló egykori rákosista, szektás, szélsőbaloldali káderek eltávolítását célozta.[431] Feltehetően ilyen csoportosulásnak tartották a Hazai Jenő, a hírszerzés, Hollós Ervin, a belsőreakció-elhárítás és Tatai József, a BM Útlevél Osztályának vezetője alkotta „kört" is. A Tömpe András által jegyzett előterjesztés „a párt politikájának nem alkotó módon való alkalmazása miatt" javasolta Hazai és Hollós leváltását. Kérdés persze, hogy egyáltalán beszélhetünk-e szervezett csoportról, mert lehet, hogy csak a kádári politikai vezetés keresett ürügyet, hogy eltávolíthassa a rendszert balról támadó, az egyre megengedőbb politikai irányvonallal elégedetlen, rákosista vezetőket. A BM-ből való eltávolításuk remek lehetőség lehetett Kádárnak, hogy érzékeltesse a belügyi állománnyal a pártvezetés álláspontját bizonyos kérdésekben.

Az említett állambiztonsági vezetőkkel leszámolni akaró kádári vezetés félt az állambiztonsági szerveknél esetlegesen köréjük szerveződő szektás, a rendszert balról támadó szervezkedés kialakulásától, így 1962 júniusában – még az augusztusi KB-határozat megjelenése előtt – az 1957-ben pártkáderként az állambiztonsághoz helyezett, „sztálinistának tartott" két vezetőt (Hazai Jenőt és Hollós Ervint) leváltották.[432] Az augusztusi KB-határozatra hivatkozva végül mintegy hetven volt államvédelmis múltú beosztottat távolítottak el a BM állományából. Az úgynevezett „elbocsátott légió" tagjainak többsége csupán egyszerű beosztott volt, a valódi felelősök számonkérése ekkor (is) elmaradt.[433] Tömpe felismerte, hogy a felelős-

[431] A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. MNL OL M-KS 288. f. 4/50–55. ő. e. Közli: Vass–Ságvári 1973, 573–577.
[432] Bővebben: Huszár 2001, 94–96., valamint Tabajdi–Ungváry 2008, 33.
[433] A korabeli közvélemény számára az „elbocsátott légió" történetét Moldova György – 1969-ben azonos címmel a Magvető Kiadónál megjelent – könyve ismertette meg, illetve terjesztette el. A könyv keletkezéséről lásd: Papp 2015, 239–272.

ség kérdése nem szűkíthető le csupán a Farkas Mihály vezette csoportra, azonban több magas beosztású egykori volt államvédelmis tiszt megúszta a számonkérést csakúgy, mint Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, aki súlyos törvénysértésekben segédkezett a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) egyik tagjaként. A következetes vizsgálat azonban nem állt volna meg az akkori belügyminiszter, Kádár János személye előtt, ezért Tömpe – felismerve, hogy nincs esélye a felelősség kérdésének mindenre kiterjedő kivizsgálására – 1962 szeptemberében levélben kérte nyugdíjazását Kádártól. Ahogyan megfogalmazta: „Múlt évben, még a Belügyminisztérium állományából kértem nyugdíjaztatásomat. Utóbb úgy alakult, hogy elvállaltam a KB Adminisztratív Osztálya vezetését. Sajnos annak idején nem mértem fel helyesen az osztály vezetésével járó következményeket. Most meg kell állapítanom, hogy nem tudok megfelelni a követelményeknek. Ezért kérem nyugdíjaztatásom végrehajtásához a Politikai Bizottság határozatát."[434]

Pap János belügyminiszter az 1962. november 30-án kiadott parancsában Tömpe András rendőr vezérőrnagynak az MSZMP KB Adminisztratív Osztályára vezénylését – 1962. december 1-jei hatállyal – megszüntette, és beosztotta őt a BM III. Főcsoportfőnökségére.[435] Azonban Tömpe ekkor már nem a politikai rendőrségre került vissza, hanem – az „elbocsátott légió" több tagjához hasonlóan – a kultúra területére, és 1963-tól a Corvina Könyvkiadó igazgatója lett. Jellemző adalék Tömpe és a párt viszonyára, hogy 1964 novemberében a KB titkárainak és a miniszterelnök-helyetteseknek az együttes munkaértekezletén eldöntötték, hogy Tömpe Andrást kitüntetik, de elszámolták magukat, mert Tömpe az 50. születésnapját már

[434] MNL OL M-KS 288. f. 5/278. ő. e. Tömpe András levele Kádár Jánosnak, 1962. szeptember 7., valamint uo. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. szeptember 18-i üléséről.

[435] ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1501/1962. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. november 30., valamint uo. A belügyminiszter 1500/1962. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. november 30.

egy évvel korábban betöltötte. Úgy tűnik, a pártvezetés számontartotta őt, ki akarták tüntetni, de valamiért nem voltak pontos ismereteik róla...[436]

1968 AUGUSZTUSA: VÁLASZÚT

Tömpe András életének ez a viszonylag nyugalmas szakasza 1967-ig tartott. Nem tudni, hogy ő maga kérte, vagy ismét a pártvezetésben döntöttek róla, mindenesetre 1966 végén az MSZMP KB Külügyi Osztálya azzal a javaslattal fordult a PB-hez, hogy Tömpe András a berlini magyar nagykövetség vezetőjévé nevezzék ki.[437] A javaslatot a PB 1967 januárjában elfogadta, s hozzájárult, hogy február 1-jei hatállyal a Külügyminisztérium állományába kerüljön.[438] A rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti kinevezését a pártvezetés 1967. március 21-én hagyta jóvá.[439]

A diplomáciai munka a megbízólevél átadásával vette kezdetét. Először szeptember 12-én Winzer külügyminiszter, majd szeptember 15-én Walter Ulbricht fogadta Tömpe Andrást, és egy tízperces beszélgetést folytattak egymással.[440] Tömpe nem csak „nagypolitikai" témákról adott jelentéseket, részletesen beszámolt a Német Demokratikus Köztársaságba (NDK) szakmai továbbképzésre érkező magyar fiatalok helyzetéről, lehetőségeiről is.[441] Időnként kisebb konfliktusokat is felvállalt, amikor az

[436] MNL OL M-KS 288. f. 5/350. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. november 10-i üléséről.

[437] MNL OL M-KS 288. f. 5/414. ő. e. Péter János és Puja Frigyes javaslata Tömpe Andrással kapcsolatban, 1966. december 30.

[438] Uo. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. január 10-i üléséről.

[439] MNL OL M-KS 288. f. 5/420. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. március 21-i üléséről.

[440] MNL OL XIX-J-1-j NDK. Megbízólevél átadása, 1967. szeptember 15.

[441] Uo. Bemutatkozó látogatás Horst Rademachernél, a Munka- és Bérhivatal vezetőjénél, 1967. október 31.

albán ügyvivő udvariassági látogatást tett nála, vitába bocsátkozott vele Jugoszlávia, illetve általában a revizionizmus kérdésében. Tömpe a jelentésében kifejtette, hogy az albán fél minden protokoll- és diplomáciai eseményt negligált, ahol a jugoszláv képviselet is megjelent, így viszont – érvelt Tömpe – a saját diplomáciai munkájukat nehezítették meg. A vita nem fajult el, de ekkor is megmutatkozott Tömpe autonóm személyisége, határozottsága.[442] Az NDK legfőbb ügyészénél tett bemutatkozó látogatásáról készített jelentése szerint a gazdasági együttműködést veszélyeztető felesleges konspirációról tárgyalt, és felvetette, hogy – természetesen „az éberség fenntartása mellett", de az együttműködés érdekében – mélyrehatóbb tájékoztatást kellene adniuk egymásnak.[443]

Az NDK állambiztonsági miniszterénél tett bemutatkozó látogatása során ugyanez a téma került napirendre. Az egykori állambiztonsági főtiszt és a keletnémet titkosrendőrség feje (Erich Mielke) – Tömpe beszámolója szerint – jól megértették egymást, bár szakmai kérdéseket nemigen feszegettek. Csupán a gazdasági együttműködést akadályozó túlzott konspirációt említette meg Tömpe, és Mielkével egyetértettek abban, hogy a sikeres ipari kooperáció egyik előfeltétele egymás gazdasági szakembereinek pontos tájékoztatása. Szóba került a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) elismerésének kérdése körüli bonyodalom, illetve a román különutas politika is.[444]

Jóformán még a bemutatkozó látogatásainak sora sem ért véget, amikor Tömpe 1968 augusztusában, a csehszlovákiai katonai beavatkozást követően az MSZMP KB-nak írt levelében lemondott megbízatásáról. A levél egyfajta politikai végrendeletének is tekinthető, ebben összegezte elképzeléseit a jövő szocialista társadalmáról:

442 MNL OL XIX-J-1-j Carapuli albán ügyvivő bemutatkozó látogatása, 1967. november 9.
443 Uo. Bemutatkozó látogatás az NDK legfőbb ügyészénél, 1967. november 9.
444 Uo. Bemutatkozó látogatás Erich Mielke állambiztonsági miniszternél, 1967. december 5.

„Nyilvánvaló, hogy a szocializmus nem csak az államhatalomnak a kommunista párt által való meghódításából és a termelőeszközök államosításából áll. Szocializmusról csak akkor beszélhetünk, ha mindemellett a széles dolgozó tömegeknek tényleges beleszólásuk van a párt, az állam és a gazdasági ügyek vitelébe. A szocializmus felépítése csak nagy, modern iparral és az ehhez tartozó erős és művelt munkásosztállyal és értelmiséggel lehetséges.

A demokrácia állandó fejlesztése nélkül nem érhető el a társadalomnak az a mozgósítása, amely a gazdasági fejlődést, a fejlett kapitalista országok túlszárnyalását lehetővé teszi. Demokrácia nélkül a társadalom érdektelenné válik, ennek következtében viszont a gazdasági fejlődés üteme nem biztosítja a megfelelő előrehaladást.

A szocialista fejlődésnek egyik elengedhetetlen feltétele a széles körű tájékoztatás és tájékozódási lehetőségek biztosítása. Az elzárkózás ideig-óráig szolgálhatja a politikai hatalom védelmét, de mivel a tömegek közömbösségéhez vezet, végül is csökkenti a társadalomnak az imperialista behatással szembeni ellenálló képességét. Tehát nemcsak a szocializmus gazdasági fejlődésének, hanem az imperializmussal való eredményes szembenállásnak is feltétele a tömegek aktivitása, ami viszont csak a demokrácia állandó növelésével biztosítható.

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága ezt ismerte fel, amikor megszabadította magát a dogmatikus vezetés béklyóitól. Múlhatatlan érdeme a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának, hogy ezt a folyamatot maga kezdeményezte, és következetesen előre is vitte. Természetes, hogy ellenforradalmi elemek és imperialista ügynökségek bekapcsolódtak e folyamatba, és – nem utolsósorban az előző korszak bűnös politikájának reakciójaként – helyenként tért is nyertek. Mindazonáltal az ellenforradalom veszélye Csehszlovákiában nem vált akuttá, noha a reakciós elemeket, a nyugati támogatáson túl, objektíve segítette a szocialista államok vezetői egy részének ellenséges magatartása. Ezen a téren az NDK vezetői elejétől fogva a legszélsőségesebb szerepet töltötték be.

[...] Csehszlovákia azon az úton volt, hogy a szocialista országok között elsőnek valósítsa meg a demokrácia olyan fokát, amely a fejlett nyugati országokban élő dolgozók számára is vonzóvá tette volna a szocialista rendszert. A Csehszlovák Kommunista Párt nemhogy gyengítette a szocializmus pozícióit, hanem soha nem látott mértékben erősítette. Az ellenforradalmi erőkkel, éppen megnövekedett tekintélyére támaszkodva, le tudott volna számolni.

Megszállása után Csehszlovákia a Varsói Szövetségnek tényleg igen gyenge láncszemévé vált, amin a varsói hadseregek jelenléte nem segít.

A megszállás célja a csehszlovák párt kongresszusának, az új központi bizottság megalakításának, a parlamenti választások megtartásának megakadályozása volt. Ez azonban nem a szocializmus ügyét szolgálta, ellenkezőleg, az ellenforradalmi erők számára olyan morális igazolást jelent, mely potenciálisan hosszú ideig éreztetni fogja negatív hatását.

Feltételezem, vannak a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságában is olyanok, akik azt állítják, hogy nem lehetett mást tenni, és ami történt, még mindig a kisebbik rossz. Ez az érvelés nem helytálló. Nyilvánvaló, nagy megpróbáltatásokat vállaltunk volna, ha a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Magyar Népköztársaság kormánya nem vesz részt a Csehszlovákia elleni akcióban. A nagyobbik rossz azonban a részvállalás, melynek hosszú távra sokkal súlyosabb következményei lesznek, különlegesen Magyarország számára. Magyarországnak most volt meg az a történelmi lehetősége, hogy a magyar–csehszlovák viszony áldatlan múltját végleg likvidálja, és a nehézségek közös vállalásával a szocialista jövő szilárd alapjait lefektesse. [...]"[445]

[445] MNL OL M-KS 288. f. 5/473. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. október 1-jei üléséről.

A Politikai Bizottság az 1968. október 1-jén megtartott ülésén hozott határozatot Tömpe András felmentéséről, és hozzájárult nyugállományba helyezéséhez.[446]

HALÁLOS INTRIKA

Berlinből való hazatérése után azonban nem kezdte meg nyugdíjas éveit, hiszen a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének lett az elnöke. Felettébb furcsa módon nem a háborús frontokon vagy a dél-amerikai titkos akciók közepette, hanem utolsó munkahelyén, Budapesten a Vörösmarty tér 1. szám alatti kultúrpalotában fejeződött be élete.

Tömpe 1970 őszén felmondott egyik beosztottjának, a korábbi párttitkárnak, Nagy Andornak, aki ekkor elfogadta a felmondás tényét, felvette a neki jogosan járó végkielégítést, és nem is fellebbezett eltávolítása miatt. Tömpe körültekintően járt el, az ilyenkor szokásos módon kikérte a pártalapszervezet véleményét, valamint az egyesülethez tartozó valamennyi tagvállalat igazgatójának a véleményét is, akik mind egyetértettek a döntésével. Ilku Pál művelődésügyi miniszter is helybenhagyta azt. Nem sokkal később azonban Nagy – nem tudni, kinek a biztatására – meggondolta magát, és feljelentette Tömpét az MSZMP V. kerületi végrehajtó bizottságánál azzal a képtelen váddal, hogy őt mint alapszervezeti párttitkárt a magasabb pártfórumok véleményének kikérése nélkül nem bocsáthatta volna el. Az V. kerületi vb 1971 januárjában elmarasztalta Tömpét, aki fellebbezett a döntés ellen. Az ügy a Budapesti MSZMP Végrehajtó Bizottsága elé került, ahol szintén elmarasztalták. Ezután Tömpe kérelmezte az ügy felülvizsgálatát, mire fegyelmit indítottak ellene. 1971. június 28-án

[446] MNL OL M-KS 288. f. 5/473. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. október 1-jei üléséről.

volt a Budapesti Végrehajtó Bizottság fegyelmi bizottságának az ülése, ahol rágalmazásnak minősítették az ellene felhozott vádakat, lezártnak nyilvánították az ügyet, azonban a korábbi elmarasztaló határozatok visszavonásáról nem intézkedtek. Tömpe szerette volna tisztázni magát, és újabb pártvizsgálatot kért. Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága ekkor egy új bizottságot hozott létre, amelyben az egyik vizsgáló egy volt ÁVH-s tiszt, Vértes Tivadar lett. Miután ismét lefolytatták a vizsgálatot, újfent elutasították Tömpe kérelmét. Az ismételt elmarasztaló határozatot a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének székházában tartott vállalati gyűlésen, 1971. december 15-én nagy nyilvánosság előtt Tömpe jelenlétében akarták kihirdetni. Tömpe ezt már nem várta meg, az épület tizedik emeletén lévő szobájában főbe lőtte magát.[447]

A gyászszertartáson a párt legfelső vezetése nevében Borbándi János, a partizánszövetség nevében Sebes Sándor búcsúztatta. Hamvait a Mező Imre úti (ma Fiumei út) temető munkásmozgalmi panteonjának alsó szintjén helyezték el.[448] Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága Tömpe András hátrahagyott búcsúlevele alapján 1971. december 23-án vizsgálatot indított, és 1972. január 28-án döntést hozott. Ennek értelmében a KEB felmentette az alaptalan vádak alól, és megállapította, hogy pártszerűen járt el Nagy Andor elbocsátásakor. Nagy Andort rágalmazás és pártszerűtlen magatartás miatt kizárták a pártból. A KEB minősítette az eljáró pártszerveket is, és „pártszerűtlen módszereket tapasztalt", így kidolgozott egy elvi állásfoglalást a pártfegyelmik és pártvizsgálatok egységes elvek mentén történő végrehajtásához, és ahogyan megfogalmazták: „Tömpe András emlékének tisztasága, a rágalmazóval szembeni igazságtétel indokolja ezt."[449]

[447] Moldova 2001. Moldova könyvében Kiss Jenőként említi a Tömpe által kirúgott egykori párttitkárt, míg a levéltári iratokban Nagy Andor szerepel.

[448] MNL OL M-KS 288. f. 7/392. ő. e. Javaslat a Titkárságnak Tömpe András temetésével kapcsolatban, 1971. december 16.

[449] MNL OL M-KS 288. f. 4/116. ő. e. Feljegyzés Tömpe András elvtárs ügyében folytatott KEB-vizsgálatról, 1972. március 14.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)
VI. 867. fond. Személyi gyűjtemények. Visszaemlékezések
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XIX-B-1-r. A Belügyminisztérium Elnöki Főosztálya iratai (1945–1950)
XIX-B-1-n. Erdei Ferenc belügyminiszter iratai (1945–1946)
XIX-J-1-j. Külügyminisztérium. TÜK-iratok (1945–1995)
M-KS 274. fond 2. csoport. Az MKP Központi Vezetősége iratai (1945–1948)
M-KS 274. fond 4. csoport. Az MKP KV Titkársága iratai (1945–1948)
M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 5. csoport. AZ MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)
M-KS 288. fond 30. csoport. AZ MSZMP KB Adminisztratív Osztálya iratai (1957–1966)
M-KS 288. fond 47. csoport. Kádár János titkársága iratai (1956–1989)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.) 2009: *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1.)
Szűcs László (szerk.) 1997: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23.–1945. november 15. *B. kötet.* Budapest, Magyar Országos Levéltár
Vass Henrik – Ságvári Ágnes (sajtó alá rendezte) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962.* Budapest, Kossuth

Irodalom

Baczoni Gábor 2002: Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, 1945–1946. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001.* Budapest, Történeti Hivatal. (Trezor 2.) 79–110.

Baráth Magdolna 2012: Felemás desztalinizáció. A törvénysértések lezárása és az állambiztonsági szervek átszervezése Magyarországon 1962-ben. *Betekintő,* 2012/3. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_3_barath_0.pdf, 2019. december 19.

Gyarmati György 2000: A politika rendőrsége '45–56. *Beszélő,* 2000/9–10. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-politika-rendorsege-%E2%80%9945%E2%80%9356, 2020, július 10.

Huszár Tibor 2001: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth

Huszár Tibor 2002: „...Hogy valakinek itt legyen képe pofátlankodni!" Kádár János a BM pártbizottságán, 1961. december 22. *Mozgó Világ.* 2002/12. 99–108.

Moldova György 2001: *Aki átlépte az árnyékát...* Budapest, Urbis

Palasik Mária 2011: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő,* 2011/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf, 2019. december 4.

Papp István 2015: *Szemek a láncban. Játszmák a magyar állambiztonság történetében,* Budapest, Jaffa

Rainer M. János 2000: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlet, 1961. In Kőrösi Zsuzsanna – Standeisky Éva – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv 2000. VIII.* Budapest, 1956-os Intézet, 40–57.

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Internetes adatbázisok

Tömpe András. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Tömpe András. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

A „klerikális reakció" ellen

Az 1956-os forradalom Geréb Sándor pártfőiskolai oktató életében (is) gyökeres fordulatot hozott, amennyiben az elméleti problémák, a marxista filozófia kérdéseinek elemzése helyett – bár nem volt államvédelmis múltja, belügyi gyakorlati tapasztalata – fegyvert ragadott, és előbb a karhatalomban, később a Belügyminisztériumban (BM) épített ki karriert. A forradalom leverését követően az egyik legfontosabb területre, az újjászerveződő politikai rendőrségnek a „belső reakció elhárításával" foglalkozó részlegére került. Előbb az úgynevezett nacionalista csoportok, a népi írók, majd a „klerikális reakció" elleni hajtóvadászat egyik irányítója lett. Azonban nem csak a megtorlásokból vette ki a részét, 1962 után is vezető maradt, sőt karrierje szépen ívelt felfelé. Geréb megbízható káder volt, így nem osztozott az „elbocsátott légió" tagjainak sorsában sem. Karrierje csúcsán egy egész csoportfőnökséget irányított, sőt a legfelső pártvezetés nyugdíjazása után is támaszkodott tapasztalataira.

Glück Sándor néven 1927. február 1-jén született Pásztón, vezetéknevét 1947-ben magyarosította Gerébre. Rossz körülmények között éltek, tízen voltak testvérek, ő volt a legkisebb gyermek. A család az apa szállítómunkási fizetéséből próbált megélni. 1928-ban költöztek Budapest-

re, ahol a testvérei különböző üzemekben, gyárakban helyezkedtek el, és az 1930-as évek elejére bekapcsolódtak a munkásmozgalomba. Többen tagjai lettek az illegális kommunista pártnak, illetve aktívan részt vettek a szakszervezetek munkájában. Geréb Sándor önéletrajza szerint a lakásukban tartotta összejöveteleit a szabók szakszervezetének helyi csoportja, többször járt náluk a „szabófrakció" vezetője, Péter Gábor is – jegyezte meg 1957-es önéletrajzában Geréb.[450]

A négy polgári elvégzése után kifutófiúként helyezkedett el, majd esztergályosinas lett. 1943-ban belépett a vasasszakszervezet ifjúsági tagozatába, részt vett a testvérei által szervezett túrákon, demonstrációkon, sőt az illegális munkába is bevonták. Üzeneteket vitt és hozott, illetve több alkalommal segédkezett a Vörös Segély által összegyűjtött élelmiszereknek a Margit körúti és a váci börtönbe szállításában is.[451] 1944-ben illegális papírokkal helyezkedett el, a Telefongyárban kezdett el dolgozni, de a nyilas-hatalomátvétel után be kellett vonulnia, és mint leventének Németországba kellett mennie. Komáromnál többedmagával megszökött, és mielőtt a szovjet csapatok bekerítették volna a fővárost, visszatért Budapestre. Önéletrajza szerint – hogy legalizálni tudja magát – belépett a XIV. kerületi Kisegítő Karhatalmi Alakulatba. Elmondása szerint ez az egység tele volt katonaszökevényekkel és baloldali szimpatizánsokkal.

Miután a háború véget ért, rögtön csatlakozott a kommunista párthoz, és pártmunkás lett. A Ford Motor Autószerelő Vállalatnál helyezkedett el, és 1946-ban mint autószerelő-segéd szabadult. Egy évvel később a párt ifjúsági brigádjával Bulgáriába mehetett, ahol élmunkásjelvényt szerzett. Nemsokára függetlenített pártfunkcionárius lett Zala megyében, ahol előbb a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz) titkára, majd ugyanitt a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ifjúsági titkára, később

450 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor önéletrajza, 1957. október 7.
451 Uo.

a párt agitációs és propagandatitkára volt.[452] Az MDP Szervező Bizottsága 1949 nyarán nem fogadta el a Káder Tanács javaslatát, hogy őt nevezzék ki a Zala Megyei Tanács Agitációs Osztályának vezetőjévé.[453] Végül majd fél évvel később az Esztergom-Komárom Megyei Pártbizottságon az Agitációs Osztály vezetője lett.[454] Ezután kétéves tanulás következett, a pártfőiskolára helyezték.[455] Miután azt befejezte, ugyanitt lett tanár.[456] Eközben elvégezte levelező tagozaton a gimnáziumot. 1955-től az MTA „levelező aspiránsaként" folytatta tanulmányait, miközben a pártfőiskolán tanszékvezető-helyettessé nevezeték ki.[457]

Elmondása szerint az 1956-os forradalom ideje alatt (október 27-ig) a pártközpontban tartózkodott, majd Csepelre ment, ám 28-ától ismét az Akadémia utcában volt. November 8-án jelentkezett a Budapesti II. Forradalmi Karhatalmi Ezredbe, ahonnan egyenes út vezetett a BM állományába.[458] (1957 augusztusában – a forradalom leverésében való részvétel miatt – megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet.)[459]

452 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor önéletrajza, 1957. október 7.
453 MNL OL M-KS 276.f. 55/77. ő. e. Az MDP Szervező Bizottsága 1949. július 4-i ülésének jegyzőkönyve.
454 MNL OL M-KS 276. f. 55/104. ő. e. Az MDP Szervező Bizottsága 1950. január 16-i ülésének jegyzőkönyve.
455 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor önéletrajza, 1957. október 7.
456 MNL OL M-KS 276.f. 55/209. ő. e. Az MDP Szervező Bizottsága 1952. június 30-i ülésének jegyzőkönyve.
457 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor önéletrajza, 1957. október 7.
458 Uo.
459 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 118. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. augusztus 22.

A „NACIONALISTA" ELHÁRÍTÓ

Az 1956-os forradalom leverését követően a kádári vezetés – helyzetének megszilárdítása érdekében – fontosnak tartotta pártmunkásokkal „megerősíteni" a belügyi szerveket, és ahogyan Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Központi Bizottságának első, november 11-ei ülésén megfogalmazta: „Be kell küldeni a rendőrségre is néhány száz szilárdan a forradalom ügyéhez hűséggel viseltető kommunista forradalmárt, akik arra rendezkednek be, hogy esetleg esztendőkig ezeken a posztokon kell szolgálniok."[460] Az 1956-os forradalom után a pártapparátusból, a pártfőiskoláról vagy éppen az állami szervektől érkezett elvtársak a politikai rendőrségnek a megtorlásokban leginkább érintett szervezeti egységéhez kerültek, a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztályra. Megfigyelhető, hogy ezeken a területeken a pártapparátusból átkerült káderek az adott szervezeti egységnél a legfelsőbb vezetésben foglaltak helyet. A II/5. Osztálynál Hollós Ervin osztályvezető mellett egy-egy osztályvezető-helyettes (Komornik Vilmos, majd később Geréb Sándor) szintén az „újak" közül került ki.[461]

Geréb Sándor 1957. február 1-jén kezdte meg a hivatásos szolgálati idejét, első rendfokozata főhadnagyi volt. 1957 februárja és júliusa között közelebbről nem ismert feladatkörrel az „ifjúsági vonalon dolgozott".[462] Első szolgálati beosztása a BM Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II. Főosztályán, a III. Osztályon volt, ahol operatív beosztottként teljesített szolgálatot.[463] Itt a belsőreakció-elhárításnál 1957 nyarától kezdve egy operatív bizottságban dolgozott, amelynek az volt a feladata, hogy összegyűjtse és a pártvezetés felé továbbítsa az úgynevezett nacionalista jelenségeket, problémákat. A népi írók elleni munkáját értékelő parancsnok minősítése szerint Geréb a feladatát jól oldotta meg, ezért az összefoglalói alapján a „nacionalista erők" elleni elhárítás megszervezésével is őt bízták meg, létrehozott és vezetett egy operatív csoportot.

Első vezetői megbízatására nem sokat kellett várnia: 1958 júniusában nevezték ki a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály E alosztályára helyettes vezetőnek.[464] Nem sokkal később, 1959 februárjában Horváth Gyula miniszterhelyettes megbízta a II/5. Osztály osztályvezető-helyettesi teendőinek ellátásával,[465] Biszku pedig rendőr századossá léptette elő.[466] 1960-ban a parancsnoka, Hollós Ervin által készített minősítés szerint a Geréb által vezetett csoport eredményesen dolgozott a „nacionalista" csoport elleni elhárításon, felkutatták a legveszélyesebb, illegálisan dolgozó csoportokat, dokumentálták azok tevékenységét, és sikeresen elválasztották a „megtévedt, befolyásolt" értelmiségieket a „nacionalista elemektől". 1959 elejétől ismét új megbízatást kapott, a „fasiszta elemekről" kellett ügynökség bevonásával a lehető legszélesebb ismereteket beszereznie. Hollós szerint Geréb ezt is sikeresen oldotta meg, de hiányosságokat is érzékelt nála: szerinte nem volt elég „mély" az ügynöki „behatolás" az ellenséges gócokba, és a bomlasztás, az „ellenséges, ellenzéki csoportok" legyengítése sem a várt ütemben haladt, illetve a külföldi kapcsolatok felderítésében is tapasztalt elmaradást.[467]

Hollós Ervint, a belsőreakció-elhárítás vezetőjét 1962. július 10-én mentették fel beosztásából, helyét megbízott osztályvezetőként rövid időre Geréb Sándor foglalta el.[468] A BM 1962. augusztusi nagy átszervezésekor

460 Némethné–Sipos (szerk.) 1993, 28.

461 A Belsőreakció-elhárító Osztály szervezetéről, vezetőiről bővebben: Takács 2013, 123–152.

462 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor minősítési lapja, 1958. május 2.

463 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 00143. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. január 1.

464 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1662. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. június 9.

465 Uo. A belügyminiszter helyettesének 334. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. február 9.

466 Uo. A belügyminiszter 102. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. május 3.

467 ÁBTL 2.8.1. 9929. Geréb Sándor minősítési lapja, 1960. március 28.

468 Bővebben: Takács 2013, 135.

az addigi II/5. és II/6. Osztály egyesítésével létrehozták a BM III/III. (Belsőreakció- és Szabotázselhárító) Csoportfőnökséget, s az augusztus 15-i hatállyal rendőr őrnaggyá előléptetett Geréb a III/III-1. (Belsőreakció-elhárító) Osztály vezetőjének helyetteseként korábbi pozíciójában szolgált tovább.[469]

TÁMADÁS AZ EGYHÁZAK ELLEN

1962. decemberben, egy újabb belső átszervezés nyomán, a belügyminiszter a BM III/III-2. (Egyházi Elhárító) Osztály vezetőjévé nevezte ki.[470] 1964-ben hároméves pártfőiskolát végzett – feltehetően a korábbi kétéves tanulmányait zárta le, egészítette ki államvizsgával –, majd 1966 tavaszán munkájának elismeréseként Benkei András belügyminiszter – soron kívül – rendőr alezredessé léptette elő.[471] 1966 júniusában megkapta a BM III/III-1. Osztály osztályvezetői pozícióját, de ezzel beosztása nem, csak osztályának számozása változott, azaz továbbra is az egyházakkal szembeni állambiztonsági munka irányítását végezte.[472] Az „egyházi reakció elleni harc" jegyében a Geréb Sándor vezette osztály a lejáratás, a befolyásolás módszerével – többek között – elérte, hogy a Vatikán elfogadta a magyar kormányzat lépéseit. A BM 1965. januári országos értekezletén elégedetten állapíthatta meg, hogy a Vatikán a magyar kormány belügyének tekinti az úgynevezett második Regnum-per kapcsán hozott intézkedéseket, nem vonja kétségbe az eljárások jogszerűségét, sőt felajánlották a közreműködésüket a hasonló esetek megoldása érdekében.[473]

Az 1960-as évek elejétől – az állambiztonsági szerveken belül is – már egyre kevésbé hallatták hangjukat az elégedetlenkedők. Geréb azt a kádári egyházpolitikát képviselte – amelyet megpróbált a beosztottjaival is megértetni és elfogadtatni –, hogy az új elvárásoknak megfelelő módszereket, technikákat magukévá tegyék és alkalmazzák. Többször hangoztatta az osztályértekezletek alkalmával, hogy a „klerikális reakció" elleni elhárítási feladatok megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a vonatkozó párthatározatok alapos ismerete és értése. Hivatkozott egyházpolitikai elvekre, amelyek gyakorlatilag meghatározták az egyházi elhárítás feladatait, mozgásterét és alkalmazható módszereit is. A magyar kormány és a pápai állam között 1964-ben megkötött megállapodásban a Vatikán elismerte a magyar állam előzetes hozzájárulási jogát a püspökök kinevezéséhez (akik egyúttal kötelesek voltak esküt is tenni a Magyar Népköztársaság alkotmányára), illetve a Vatikán visszaadta a magyar állam (illetve a magyar egyház) tulajdonába a Rómában lévő Pápai Magyar Intézetet is.[474]

Az 1968-ban megkötött újabb megállapodás pedig – Geréb értelmezése szerint – az 1964-es megállapodás folytatását jelentette. Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1968. márciusi határozata a magyarországi viszonyokat elemezve ismertette meg a legújabb egyházpolitikai elvekkel az állambiztonsági szervek állományát is. Ennek lényege, hogy – bár elismerten „a legnagyobb ideológiai befolyással rendelkező nem marxista irányzat ma is a vallás és a legszámottevőbb legális kerettel rendelkező, nem szocialista

469 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 997. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 21.

470 Uo. A belügyminiszter 1587. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. december 18., valamint ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 0044. sz. parancsa, 1962. december 17.

471 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 343. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. április 5.

472 Uo. A belügyminiszter-helyettes 420. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. június 30. (1966-ban az addigi 1. Osztály, azaz a népgazdasági elhárítás, átkerült a kémelhárításhoz, s a korábbi III/III-2. Osztály kapta az 1-es fedőkódot. Vagyis Geréb 1962. decembertől folyamatosan az egyházi elhárítást vezette.)

473 MNL OL XIX-B-1-x 10/489/4/1964. BM országos értekezlet, 1965. január 22. Bővebben: Tabajdi–Ungváry 2008, 299–300.

474 ÁBTL 4.1. A-3824. A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. (Geréb Sándor) Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1969.

szervezet" – a szocialista állam és az egyházak között a párbeszéd, illetve a rendezett viszonyok kialakítása szükséges és lehetséges. A politikai rendőrség feladata tehát a párbeszéd elősegítése, a kapcsolatok ápolása, nem pedig a megtorlás és a félelem légkörének fenntartása. A PB ezért új követelményeket is állított az állambiztonság elé: „Az egyházi reakció elleni harcban elsősorban politikai fellépés – esetenként azonban adminisztratív eszközök alkalmazása is – szükséges. Az egyházi reakció megtévesztő magatartása elleni bonyolultabb küzdelemben jelentkező bizonytalanság leküzdésére hatékonyabb lépések szükségesek." Ez az újfajta szemlélet azt is jelentette, hogy az adminisztratív intézkedéseket csak nagyon indokolt esetben és körültekintően kellett és lehetett alkalmazni, az ellentéteket, vitákat nem nyers hatalmi beavatkozásokkal, hanem ideológiai és politikai eszközökkel kellett megoldani.[475]

Erre a „misegyár" elleni eljárást hozta fel példának, pontosabban azt, hogy olyan külföldről érkezett illegális pénzküldemények, segélyek átvétele esetében, amikor jogi értelemben deviza-bűncselekmény történik, leleplezést javasolnak. Például egy, a *Népszabadság* oldalain 1968 szeptemberében megjelent cikkben hívták fel a figyelmet erre az általuk károsnak tartott jelenségre.[476] Geréb meggyőződése szerint – ahogy egy 1969-ben megjelent tanulmánykötetében megfogalmazta – a cikk hatékony volt, hiszen megakadályozták, hogy a segélyezés illegális csatornákba terelődjön át (és a népgazdaság jelentős devizabevételektől essen el). Emellett azzal, hogy felhívták a püspöki kar figyelmét az ügyre, és javasolták, hogy minden segély felett ők rendelkezzenek, azok ezt „baráti gesztusként" értékelték.[477]

[475] MNL OL 288. f. 5/448. ő. e. Az MSZMP PB 1968. március 4-i határozata az egyházpolitikai helyzetről és a további feladatokról.

[476] A *Népszabadság* cikkírója szerint bizonyos Kádár György nyírvasvári görögkatolikus pap külföldről érkező segélyekért, adományokért cserébe, mintegy „megrendelésre" (devizáért) végzett el különböző egyházi feladatokat, „szolgáltatásokat". Pintér 1968, 10.

[477] ÁBTL 4.1. A-3824. A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. (Geréb Sándor) Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1969.

Ugyanakkor az MSZMP PB még az 1966. február 1-jei határozatában fontosnak ítélte jelezni az illegálisan újjászerveződő szerzetesrendek jelentette veszélyt, amellyel szemben határozott fellépést javasoltak. A „belső ellenséges erők tevékenységéről, elhelyezkedéséről, az ellenük folyó harcról" című határozat egyértelműen fogalmazott: „Határozott adminisztratív intézkedésekkel fel kell számolni az illegálisan újjászerveződött szerzetesrendeket."[478] A párthatározat nyomán a BM-ben több intézkedést vezettek be, amelyek végrehajtását Geréb Sándorra, illetve az osztályára bízták. Gerébéknek fel kellett deríteniük az illegálisan működő szerzetesrendeket, azok szervezőit, tevékenységüket, kapcsolataikat, majd büntetőeljárásokat kellett kezdeményezniük, rendőrhatósági figyelmeztetéseket, operatív bomlasztást és egyéb korlátozó, zavaró intézkedéseket kellett alkalmazniuk a megelőzés érdekében.

A PB határozata Geréb értelmezésében azonban azt is egyértelművé tette, hogy az illegális szerzetesrendek elleni fellépés során az állambiztonsági szerveknek együtt kellett működniük más „állami és társadalmi szervekkel", pártszervekkel, az Állami Egyházügyi Hivatallal (ÁEH), hogy együttesen biztosítsák az adminisztratív és a politikai lépéseket.[479] Kombináltan kellett alkalmazniuk a rendőrhatósági figyelmeztetést, a rendőri felügyelet alá helyezést, lakóhelyről kitiltást, szabálysértési pénzbírság kiszabását, az országból való kiutasítást, munkahelyi szignalizációt (megelőző jellegű felelősségre vonás), a jogosítvány bevonását, illetve a preventív beszélgetéseket. Az állambiztonság ezekkel az intézkedésekkel a szerzetesrendek

[478] A párthatározat nyomán meg is születtek a vonatkozó belügyi parancsok. ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 0014/1966. sz. parancsa a belső ellenséges erők tevékenységéről, elhelyezkedéséről, az ellenük folyó harcról szóló 1966. február 1-jei párthatározat belügyi feladatainak végrehajtása, 1966. március 19. és uo. A belügyminiszter helyettesének 007/1966. sz. utasítása az újjászerveződött szerzetesrendek ellenséges tevékenységével kapcsolatos operatív feladatokról, 1966. április 8.

[479] Az ÁEH és a BM közötti együttműködéshez lásd: ÁBTL 1.11.4. 524/80/1961-1969. sz. n. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium hírszerző szervének megállapodása a két szerv közötti együttműködésre, 1969. március 13.

politikai differenciálódását kívánta felgyorsítani, illetve a legveszélyesebb vezetőiket elszigetelni.

Geréb büszkén számolt be arról, hogy 1967 és 1969 között tizennyolc szerzetesi ügyet „dolgoztak fel", példának a Batiz Dénes, Kovács Bálint és társaik „összeesküvési" ügyét említette meg.[480] Az egyes csoportok vezetőinek elszigetelésére, politikai és erkölcsi lejáratásukra több példát is hozott. Schwarz-Eggenhoffer Artúr esztergomi kormányzót merev, „reakciós" hozzáállása ellenére, „a belügyi operatív intézkedések eredményeképpen" az egyházon belül politikailag lejáratták, és ezért kénytelen volt lemondani.[481] Többéves „perspektivikus terv" alapján sikerült Legányi Norbert „reakciós" bencés főapát megbuktatását is elérni.[482] A cél az volt, hogy ezek a „reakciós" vezetők olyan helyzetbe kerüljenek, hogy ne az adminisztratív intézkedések, hanem a kialakult helyzet miatt önként mondjanak le, illetve vezetőik meggyőződésből vonják őket vissza pozícióikból. Ugyanakkor erősíteni, segíteni kellett – hasonló módszerekkel – az államhoz hű, lojális egyházi vezetőket.[483]

480 Batiz Dénes 1920-tól aktív tevékenységet folytatott a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben (KIE). 1933-tól a *Magyar Ifjúság* felelős szerkesztője volt. 1945-ben a Péterfy Sándor utcai OTI-rendelő felülvizsgáló orvosa. 1950-ig a KIE Nemzeti Szövetség elnöke volt. Az 1960-as években a Baross téri református gyülekezet presbiteréként társaival a református egyház önállóságát tűzte ki célul. 1968-ban egyesülési joggal való visszaélés bűntette miatt hat hónap szabadságvesztésre ítélték. Kovács Bálint, a Magyar Közösség tagja, a kecskeméti közösség családfője volt. A KIE-féle illegális szervezkedés miatt őrizetbe kerültek névsorában szerepelt a neve. A kecskeméti református egyház vezetője, 1956-ban a Kecskeméti Városi Nemzeti Bizottság tagja volt. 1957-ben közbiztonsági őrizetbe helyezték, majd öt hónap börtönre ítélték. ÁBTL 4.1. A-1328. Batiz Dénes és társai ügyében beszerzett dokumentumok.

481 Schwarz-Eggenhoffer Artúr 1958 szeptemberétől 1959 júniusáig az esztergomi érseki általános helynöki tisztet töltötte be, majd 1969. január végéig az esztergomi főegyházmegye apostoli kormányzója volt.

482 Legányi Norbert 1952 és 1956 között pannonhalmi perjel, az 1956-os forradalom leverését követően, 1957-től a Pannonhalmi Szent Benedek-rend főapátja, majd 1969-ben történt lemondása után Székesfehérváron, 1976-tól pedig Pannonhalmán élt.

483 ÁBTL 4.1. A-3824. A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. (Geréb Sándor) Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1969.

Gerébnek arra is figyelemmel kellett lennie, hogy a beosztottjai nem feltétlenül elégedtek meg egy-egy ügy kapcsán a megelőző intézkedésekkel, sokuk még mindig a bírósági eljárással, lehetőleg börtönbüntetéssel végződő beavatkozásokat részesítette előnyben. Holott – jegyezte meg Geréb a már említett tanulmánykötetében – egyes megelőző operatív intézkedések „politikai kihatásukban" gyakran értékesebbnek bizonyulhattak, mint egy-egy börtönbüntetéssel végződő intézkedéssorozat. Geréb külön kitért a hálózat szervezésének kérdéseire is, az „ügynökség beszervezésének és nevelésének" alapelveire. Szerinte csak konkrét feladatokra, célirányosan kell és lehet bárkit is beszervezni, általános munkára nem. Tilos olyan személyeket bevonni, beszervezni, akik egyébként szívesen és önként együttműködnek más szervekkel (ÁEH, pártszervek), mint például a „békepapok". Azt is javasolta, hogy a jelölteket fokozatosan – a hazafiasság vagy a presszió szükség szerinti differenciált alkalmazásával – szervezzék be, éreztetve az erre kijelölt személyekkel, hogy az állambiztonság (szellemi) partnerként tekint rájuk.[484]

Geréb – ha kellett – társszerveket is segítségül hívott, mint például 1969 májusában, amikor a kémelhárítást annak az információnak az ellenőrzésére kérte meg, amely szerint az Amerikai Egyesült Államok budapesti konzulátusán a vízumkérelmek elbírálásának ürügyén a kérelmezőket egyfajta kihallgatásnak vetették alá. A jelentés szerint az amerikaiak az USA-ba vízumot kérő tisztségviselőknek, papoknak el szokták mondani: „...az USA-ba disszidált személyek arról vallottak, hogy Magyarországon minden egyházfő és vezető állású egyházi személy tulajdonképpen valamilyen állami szervnek, egyházügyi hivatalnak vagy belügyi hatóságnak vagy más minisztériumnak titkosan beépített embere. Ez [...] nagyon kínos. Tudja [mármint a konzul – K. Zs.], hogy nehéz a helyzete az egyháznak, de kéri az

484 ÁBTL 4.1. A-3824. A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. (Geréb Sándor) Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1969.

őszinte választ, mert csak így tudnak vízumot biztosítani." A kémelhárítás vizsgálatának az eredménye nem ismert, de azt jól mutatja, hogy egyrészt az amerikaiak tisztában voltak a magyarországi egyházak helyzetével, illetve a kapitalista országokba való utazások korlátozásával, másrészt, hogy szoros munkakapcsolatban állt a belsőreakció-elhárítás és a kémelhárítás.[485]

Geréb Sándor jól végezte a munkáját, amit az is jelzett, hogy Benkei András belügyminiszter Magyarország „felszabadulásának" 25. évfordulója alkalmából rendőr ezredessé léptette elő.[486] Nem sokkal később, 1971 júniusában pedig felmentette a III/III-1. Osztály vezetése alól, és a III/III. Csoportfőnökség helyettes vezetőjének nevezte ki.[487]

KOOPERÁLÓ ÁLLAMBIZTONSÁG

Geréb Sándornak csoportfőnök-helyetteseként (is) az egyik legfontosabb feladata a különböző állambiztonsági szervek közötti munka összehangolása volt. Kinevezése után rendszeresítette a kémelhárítás és a belsőreakció-elhárítás, illetve a III/III. Főcsoportfőnökség részére – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya által negyedévenként – készített elemzések cseréjét.

Egy Geréb Sándor által vezetett bizottság készítette el 1978 májusában azt a dokumentumot, amely az „imperialista hatalmak és speciális szerveinek" a magyarországi úgynevezett belső ellenzék kialakítására tett kísérleteit foglalta össze. A csoportfőnök-helyettes ebben részletesen elemezte, illetve felsorolta azokat a lépéseket, amelyeket a csoportfőnökség tett az „imperialista befolyás" csökkentésére. Szerinte a nyugati „imperialista" hírszerző szervek az „ideológiai diverzió mechanizmusában fokozták a Kelet-kutató intézetek szerepét", ezért a III/III. Csoportfőnökségen megsokszorozták az Amerikai Egyesült Államokból hazánkba érkezett, a Nemzetközi Kutatási és Cserebizottság (IREX) által kijelölt szakemberek, ösztöndíjasok és magánösztöndíjasok megfigyelését. Ennek keretében Charles Gati, Veress Bulcsú, Vajda Benő magyarországi tevékenységét ellenőrizték, akik – a jelentés szerint – kutatási témájuk tanulmányozása helyett elsősorban különböző „ellenzéki" személyekkel kerestek kapcsolatokat. Charles Gati Ránki Györggyel, Hanák Péterrel, Boldizsár Ivánnal találkozott, míg Vajda az USA-ban élő Nagy Ferenc és Illyés Gyula között közvetített. A Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) a Müncheni Magyar Intézet, illetve a Délkelet-Európai Intézet „időszerű korkérdésekkel", a nacionalizmus vizsgálatával, a nemzetiségi kérdés felvetésével, a magyarországi szociológiai kutatások bemutatásával (külön sorozatban ismertették Szelényi Iván, Konrád György, Hegedűs András, Ferge Zsuzsa, Berend T. Iván, Ránki György „problémás" műveit) támogatta a „ellenzéki" értelmiséget. A Heinrich Heine Alapítvány ösztöndíjak biztosításával a „revizionistaként" számontartott csoportok tudományos tevékenységének finanszírozásával támogatta a külföldön tartózkodó „ellenzéki" személyeket – így a jelentés.[488]

Geréb az összefoglalójában az „ideológiai diverziós tevékenység" franciaországi központjait is felsorolta, továbbá az „ellenséges" rádióadókat, és kitért arra is, hogy az „imperialista ügynökségek az ellenséges magyar emigráns szerveknek" is fokozott szerepet szántak a magyarországi, úgynevezett belső ellenzék kialakításában. Bemutatta a nyugati államok bu-

485 ÁBTL 1.11.6. 2. d. Geréb Sándor osztályvezető és Kiss Ervin alosztályvezető levele a BM III/II-2. Osztály vezetőjének, 1969. május 27. Pár hónappal később is történt egy hasonló eset, a „Károly" fedőnevű ügynök által írt jelentés szerint egy, a fentihez hasonló kikérdező beszélgetés után az ügynök – meglepő módon, de – megkapta az amerikai vízumot. ÁBTL 1.11.6. 2 d. Kivonat „Károly" fn. ügynök 1969. július 24-i jelentéséből.

486 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 270. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1970. március 18.

487 Uo. A belügyminiszter 352. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1971. június 24.

488 ÁBTL 1.11.1. 45–13/11/1978. 17. d. Jelentés az imperialista hatalmak és speciális szerveinek a „belső ellenzék" kialakítására irányuló törekvéseiről, az állambiztonsági szervek ellenintézkedéseiről, a további feladatokról, 1978. május 16. (A jelentést készítő bizottság vezetője: Geréb Sándor r. ezredes csoportfőnök-helyettes.)

dapesti külképviseletein folyó propagandatevékenységet, a „népiesek" akcióit, a „zsidó nacionalizmust", és így tovább. Részletezte, hogy milyen intézkedéseket tettek a „fellazító" törekvések kivédésére. A III/III. Csoportfőnökség fokozta a Magyarországra beutazó „megbízottak" folyamatos ellenőrzését, „bomlasztó tevékenységük" megakadályozására többeket tiltólistára helyeztek, fokozott és szigorított vámellenőrzéseket rendeltek el, elkobozták a propagandaanyagokat, stb. Évente több mint háromszáz személlyel folytattak le úgynevezett megelőző jellegű beszélgetéseket, figyelmeztetéseket és szükség esetén büntetőeljárásokat is kezdeményeztek. Geréb büszkén állapította meg, hogy azt a törekvést, amely egységes kelet-európai ellenzéki mozgalom létrejöttén dolgozott – az újbaloldali mozgalmak úgynevezett interjútaktikái, a Charta '77 mozgalom kiszélesítése, a magyar ellenzék védelme érdekében indított nemzetközi sajtókampány –, sikeresen kivédték. Például a *Le Monde* tudósítóját operatív úton figyelmeztették, hogy – saját érdekében – szakítson meg minden kapcsolatot magyar ellenzéki személyekkel.

Sikerként értékelte azt is, hogy nem alakult ki külföldre kényszerített magyar disszidens csoport, sőt többen a felkínált külföldi állásajánlat elfogadása mellett döntöttek, és a magyar fél a „korlátozásoktól mentes kiutazás lehetőségét" is megadta a számukra. Azt is elégedetten állapította meg, hogy a velencei biennálé 1977-es programjában a „Kelet-Európában feléledt ellenzékiség" (Dissenso) bemutatása lényegében magyar résztvevők nélkül zajlott le. Az „Oppozícióban" fedőnevű akcióterv alapján összehangolt intézkedéseket tettek, befolyásoló beszélgetéseket folytattak a meghívottakkal, megakadályozták, hogy a kiválasztott alkotások eljuthassanak a helyszínre.[489] Ugyanakkor a hivatalos magyar kulturális szervek a Dissenso megrendezésének ideje alatt több rendkívüli magyar zenei, tudományos, képzőművészeti rendezvényt szerveztek Olaszországban.

[489] Kutatásaim során sajnos nem találtam az „Oppozícióban" fedőnevű ügyről bővebb információt.

A Dissenso lejáratása érdekében Giorgio Girardet egyházi újságíró interjút adott a *Panorama Dokumental* című újságban, és visszautasította a biennálén való részvételt.[490] Ezenkívül „támadó tanulmány" megjelenését készítették elő a *New Left Review* folyóiratban és a *Panorama* német nyelvű magazinban is. Az *Avanti* című lap 1977. szeptember 3-i száma pedig a hivatalos magyar álláspont mellett kiálló cikket közölt.[491]

Az 1970-es évek végére már egy új jelenséggel is számolni kellett: a „belső ellenség" ekkorra kezdte megteremteni a szamizdat irodalom alapjait. Az úgynevezett radikális marxisták *Profil* néven kéziratos folyóiratot hoztak létre.[492] A Szabad Európa Rádió és más „speciális szolgálatok" lejáratásának érdekében a televízióban, a sajtóban leleplező dokumentum- és játékfilmeket, illetve nyilatkozatokat helyeztek el. („Leleplező" tv-film készült Szabó Miklósról és az Amerikai Egyesült Államok titkosszolgálatáról, a CIA-ról, illetve egy dokumentumfilm az NSZK-ban élő, fontos közéleti szerepet betöltő háborús bűnösökről is.) Az Európai Szabad Magyar Kongresszus (ESZMK) NSZK-ban működő emigránsszervezet ellen a „Parlament" fedőnevű „komplex aktív intézkedéssorozatot" vetették be. Ennek nyomán az ESZMK működésében zavarok, bizalmi válság, személyi ellentétek keletkeztek. Sikerült lejáratniuk Papp Zoltánt, a Burg Kastl-i Gimnázium szülői tanácsának aktív vezetőjét. Az ő háborús bűnösségét bizonyító dokumentumokat eljuttatták az „illetékesekhez", így ennek eredményeképpen az amszterdami főügyész vizsgálatot rendelt el ellene, és állásából felfüggesztették. 1974 őszén a *Kontinent* című, az emigránsok részére létrehozott nemzetközi folyóirat működésének megakadályozása érdekében az „Exil irodalom" fedőnevű akcióterv alapján a magyar állambiztonság meggátolta, hogy a magyarországi ellenzéket bevonják a lap

[490] *Panorama Dokumental* 1977.

[491] ÁBTL 1.11.1. 45–13/11/1978. 17. d. Jelentés az imperialista hatalmak és speciális szerveinek a „belső ellenzék" kialakítására irányuló törekvéseiről, az állambiztonsági szervek ellenintézkedéseiről, a további feladatokról, 1978. május 16.

[492] Bővebben: Köbel 2013.

munkájába. A szervezők 1977 júniusára értekezletet hívtak össze Genfben – *Akadémiai napok* címmel – azzal a céllal, hogy a *Kontinent* köré tömörítsék a magyar emigráció szellemi elitjét, és ide meghívták a hazai ellenzéket is. A rendezvény megakadályozására indított „Akadémikusok" fedőnevű aktív intézkedéssorozattal (például tiltakozó memorandumot készítettek, amelyben az emigráció „jobbszárnyát" szólaltatták meg a konferencia ellen) sikerült elérniük, hogy a meghívottak nagy része lemondta a részvételt. A rendezvény a tervezett négyszáz-ötszáz fő helyett hatvan-nyolcvan fő részvétele mellett zajlott le. Jelentésében Geréb megfogalmazta az általa irányított csoportfőnökség „ars poeticáját" is. Eszerint: „Feladatunk továbbra is az, hogy operatív intézkedéseinkkel az ellenséges tevékenység megelőzését, visszaszorítását szolgáló politikai megoldásokat segítsük elő." Előretekintve azt is leszögezte, hogy a jövőben kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a „legnagyobb társadalmi veszélyességgel bíró", úgynevezett nacionalista és szamizdat csoportok bomlasztására.[493]

Horváth István belügyminiszter 1982 februárjában a nyugdíjkorhatárt elért Geréb Sándort – a szolgálat érdekében – meghatározatlan időre a munkakörében visszatartotta, vagyis Geréb továbbra is csoportfőnök-helyettesként végezte feladatait. A visszatartási javaslatot ellenjegyző Harangozó Szilveszter szerint Gerébre azért van még szükség a csoportfőnökségen, mert olyan, a belsőreakció-elhárítási munkát átfogóan, összességében átlátni tudó, több mint húszéves szakmai tapasztalattal és kiváló szervező-vezető-irányító képességekkel rendelkező „elvtárs", aki nehezen pótolható.[494] Minden bizonnyal az „Offenzíva" fedőnevű ügy elismerést kiváltó végrehajtása is indokolta a visszatartást, amelynek sikere után, 1984. februári hatállyal – a szolgálat felső korhatárának elérésével – Geréb nyug-

[493] ÁBTL 1.11.1. 17. d. Jelentés az imperialista hatalmak és speciális szerveinek a „belső ellenzék" kialakítására irányuló törekvéseiről, az állambiztonsági szervek ellenintézkedéseiről, a további feladatokról, 1978. május 16.

[494] ÁBTL 2.8.1. 9929. Javaslat a felső korhatárt elért hivatásos állományú szolgálatban való visszatartására, 1981. szeptember 17.

állományba került.[495] Ez persze nem jelentette azt, hogy nem dolgozott volna tovább: több évtizedes munkájának elismeréseként az MSZMP Központi Bizottságának külső, úgynevezett társadalmi munkatársaként a KB Agitációs és Propaganda Osztályán az ellenséges propaganda elemzésével, „agitátorok kiképzésével" és módszertani kérdésekkel foglalkozott.[496]

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába (ÁBTL) bekerült irathagyatékának egy része alapján bizonyos fogalmunk lehet Geréb Sándor tájékozottságáról is.[497] Az általa olvasott magyar és külföldi sajtótermékek, cikkek, sajtókivágatok, tanulmányok és egyéb kötetek alapján megállapítható, hogy 1947 és 1981 között számos olyan külföldön megjelent könyv, könyvrészlet fordításával rendelkezett, amelyek a magyar 1956-os forradalommal, a nyugati hírszerző szervekkel vagy éppen a magyar emigrációval foglalkoztak. Az irathagyatékot különböző könyvekből készített tartalmi kivonatok vagy a *Népszabadságból* és egyéb újságokból kigépelt 1957–1958-as cikkek alkotják, a külföldön megjelent kiadványok egy részéről az Országgyűlési Könyvtár Információs és Dokumentációs Szolgálata készíthetett másolatot Geréb részére. Az irathagyaték másik fő csoportját az úgynevezett *MTI Bizalmas Tájékoztatókból* készült (1957 első fele) másolatok teszik ki.

Geréb Sándor hivatalból is végzett „tudományos tevékenységet", több állambiztonsági módszertani tanulmánykötetben foglalta össze tapasztalatait. Az 1960-as évek végén a „klerikális reakció", az illegális szerzetesrendek elleni állambiztonsági operatív elveket és módszereket foglalta össze, az 1970-es években pedig már a „belső ellenzék" és a nyugati „imperialista

[495] Sajnos az ÁBTL iratai között nem találtam „Offenzíva" fedőnevű dossziét vagy egyéb dokumentumot, így nincs közelebbi ismeretünk az ügy hátteréről. ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 002/359. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1982. december 23., valamint uo. A belügyminiszter 002/341. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1983. október 31. és uo. A belügyminiszter 003/137. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1984. február 15.

[496] Tabajdi 2010, 117–137.

[497] ÁBTL III. – 1.6. Geréb Sándor irathagyatéka.

hatalmak" kapcsolatát elemezte – természetesen ezt is állambiztonsági szempontból.[498] Az 1980-as években már a szélesebb nyilvánosság elé is kilépett, a civil közvélemény számára írt propagandaköteteket.[499]

Munkáját több alkalommal ismerték el kitüntetésekkel és jutalmakkal. 1957-ben a karhatalomnál végzett szolgálataiért a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet, 1973-ban a Vörös Csillag Érdemrendet kapta meg. 1984-ben, nyugállományba vonulásának alkalmából az egyik legmagasabb állami elismeréssel jutalmazták, megkapta a Szocialista Magyarországért érdemrendet.[500] Pénz- vagy tárgyjutalommal járó főosztályvezetői, főcsoportfőnöki, miniszterhelyettesi dicséretben is több alkalommal részesült, valamint többször mehetett jutalomüdülésre, nyugdíja előtt egy évvel Kubába.[501]

Geréb Sándor 2011. április 6-án hunyt el Budapesten.

[498] ÁBTL 4.1. A-3016/55. Geréb Sándor: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*, uo. 4.1 A-3824. Geréb Sándor: *A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei.* Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1969, ÁBTL 4.1. A-3829/15. Geréb Sándor: A klerikális reakció helyzete és tevékenysége. In *Az ellenség tanulmányozása.* Ideiglenes jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola számára (15. téma). Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972.

[499] Geréb–Hajdú 1986, valamint Geréb–Koncz–Várnai 1989.

[500] MNL OL M-KS 288. f. 7/690. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1984. február 20-án tartott üléséről.

[501] Uo.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
1.11.1. Az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai
1.11.4. A BM III/I. Csoportfőnökség iratai
1.11.6. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai
2.8.1. Az állambiztonság szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag
4.2. Parancsgyűjtemény
III. Gyűjtemények, hagyatékok
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 276. fond 55. csoport. Az MDP KV Szervező Bizottsága iratai (1948–1953)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)
XIX-B-1-x. Belügyminisztérium. Országos és főkapitányi értekezletek (1953–1990)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, Intera Rt.

Irodalom

Geréb Sándor – Hajdú Pál 1986: *Az ellenforradalom utóvédharca.* Budapest, Kossuth
Geréb Sándor – Koncz István – Várnai Ferenc 1989: *Titkos jelentések: 1956. október 23.–november 4.* Budapest, Hírlapkiadó Vállalat

Köbel Szilvia 2013: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén Magyarországon II. rész. *Betekintő,* 2013/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_2_kobel.pdf, 2019. szeptember 4.

Panorama Dokumental 1977: 1977. október 25.

Pintér István 1968: Misegyár. *Népszabadság,* 1968. szeptember 15.

Tabajdi Gábor 2010: Az egyházi elhárítás irányítói (1956–1990). In Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, Szent István Társulat. 117–137.

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina

Takács Tibor 2013: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 2013. 123–152.

Internetes adatbázisok

Geréb Sándor. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Geréb Sándor. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

Pártirányítás

Rácz Sándor szakmai pályafutásában a kommunista pártban betöltött egyre fontosabb hivatali funkciók és a Belügyminisztériumban (BM) elnyert pozíciók egymást váltogatva jelentek meg. A cselédsorból „kiemelt" szegényparaszt a párthűsége, kommunista „elkötelezettsége" révén igen jelentős karriert futott be. Mindig a hátrányból kovácsolt előnyt: „agrárproletár osztályhelyzetéből", az általa kezdetben betöltött alacsonyabb pártfunkciókból, az antifasiszta ellenállásban való részvétel hiányából, hiszen életkoránál fogva nem volt se „spanyolos", se itthoni illegális kommunista, sőt moszkvai emigráns sem. Így a megbízható, szürke hivatali pártfunkcionárius útját járhatta, aki – legalábbis karrierje kezdetén – senkire sem jelentett veszélyt, nem kompromittálta magát sem 1945 előtt, sem a Rákosi-éra államvédelmi szerveiben, de az 1956-os forradalom körüli zavaros időkben sem.

Rácz Sándor 1925. október 9-én született Nagymágocson, négyen voltak testvérek, szülei gazdasági cselédek voltak. Fiatal korában napszámosként, majd cselédként dolgozott a Fellner-uradalomban. 1944 decemberében megalakult a kommunista párt helyi csoportja, itt lépett be a pártba, majd szülőfalujában a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz)

titkára lett. Még ebben az évben két hónapos pártiskolára küldték, ezután rendőr lett Derekegyházán, s egy hathetes rendőri tájékoztató tanfolyamon is részt vett. 1946 szeptemberétől ismét Madisz-titkár volt Nagymágocson, majd az ifjúsági szövetség Somogy megyei titkára, 1947 júniusától a megyei pártbizottság ifjúsági felelőse és a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének (MINSZ) megyei titkára. 1949-ben járási párttitkár Barcson, s ezután ismét tanult, elvégezte a kétéves pártfőiskolát. 1951 márciusában az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének (MDP KV) Tömegszervezetek Osztályára került politikai munkatársként.

Az 1956-os forradalom idején – 1958-ban készült önéletrajza szerint – tevékenyen részt vett a forradalom leverésében, meggyőződéses kommunistának tüntetve fel magát. „Az ellenforradalom idején október 25-től kezdve a KV székházában tartózkodtam. [...] Az október előtti munkámat úgy értékelem, hogy a ténylegesen meglévő hibákkal szemben pártszerű keretek között, de nem elég határozottan léptem fel. Az októberi előkészületeket nem láttam világosan, de a Petőfi Kör júniusi ülése után (ahol Déri [sic!] és Tardos Tibor is felszólalt) Köböl elvtársnak s másoknak is elmondottam, hogy ezen az értekezleten a pártot és az egész rendszert támadták. Az október 23. utáni napokban az ellenforradalom kérdésében többé-kevésbé tisztán láttam, amit nagyban elősegített, hogy a KV székházában tartózkodtam, és így tudomásom volt az ellenforradalom különböző akcióiról. Sokat segített az is, hogy a vezető elvtársak (Kádár elvtárs, Hegedűs elvtárs, Ács elvtárs stb.) esetenként átjöttek hozzánk, és informáltak bennünket. Úgy érzem, hogy az ellenforradalom megfékezése és leverése érdekében szégyenletesen keveset tettem, de az alapvető kérdésekben nem inogtam meg. (Az október 28-i KV-ülés után pl. a Vas Megyei Pártbizottságnak olyan instrukciót adtam, hogy a Zalából közeledő háromszáz fegyverest Szombathely határában várják, s ha nem rakják le a fegyvert, lőjék szét őket.)"[502]

[502] ÁBTL 2.8.1. 15585. Rácz Sándor önéletrajza, 1958. szeptember 30.

A forradalom ideje alatt részt vett az Akadémia utcai pártközpont kiürítésében, a káderanyagok megsemmisítését végezte. November 2-án belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP). Mint önéletrajzában írja, az „ellenforradalom" ideje alatt az egész család közvetlen életveszélybe került, hiszen családtagjai mind párttagok, apja téesztag, a bátyja katonatiszt volt, őt magát pedig lakóhelyén ávósként ismerték...[503] 1956. novembertől 1958. októberig mint az MSZMP Központi Bizottsága (KB) Szervezési Osztályának politikai munkatársa pártszervezőként, instruktorként az MSZMP vidéki szervezeteinek kiépítésében vállalt szerepet (Győr, illetve Vas megyében). Ez idő alatt megnősült, és elvégezte levelező tagozaton az Agrártudományi Egyetemet, ahol mezőgazdasági mérnöki diplomát szerzett.[504]

Talán éppen az „ellenforradalom" idején tanúsított magatartása vagy a frissen megszerzett agrárközgazdász-diploma, de inkább mindkettő miatt, 1958. szeptember elején a PB jóváhagyta az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának (PTO) javaslatát, és így októberben a belügyminiszter a BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály vezetésével bízta meg. A politikai vezetés ekkor már készült a kollektivizálásra, a mezőgazdaság „szocialista átszervezésére", Rácz kinevezése így ebben a kontextusban is értelmezhető.[505] Kétségtelen, hogy közvetlenül a forradalom leverését követő időszak és 1958 októbere már másfajta kihívásokat jelentett az állambiztonság pártellenőrzése szempontjából a politikai vezetés számára. Az MSZMP irányítói arra törekedtek, hogy a konszolidáció felgyorsítása érdekében a változásokat erőteljesebben képviselő személyekkel egészítsék ki az állambiztonsági szerveket. Papp István szerint azért, mert ekkor még nem dőlt el, hogy milyen eszközökkel és mikor, milyen ütemben megy

[503] ÁBTL 2.8.1. 15585. Rácz Sándor önéletrajza, 1958. szeptember 30.

[504] Uo.

[505] MNL OL M-KS 288. f. 5/93. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. szeptember 2-i üléséről, valamint ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 118. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. október 3.

majd végbe a paraszti gazdálkodók termelőszövetkezetekbe kényszerítése. Talán éppen ezért 1958 nyarától az osztályvezető, valamint az egyik osztályvezető-helyettes posztja is betöltetlen maradt. Október elején aztán, amikor Rácz Sándort nevezték ki az osztály élére, a megbízatása egyértelmű szakítást jelentett a korábbi gyakorlattal, hiszen Rácz – az egyéves vidéki rendőri szolgálattól eltekintve – egy új irányvonalat képviselt: nem volt az államvédelmi állomány tagja, s frissen végzett agrárközgazdászként bizonyos tekintetben szakembernek is számított, de mindenképpen a kádári vezetés emberének.[506]

Az 1960-ban készített minősítése szerint Rácz Sándor „rövid idő alatt elsajátította az operatív munka alapelveit, s munkájában igyekezett azt érvényesíteni". A minősítő megállapította, hogy lényegében Rácz Sándor volt az, aki a rábízott osztály felépítését, feladatkörét kialakította.[507] A sok pozitívum mellett kritika is került a jellemzésbe. Az osztály – ugyanúgy, mint a többi állambiztonsági részleg – a forradalom leverését követő években kevés hálózattal, beszervezett informátorral rendelkezett, és ez igaz volt a mezőgazdasággal foglalkozó osztályra is, különösen a vidéki területekre vonatkozóan. Kistelepüléseken, ahol szinte mindenki ismert mindenkit, eleve nehezebb volt beszervezni valakit, és az ismételten beinduló téeszesítés sem kedvezett a „hálózatépítésnek".[508]

A minősítésben említett kritika egy része nem feltétlenül csak Ráczot illette, hiszen mielőtt átvette volna az osztály irányítását, ezek a problémák már léteztek, illetve jellemző volt a többi állambiztonsági részlegre is. A megyei mezőgazdasági elhárító alosztályok nagyon lassan álltak fel, alacsony volt a létszámuk, s ezért általában csak a megyeszékhelyek ellenőrzését tudták elvégezni, s az állomány szakmai képzettsége ezeken a vidéki alosztályokon volt a legalacsonyabb.[509] Ráadásul 1957 kora tavaszán

[506] Bővebben: Papp 2013, 194.
[507] ÁBTL 2.8.1. 15585. Rácz Sándor minősítési lapja, 1960. április 30.
[508] Uo.
[509] ÁBTL 1.6. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról, 1958. június 6. Bővebben: Papp 2013, 192.

a mezőgazdasági elhárítás egyfajta „légüres térbe" került, mert a pártközpontban Fehér Lajos, a KB Mezőgazdasági Osztályának vezetője nem igazán támaszkodott a politikai rendőrségre, illetve többször kritizálta a BM II/7. Osztály munkáját.[510]

Rácz Sándor az új posztján – túl azon, hogy a téeszesítés ellenzőivel folytatott harcot a „kulákok", volt horthysta katonatisztek, csendőrök, jegyzők ellen kívánta megvívni – reálisnak tűnő helyzetértékeléseket is adott a pártvezetés számára. Megemlítette, hogy sok esetben jogos a kilépni akaró téesztagok óhaja, mert a gazdálkodáshoz nem értő, képzetlen vagy jellemtelen emberek vezetik a téeszeket, akik valóban szakmai hibák sokaságát vétik. A legfőbb baj azonban mégis az ellenséges elemek „kártevő tevékenysége".[511]

A KB 1958. december 5–7-i ülésén a pártvezetés döntött az egyéni gazdálkodók néhány év alatt végbemenő termelőszövetkezetekbe „tereléséről". A kollektivizálás harmadik hulláma erőteljes politikai propagandával, esetenként fizikai erőszakkal párosulva már december végén megkezdődött, amelyben a Rácz Sándor vezette osztálynak kulcsszerepe volt. A magántulajdonhoz ragaszkodó falusi társadalom csoportjainak tiltakozását, ellenállását 1961 februárjára sikerült letörni, ekkorra a földterület kilencven százaléka a termelőszövetkezetek kezébe került. 1959 és 1961 között létrehozták a nagyüzemi mezőgazdaság kereteit, a BM II/7. Osztály végrehajtotta azt a feladatot, amellyel megbízták, ezután csökkent a szerepe és a súlya.[512]

[510] ÁBTL 1.6. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról, 1958. június 6. Bővebben: Papp 2013, 193.
[511] ÁBTL 1.6. 77-3/1800658. Összefoglaló jelentés a tsz-ek és a tszcs-k helyzetéről, 1958. december 1. Bővebben: Papp 2013, 195.
[512] Uo. 205–209.

A RÁKOSISTA „LÉGIÓ" ELLEN

Talán éppen ezért került sor Rácz Sándor kinevezésére a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztályának helyettes vezetőjévé 1961 márciusában.[513] A gyors előmenetelben persze nem csak személyes kvalitásai játszottak közre. 1961 tavaszán egy egész garnitúrát cserélt le a pártvezetés, hiszen Rácz mellett ekkor nevezték ki Galambos Józsefet, a II. (Politikai Nyomozó) Főosztály eddigi vezetőjét belügyminiszter-helyettesnek, Németi Józsefet pedig Galambos megüresedett helyére ültették.[514] Azonban a leglényegesebb személyi változás Tömpe András kinevezése volt – a politikai rendőrség Rácz Sándor melletti, másik helyettes vezetőjévé –, ami jelzésértékű is lehetett a kortársak számára, hiszen Tömpe élesen szemben állt azokkal a „sztálinista" vezetőkkel, akikre Kádár a megtorlás során támaszkodott.[515] Úgy tűnik, Kádár János Tömpe mellett Rácz Sándorra is számított a sztálinista, keményvonalas erőkkel vívott „küzdelemben".

Rácz Sándor 1962 augusztusában a frissen megalakuló III/III. Csoportfőnökség vezetője lett. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának (AO) még februárban kinevezett első embere, Tömpe András 1962 nyarán a PB elé terjesztett javaslatában a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokkal, az ellenség elleni harc egyre „bonyolultabbá válásával", specializáltabb, ütőképesebb egységek létrehozásával, valamint azzal indokolta az átszervezés szükségességét, hogy az ellenséges hírszerző szervek megismerték a politikai rendőrség szervezeti felépítését. A BM II. Főosztályhoz tartozó osztályok összevonásával öt csoportfőnökséget szerveztek, élükön a csoportfőnökökkel.[516]

[513] ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 243. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1961. március 18.

[514] MNL OL M-KS 288. f. 5/225. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. március 14-i üléséről.

[515] Lásd Tömpe András életrajzát a jelen kötetben.

[516] MNL OL M-KS 288. f. 5/269. ő. e. Javaslat az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának a BM II. Főosztály szervezetének részleges módosítására, d. n. Az előterjesztést, a személyi javaslatokkal együtt (főcsoportfőnök, miniszterhelyettes: Galambos József; főcsoportfőnök-helyettes: Németi József; I. csoportfőnök: Komornik Vilmos; II. csoportfőnök: Karasz Lajos; III. csoportfőnök: Rácz Sándor; IV. csoportfőnök: Kucsera László; V. csoportfőnök: Kovács Károly; a belsőreakció-osztály vezetője: Eperjesi László; a szabotázselhárítással foglalkozó osztály vezetője: Szabó Károly) a PB 1962. június 26-i ülésén elfogadta. A PB fenti állásfoglalása alapján a belügyminiszter 0018. és a 0030. sz. parancsa, valamint a 004. sz. 1963-as belügyminiszter helyettesi utasítás alapján került sor a BM Politikai Nyomozó Főosztály helyén a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség megszervezésére.

Rácz Sándor osztályvezetőként végig tagja volt a BM Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottságának. Előmenetelének egyrészt az lehet a magyarázata, hogy a pártvezetés káderhiánnyal küzdött, illetve Rácz tökéletesen megfelelt a politikai megbízhatóság kritériumának, valahogy mindig „kéznél" volt. Tulajdonképpen már ekkor megfigyelhető Rácz Sándor karrierjének egyik lényegi vonása, hogy akkor kerül új beosztásba, amikor valamilyen szervezeti – és koncepcionális – változás következik be az apparátusban. Lehet az a BM egyik osztályának vagy az egész belügyi struktúrának az átszervezése, esetleg a párt számára kínos ügyek lezárása (munkásmozgalmi személyek rehabilitálása) vagy éppen a pártközpont egyik osztályának átalakítása.

Rácz Sándor 1962 decemberében került az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának (AO) élére.[517] Megbízatásának módja „vezénylés" volt, vagyis mintegy parancsot kapott az AO vezetésének ellátására. Ez a kinevezése ismét nem ad hoc jellegű döntés volt, személye beleilleszkedett azoknak a sorába, akik – a kinevezését szentesítő KB-határozat szerint – a pártközpont irányító, ellenőrző munkájának érdekében hozott szervezeti változtatások nyomán bizalmat kaptak a párt új irányítási struktúrájának működtetésére. Ekkor emelték fel az MSZMP KB Titkárságának a létszámát, a Tudományos és Kulturális Osztályt, valamint az Ipari és Közlekedési Osztályt kettéosztották, új osztályokat szerveztek, és személycseréket hajtottak végre. Rácz Sándor – aki már

[517] ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1499. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. november 30.

egy ideje az AO megbízott vezetője volt – ekkor kapta meg végleges kinevezését.[518]

Az MSZMP KB központi apparátusában a legfontosabb szerepet a már említett PTO, valamint az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) játszotta, mivel ezek a párt belső ügyeivel foglalkoztak. A PTO-t felügyelő KB-titkár általában az első titkár helyettese is volt, és a két osztályt felügyelő KB-titkárok rendszerint PB-tagok, az osztályvezetők pedig a KB tagjai is voltak.[519] Azonban különösen jelentős volt az AO szerepe is, amelyhez – többek között – az erőszakszervezetek, így a BM és az államvédelem, illetve az állambiztonság is tartozott.[520]

Rácz Sándor kinevezése – amint már utaltam rá – gyakorlatilag egybeesett „a személyi kultusz idején a munkásmozgalom tagjai ellen elkövetett törvénysértések" részleges kivizsgálásával, amikor olyan állambiztonsági vezetőket váltottak le, akik 1956 előtt tevékenyen részt vettek a koncepciós eljárásokban.[521] Kádár felemás módon viszonyult a belügyhöz, s ezért szívesen alkalmazta a minisztérium felső vezetésének vagy az állambiztonsági vezetőknek és a pártközpont funkcionáriusainak állandó váltogatását, így ebben a kontextusban (is) értelmezhetők Rácz Sándor sűrű szakmai és pártfunkcióváltásai. A „piszkos munkát" Tömpe végezte el, decemberre Rácz Sándornak már „csak" annyi feladata maradt, hogy a KB augusztusi határozata nyomán kialakult helyzetet ismertesse a pártnyilvánossággal, illetve a megyei főügyészségeken, bíróságokon tartott értekezletek tapasztalatait

518 MNL OL M-KS 288. f. 4/65. ő. e. Közlemény a KB 1962. december 5-i ülésének szervezeti és személyi kérdésekben hozott határozatáról.

519 Nyírő 1990, 29–38.

520 Egy 1957-ből származó dokumentum szerint mintegy ötszáz fő alkotta a KB központi apparátusát 1957 szeptemberében. MNL OL M-KS 288. f. 21/3. ő. e. A KB Titkárság határozata a pártapparátus státuszáról, 1957. szeptember 13.

521 Biszku Béla miniszterelnök-helyettes összefoglaló jelentése a belügyi és igazságügyi szervek vezetői számára a volt államvédelmi és igazságügyi szervek szerepéről a személyi kultusz idején a munkásmozgalmi emberek ellen elkövetett törvénysértésekben. 1962. november 14. Közli: Horváth–Solt–Szabó–Zanathy–Zinner (szerk.) 1992, 676–725. Bővebben: Krahulcsán 2013, 91. és 164–167.

összegezze. Egy 1962. decemberi levélváltásból kiderül, hogy az említett KB-határozatnak a megyei főügyészségeken tartott bemutatása során Rácz Sándor eléggé tanácstalanná vált, amikor kérdéseket intéztek hozzá. Markója Imrének, az AO alosztályvezetőjének írt feljegyzésében Rácz „megdorgálta" beosztottját, mert Markója a témáról Szénási Géza legfőbb ügyész helyett a Legfőbb Ügyészség pártbizottságával konzultált.[522] Januárban pedig azt írta Markója Imrének, hogy az Igazságügy-minisztérium sem tesz javaslatot, pedig a problémákat meg kell oldani, mert az ügyészi, bírói apparátus tele van kétségekkel, kérdésekkel. „Meggyőződésem, hogy vissza kell térni sok kérdésre és egyértelműen válaszolni. A három jelentés összeállításánál nagy figyelmet fordítsunk a további feladatokra, ill. a javaslatok kidolgozására."[523]

A leírtakon kívül az AO vezetőjeként javaslatokat dolgozott ki és terjesztett fel, elsősorban a PB-nek, többek közt a párt belügyi szervezeteiben dolgozó apparátus számának csökkentéséről,[524] a fegyveres testületekben szolgálók kitüntetési rendszerének megváltoztatásáról,[525] az 1962-es amnesztia során hazatértek helyzetéről[526] vagy éppen a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről.[527] Az MSZMP KB Titkársága számára kitüntetési javaslatokat terjesztett fel,[528] de részt vett a Koordinációs Bizottság ülésein is, ahol elsősorban igazságügyi, büntetőjogi eseteket, kérdéseket véleményezett

522 MNL OL M-KS 288. f. 30/14. ő. e. Borsi Zoltán, az MSZMP Legfőbb Ügyészségi Pártbizottsága párttitkár-helyettesének levele Markója Imrének, az AO alosztályvezetőjének, 1962. december 27.

523 Uo. Nezvál Ferenc levele Markója Imrének, 1963. január 7.

524 MNL OL M-KS 288. f. 30/18. ő. e Javaslat a Politikai Bizottságnak az MSZMP belügyi szervezetei függetlenített apparátusának csökkentésére, 1963. február 1.

525 Uo. Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres testületek tagjainak kitüntetési rendszerére, 1964. január 10.

526 Uo. Jelentés a Politikai Bizottságnak az 1962-ben amnesztia útján hazatért személyek helyzetének felméréséről és javaslat a különböző szervek ez irányú munkájára, 1963. május 2.

527 MNL OL M-KS 288. f. 30/11. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak a jogpolitikai irányelvekkel kapcsolatban szükségessé vált módosításokra, 1963. április 5.

528 MNL OL M-KS 288. f. 30/1. ő. e. Javaslat a Titkárságnak Nógrádi Sándor kitüntetésére, 1964. augusztus 5.

(például: hazatérés megtagadása, a büntetés-végrehajtás helyzete, vám- és devizabűntett retorziója).[529]

AZ ÁLLAMBIZTONSÁG ÉLÉN

Ahogy az Rácz Sándor esetében lenni szokott, a jól végzett munka után a megérdemelt jutalom sem maradhatott el, az újabb előléptetési javaslat 1966 májusában született meg. A BM „megerősítését" célzó PB-határozatot a KB 1966. május 25–27-i ülésén hagyták jóvá, egyben Rácz Sándort kinevezték belügyminiszter-helyettessé és a BM Állambiztonsági Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökévé. Ugyanekkor Kállai Gyula, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke felterjesztette az Elnöki Tanácsnak, hogy Rácz Sándort rendőr vezérőrnaggyá léptessék elő.[530]

[529] MNL OL M-KS 288. f. 30/11. ő. e. Javaslat a koordinációs bizottsághoz hazatérés megtagadása ügyben, 1965. október 20., valamint uo. Jelentés a büntetés-végrehajtás helyzetéről, 1965. és uo. A vám- és devizaszabályok megsértése esetén követendő eljárás ki- és beutazásoknál, 1965. november 17. A Koordinációs Bizottság feltehetően az MSZMP KB AO szervezeti keretei között működhetett, amelynek a tagjai a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és az AO vezetője voltak. A testület vezetője a KB adminisztratív területért felelős titkára volt. A bizottság a belügy, az igazságügy és a pártvezetés közti koordinációt végezte, egyfajta döntés-előkészítő és javaslattevő szerepet töltött be, de konkrét ügyekben is állást foglalt. Egyes feltételezések szerint az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya biztosíthatta a Koordinációs Bizottság szervezeti kereteit, mivel a KAO levéltári dokumentumai között találták meg a Koordinációs Bizottság iratait. Révész Béla szerint kezdetben, 1957-től valahol Kádár közvetlen környezetében, a minisztertanács titkárságán lehetett a Koordinációs Bizottság, mert az iratok éppen akkortól állnak a rendelkezésünkre, amikor Kádár lemondott (1965-ben) a minisztertanács elnöki posztjáról. Bővebben: Révész 2013, 78.

[530] MNL OL M-KS 288. f. 5/394. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. május 3-i üléséről és MNL OL M-KS 288. f. 4/80–81. ő. e. Jegyzőkönyv a KB 1966. május 25–27-i üléséről, valamint ÁBTL 2.8.1. Benkei András előterjesztése a kormánynak Rácz Sándor belügyminiszter-helyettesi kinevezéséről és Kállai Gyula előterjesztése az Elnöki Tanácsnak Rácz Sándor rendőr vezérőrnaggyá történő előléptetéséről, d. n.

Rácz belügyminiszter-helyetteskén – többek között – a csoportfőnöki értekezleteken megtárgyalta és jóváhagyta a BM III. Főcsoportfőnökség vizsgálati szervei számára készített szabályzat- és miniszteriparancs-tervezeteket, köztük például az „állambiztonsági munka titkosságának védelme" című parancsot. Politikai tájékoztatókat írt, munkaköri nómenklatúratervezeteket dolgozott ki, a III. Főcsoportfőnökség káder- és személyzeti munkáját, a főcsoportfőnökség ügynöki hálózata fejlesztésének lehetőségeit összegezte, és így tovább.[531]

Rácz hivatali idejében, 1967-ben született meg a BM pártirányítását szabályozó PB-határozat, amelynek létrejöttében maga személyesen ugyan nem, de annak betartatásában később – majd mint az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának (KAO) vezetője – jelentős szerepet játszott. 1969-ben a Belügyminisztérium elmúlt tizenkét évi munkájáról az MSZMP PB részére jelentés készült, melyben megállapították, hogy a PB 1967. novemberi, a pártirányítással kapcsolatos határozata nem változtatta meg alapjaiban a megszokott gyakorlatot.[532] Sokan csak a kialakult rutin rögzítését látták a határozatban, sőt a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) egyes parancsnokainak a véleménye az volt, hogy a határozat visszalépést jelentett, mivel a BM-ben működő pártszervezetek nem kaptak olyan széles jogkört, mint általában a hivatali pártszervezetek. Szerintük a határozat túl élesen határolta el a szakmai és a politikai munkát egymástól, így nem tette lehetővé a beszámoltatást a szakmai munkáról.[533]

[531] ÁBTL 1.11.3. A BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai 2. sorozat 2. d. Emlékeztető az 1966. szeptember 27-i III. Főcsoportfőnökség csoportfőnöki értekezletéről, valamint uo. Emlékeztető az 1967. szeptember 11-i csoportfőnöki értekezletről, továbbá uo. Emlékeztető az 1967. november 23-i csoportfőnöki értekezletről és uo. Emlékeztető az 1968. december 12-i csoportfőnöki értekezletről.

[532] MNL OL XIX-B-1-ai 1969/1-a-1713. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottsága részére az MNK Belügyminisztériuma elmúlt 12 évi munkájáról (tervezet), 1969. július.

[533] MNL OL XIX-B-1-ai 1969/1-a/1386. Jelentés a BM parancsnoki állományának a pártvezetőségekkel való együttműködése tapasztalatairól, 1969. október 9.

Rácz Sándort 1970 októberében ismét előléptették, a belügyminiszter első helyettesévé nevezték ki.[534] Ez azt jelentette, hogy ezután a BM-en belül közvetlen irányítása alá tartozott az első helyettesi titkárság, az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség, az „M" és Szervezési Csoportfőnökség, a Határőrség Országos Parancsnoksága, a Kormányőrség, a Nyilvántartó Központ, illetve a Belbiztonsági Osztály.[535]

Rácz Sándort 1973 októberében kinevezték belügyi államtitkárrá, de csak rövid ideig élvezhette új pozícióját, egy évvel később már ismét a pártközpontban, a KAO élén találta magát.[536]

ISMÉT A PÁRTKÖZPONTBAN

Talán nem merész a feltevés, hogy állami csúcspozíciójának pártfunkcionáriusira – igaz, pártközponti osztályvezetői státuszra – cserélését maga Rácz Sándor is bukásnak élte meg, bármennyire is fontos helyre került (vissza). Ezután tehát (ismét) a párt vezető testületeinek döntéseit kellett a BM vezetőitől számonkérnie a pártirányítás, pártellenőrzés keretei között. Azonban ekkor már – az 1966. évi átszervezést követően – az immár Közigazgatási és Adminisztratív Osztály kibővített feladatkörének megfelelően a fegyveres testületek mellett az államigazgatás és egyes társadalmi szervezetek pártirányítását is az osztály látta el. A korábbi három alosztály kibővült egy negyedikkel, a közigazgatási részleggel, ráadásul nemcsak a BM és központi szervei, de a vidéki pártbizottságok közigazgatási és adminisztratív osztályvezetőinek instruálása, munkájuk ellenőrzése is az ő feladata lett.

Ugyanakkor a pártvezetés kárpótolta vagy talán „meghálálta" Rácz eddigi párthűségét, feltétlen politikai megbízhatóságát, hiszen a kongresszus az 1975. március 22-i döntésének értelmében beválasztotta a KB tagjainak sorába, és ezt a tisztséget gyakorlatilag aktív pályafutásának végéig megtartotta. Rácz továbbra is lelkiismeretes pártfunkcionáriusként tette a dolgát, júliusban például a párttájékoztatás hatékonyabbá tétele érdekében javasolta, hogy a PB tagjai és a KB titkárai számára készülő tájékoztatókba rendszeresen kerüljenek bele a katonai hírszerzés legfontosabb aktuális információi, valamint indítványozta, hogy a Legfőbb Ügyészség munkája során keletkezett összefoglalókat is célszerű lenne eljuttatni az említett körnek. Kritizálta a belügyi szervek szerinte „slampos", kevésbé lényegre törő, bőbeszédű információs jelentéseit is.[537] Szintén júliusban a PTO-val közösen készített jelentést a PB számára, amelyben a pártelitnek előírt tartalékos tiszti kiképzés módosítására tett javaslatot. A PB 1962. évi határozata előírta a legfelső pártvezetés tagjainak, hogy a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián levelező képzés keretében kétéves tartalékos tiszti tanfolyamot végezzenek el. Ennek az volt az értelme, hogy a majdan bekövetkezendő „M" (mozgósítás) esetén az illető párvezető a beosztását el tudja látni. Ugyanakkor a jelentés megállapította, hogy az érintett elvtársak nagy részét nem lehetett beiskolázni az elfoglaltságuk, nagy leterheltségük miatt, így Rácz javasolta, hogy a helyükre különböző, alacsonyabb beosztásban lévő pártfunkcionáriusok (a KB osztályvezető-helyettesei, alosztályvezetők, politikai munkatársak, a budapesti és a megyei pártbizottságok titkárai, a SZOT főtitkára, a KISZ KB titkárai, és így tovább) kerüljenek.[538]

534 MNL OL M-KS 288. f. 5/529. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. október 20-i üléséről.

535 ÁBTL 4.2. 10-1950/1971. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumának ügyrendje.

536 MNL OL M-KS 288. f. 5/622. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. október 23-i üléséről, valamint MNL OL M-KS 288. f. 5/638. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. június 4-i üléséről.

537 MNL OL M-KS 288. f. 31/1. ő. e. Feljegyzés Győri Imre elvtársnak a párt vezetőinek tájékoztatásával kapcsolatos témához, 1975. július 18.

538 MNL OL M-KS 288. f. 31/1. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a PB 1962. április 19-i „A magasabb beosztású párt, állami és tömegszervezeti vezetők tartalékos tiszti kiképzéséről és továbbképzéséről" szóló határozata végrehajtásának helyzetéről, 1975. július 14.

A KAO élén végzett egyik legfontosabb munkájára szintén 1975-ben került sor, ekkor indított az osztály egy átfogó, országos felmérést a PB 1967. novemberi párthatározatának eredményességéről. Ez volt az a dokumentum, amelynek a létrejöttében ő ugyan nem vett részt, de a végrehajtását 1969-ben belügyminiszter-helyettesként már egyszer a KB számára megvizsgálta. A BM és szervei pártirányításának és pártellenőrzésének elemzésére 1975 áprilisa és szeptembere között került sor, amelynek lebonyolítására részletes tervezetet dolgozott ki. A KAO a BM pártbizottságánál, az I., II., III/I., III/III., III/IV. csoportfőnökségeknél és pártbizottságaiknál, a BRFK-nál, valamint vidéken a Baranya és Győr Megyei Rendőr-főkapitányságoknál végezte el a vizsgálatokat. A bizottságot Gál Ferenc, a KAO belügyi alosztályának vezetője vezette, és a következő fő elvi kérdésekre kellett választ kapniuk: a párt irányvonalának érvényesülése; az állomány erkölcsi, fegyelmi helyzete; a káderpolitikai irányelvek betartása; a párt- és állami vezetés színvonala; a területi pártszervek irányító, ellenőrző munkája; a parancsnokok együttműködése a pártszervekkel; a kollektív vezetés összhangja; és így tovább.[539]

Az MSZMP BM Bizottsága 1975 szeptemberében tárgyalta meg a vizsgálatról készített jelentést, és a vita során Rácz Sándor több, figyelemre méltó megállapítást is tett. Először is rövid történeti áttekintésre ragadtatta magát, amelyben a határozat szükségességéről beszélt: „Történelmi tapasztalataink vannak, pártunknak és a Belügyminisztérium sok vezetőjének is, az ellenforradalmat megelőző időszakra vonatkozóan is. [...] éppen itt, a történelmi tapasztalatok miatt az ÁVH [Államvédelmi Hatóság] időszakára gondolva, a munkásmozgalmi elvtársakkal szembeni törvénysértő perekre, az avantgardizmus meg egyebekre gondolva, itt különös jelentősége van a pártirányításnak, a pártellenőrzésnek." Megállapította, hogy a belügyi pártszervezetek jogkörét a vonatkozó párthatározatokban a pártvezetés „időről időre jelentősen bővítette", azonban egyre több „nyugtalanító jelenség" is felfedezhető – a jelentés szerint. Az „elvtelen, liberális vezetési gyakorlat", a „lélektelen munkavégzés és intrikus munkahelyi légkör" mellett további negatívum volt, hogy „kevés a személy szerinti bírálat", illetve sok helyen „lazulás tapasztalható". Rácz kiemelte, hogy ezeken felül problémát lát az „egyszemélyi parancsnoki vezetés és az egyszemélyi parancsnoki tekintély" értelmezésében, mert véleménye szerint nem kell a pártszervezeteknek mindenáron elfogadniuk a szakmai vezető döntéseit, mert „amikor a parancsnoki magatartás és ténykedés sérti a párt normáit, a szocialista normákat, akkor abban az esetben nem szabad az egyszemélyi parancsnoki tekintélyre gondolva nem fellépni ezzel szemben, nem szabad asszisztálni ezekhez a törvénysértésekhez vagy a párt normáinak, erkölcsének a megsértéséhez".

A következő probléma pedig az volt szerinte, hogy nem élnek a minisztériumban a pártszervezetek a biztosított jog- és hatásköreikkel, amelyekkel a szakmai munkát is befolyásolhatnák. Éppen ezért javasolta Rácz, hogy ne a jogkörök bővítését tűzze ki célul az MSZMP BM Bizottsága – ahogy az a vita során felmerült –, hanem a már meglévő jogosítványokat töltsék meg tartalommal. Rácz véleménye el is döntötte a kérdést: „Az a javaslatom, hogy a Pártbizottság elé ne terjessze a végrehajtó bizottság ezeket a javaslatokat, ami arra vonatkozna, hogy a szakmai munkát érintően bővítjük a hatáskört." Rácz Sándor ekkor pártközponti funkcionáriusként, de a BM érdekeit védve lépett fel, és úgy tűnik, nem felejtette el az egykori belügyminiszter-helyettesi pozíciójában megismert vélt vagy valós „összbelügyi" érdekeket.[540]

Ugyanakkor egy évvel később, amikor a BM pártirányításának kérdését a PB ismét tárgyalta, Kádár a hozzászólásában Kónyi Gyula miniszterhelyettes esetét említette, és ennek kapcsán a pártközpont elvi irányító

[539] MNL OL M-KS 288. f. 31/2. ő. e. Tervezet a Politikai Bizottság 1967. november 14-i határozata végrehajtásának vizsgálatára, 1975. március 11.

[540] MNL OL M-KS 288. f. 31/14. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP BM pártvégrehajtó bizottság 1975. szeptember 19-i üléséről.

szerepét emelte ki, egyetértve Biszkuval és Ráczcal. Kónyi Gyula Benkei András belügyminiszter személyügyi miniszterhelyettese volt, aki nem értett egyet a miniszter irányítási módszereivel, feltehetően a kinevezési jogkörök gyakorlása miatt. Kónyi 1975 februárjában felkereste Kádárt és – hivatkozva a BM pártirányításában a belügyminiszterrel szemben meglévő nézetkülönbségre, valamint személyi ellentétekre – kérte az áthelyezését. Kádár 1976 júniusában a PB-ülés vitája során felemlegette az esetet, mert úgy érzékelte, hogy a PB-tag és a KB adminisztratív ügyekért felelős titkára, Biszku Béla és a KB KAO vezetése, vagyis Rácz Sándor a közvetlenebb pártirányítás híve volt, ellentétben Benkei András belügyminiszterrel. Kádár végül hozzászólásában Biszkunak és Rácznak adott igazat.[541]

Elképzelhető, hogy Rácz Sándor volt ügyes taktikus, és – alsóbb szinten – pártközponti funkcionáriusként, a KAO osztályvezetőjeként is a BM érdekeit képviselte, azonban felsőbb szinten már a pártközpont elvi irányító szerepét helyezte előtérbe, ahogy azt Biszku és Kádár is elvárta tőle. Mindenesetre sem előtte, sem utána nem alakult ki látványos ellentét a pártközpont és a BM vezetése között, „mindenki tudta a helyét", és a KAO alapvetően – amikor éppen nem a BM vezetésének kérdése volt napirenden a pártvezetés asztalán – az egyedi ügyek intézésében töltötte be a pártirányításban neki szánt szerepet.

1977 nyarán került Rácz Sándor és Biszku Béla jóváhagyásával a Honvédelmi Bizottság elé egy olyan pénzügyi művelet terve, amelyet a Technika Külkereskedelmi Vállalat, illetve a magyar állam, valamint az Indiai Honvédelmi Minisztérium Beszerzési Hivatala között terveztek megkötni. Az indiai félnek szállítandó magyar haditechnikai eszközök (rádiófelderítő technika és mobil számítógépek) üzlete mellett felmerült egy olyan pénzügyi tranzakció javaslata is, amely szerint Magyarország közbenjárásával szerezne be India Portugáliából speciális lőszereket, mivel India pénzügyi

[541] MNL OL M-KS 288. f. 5/692. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1976. június 1-jei üléséről. Bővebben: Urbán 2003, 41–42., valamint Krahulcsán 2014.

helyzete ezt nem tette lehetővé. Az elképzelést támogatta a Külkereskedelmi Minisztérium, a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöksége, a Honvédelmi Bizottság titkára, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, a KB Külügyi Osztálya és a KAO vezetése. Nem tudni, mi lett a javaslat sorsa, de az iratból annyit le lehet szűrni, hogy nem számított különlegesnek az eset, úgy tűnik, hasonló „szívességet" máskor is adott vagy kapott a magyar állam.[542] Pár évvel később a líbiai katonai vezetés tervezett látogatást Magyarországra. A fogadásuk előkészületeiről tájékoztató iratok szerint Junisz Dabernek, a líbiai fegyveres erők főparancsnokának, Kadhafi közvetlen helyettesének a vezetésével mintegy tizenöt fős delegáció (a líbiai hadiipar vezetője, a szárazföldi erők, a légierő, a harckocsizó egységek, a haditengerészet főparancsnoka, a beszerzési hivatal vezetője) érkezésére számíthattak – többek közt – a KAO funkcionáriusai. A Rácz Sándor által készített feljegyzés szerint, mivel egy korábbi hadiipari szállítás kapcsán problémák merültek fel, ezért különösen fontos lenne a küldöttség fogadása, hiszen a líbiaiak ismételten bejelentettek egy újabb megrendelést magyar gyártású haditechnikai eszközökre, több tízmillió dollár értékben. A Rácz-féle javaslatot a PB az 1980. május 27-i ülésén megtárgyalta, és egyetértett vele, június 1-jén Lázár György, a minisztertanács elnöke fogadta a delegációt.[543]

Rácz Sándor a KAO vezetőjeként utoljára 1983 júniusában jelent meg a PB ülésén, ekkor ő volt az előadója a népi ellenőrzés szervezetének fejlesztésével és az Alkotmányjogi Tanács létrehozásával foglalkozó javaslatnak, hogy aztán ugyanezen az ülésen a PB felmentse a KAO vezetése alól, és altábornaggyá léptesse elő.[544] Ekkor mentették fel a honvédelmi

[542] MNL OL M-KS 288. f. 31/2. ő. e. Javaslat pénzügyi tranzakcióra, 1977. június 21.

[543] MNL OL M-KS 288. f. 31/16. ő. e. Rácz Sándor feljegyzése Gyenes Andrásnak, 1980. május 24., valamint uo. A líbiai fegyveres erők főparancsnokának tervezett magyarországi látogatása, 1980. május 21., illetve MNL OL M-KS 288. f. 5/801. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1980. május 27-i üléséről.

[544] MNL OL M-KS 288. f. 5/885. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1983. június 21-i üléséről.

bizottsági tagságából is,[545] majd kinevezték a Honvédelmi Minisztériumba személyügyi főcsoportfőnöknek, miniszterhelyettesnek, és szűk három év múlva, 1986 májusában érdemei elismerése mellett nyugállományba helyezték. A PB határozati javaslata szerint „több évtizedes közéleti tevékenysége, eredményes munkássága elismeréséül a [Munka] Vörös Zászló Érdemrenddel tüntessék ki".[546] Ezenkívül számtalan hazai és külföldi kitüntetés birtokosa.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. A BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

1.11.3. A BM III. Főcsoportfőnökség Titkársága iratai

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-ai. Belügyminisztérium. A miniszteri titkárság iratai (1957–1990)

M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond. 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)

M-KS 288. fond 21. csoport. Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztálya) iratai (1957–1989)

M-KS 288. fond 30. csoport. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya iratai (1957–1966)

M-KS 288. fond 31. csoport. Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya iratai (1967–1988)

545 MNL OL M-KS 288. f. 7/677. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1983. július 11-i üléséről.

546 MNL OL M-KS 288. f. 5/969. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1986. május 20-i üléséről.

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.) 1992: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. kötet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Irodalom

Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan

Krahulcsán Zsolt 2014: *Hatalom/át/mentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében.* Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/hatalomatment%C3%A9s_javitott.pdf, 2019. november 5.

Nyírő András 1990: A párt vezető testületei a határozatok tükrében. In uő (szerk.): *A nómenklatúra csúcsán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól.* Budapest, BME, Szociológiai Tanszék. 29–38. (A BME Szociológia Tanszék kiadványai 1.)

Papp István 2013: A BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 181–209.

Révész Béla 2013: Alkotmányozás és állambiztonság. Alkotmányossá válási törekvések az állambiztonsági reformkoncepciókban, 1989–1990. *Aetas,* 2013/4. 63–100.

Urbán Attila 2003: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk,* 2003/3. 3–74.

Internetes adatbázisok

Rácz Sándor. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Rácz Sándor. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

Külügy/belügy

LAKATOS EMIL

Lakatos Emil egy gyorsan felfelé ívelő belügyi, állambiztonsági szakmai pályafutást mondhat magáénak, hiszen négy évvel azután, hogy a Belügyminisztérium (BM) állományába került, már külszolgálattal bízták meg, és később is folyamatosan fontos pozíciókat töltött be, hogy végül diplomataként fejezze be pályáját. Nyelvtudása, jogi végzettsége, antifasiszta múltja – és természetesen párttagsága, elkötelezettsége, megbízhatósága – elegendő volt ahhoz, hogy elsősorban szakmai alapon nyerjen el fontos megbízatásokat. Talán éppen ez az integritás eredményezte azt, hogy – bár látványosan sosem bírálta munkaadóit – megengedhette magának bizonyos kérdésekben a feletteseivel folytatott vitát. Természetesen nem a párt által meghatározott legfontosabb irányvonallal, az MSZMP politikájával, inkább csak egyes részkérdések megoldási módozataival szemben lépett fel. Ez különösen a külszolgálatok alkalmával domborodott ki, és persze lehetett a Párizsból, Brüsszelből, Hágából hazatekintő, szélesebb, nemzetközi látókörrel bíró beosztott attitűdje is.

Lőwenwirth Emil néven született Beregszászon 1920. július 14-én. Négyen voltak testvérek (Miklós, Erzsébet, Nándor), és a szegénység elől 1930-ban a család Belgiumba emigrált, ahol a szülei segédmunkásként

dolgoztak. Emil szabósegédnek és bőrdíszművesnek tanult, 1934-ben belépett a Belga Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, 1936-tól szakszervezeti tag, 1937-től a Belgium Kommunista Pártjának tagja. Önéletrajza szerint 1941-től – pártutasításra – teljes illegalitásban élt, és mint függetlenített pártmunkás dolgozott.[547] A második világháború alatt a kommunista párt irányításával működő partizánhadsereg országos parancsnokának helyettese volt, alezredesi rendfokozatban. 1944-ben a náci birodalom titkosrendőrsége, a Gestapo letartóztatta, és Németországba vitték, ahol egy Hamburg melletti koncentrációs táborba került. Innen – a táborban illegálisan működő párt segítségével – sikerült átjutnia egy altáborba, ahol 1944 szeptemberétől 1945 áprilisáig tartózkodott. Ekkor megszökött, és többnapos bujkálás után, április 25-én érkezett meg Brüsszelbe. Miklós nevű testvérétől, aki szintén illegális kommunista és partizán volt, elpártolt a szerencse, 1943-ban a németek elfogták és kivégezték.[548]

A felszabadulás után a belgiumi partizánszövetség Brabant tartományi szervezetének függetlenített titkára lett, ahonnan 1948-ban – a Magyar Kommunista Párt (MKP) hozzájárulásával – hazatért. A Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt.-ben kezdett el dolgozni, majd a pesterzsébeti pártbizottság függetlenített tömegszervezeti titkára lett. Innen a Pénzügyminisztériumba került, ahol 1951-ig dolgozott, majd a közalkalmazottak szakszervezetében lett osztályvezető. 1950-ben nősült meg, felesége, Sós (Steiner) Erzsébet szintén párttag volt, három fiúgyermekük született.

Lakatos karrierje valójában 1955-ben indult meg, ekkor került a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) központi apparátusába, a Külügyi Osztályra, ahol 1956 októberéig mint politikai munkatárs tevékenykedett.[549]

547 ÁBTL 2.8.2.1. 315. Lakatos Emil önéletrajza, 1959. november 22. A korai belgiumi évekről, gyermekkoráról, a belgiumi munkásmozgalomban betöltött szerepéről Lakatos Emil egy 1988-ban megjelent válogatáskötetben bővebben is megemlékezik. Lakatos 1988, 275–289.

548 A belgiumi ellenállásban betöltött szerepéről, a belgiumi magyar század működéséről bővebben: Lakatos 1969, 365–378.

549 ÁBTL 2.8.2.1. 315. Lakatos Emil önéletrajza, 1959. november 22.

1956 decemberében egy „partizánosztaggal" került a Belügyminisztériumba, ahol különböző akciókban vett részt, majd 1957 májusáig a helyettese volt a Politikai Nyomozó Főosztály Útlevél Osztálya vezetőjének.[550] Ekkor a II/3. (Hírszerző) Osztály státuszába került, és mint T-állományú (titkos) tiszt – nem diplomáciai fedéssel – külföldön teljesített szolgálatot, az Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársaság (IBUSZ) bécsi kirendeltségének a vezetője lett. Hazarendelése azért vált szükségessé, mert dekonspirálódott. A minősítési lapja szerint önhibáján kívül, de hogy mi is történt pontosan, azt nem részletezi egyik dokumentum sem.[551]

1958. július 1-jétől került a hírszerzés központi állományába mint csoportvezető. Lakatos első belügyminisztériumi éveit a minősítési lapján jól végig lehet követni. 1959-ben úgy jellemezték, mint aki nagyon szorgalmas, kiváló lehetőségei vannak (köszönhetően a nyelvtudásának, hiszen felsőfokú szinten beszélt franciául, németül, flamandul, illetve kevésbé jól angolul), de az operatív, állambiztonsági módszerekkel még hadilábon áll.[552] Az egy évvel későbbi minősítési lapja is a gyakorlati operatív készségek hiányosságát rótta fel hibájául, de parancsnoka elismeri, hogy fejlődött, sőt személyes tulajdonságait is méltatta: „Rendkívül szerény, őszinte, nyílt, pártszerű magatartású. Kritikusan felveti mások és közvetlen vezetői hibáit is. Önkritikus saját, alkalomszerűen felmerülő hibáival szemben."[553] Talán a kedvező minősítés miatt, 1960 szeptemberében beosztott hírszerzőként megkezdhette a szolgálatot a párizsi rezidentúrán, ahol öt évig dolgozott.

Miután Erzsébet húga 1961-ben elhunyt, annak két kiskorú gyermeke közül Miklóst örökbe fogadta.[554] Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – levelező tagozaton – tanult, 1957-ben diplomázott. Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemet is végzett, amelyet 1967-ben fejezett be.

550 Uo. Eskütételi jegyzőkönyve szerint, 1957. június 25-én tett esküt a Belügyminisztériumban.

551 Uo. Minősítési lap (Lakatos Emil), 1959. február 16.

552 Uo.

553 Uo. Minősítési lap (Lakatos Emil), 1960. július 18.

554 Uo. Életrajz (kiegészítés), 1966. szeptember 29.

Lakatos Emil az első években a sajtó- és propagandaügyekért felelős beosztottként (sajtóattaséként) dolgozott, méghozzá Bodó Béla fedőnéven. 1960 őszén például részt vett egy francia újságíró-küldöttség magyarországi útjának a megszervezésében, sajtórendezvényeket tartott, és – mivel a francia újságok eléggé negatív színben írtak a magyar állapotokról – felkereste a *L'Humanité* és a *Libération* szerkesztőségét, kérve, hogy ők barátságosabb cikkekkel ellensúlyozzák a korábbi írások kedvezőtlen hatását.[555]

Lakatos Emilt (vagy ahogy a BM nyilvántartásában szerepelt, K-252 elvtársat) – feltehetően személyének megismerése céljából – a francia titkosszolgálat munkatársai több alkalommal provokatív figyeléssel, követéssel zavarták, illetve telefonon keresztül zaklatták. Megfigyelték a lakóhelyét is, amit Lakatos több más gyanús jellel együtt jelentett a központ számára. Arról is beszámolt, hogy ugyan a kiutazásakor azt az utasítást kapta, hogy operatív munkába csak a kiérkezése után három-négy hónappal kezdhet, de a rezidentúra állománya megkövetelte tőle, hogy már a kiérkezése utáni második héten átvegye az operatív kapcsolatokat a távozó „elvtársaktól" és titkos munkatársaktól, és találkozókat bonyolítson le velük. A jelentésben azt is megemlítette, hogy az elődei még az egyoldalú konspirációs szabályokat sem tartották be, példaként említette, hogy az operatív találkozókat is a követség telefonkezelőjével bonyolították le. A beszervezett kapcsolatok neve nyílt címlistákon szerepelt, az egyes követségi fogadásokra meghívásokat kaptak, valamint az illetők címére a követség propagandaküldeményeket is továbbított. Ráadásul az egyik távozó titkos munkatárs a követtől információt kért Lakatos addigi pályafutásáról, beleértve személyes adatait is, arra hivatkozva, hogy így Lakatost be tudja majd mutatni a titkos kapcsolatainak. A munkásmozgalmi múltjáról is tájékoztatta az illető a beszervezett ügynököket, holott erről még a követség dolgozói sem tudtak, a követ kivételével. Egyszóval Lakatos már a kiérkezése első pillanatában konfliktusba került a rezidentúra több tagjával, amit a központ felé jelzett is.[556]

Lakatos a követség (rezidentúra) ranglétráján kétévi kint tartózkodás után léphetett eggyel feljebb. Az MSZMP KB Titkársága az 1962. április 19-i ülésén hagyta jóvá Lakatos Emilnek a párizsi követség első beosztotti posztjára szóló kinevezését.[557] Ettől függetlenül, vagy éppen emiatt, a francia titkosszolgálat részéről a figyelések, követések nem maradtak el, Lakatos több jelentése árulkodik erről, sőt felesége is hasonlókat észlelt.[558] Logikus mellékszála a történetnek, hogy Lakatos Emil feleségét is – aki egyébként pedagógus volt – a BM a kiküldetés idejére szerződéses állományba vette, és mint gépírónőt alkalmazta. Az ő titkos kódszáma a K-036 volt.[559]

A párizsi magyar követ, Vince József is rendszeresen megemlítette a Péter János külügyminiszternek címzett jelentéseiben Lakatos Emil nevét, 1962 folyamán például akkor, amikor Lakatos júliusban a francia Külügyminisztérium sajtóosztályán tett látogatást. Ekkor Lakatos felvetette a tárgyalópartnerének Kádár János *A szocializmus építése Magyarországon* című könyve franciaországi megjelentetésének lehetőségét.[560] A témát

555 MNL OL XIX-J-1-j 1. d. Jegyzőkönyv az 1960. október 3-án, október 17-én, november 14-én, december 5-én megtartott diplomataértekezletekről. Itt szeretném megköszönni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára referensének, Bubik Gyöngyinek a külügyi iratok kutatásában nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítségét.

556 ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés Bodó biztonsági helyzetéről, 1962. január 5.

557 MNL OL M-KS 288. f. 7/131. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1962. április 19-i üléséről.

558 ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés, figyelés a követség környékén, 1962. november 15. és ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés Mogyorósi Árpád jelentkezéséről, 1962. június 11., illetve ÁBTL 3.2.5. O-8-083. Telefonhívással kapcsolatos jelentés, 1962. március 1.

559 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-267. Kivonat a III/I. csoportfőnökének 95/64. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1964. december 11., valamint a BM III/I. csoportfőnökének 7-115/65 sz. parancsa, 1965. július 10., Kivonat a BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 285/69. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1969. október 30., Kivonat a BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 97/70. sz. parancsából a személyi állományra vonatkozólag, 1970. május.

560 MNL OL XIX-J-1-j 8. d. Vince József követ jelentése Lakatos Emilnek a francia Külügyminisztérium sajtóosztályán tett látogatásról, 1962. július 5.

októberben ismét előhozta, amikor a francia Külügyminisztérium Kelet-európai Osztályának vezetőjével folytatott megbeszélést. Érdemleges választ ekkor sem kapott, ugyanakkor kisebb vitába keveredett a francia tisztviselővel a „békés egymás mellett élés" kérdésében. Froment-Meurice szerint amíg Magyarország (és a többi szocialista ország) ezt a kérdést úgy értelmezi, hogy a nem szocialista társadalmi rendet meg kell dönteni, addig – véleménye szerint – békés egymás mellett élésről nem lehet beszélni. Lakatos erre válaszul kifejtette a saját értelmezését, amely teljes mértékben megfelelt a hivatalos magyar (szocialista) álláspontnak, vagyis: „A kapitalizmusnak törvényszerűen át kell adnia helyét a fejlettebb társadalmi rendszernek, ami a mi véleményünk szerint – ezt a történelmi fejlődés is bizonyítja – a szocialista társadalmi rendszer." Ugyanekkor Lakatos egy másik témában is provokálta beszélgetőtársát, amikor szóvá tette, hogy az úgynevezett magyarkérdésben Franciaország az Egyesült Államokat követte a szavazásnál, és ez nem tekinthető barátságos magatartásnak Magyarország felé – fogalmazott Lakatos, mire francia partnere, természetesen, hangsúlyozta a francia külpolitika önállóságát.[561]

A korábban már említett diplomataértekezletek alapján tudjuk, hogy Lakatos továbbra is a sajtó és a kulturális munka szervezését végezte, a követségi sajtóiroda tevékenységének megvitatásakor például hosszan beszélt arról a szerinte igencsak kívánatos koncepcióváltásról, hogy politikai cikkek helyett inkább speciális, „színes" anyagokat kellene küldeni. A havi bulletin frissességét a nyomdai úton előállított borítólap sem segíti elő, inkább friss, érdekes anyagokkal kell megtölteni ezeket – írta.[562]

Miután 1962 júniusától tanácsossá léptették elő, munkakörét és kapcsolatait az újonnan kiérkező sajtóattasénak adta át, de - mint már említettem – a sajtót érintő kérdésekben, főleg a magasabb szintű sajtókapcsolatok témakörében továbbra is megszólalt. Egyik beszámolójában megjegyezte, hogy a központtal való kapcsolatát megfelelőnek érzi: „A Központ támogatása munkám végzésénél általában kielégítő. Politikai jelentéseimet a Központ értékeli, közli, milyen mértékben tudta azokat felhasználni. Hiányosságként kell azonban megemlíteni azt, hogy egyes régebben felterjesztett javaslatokra semmilyen választ nem kaptam."[563] Több alkalommal illette kritikával a központ egy-egy intézkedését, például amikor – szerinte – túlértékelték egy Magyarországra beutazó francia újságíró személyét. Ugyanakkor támogatta a baráti országok újságíróival való szorosabb együttműködés ötletét, valamint ezekről a találkozókról egy rendszeres, havi gyakoriságú összefoglaló készítésének gondolatát.[564]

Visszatérő probléma volt – amiről szintén beszámolt a központnak küldött jelentéseiben –, hogy a francia elhárítás ismételten rendszeresen nyílt figyelést alkalmazott a magyar követség beosztottjai, köztük Lakatosék ellen. Az utcán sétáló francia titkosrendőrök figyelték a lakásukat, valamint gépkocsival szorosan, durván, nyíltan követték őket.[565] Előfordult, hogy „provokációs telefonhívásokkal" zaklatták Lakatost, ugyanis ismeretlenek hajnalban több alkalommal felhívtak magyar emigránsokat Párizsban, hogy másnap keressék meg a követségen Bodó Bélát, aki Magyarországról hozott üzenetet a számukra.[566] Az 1963 végén, 1964 elején folytatott durva figyelési provokáció kiváltó oka nem derül ki az iratokból, de az igen, hogy emiatt magyar részről január 6-án szóbeli jegyzék átadására került sor. A követi jelentés szerint a francia Külügyminisztérium Kelet-európai Osztályának vezetője december 31-én behívatta – a követ távollé-

561 MNL OL XIX-J-1-j 8. d. Vince József követ jelentése Lakatos Emilnek a francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Osztályának vezetőjénél tett látogatásról, 1962. október 29.

562 MNL OL XIX-J-1-j (Franciaország) 1. d. Jegyzőkönyv az 1963. február 18-i diplomataértekezletről.

563 MNL OL XIX-J-1-j (Franciaország) 8. d. Lakatos Emil tanácsos beszámolója, 1963. május 9.

564 MNL OL XIX-J-1-j (Franciaország) 1. d. Jegyzőkönyv az 1963. szeptember 16-i munkaértekezletről.

565 ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés nyílt figyelés észleléséről, 1963. szeptember 25., valamint uo. Jelentés, 1963. december 31.

566 Uo. Kiegészítő a provokációs jelentéshez, d. n., illetve ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Távirat Párizsból, 1964. január 23.

te miatt – Lakatos Emil ideiglenes ügyvivőt, és közölte vele, hogy két napja figyelés alatt tartják a budapesti francia követség dolgozóit, ezért 30-án a francia követ felkereste a magyar Külügyminisztérium Protokoll Osztályának a vezetőjét, és közölte a tapasztalatait. Az illető tisztviselő semmiről nem tudott, ráadásul – állítólag – a követés, figyelés fokozódott, mert olyan szorosan álltak a követségi beosztottak autói mögé vagy elé, hogy azok balesettől tartottak. Ezért hívatták be Lakatost december 31-én, aki nem tudott arról – vagy inkább nem jelezte ezt a francia tisztviselőnek –, hogy a magyar fél retorzióként kezdte el a provokatív figyelési akciókat, válaszul arra, amit a párizsi magyar követség beosztottjai voltak kénytelenek eltűrni a francia féltől. Január 6-án Lakatos a francia Külügyminisztérium Kelet-európai Osztálya vezetőjének szóbeli jegyzéket nyújtott át, amelyben a magyar fél tájékoztatta a diplomatát a magyar követségi dolgozók ellen több hónapja tartó akcióról.[567] Az esetről készített diplomatajelentésben – mintegy a magyar központ hanyagságára utalva – megemlítette: „Fontos lenne az is, hogy a Központ az otthoni akciókról bennünket is tájékoztasson."[568]

A figyelés a tiltakozó jegyzék átadása után francia részről most már „csak" konspiráltan folytatódott. Lakatos felvetette, hogy a figyelési akció egyik lehetséges oka figyelemelterelés lehetett, és talán dekonspirálódás történt. „Lehetséges az is, hogy kapcsolataink között áruló van. Ilyenfajta figyelmeztetést kaptunk a közelmúltban a párttól. Ez a tájékoztatás nem adott végleges és konkrét ismeretet, ezért igen alapos és sokoldalú ellenőrzést kell saját erőnkből elvégezni."[569] A magyar követségre telepített hírszerzők és a franciaországi kommunisták között szoros kapcsolat lehetett,

567 MNL OL XIX-J-1-j (Franciaország) 8. d. Nagykövetségünk figyelésével kapcsolatos szóbeli jegyzék átadása, 1964. január.
568 ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés figyelésről, 1964. január 6.
569 Uo. Jelentés, 1964. január 28.

hiszen – az említett idézet alapján feltételezhetjük, hogy – tőlük kaphattak információt egy esetleges árulásról.[570]

A magyar hírszerzés persze mindent meg is tett, hogy a francia elhárításnak elég munkája legyen. Január 20-án a központtól kapott utasítás értelmében egy tömeges postai levélfeladási akciót hajtott végre, amelyben a rezidentúra minden tagja három gépkocsival vett részt. A leveleket Párizs peremkerületeiben adták fel, a kerületi postahivatalokban, illetve utcai postaládákban. Ugyanakkor valami közbejöhetett, mert a központ utasítására az akciót be kellett szüntetni, és az anyag kétharmad részét meg kellett semmisíteni. Mindenesetre a megmaradt bélyegeket javasolták Budapesten, a Filatéliánál értékesíteni...[571]

Vince József követet 1964-ben Valkó Márton váltotta, ami előrevetítette, hogy Lakatosnak is esetleg távoznia kell a posztjáról. Az MSZMP KB Külügyi Osztálya az 1965. áprilisi előterjesztésében javasolta a KB Titkárságának, hogy hagyja jóvá Lakatos Emil felmentését azzal az indokkal, hogy nevezett „már hosszú ideje teljesít külföldi szolgálatot". Az előterjesztés szerint a javaslatot Lakatos is ismerte, a titkárság hozzá is járult a felmentéséhez.[572] Hogy a Külügyi Osztály előterjesztésében felhozott indoklás mögött más is meghúzódik, arra egyértelmű bizonyítékot egy májusi jelentés szolgáltat, amelyben a hírszerzés egyik hálózattartó operatív tisztje beszámoltatta „Vanek" fedőnevű kapcsolatát a párizsi nagykövetség lakásgazdálkodásáról. „Vanek" elmondta, hogy Lakatos utasította őt: mérje fel, kinek mikor jár le a lakásbérleménye. „Vanek" szerint ezt Lakatos két célból akarta megtudni: egyrészt, hogy megismerjék a követségre újonnan érkezők neveit és a váltások pontos időpontját, másrészt, hogy legyen idő a lakásügyekben intézkedni. Lakatos több alkalommal sürgette a választ, ami gyanússá tette őt. Az új követ, Valkó Márton és Lakatos között feszült

570 ÁBTL 3.2.5. O-8-126/4. Jelentés figyelésről, 1964. január 6.
571 Uo. Jelentés a 20-2/D utasítás végrehajtásáról, 1964. január 21.
572 MNL OL M-KS 288. f. 7/233. ő. e. Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához, 1965. április 8., valamint uo. Jegyzőkönyv a Titkárság 1965. április 27-i üléséről.

viszony alakult ki, szintén lakáskérdés miatt. Valkó be akart költözni a követségre (költségmegtakarítás címén), de a követi rezidenciára nem talált bérlőt, így Lakatost kötelezte, hogy költözzön oda, ami havi 650 francia frankkal drágább bérlemény volt, mint Lakatos korábbi lakása. Az ügynök elmondása szerint a követségen „rossz a szellem, az emberek egymással szemben bizalmatlanok, amelyet Valkó Márton elvtárs magatartása váltott ki". Lakatosnak – állítólag – Valkó nyíltan meg is mondta, hogy hazaküldi: „Veled, Lakatos, nem vagyok hajlandó együtt dolgozni, és intézkedem, hogy hazahívjanak." „Vanek" azonban nemcsak a követet bírálta, hanem Lakatost is: „Ő személyesen tapasztalta azt, hogy Lakatos elvtárs több esetben tényeket tagadott le anyagi kérdésekben, illetve nem a valóságnak megfelelően referált Valkónak. Valkónak az a véleménye Lakatos elvtársról, hogy »hazug«."[573]

A hazatérésekor készített minősítés szerint viszont Lakatos „közel 5 éves külföldön végzett operatív munkáját értékelve megállapítható, hogy azt nagy szorgalommal, politikai hozzáértéssel, összességében eredményesen végezte. Széles kapcsolatköre révén végig eredményes információs munkát végzett, és kihelyezése második felében az aktív intézkedések kezdeményezésében és szervezésében is jól dolgozott. Lefolytatta több kapcsolata tanulmányozását, és két eredeti [vagyis nem magyar származású] francia állampolgár fokozatos beszervezését valósította meg". Voltak időszakok, amikor az egész párizsi rezidentúra vezetése is az ő feladata volt. Szakmai munkája mellett a külképviselet pártszervezetének alapszervi titkári funkcióját is ellátta. Munkájának elismeréseként 1965-ben miniszteri dicséretben részesült.[574]

[573] ÁBTL 3.2.5. O-8-126/5. „Vanek" beszámoltatása, 1965. május 27.
[574] ÁBTL 2.8.2.1. 315. Minősítési lap (Lakatos Emil), 1965. július 26.

BRÜSSZELBEN, FEDÉSBEN

Lakatos Emil a hazatérése után a hírszerzés állományában maradt, és 1965. augusztus 1-jétől a BM III/I-5. (Operatív Értékelő és Tájékoztató) Osztályán mint főoperatív beosztott kezdett dolgozni. Három évvel később „szigorúan titkos", úgynevezett szt-állományba került a nyugatnémet politikai, gazdasági hírszerzéssel foglalkozó osztályon, ahol 1969 júliusától alosztályvezetőként folytatta a munkát. Párizsból való hazahívása, a külszolgálat után kezdetben úgy tűnt, hogy Lakatos parkolópályára került, fedőmunkahelyén, a Külügyminisztérium VI. Területi Osztályán Benelux-főelőadóként dolgozott,[575] de 1969-től már Brüsszelben a nagykövetség első beosztottjaként (tanácsos) tűnik fel. Miközben a BM állományában maradt, onnan kapta a fizetését, illetményét. Lakatosnak több alkalommal is írásban kellett a BM III/I-12. Osztály pénzügyi alosztályának vezetője felé nyilatkoznia, hogy a fedőmunkahelyén (Külügyminisztérium) nem vett fel előleget, illetve jubileumi jutalmat.[576]

A brüsszeli rezidentúra 1969-ben jött létre, két-két hírszerző tiszt illetve titkos munkatársa alkotta. Lakatos volt a csoport vezetője, amit a nagykövetség első beosztotti pozíciójával legalizáltak. A követség „fedőszervi vezetői", a nagykövet és a kereskedelmi kirendeltség vezetője természetesen tisztában voltak a rezidentúra munkájával, sőt támogatniuk kellett a hírszerző tevékenységet. A nagykövetnek semmiféle beleszólása sem volt abba, hogy Lakatos a megszerzett híranyagot a Külügyminisztériumnak vagy a BM-be („Központ") továbbítja. Bár ő is minden anyagot láthatott, mivel a rezidentúra tagjai által megszerzett hírek, adatok a nagykövet asztalán is landoltak. A brüsszeli rezidentúra „célobjektuma" az Európai

[575] MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 42. d. Feljegyzés Lakatos Emil Benelux-főelőadó brüsszeli futárútjáról, 1969. február 3.
[576] Valamennyi alább hivatkozott forrás jelzete: ÁBTL 2.8.2.1. 973/94–267. Szolgálati jegy, 1969. június 9., valamint Lakatos Emil nyilatkozata, 1972. július 25., illetve Csordás László levele a BM III/I. 12. Osztály pénzügyi alosztály vezetőjének, 1977. december 29.

Gazdasági Közösség (EGK), valamint az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) volt.[577]

Magyarország 1969-ben nyújtotta be a GATT-hoz (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény) a felvételi kérelmét, és a brüsszeli rezidentúra meg tudta szerezni azt az EGK munkatársai által kialakított tárgyalási tervet, amelyet Magyarország felvételi kérelmével kapcsolatban követni akartak a soron következő EGK–GATT-megbeszélés során. Lakatos büszkén jelentette be, hogy időben el tudták juttatni a megszerzett információkat az illetékes szakminisztériumhoz, illetve a külkereskedelmi szervekhez, ahol ezekből felkészülve jelentős előny birtokában tudtak tárgyalni.[578]

Amennyire a levéltári forrásokból megállapítható, Lakatos alapvetően követte főnökeinek az utasításait, gyakorlatilag minden kérdésben kikérte feletteseinek a tanácsát, nem cselekedett önállóan, ugyanakkor a legkényesebb kérdéseket is diplomatikusan oldotta meg. Amikor immár ideiglenes ügyvivőként a Belga Nemzetközi Kapcsolatok Kutató Intézetében tett látogatása során – a központ utasításának megfelelően – javasolta, hogy az intézet adjon lehetőséget a *Magyarország* című politikai hetilap főszerkesztőjének, Pálfy Józsefnek egy előadás megtartására Magyarország külpolitikájáról, a belga fél feltételeket szabott, amire Lakatos kitérő választ adott, és tájékoztatta feletteseit.[579]

A brüsszeli követségen a munkaköre elsősorban a belga bel- és külpolitikai események elemzése volt, de intéznie kellett a titkos munkavégzése során felmerülő egyéb, úgynevezett provokációs ügyeket is. Lakatost, kiérkezése után két héttel, két alkalommal is levél, illetve telefonhívás útján keresték, szerinte provokációs céllal, hiszen az ismeretlen levélíró a belga légierők és a NATO új fegyvereiről kívánta tájékoztatni. Nem hagyta magát megtéveszteni, feltételezése szerint a „reagálását akarták beméri" így, illetve az időszakos megfigyelésével, követésével.[580] Lakatos több alkalommal is felkereste a belga Külügyminisztérium Kelet-európai Osztályának vezetőjét, és panasszal élt. Mivel több alkalommal is provokatív ajánlatokat tettek ismeretlenek a követség beosztottjainak, valamint a Magyar Nyilaskeresztes Párt *Út és Cél* című lapja újra megjelent, Lakatos Emil hivatalos úton ismét tiltakozást jelentett be. Később a követ, Molnár László levélben kérte a központ hozzájárulását, hogy a követség hivatalos úton, jegyzék átadásával tiltakozhasson a zaklatások miatt.[581]

Felvetődik a kérdés, hogy a követség jelentései meddig jutottak el az állami és a párthierarchiában. Azt tudjuk, hogy például 1970 júniusában a brüsszeli követség június eleji jelentései közül hét került KB-tag vagy minisztériumi vezető (elsősorban Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes) kezébe. Bartha főosztályvezető megjegyezte, hogy a jelentések kivétel nélkül jók, használhatók voltak, de megemlítette azt is, hogy a követség mellőzze a más tárcák vezetőivel való közvetlen, hivatalos levelezést. A hivatalos ügyekkel kapcsolatos kérdéseit a jövőben a követség a jelentéseiben terjessze fel, amelyeket a Külügyminisztérium titkársága juttat el a megfelelő helyre. Nem ismerjük az előzményeket, feltehetően a brüsszeli követség közvetlen levelezést folytatott más állami szervekkel, ami a Külügyminisztérium megkerülését jelentette, s így annak felügyeleti hatáskörét sérthette.[582]

Lakatos Emilnek 1970 nyarán kellett elkészítenie az éves beszámolójelentését, amelynek a – Bartha részére írt – kísérőlevelében figyelemre méltó megállapításokat tett: „Azért teszem ezt főnöki levél formájában [a beszámolóról van szó – K. Zs.], mert nem tudom, hogy a benne foglaltak nem okoznak-e felesleges galibát, nem szeretném elképzeléseiteket

577 ÁBTL 1.11.4. I. sorozat. Jegyzőkönyv a BM III/I. Csoportfőnökség 1973. március 13-i és 14-i vezetői értekezletéről.

578 Uo.

579 MNL OL XIX-J-1-j (Belgium) 21. d. Lakatos Emil feljegyzése a Belga Nemzetközi Kapcsolatok Kutató Intézetében tett látogatásáról, 1969. július 30.

580 ÁBTL 3.2.5. O-8-644/1/A. Jelentés provokációs kísérletről, 1969. október 6.

581 MNL OL XIX-J-1-j (Belgium) 20. d. A nagykövetség elleni provokáció ügyében tett lépések a belga Külügyminisztériumban, 1969. november 2., valamint uo. Jelentés az Út és Cél című nyilaskeresztes folyóirat megjelentetéséről, 1969. december 19.

582 MNL OL XIX-J-1-j (Belgium) 25. d. Bartha János főosztályvezető feljegyzése, 1970. június 6.

ezzel keresztezni. A leírtakat viszont elhallgatni nem tudom, mert részemről ez felelőtlenség lenne, és megalkuvás, amire nem vagyok kapható. Igyekeztem beszámolómat személytelenné tenni, hogy az élét elvegyem – amennyire ez lehetséges volt. Arról is gondoskodtam, hogy itt a jelentés tartalmát senki se ismerje, felhasználásának módját, elbírálását Rád bízom, mert Te ismered az itteni körülményeket és az ezzel kapcsolatos otthoni elképzeléseket."[583]

A beszámoló valóban kiütötte a biztosítékot, Bartha szerint Lakatos jelentése túlzottan szubjektív volt, nagy részében a reprezentációs keret elosztásának kérdésével foglalkozott, és szerinte ebben a kérdésben Lakatos és Molnár László követ ellentmondásba került egymással. Másik kritikai megjegyzése az volt, hogy Lakatos a kapcsolatainak felsorolásakor összemosta a kapcsolati és az ismeretségi kört, túlzó adatokat közölt, emellett a központba beérkezett jelentései sem igazolták Lakatos kapcsolatainak számát és megfelelő szintjét. (Vagyis hogy az illető mennyire értékes információforrás a hírszerzés számára.) Bartha megjegyezte, hogy szükséges a korábbi problémák lezárása, és javasolta, hogy a követség pártszervezetének bevonásával „pártszerű keretek között" zárják le a vitás kérdéseket.[584]

Lakatos – az említetteken kívül – bírálta a központ értékelő munkáját, kevesellte a Budapestről érkező visszajelzéseket is, valamint javaslatokat tett a hatékonyabb munkavégzés érdekében. Felvetette a munkakörök, hatáskörök pontosabb meghatározását, a diplomaták részére nagyobb önállóság biztosítását, a reprezentációs keret felemelését, és így tovább. Javaslatai között szerepelt a Belga–Magyar Baráti Társaság (BMBT) felkarolása, erkölcsi és anyagi támogatása, amely szerinte eredményes eszköz lenne a követség kezében az emigráns magyarokkal való jó viszony kialakításában. Ez utóbbi javaslat Lakatos diplomáciai pályafutásának talán egyik legnagyobb kudarca lett.[585]

Az 1956 után létrejött kulturális szervezet (a BMBT) ekkorra anyagi támogatás híján halódott, nem szervezett programokat, és ezért Lakatos – felkarolva Isabelle Blumének, a BMBT elnökének a kérését – javasolta, hogy havi 12-14 ezer belga frank összeggel támogassa a nagykövetség a társaságot, és a magyar fél tegye lehetővé magyar művészek belgiumi fellépését, filmek bemutatását, kiállítások szervezését. A névleges vezetőséget át kellene alakítani – javasolta –, és egy félfüggetlenített titkárt a követség állományába beállítani, aki vinné a BMBT ügyeit, és így tovább.[586] Lakatos ötletével a Külügyminisztérium Konzuli Főosztálya foglalkozott, amely viszont Molnár László nagykövet álláspontját tette a magáévá, aki mereven ellenezte Lakatos ötletét, és a Külügyminisztériumnak intézett jelentésében „megfúrta" Lakatos javaslatát, tárgytalannak minősítve azt.[587]

VISSZA A HÍRSZERZÉSHEZ

Lakatos Emil 1974 szeptemberéig volt Brüsszelben, majd hazatérve a BM III/I-14. (önálló) alosztály kiemelt főoperatív beosztottja, 1975 januárjától vezetője lett.[588] Ez a szervezet foglalkozott a gazdasági, gazdaságpolitikai hírszerzéssel. 1977. július 15-én Lakatos levelet írt Benkei András belügyminiszternek, amelyben kérte szolgálati idejének meghosszabbítását 1978.

583 MNL OL XIX-J-1-j (Belgium) 25. d. Lakatos Emil levele Bartha János főosztályvezetőnek, 1970. július 13.

584 Uo. Bartha János jelentése Lakatos Emil éves beszámolójáról, 1970. szeptember 21.

585 MNL OL XIX-J-1-j (Belgium) 25. d. Lakatos Emil 1970. évi beszámoló jelentése, 1970. július 13.

586 Uo. Lakatos Emil ideiglenes ügyvivő jelentése a Belga–Magyar Baráti Társaság felújításáról, 1970. július 22.

587 Uo. Molnár László nagykövet jelentése a Belga–Magyar Baráti Társaság felújításáról, 1970. szeptember 9.

588 ÁBTL 2.8.2.1. A BM III. főcsoportfőnökének 08/1975. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1975. január 7.

december 31-ig. Indoklásában leírta, hogy 1974 szeptemberében a külföldi kiküldetéséből hazatérve vállalta a továbbszolgálatot a BM-ben, annak az ígéretnek a birtokában, hogy utána a Külügyminisztériumban dolgozhat. Megjegyezte, hogy a Külügyminisztérium 1979 januárjától kívánja foglalkoztatni, és kéri „a miniszter elvtárs méltányos elbírálását".[589]

Bogye János, a hírszerző csoportfőnökség vezetője azt javasolta a belügyminiszternek, hogy – mivel szolgálati érdekből történt Lakatos visszatartása a belügyi szolgálatban (hiszen 1975. július 14-én betöltötte az ötvenöt éves nyugdíjkorhatárt) – külszolgálatba helyezéséig a csoportfőnökség egy szt-státusz terhére helyezze át őt a Külügyminisztériumba. (Állítólag a Külügyminisztérium két afrikai ország nagyköveti posztját is felajánlotta már Lakatosnak, de ő egészségi állapotára hivatkozva nem tudta azokat elfogadni.) Bogye megjegyezte azt is, hogy mivel a szolgálatban való további visszatartását szolgálati érdek már nem indokolja, a nyugállományba helyezés javaslatát megküldte állásfoglalásra az MSZMP BM Bizottságának, amely az 1977. július 8-i ülésén egyetértő határozatot hozott.[590] Lakatos jelezte a párt vezetőinek (Puja Frigyes, Berecz János, Gyenes Antal, Kádár János), hogy a belügyi szolgálat befejezése után külügyi szolgálatra szeretne lépni, és amíg Kádártól nem érkezik meg a levelére a válasz, kérte, hogy addig ne küldjék őt nyugdíjba. Azonban Bogye ekkor már nem vette figyelembe Lakatos kérését, és jelezte Pallaginak, hogy nem él a meghosszabbítással. A BM PB első titkára, Kovács György rosszallóan meg is jegyezte: „Tulajdonképpen már egy éve azért lett meghosszabbítva [Lakatos szolgálati ideje – K. Zs.], hogy majd lesz valami. Ott ténfereg, munkaidejének 90%-a azzal telik el, hogy keresi a helyét. Azért azt kérem, hogy értsen egyet a VB a javaslattal."[591]

589 ÁBTL 2.8.2.1. 315. Lakatos Emil levele Benkei András belügyminiszternek, 1977. július 15.
590 Uo. Bogye János főcsoportfőnök helyettes javaslata a belügyminiszternek, 1977. július 21.
591 MNL OL M-KS 838. f. 3/88. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1977. július 8-i üléséről.

Lakatos azonban jól „ténfergett", a BM pártbizottságának javaslata ellenére 1977 novemberében kinevezték a III/I. Csoportfőnökség szt-tiszti állományába (ez olyan polgári foglalkozású és munkahelyen dolgozó személyt jelent, aki az állambiztonsági tevékenységét fedőmunkahelyével kapcsolatban fejtette ki), majd átkerült a BM III/I-11. Osztályra (politika rezidentúra) alosztályvezetőnek. Ez a részleg az úgynevezett harmadik országok és „hazai bázison folyó" (Magyarország területéről folytatott hírszerzési tevékenység), illetve a kínai hírszerzés feladatkörét látta el.[592] Azonban Lakatosnak még tovább kellett harcolnia a hőn áhított diplomatastátuszért, illetve a belügyi szolgálati idejének meghosszabbításáért. 1978 decemberében ismét levelet írt a belügyminiszternek, amelyben kérte a szolgálati idejének meghosszabbítását 1979. július 31-ig. Kérelmében megismételte: ígéretet kapott külszolgálatra, amely 1979 második felében lesz esedékes.[593] Pár nappal később a hírszerzés is kapott egy levelet, amelyben – ekkor már a BM pártbizottsága első titkárának jóváhagyásával – arra tesznek javaslatot, hogy Lakatos Emilt további hat hónapos időtartamra a hivatásos állományban tartsák vissza, mert a nagykövetei beosztásába csak 1979 első negyedében lesz kinevezve, és Lakatos kérése, hogy a nyugállományba helyezésére a Külügyminisztériumban való állományba vétel után kerüljön csak sor.[594]

A nyugállományba helyezési javaslat végül valóban csak 1979 áprilisában kelt, ekkor azt írták, hogy a szolgálat felső korhatárának elérése miatt küldik nyugdíjba, de megjegyzik, hogy Lakatos ezután még tovább dolgozik a fedőszervben, és egyben az utazási korlátozás alól is felmentették.[595] A javaslattal ekkor az MSZMP BM Bizottsága is egyetértett.[596] Még egy

592 A hírszerzés szervezeti felépítéséről, az egyes részlegek működési területéről átfogó képet ad Tóth 2011.
593 ÁBTL 2.8.2.1.315. Lakatos Emil levele Benkei András belügyminiszternek, 1978. december 1.
594 Uo. Javaslat, 1978. december 5.
595 Uo. Nyugállományba helyezési javaslat (Lakatos Emil), 1979. április 10.
596 Uo. Az MSZMP BM Bizottsága levele a BM IV/I. Csoportfőnökség vezetőjének Lakatos Emil nyugállományba helyezése tárgyában, 1979. április 28.

aprócska malőr azért történt a nyugdíjazás kapcsán, ugyanis Lakatos Emil a nyugállományba helyezését megelőző tizenkét hónapból kilenc hónapon keresztül teljes illetményben részesült, és a nyugdíjalapját képező havi átlaga 12 ezer forint felett volt, ráadásul ekkor szt-állományban is dolgozott, így csak egy speciálisan erre a helyzetre kidolgozott kormányrendelet (22/1971. Korm. sz.) alapján lehetett nyugdíjazni.[597]

Az újabb külszolgálatra való kinevezését már 1978 decemberében jóváhagyták. Ekkor fedőmunkahelye éppen a Kulturális Kapcsolatok Intézete volt, ahol főosztályvezetőként „ténfergett", majd innen került a diplomáciai karba. Végre elérte célját: nem egy követség rezidentúráján volt beosztott hírszerző, hanem hivatalosan kinevezett nagykövet lett, Hollandiában.[598]

A HÁGAI NAGYKÖVET ÉS A MAGYAR EMIGRÁCIÓ

A nagyköveti alaputasítása szerint Lakatos Emilnek Hollandiában a kormánypártokkal való kapcsolatok ápolása mellett fontos feladata volt az ellenzéki Munkapárttal kialakított viszony javítása, a hasznos személyi kapcsolatok körének szélesítése, elsősorban a kormány tagjaival, a kormányszervek vezetőivel, parlamenti képviselőkkel, politikai pártok, társadalmi szervezetek irányítóival. Ezek mellett lényeges volt az úgynevezett „politikai jelentő munka", az aktuális információkat tartalmazó rövid jelentések készítése, illetve az elemző, összefoglaló jelentések összeállítása, amelyeknek a témáját elsősorban a Külügyminisztérium jelölte ki a követség számára. Folyamatos, tömör, rövid, lényegre törő híradásokat várt el

[597] ÁBTL 2.8.2.1. 315. Hangráth István levele Csordás Lászlónak, a BM III/I-10. Osztály vezetőjének, 1979. július 12.

[598] MNL OL M-KS 288. f. 5/762. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1978. december 28-i üléséről.

a központ a kétoldalú kapcsolatok minden mozzanatáról, Hollandia és az egyes szocialista országok viszonyának alakulásáról vagy éppen külpolitikai lépéseikről. Lakatosnak törekednie kellett a gazdaságpolitikai, kulturális kapcsolatok fejlesztésére és a hollandiai magyar emigráció lojálisnak mutatkozó, a szocialista Magyarországhoz közeledni szándékozó személyiségeinek megnyerésére is. Az alaputasításban felhívták Lakatos figyelmét, hogy ne kezdeményezzen és ne is tartson semmilyen kapcsolatot a dél-koreai, a dél-afrikai, a rhodesiai, a chilei és az izraeli misszióvezetővel, illetve nagykövetségekkel.[599] Emellett figyelmeztették arra is, hogy ha a román nagykövetség részéről olyan magatartást tapasztal, amely sérti Magyarország érdekeit, rögtön jelentse.[600]

A hágai nagykövetség élén végzett munkájának első, a központ által készített értékelése pozitív volt, olyannyira, hogy például a Hollandiában élő „jobboldali" magyar emigráció visszaszorítása érdekében kérték a nagykövetség kezdeményező szerepvállalását. Az iratból kitűnik, hogy a magyar Külügyminisztériumot emellett leginkább az ország külpolitikai lépései érdekelték, a holland belpolitika nem volt annyira fontos a számukra.[601]

Lakatos Emil hivatali pályafutásának értékelése nem lenne teljes, ha nem említenénk meg az 1981 nyarán történt tragikus közlekedési balesetet. Feleségével Hágából hazafelé tartva 1981. június 21-én az ausztriai St. Agatha közelében személygépkocsijával halálra gázolt egy hetvenegy esztendős asszonyt. Az osztrák hatóságok Lakatos felelősségét nem vizsgálhatták, mert a baleset időpontjában Lakatos – mint állomáshelyéről a legrövidebb úton hazautazó diplomata – Ausztria területén teljes joghatóság alóli mentességet élvezett, így sem büntető-, sem államigazgatási eljárást

[599] MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 59. d. Alaputasítás Lakatos Emil nagykövet elvtárs részére, 1979. november 29.

[600] MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 60. d. Lakatos Emil elvtárs bemutatkozó látogatásainak tematikája, 1980. január 17.

[601] Uo. A hágai nagykövetség 1979–1980. évi tevékenységének értékelése, 1980. augusztus 28.

nem kezdeményezhettek. A baleset körülményei Lakatos feljegyzéséből ismerhetők csak meg. Eszerint egy szabálytalanul parkoló kocsisor késztette a szembejövő autóst, hogy áttérjen Lakatos sávjába, aki az ütközést elkerülendő elrántotta a kormányt, és halálra gázolt egy, az út mellett parkoló kocsi nyitott ajtajánál álló idős asszonyt.[602] Az egyértelmű, hogy a szerencsétlen eset nem okozott törést Lakatos karrierjébe, semmiféle hátránya nem származott belőle.

Lakatos Emil – ahogyan már Párizsban és Brüsszelben, úgy Hágában is – újabb és újabb munkaszervezési ötletekkel bombázta a központot. Egy 1981 márciusában készített feljegyzésében a nagykövetség égisze alatt működő hágai magyar kereskedelmi kirendeltség és a nagykövetség közti munkamegosztás átalakítását, illetve a részletesebb kölcsönös tájékoztatás igényét fogalmazta meg.[603] A kritikai hang később sem hiányzott Lakatos jelentéseiből, a nagykövetség 1980–1981. évi munkáját értékelve egymást érték a központot illető bíráló megjegyzések. Megemlítette, hogy több esetben csak mint közvetítő szerepelt a követség, a javaslataikat, illetve a követség információs jelentéseit minden esetben reagálás nélkül hagyta a Külügyminisztérium. A központ kérésére összeállított összefoglaló jelentés sem érte el a célját, mert azt késve továbbította a központ a címzetthez.[604]

Természetesen a válasz sem maradt el, a Külügyminisztérium Benelux-referatúrája részletesen reagált Lakatos vádjaira. Ezek szerint a beszámoló legalapvetőbb hibája az volt, hogy az általánosságokban megfogalmazott felhívásokon kívül nem tartalmazott konkrét javaslatokat. A jelentőmunkát értékelve megállapították, hogy kisebb számú és rövidebb terjedelmű belpolitikai témájú jelentést várnának el, ezzel szemben a gazdaságpolitikai jelentéseket kifejezetten jónak találták.[605]

A Hollandiában élő magyar emigránsszervezetekkel, -rendezvényekkel kapcsolatos nagykövetségi magatartást azonban teljesen félreérthette Lakatos. A nagykövet egy központból érkező jelentés alapján azt vélelmezte, hogy az emigránsrendezvényeken a nagykövetség részéről nem indokolt a demonstratív megjelenés, a kezdeményezés, az aktivitás. A központ szerint ugyanakkor ők arra hívták fel a nagykövetség figyelmét, hogy az emigrációs rendezvényeken a nagykövet személyes megjelenése csak különösen fontos esetekben célszerű, de továbbra is szükség van a kezdeményezésre.[606]

Egy későbbi eset pedig furcsamód azt bizonyította, hogy a nagykövetség valóban ki volt szolgáltatva a hollandiai emigránsszervezeteknek. Ugyanis a Hollandiai Mikes Kelemen Kör meghívására Hollandiába utazó Hankiss Elemér és Pomogáts Béla, figyelmen kívül hagyva az előzetes megállapodást, semmilyen formában nem jelentkeztek a nagykövetségen, valamint úti jelentést is csak Pomogáts adott le a magyar szerveknek. Ráadásul hiába engedélyezte a magyar fél az említett magyarországi értelmiségieknek, hogy részt vehessenek a kör 1982. évi tanulmányi napján, a hágai magyar nagykövetséget nem hívták meg a rendezvényre. Így 1982-ben – ahogy korábban is – ismét a „csak tájékoztatásra" kitételű utólagos értesítést kapták meg Lakatosék.[607]

Talán nem érdektelen megemlíteni a következő, Lakatos önérzetét súlyosan bántó esetet, amely személyiségéről is hűen tájékoztat. Még

602 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 64. d. Lakatos Emil feljegyzése balesetéről, 1981. június 23., valamint uo. Rejtjeltávirat, Bécs 07430, 1981. június 23. és MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 64. d. Rejtjeltávirat, Bécs 09731, 1981. augusztus 27.

603 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 63. d. A hágai kereskedelmi kirendeltség 1980. évi jelentésének felterjesztése, 1981. március 25. és uo. Kiegészítés a hágai kereskedelmi kirendeltség 1980. évi jelentéséhez, 1981. április 26.

604 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 62. d. Jelentés a hágai nagykövetség 1980–1981. évi tevékenységéről, 1981. május 20.

605 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 62. d. Feljegyzés a hágai nagykövetség elmúlt évi tevékenységének értékeléséről, 1981. július 6.

606 Uo. A hágai nagykövetség elmúlt évi tevékenységének értékelése, 1981. július 23.

607 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 58. d. Lakatos Emil nagykövet jelentése a Mikes Kelemen Kör 1982. évi tanulmányi napjairól, 1982. október 6., valamint uo. Kasnyik András osztályvezető jelentése a Mikes Kelemen Kör 1982. évi tanulmányi napjairól, 1982. október 20.

1981tavaszán a Magyar Televízió (MTV) Pécsi Körzeti Stúdiója levélben kereste meg azzal a kéréssel, hogy vállaljon el egy nyilatkozatot a pécsi körzeti stúdió és a belga charleroi körzeti stúdió koprodukciójában készítendő dokumentumfilmjében. A film a *Magyarok a belga munkásmozgalomban* címet viselné, és őt egyrészt mint szereplőt, visszaemlékezőt szeretnék megszólaltatni, másrészt tanácsadói, szerkesztői minőségben számítanának rá. A nagykövet jelezte a központnak a felkérést, és a Külügyminisztérium először engedélyezte is a szereplést. Lakatos novemberben már témajavaslatot is készített a filmesek részére, azonban 1982 februárjában Jósfay György rendező még mindig csak arról tudta értesíteni, hogy a belga fél késlekedése miatt csúszik a forgatás. Októberben aztán Lakatos levelet írt Szarka Károly külügyminiszter-helyettesnek, akinek elpanaszolta az esetet, kiegészítve azzal a fejleménnyel, hogy – dacára az előzetes jóváhagyásnak – a központ újabb döntésének értelmében nem adhat interjút a belgiumi magyar munkásmozgalomról, a fasiszták elleni küzdelméről, és így tovább. A sértődött hangvételű levél végén Lakatos így fogalmazott: „Ha mégis elküldöm Neked ezt a levelet, csak azért teszem, mert önérzetemnek tartozom ezzel a magyarázattal."[608]

Nem volt azonban mély az ellentét a Külügyminisztérium és Lakatos Emil, illetve a nagykövetség munkájának értékelése között. Ezt az is bizonyítja, hogy a nagykövetség jelentőmunkáját év közben értékelve a központ megállapította, hogy nagyon jók, hasznosak és időszerűek voltak azok az összefoglalók, amelyek az MSZMP KB-t közvetlenül érdekelték. Ilyen volt egy, egyébként kommunista újságíró cikke Magyarországról, amely a lengyel válság kapcsán a szocialista országokat kritizálta. Esztergályos Ferenc főosztályvezető is atyai hangot ütött meg jelentésében: „Kérem Nagykövet elvtársat, hogy nyugodtan és kiegyensúlyozottan dolgozzanak [...], a fentieket jó szándékú útmutatásként kezelje, amely a nagykövetség valóban jó munkát mutató tevékenységét hivatott tovább fejleszteni, elősegíteni."[609] A pozitív hangvétel a nyári nagyköveti beszámolóban is megmaradt, de szűk egy évvel később Lakatos hágai nagykövetként már az utolsó beszámolóját készíthette el.[610] Az MSZMP PB 1983 júniusában – érdemei elismerése mellett – Lakatos Emil rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet felmentette a megbízatása alól, és hozzájárult nyugállományba vonulásához.[611]

Belügyi pályafutása alatt több alkalommal kapott kitüntetést és jutalmat. 1957-ben a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet ítélték oda neki az „ellenforradalom" leverésében való részvételéért, illetve még ebben az évben a Magyar Partizán Emlékérmet kapta meg a második világháborús partizántevékenységéért. (Ez utóbbiért több külföldi kitüntetést is kapott.) 1967-ben a Szocialista Hazáért érdemrenddel jutalmazták, és többször kapott csoportfőnöki, főcsoportfőnök-helyettesi, osztályvezetői dicséretet és (tárgy-) jutalmat. Fenyítve nem volt, pártbüntetésnek szintén nincs nyoma.[612]

Lakatos Emil 2010. október 30-án hunyt el Budapesten.

608 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 39. d. Lakatos Emil levele Szarka Károly külügyminiszter-helyettesnek, 1982. október 27.

609 MNL OL XIX-J-1-j (Hollandia) 59. d. Esztergályos Ferenc főosztályvezető jelentése a hágai nagykövetség jelentő munkájáról, 1982. április 9.

610 Uo. Lakatos Emil hágai nagykövet beszámolója, 1983. június 9.

611 MNL OL M-KS 288. f. 5/884. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1983. június 7-i üléséről.

612 ÁBTL 2.8.2.1. 315. Szolgálati adatlap (Lakatos Emil), 1968. november 15.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.4. A BM III/I. Csoportfőnökség iratai

2.8.2.1. A BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

3.2.5. Operatív dossziék (hírszerzés)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-j. Külügyminisztérium. TÜK-iratok (1945–1995)

M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)

M-KS 838. fond 3. csoport. Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának ülései (1972–1989)

Irodalom

Lakatos Emil 1969: A brüsszeli magyar század. In Petrák Katalin – Vágó Ernő (szerk.): *Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein.* Budapest, Zrínyi. 365–378.

Lakatos Emil 1988: Egy belgiumi magyar család életéből. In Petrák Katalin (vál., szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből, 1919–1944. 4d. kötet.* Budapest, Kossuth. 275–289.

Tóth Eszter 2011: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő,* 2011/2. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf, 2020. január 5.

Internetes adatbázisok

Lakatos Emil. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Lakatos Emil. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

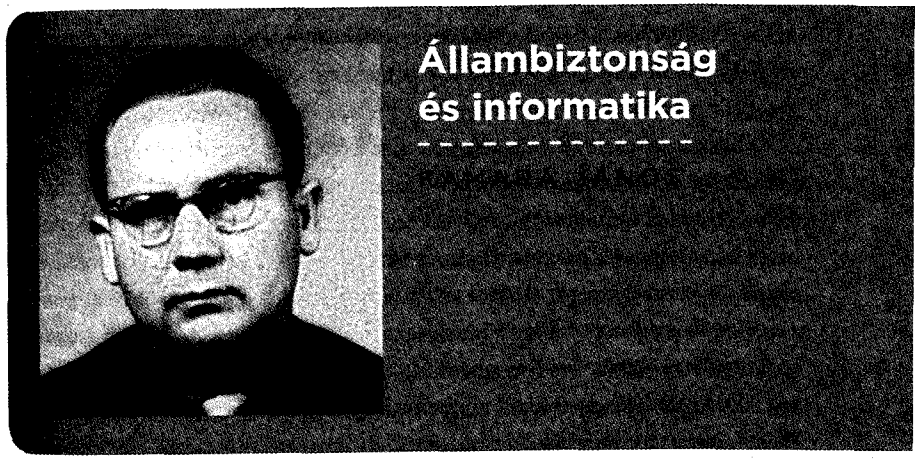

Állambiztonság és informatika

Kamara János karrierútjában jellegzetes és különös elemek keverednek. Az előbbibe sorolható a származás, a kezdeti szocializáció, a belügyi állományba kerülés módja, de mindenképpen szokatlan és egyedülálló az a tény, hogy egy 1956-ban a rendőrségen a forradalmi bizottságban szerepet vállaló rendőrtiszt a testületben maradhatott, és semmilyen retorzió nem érte, sőt olyan hivatali és pártkarriert futhatott be, amilyenre nincs több példa a korszakban. Az sem nevezhető általánosnak, hogy egy belügyi csúcsvezető több csoportfőnökségen is a legmagasabb pozícióig jusson: a kémelhárítástól az információfeldolgozó csoportfőnökségig vezetett az útja. Ha a szakmai előmenetelét vizsgáljuk, kiderül, hogy pályafutása nem állambiztonsági vonalon indult meg, és a kémelhárításnál eltöltött mindössze öt évtől eltekintve végig a hagyományos értelemben vett rendőri apparátusban dolgozott. Talán ennek (is) köszönhette, hogy szakmai vezetőből viszonylag gyorsan politikai vezetővé válhatott, államtitkár, majd belügyminiszter lett, nem „ragadt" meg az állambiztonságnál. Pártvonalon is elérte az egyik legmagasabb párttisztséget, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) tagjaként több mint egy évtizedig – már belügyminiszterré kinevezése előtt – a felső pártveze-

tésben foglalhatott helyet. A Kádár-korszak vége felé a legfontosabb belügyi és állami kitüntetések birtokában, számos elismeréssel vonulhatott nyugállományba.

Kamara János 1927. május 1-jén született Budapesten. Apja kőművessegédként dolgozott, korán meghalt, édesanyja – aki takarításból, mosásból tartotta el a családot – egyedül nevelte fel. A polgári iskola elvégzése után tanoncnak ment, a Ganz és Társa Vagon-, Hajó- és Villamossági Gyárban kezdett dolgozni, ahol kitanulta a géplakatosszakmát. 1944-ben segédként dolgozott néhány hónapig, amikor az év végén kisegítő munkaszolgálatra hívták be. A csoportját karácsony előtt pár nappal indították el nyugat felé, de ő néhány társával együtt – az önéletrajza szerint – Pilisvörösvárnál megszökött, és édesanyja lakására ment, ott vészelte át Budapest ostromát. A szovjet csapatok megérkezése után rögtön, 1945. január 18-án jelentkezett a Magyar Kommunista Párt (MKP) V. kerületi irodájában, és belépett a pártba. Ott azt a feladatot kapta, hogy a kerületi rendőrkapitányságon szervezze meg a helyi rendőrséget. Itt, tizennyolc évesen kezdte meg a belügyi pályafutását mint próbarendőr.[613]

A rendőrség V. kerületi kapitányságán 1946-ban előbb alapszervi vezetőségi taggá, később párttitkárrá választották, majd 1946-ban őrsparancsnok lett, a következő évben pedig alhadnagy. 1948 tavaszán áthelyezték az Észak-Pest Megyei Rendőr-főkapitányság állományába, egyúttal kinevezték hadnaggyá; előbb főkapitányi segédtiszt, majd a Pest Környéki Rendőrkapitányság vezetője lett. 1950-ben már főhadnagy, s öt hónapos pártiskolára küldték, ennek az elvégzése után a Belügyminisztérium (BM) Rendőrtisztképző Iskola parancsnokának politikai helyettese lett. Ekkortól rendőr százados. Ezt a beosztását 1951-ig látta el. 1950 decemberétől egy éven keresztül a Szovjetunióban operatív iskolát végzett, majd 1953 augusztusáig a BM Politikai Nevelő Osztályon teljesített szolgálatot mint

613 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János önéletrajza, 1963. március 2., valamint uo. Kamara János szolgálati adatlapja, 1962. április 6.

az agitációs és propagandaügyekért felelő nevelőtiszt. Itt is pártvezetőségi tag volt. 1953 augusztusában nevezték ki a BM Budapesti Főosztálya Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztályának vezetőjévé, és hamarosan őrnaggyá léptették elő. Itt a helyi pártbizottságba is beválasztották.[614]

Az 1956-os forradalom ideje alatt – saját bevallása szerint – mindvégig a szolgálati helyén tartózkodott, és részt vett az „ellenforradalmi fegyveresek begyűjtésében". A forradalom utolsó napjaiban osztálya pártalapszervezetének az épületben tartózkodó tagjai a budapesti rendőrségen akkor megalakult forradalmi bizottságba delegálták azzal a megbízással, hogy „az ellenforradalmi magatartásokkal szemben" foglaljon állást. Önéletrajzában Kamara határozottan kiemelte, hogy megválasztása a tiltakozása ellenére történt, és az ott eltöltött két-három nap alatt tevékenysége főként abból állt, hogy az „ellenforradalmárok" által üldözött párttagokat, a volt államvédelmiseket biztonságba helyezte, elbújtatta az épületen belül. Állítása szerint számos „elvtárs" életét mentette meg ezen a módon.

A szovjet csapatok megérkezésekor azonnal megkezdte a folyamatosan beérkező állománnyal a „fegyveres ellenforradalmárok" begyűjtését a szovjet katonai parancsnok irányítása alatt. Részt vett a Nagy-budapesti Központi Munkástanács feloszlatásában és számos más – „az ellenforradalom maradványainak visszaszorítását célzó" – akcióban. A forradalom leverése után visszakerült korábbi beosztásába, és a Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály vezetőjeként teljesített szolgálatot. Kamara János rendőr őrnagy, „a dolgozó magyar nép fia" 1957. június 25-én tette le parancsnoka előtt az esküt.[615] 1958 decemberében befejezte tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karán. Parancsnoka így minősítette: „Politikailag megbízható, az osztályához hű kommunista. Az ellenforradalmi események alatt magatartását a higgadtság jellemezte. Ellenforradalmi kijelentései vagy ténykedései nem voltak.

614 ÁBTL, Archontológia (Kamara János).

615 ÁBTL 2.8.1. 13050. Eskütételi jegyzőkönyv, 1957. június 25. (Kamara János).

A forradalmi bizottságban kifejtett tevékenysége sem esett kifogás tárgyává." A minősítés csupa pozitív megállapítása mellett parancsnoka megjegyezte, hogy Kamara csalódott volt, amikor kiderült, hogy nem fogja megkapni a Munkás-Paraszt Hatalomért kitüntetést, szerinte éppen azért, mert 1956-ban tagja volt a forradalmi bizottságnak.[616]

Ha valóban ez volt az ok, akkor még könnyen megúszta a dolgot. Az említett minősítés elkészítésekor ugyanis már folyt a bűnvádi eljárás a Budapesti Főosztály beosztottjai, Kiss István és társai ellen, amelyből Kamara – a szerencsének vagy ügyes helyezkedésének köszönhetően – kimaradt. A Katonai Főügyészség 1958 júliusában állította össze a vádiratot: Kiss István volt rendőr alezredest, Vári József volt államvédelmi őrnagyot, Deszpot László volt rendőr őrnagyot és Lantos József honvéd őrnagyot a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettével vádolták meg.[617] Kamara Jánost ebben az ügyben először 1956. december 20-án hallgatták meg tanúként. Elsősorban Deszpot László tevékenységéről beszélt. Vallomásában úgy állította be, hogy Deszpot – ahogyan Kamara is – alapvetően az épületben fogva tartott volt ávósok megmentésén fáradozott, őket akarták megvédeni a forradalmároktól.[618] Az 1957. március 30-i újabb tanúkihallgatása során Vári Józseffel kapcsolatban kérdezték. A vizsgálótiszt elsősorban arra volt kíváncsi, hogy Vári hogyan értékelte az eseményeket. Kamara tanúvallomása nem segített Vári helyzetén. Ezt mondta: „Az első időben még arról beszélt, hogy ez ellenforradalom. Később a felső irányításnak megfelelően mint nemzeti forradalomról beszélt. [...] Főleg a megelőző időben rendkívül aktív volt az ún. »demokratizmus« kifejlesztésében. Az események alatt is igyekezett közreműködni a vezetés felé."[619]

616 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János minősítési lapja, 1958. április 22.
617 ÁBTL 3.1.9. V-150007/a. Vádirat a Kiss István és társai elleni bűnügyben, 1957. július 21.
618 ÁBTL 3.1.9. V-150007. Kamara János vallomása, 1956. december 20.
619 ÁBTL 3.1.9. V-150007/5. Kamara János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 30.

1957. április 2-án a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Forradalmi Bizottságának megalakulásáról, abban betöltött szerepéről, valamint a forradalmi bizottság elnökéről, Székely János rendőr őrnagyról kérdezték a vizsgálók. Vallomásában saját szerepének jelentőségét – tudtán kívül és tiltakozása ellenére választották be a forradalmi testületbe – csökkenteni próbálta, míg Székelyt előbb „eláztatta", majd „pozitívan" szólt róla: „Tudomásom szerint az első napokban [...] Székely is ellenforradalomnak értékelte az eseményeket. Október 26–27-én [...] kezdett az értékelés olyan értelemben megváltozni, hogy itt »dicsőséges nemzeti forradalomról« van szó [...] Székely őrgy.-nak mérséklő szerepe volt. A szélsőségesen jobboldali álláspontokat igyekezett leszerelni és lehetetlenné tenni. Pl. a 2. vagy 3. ülésen vetették fel a káderosztály feloszlatását és a káderanyagok szétosztásának kérdését. Székely a kádernyilvántartó kulcsát megszerezte, és átadta Tóbiás ales.-nek azzal, hogy dugja el, mert másképp nem tudjuk megakadályozni, hogy anyagokat kiosszák. [...] Úgy látom, hogy Székely őrgy., aki lényegében értelmi szerzője volt a »forradalmi bizottság« megválasztásának, a későbbiek során mégis mérséklő szerepet játszott, igyekezett a »vadabb« kilengéseket megakadályozni. [...] Tudálékos, szerepelni vágyó ember, aki egész tevékenységével egy esetleges Nagy Imre-kormány maradása idején helyet akart biztosítani magának."[620] A Deszpot Lászlóval való szembesítés alkalmával Kamara Deszpothoz hasonlóan vallott: Deszpot nem akart a szovjetekre lövetni, és a golyószóró felállítását is a bejárati kapu forradalmárok elleni védelmére rendelte el, nem pedig a szovjet csapatok támadására számítva.[621]

Több vizsgálati eljárás során is felhasználták Kamara vallomásait. 1958. július 9-én a Haraszti Sándor és társai elleni ügyben kihallgatott Fazekas Györgyöt szembesítették Kamara egyik korábbi (1957. február 19-i) tanú-

620 ÁBTL 3.1.9. V-150007/3. Kamara János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 2.
621 ÁBTL 3.1.9. V-150007/6. Jegyzőkönyv Kamara János és Deszpot László szembesítéséről, 1957. május 23.

vallomásával, míg a Kovács István és társai ellen folyó vizsgálati eljárásban a Mérges István tanúvallomásakor merült fel Kamara neve.[622]

1959-ben a BRFK pártbizottsága megválasztotta póttagnak, majd később rendes tagnak. 1959 novemberében nevezték ki a BRFK vezetője I. (bűnügyi) helyettesének, 1960-ban alezredesi rendfokozatot kapott. Ekkor készült minősítésében Sós György főkapitány így értékelte Kamara János munkáját: „Jelenlegi beosztásában igen nehéz területet vett át. A központi operatív szerveknél főként az operatív fegyelem terén mutatkozó káros liberalizmus, sőt törvénytelenségek eltűrése és a baráti összefonódás volt elterjedve, amelynek mély nyomai még ma is megtalálhatók. Kamara elvtárs ezek ellen fellépett, és ért is el bizonyos kezdeti eredményeket."[623] Az 1964-ben készített minősítés ismét szinte csak a pozitív tulajdonságait emelte ki, sőt a minősítő parancsnoka már magasabb parancsnoki beosztásba javasolta Kamara Jánost.[624]

A KÉMELHÁRÍTÁS MÁSODIK EMBERE

1966-ban Benkei András belügyminiszter Kamara János rendőr ezredest a kémelhárítás csoportfőnök-helyettesévé nevezte ki.[625] Új helyén nagyon gyorsan eredményeket ért el, két évvel későbbi minősítése így fogalmaz: „Magas általános műveltsége, jó politikai felkészültsége mellett kiváló vezetői és emberi adottságai sokban hozzájárultak ahhoz, hogy ma már

622 ÁBTL 3.1.9. V-150001/7. Jegyzőkönyv Fazekas György kihallgatásáról, 1958. július 9., valamint ÁBTL 3.1.9. V-150005/15. Mérges István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. július 16. (A Fazekas-féle vallomáskor idézett 1957. februári Kamara-tanúvallomásnak nem akadtam nyomára.)

623 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János minősítési lapja, 1960. május 20.

624 Uo. Kamara János minősítési lapja, 1964. január 4.

625 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 324. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. április 2.

a munka nehezén túl van. A kezdetben zilált egységek – ahol rendszeres volt az intrika, a széthúzás – időközben rendeződtek, megfelelő vezetők beállításával egységes kollektívává szerveződtek. Megszűnt a bizonytalankodás, a tétovázás a munkában is, és a felmerült ügyekben az elhárító munka során a tényleges ellenséget, az ártó szándékú nyugati kapcsolatokat igyekszenek felderíteni. [...] Kamara elvtárs politikailag feltétlen megbízható és képzett. [...] A pártszervezet vezetőségével jó kapcsolatot alakított ki, velük szorosan együttműködik. Mint a csoportfőnökség Pártbizottság tagja aktív tevékenységet fejt ki."[626]

Kinevezését követően nem sokkal az amerikai magyar emigráció egyik alakjáról, Gombos Zoltánról készített a hírszerzés számára tájékoztató jelentést. Gombos felajánlkozott az IKKA-nál (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) főképviselet elnyerése érdekében, és ezért több levelet is írt, amelyekről a kémelhárítás másolatokat készített, így Kamara szerint adott volt a lehetőség Gombos kompromittálására.[627] Szintén a hírszerzés számára készítette el tájékoztató jelentését Nadányi Pál magyar származású amerikai állampolgárnak és Heves Endrének, a *Népszabadság* rovatvezetőjének a beszélgetéséről.[628] A két állambiztonsági csoportfőnökség (hírszerzés – kémelhárítás) között azonban néha súrlódások is keletkeztek. 1967 februárjában a kémelhárítás „Kéthly" fedőnevű ügynökét a hírszerzés át kívánta venni, de nem tartották be az előírásokat, és a szolgálati jegyeken csak részfeladatok elvégzésére „kérték el" az ügynököt. Kamara megállapította, hogy a hírszerzés az ügynök átadását korábban viszont egyetlenegy alkalommal sem kérte. Megjegyezte, hogy 1965-ig eleget tettek volna egy ilyen

626 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János minősítési lapja, 1968. augusztus 9.

627 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. Kamara János csoportfőnök-helyettes tájékoztató jelentése Gombos Zoltánról, 1966. szeptember 10.

628 Uo. Kamara János csoportfőnök-helyettes tájékoztató jelentése Nadányi Pálról, 1967. május 19.

kérésnek, de mostanra már konkrét ügyjelzésben („Művészek" fedőnév alatt) alkalmazzák „Kéthly"-t.[629]

A kémelhárítás és a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya (NKO) közti munkakapcsolat remek példája a székesfehérvári Videoton és a nyugat-németországi Siemens vállalat erlangeni gyára közötti operatív intézkedések sorozata. Kamara 1970. szeptember elején kérte meg a BM NKO vezetőjét, hogy küldjék meg a bolgár állambiztonsági szerv részére megkeresésüket, amelyben bizonyos Simon Endre bulgáriai megfigyelését kérik. Nevezett 1970 szeptemberében Várnában a magyar delegáció tagjaként a Szocialista Országok Nemzetközi Egyesített Energiarendszer Igazgatóságának az ülésén vett részt, és a kémelhárítás részéről felmerült, hogy gyanús kapcsolatokkal rendelkezik. Ezért kérték a bolgár társszerveket, hogy nevezettet vonják szoros operatív ellenőrzés alá, szervezzék meg a mozgásának, találkozóinak ellenőrzését, fotózását, szállodai szobájának lehallgatását.[630] Egy héttel később Kamara ugyanebben az ügyben szintén a BM NKO vezetőjétől azt kérte, hogy sürgesse meg a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) több állampolgáráról az összes baráti szocialista ország társszervétől korábban igényelt tájékoztatást – mivel a lengyel féltől még nem érkezett válasz.[631] A BM III/7. (Operatív Technikai Lehallgató) Osztály vezetőjétől pedig Simon Endre és egy nyugatnémet állampolgár beszélgetésének a rögzítését (3/e rendszabály) és a leírt anyag megküldését igényelte.[632] A Simon Endre-ügyben a Magyar Néphadsereg Vezérkara (MNVK) 2. Csoportfőnökség általános helyettesét, valamint a hírszerzés vezetőjét is megkereste, mert Simon egyik nyugatnémet kapcsolatáról

629 ÁBTL 3.2.1. Kamara János csoportfőnök-helyettes jelentése „Kéthly" fn. ügynökkel kapcsolatban, 1967. február 24.

630 ÁBTL 3.1.5. O-15829/4. Kamara János csoportfőnök-helyettes levele a BM NKO vezetőjének, 1970. szeptember 9.

631 Uo. Kamara János csoportfőnök-helyettes levele a BM NKO vezetőjének, 1970. szeptember 15.

632 Uo. Szolgálati jegy magnetofonszalagok tartósítására, 1970. október 19.

a katonai elhárítás és a hírszerzés is kapott információkat, amelyeket Kamara a kémelhárítás részére kért kiadni.[633] Az ügyben operatív intézkedési terv is készült, amelyet Kamara János hagyott jóvá.[634] Mai szemmel olvasva kissé megmosolyogtató, hogy a kémelhárítás csoportfőnök-helyettesének milyen szinten kellett részt vennie az egyes ügyekben. A Mélyépítési Tervező Vállalat operatív védelmét a kémelhárítás látta el, így a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Állambiztonsági Minisztériumával folytatott együttműködés keretében Magyarországon tartózkodó két Stasi-tiszt látogatásakor Kamarának kellett javaslatot tennie, hogy a kémelhárítás illetékes osztálya egy-egy alkalommal kettő plusz kettő fő részvételével megvendégelhesse őket. 1970 novembere és 1971 májusa között összesen öt alkalommal látogattak Magyarországra a keletnémet kollégák, és három–hét napot töltöttek itt.[635]

ÁLLAMBIZTONSÁGI INFORMATIKA

Kamara János öt év után csoportfőnökséget váltott, 1971 júliusától a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség (IFCS) vezetője lett. A frissen kinevezett csoportfőnök egy – ebben a formában legalábbis – eddig soha nem létezett szerv élére került. A BM IFCS a korábban már létező BM Ellenőrzési Csoportfőnökségnek, a BM III/4. Értékelő-Elemző Osztálynak, a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztály tájékoztató alosztályának,

633 ÁBTL 3.1.5. O-15829/4. Kamara János csoportfőnök-helyettes levele az MNVK/2. csoportfőnökség általános helyettesének, 1970. december 8., valamint uo. Kamara János csoportfőnök-helyettes levele a BM III/I. Csoportfőnökség vezetőjének, 1970. december 18.

634 Uo. Operatív intézkedési terv „Fábián" fn. személy ügyében, 1970. december 9.

635 ÁBTL 3.1.5. O-14242/2. Javaslat az NDK Állambiztonsági Minisztériuma beosztottjainak megvendégelésére, 1971. november 10., 1971. január 21., 1971. február 18., 1971. április 16., 1971. május 25.

a BM II/I-5. Osztály értékelő és statisztikai alosztályának, valamint a BM III/V-4. Osztály gépi adatfeldolgozó alosztályának összevonásával jött létre.[636]

Az újonnan megszervezett csoportfőnökség feladat- és hatáskörének kidolgozása, valamint ügyrendjének összeállítása Kamara feladata lett. Az erre vonatkozó parancstervezetet a BM Titkárságán keresztül a minisztérium fő szervezeti egységeinek vezetőivel véleményeztette, ami elhúzódó procedúrává vált, hiszen végül a parancsot csak 1972. március 8-án, míg az ügyrendet még később, 1973. március 16-i dátummal fogadták el. Az utóbbi szerint a csoportfőnökség a BM adatfeldolgozó, elemző-értékelő, tájékoztató és ellenőrző szerve, fő feladata, hogy a minisztérium vezetésének tervező, irányító, ellenőrző tevékenységét elősegítse, és az információ- és gépi adatfeldolgozó rendszerek összehangolt fejlesztésére tegyen javaslatokat. A csoportfőnökség készítette el a miniszteri parancsokban, utasításokban meghatározott értékeléseket, ellenőrzési és összefoglaló jelentéseket, valamint összeállította az illetékes párt- és állami vezetők számára a BM napi beszámolóit is.[637]

Az 1972-ről szóló csoportfőnökségi összefoglaló jelentés is a működési rend kialakítását, a munka megszervezését, a szervezeti és hatásköri szabályozást, a koordinált és egységes irányítás megteremtését említette meg

[636] ÁBTL 4.2. I. sorozat. A belügyminiszter 08. sz. parancsának végrehajtási utasítása, 1971. június 18., uo. A belügyminiszter 08. sz. parancsa, 1971. június 18. A BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökséget a belügyminiszter 1971. június 18-i parancsával hozták létre a korábban már létező BM Ellenőrzési Csoportfőnökség, a BM III/4. Értékelő-Elemző Osztály, a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya tájékoztató alosztály, a BM II/I-5. Osztály értékelő és statisztikai alosztály, valamint a BM III/V-4. Osztály gépi adatfeldolgozó alosztályok összevonásával. Ekkor jött létre új szervként a BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnöksége is. A BM NKO megalakulásáról, szervezeti változásairól, vezetőiről lásd: Krahulcsán 2009, 3–19.

[637] A szervezetét három osztály és két önálló (tájékoztató és a kutató-tervező) alosztály alkotta. Az Értékelő-Elemző Osztály három (az állambiztonsági, a rendőri-bűnüldözői és a rendészeti-igazgatási munkákat értékelő) alosztályból épült fel. A csoportfőnökség szervezetét a Felügyeleti Osztály és a Gépi Adatfeldolgozó Osztály (szervező-programozó, adatfeldolgozó alosztályok és előkészítő, illetve ellenőrzési csoportok) egészítették ki. MNL OL XIX-B-1-bg 8. d. A Belügyminisztérium Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség ügyrendje, 1973. március 16.

fő tevékenységnek, s ezért megkezdték egy hatékonyabb, pontosabb adatszolgáltatási és -feldolgozó rendszer kiépítését.[638] 1973-ban a tájékoztató alosztály napi beszámolóinak többségét az információk, a statisztikai összefoglalók és az eseményjelentések tették ki. A jelentések nagy része a BM Állambiztonsági Főcsoportfőnökségétől származott, a hírszerzéstől 288, a kémelhárítástól 84, míg a III/1. Osztálytól 152 jelzés érkezett. A BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség és a BM III. Főcsoportfőnökség 1973-ban közösen dolgozta ki az előzetes ellenőrzés és bizalmas nyomozás információ-rendszerének tervezetét is.[639] A Gépi Adatfeldolgozó Osztály 1973-ban folytatta az előkészületeket a belügyi nyilvántartások egységes prioráló rendszerének üzembe állítására.[640]

1973 decemberében a BM Számítástechnikai Alkalmazási Bizottság (SZAB) létrehozásával kapcsolatos parancstervezet vitájakor Kamara csoportfőnökként több észrevételt tett, amelyek közül egyet sem vett figyelembe Kónyi Gyula, a parancstervezet összeállításával megbízott miniszterhelyettes. A BM SZAB – a Kónyi-féle parancstervezet szerint – olyan koordináló és felügyelő szerv lenne, amely a BM területén javaslatokkal és véleményezésekkel elősegítené a számítógép-alkalmazási és alkalmazásfejlesztési feladatok megvalósítását. A SZAB vezetője Kónyi Gyula rendőr vezérőrnagy, miniszterhelyettes, tagjai – többek között – Rajnai Sándor, valamint Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagyok, a III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetői, Kamara János, Kukk István rendőr ezredes, igazgatásrendészeti csoportfőnök, Selmeci György rendőr ezredes, a BM Nyilvántartó Központ vezetője stb. lettek volna.[641]

[638] MNL OL XIX-B-1-bg 1. d. Összefoglaló jelentés a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség 1972. évi munkájáról, 1973. március 15.

[639] ÁBTL 4.2. I. sorozat. A belügyminiszter 0010/1973. sz. parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozására, 1973. június 30.

[640] MNL OL XIX-B-1-bg 1. d. Összefoglaló jelentés a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség 1973. évi munkájáról, 1974. március 30.

[641] MNL OL XIX-B-1-bg 8. d. Parancstervezet a BM Számítástechnikai Alkalmazási Bizottság létrehozására, d. n.

Kamara a SZAB titkárának a saját csoportfőnökségének egyik osztályvezetőjét, Csajkovits József rendőr alezredest, a Gépi Adatfeldolgozó Osztály vezetőjét, míg Kónyi Sváb András rendőr őrnagyot, a SZAB belügyminisztériumi „tárcaösszekötőjét" javasolta. Indoklása szerint Sváb magas szintű programozói ismeretekkel rendelkezett (elvégezte a Siemens szervezői, programozói tanfolyamait), a „Titán" fedőnevű terv keretében programozta az idegenforgalmi feldolgozó rendszert. Ráadásul az I. Főcsoportfőnökség állományába tartozott, így „áttétek" nélkül, hatékonyabban lehet foglalkoztatni. Kamara és Kónyi között nézetkülönbség volt a bizottság szervezeti elhelyezését illetően is. Kamara a SZAB titkára alá rendelte volna a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség Gépi Adatfeldolgozó Osztályát, míg Kónyi ezt nem tartotta megvalósíthatónak, szerinte a konkrét szakfeladatokat az egyes szakszolgálati szerveknek kell elvégezniük. Kónyi ismét arra hivatkozott, hogy Kamara javaslata csak növelné az áttéteket, ezáltal nehézkesebbé válna a bizottság munkája. További vitapont volt, hogy Kamara a bizottságba delegált volna egy-egy tagot az Információfeldolgozó és Felügyeleti, valamint a Műszaki Fejlesztési Csoportfőnökségtől, de Kónyi szerint erre sincs szükség, mert a szakvéleményeket az illető szakcsoportfőnökök a saját beosztottjaik útján is be tudják majd szerezni. Kamara a SZAB bizottságába még egy tagot javasolt beválasztani, de Kónyi ezt a javaslatát is lesöpörte az asztalról.[642]

Nem tudni, hogy személyes ellentét vagy csupán szakmai nézetkülönbség volt a két magas rangú belügyi vezető között, mindenesetre az eléggé szokatlan, hogy egy parancstervezet vitájakor a téma felelőse ennyire mereven elzárkózzon a javaslatoktól. Ugyanakkor Rácz Pál miniszterhelyettes észrevételek nélkül elfogadta az eredeti, Kónyi-féle tervezetet.

Kamara János munkájának egyik leghosszabb távú eredménye az 1974 májusára üzemszerűen működő úgynevezett Egységes Gépi Prioráló Rendszer (EGPR) létrehozása volt. Ezt – évek alatt – egy gépi programrendszerből és tizennégy nyilvántartás alapadataira kiterjedő gépi adattárból hozták létre.[643] 1974 nyarán Kamarát Pados Gábor rendőr alezredes váltotta a BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség élén. Kamarát pedig, miután biztosította a csoportfőnökség működésének alapfeltételeit, az ügyrend kiadását, az új feladatkörök kialakítását, új szervezeti egységek beindítását, a BM államtitkárává nevezték ki.

RÉS A PAJZSON

Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának (KAO) vezetője, Rácz Sándor a Politikai Bizottság (PB) részére készített 1974. június 13-i előterjesztésében Kamara János belügyminisztériumi államtitkárrá, valamint rendőr vezérőrnaggyá kinevezésére tett javaslatot. Az indoklás szerint Kamara „fejlett elemző, értékelő készséggel rendelkezik. A beosztottjaival szemben követelménytámasztó, vezetői tevékenységében pontos. A BM területén mind állambiztonsági, mind rendőri vonalon széles körű ismeretekkel rendelkezik. Kritikai érzéke fejlett, azonban egyes esetekben túlzottan óvatos. Magatartásában, magánéletében szerény, példamutató. Pártmegbízatásait lelkiismeretesen teljesíti".[644] 1974. június 17-én a PB jóváhagyta a KAO javaslatát.[645] Ezután a KB június 20-i ülésén is megtárgyalták a KAO előterjesztését, és elfogadták Kamara kinevezését. A KB-ülésen a személyi javaslatok vitájakor Biszku Béla Kamarával kapcsolatban rövid

642 MNL OL XIX-B-1-bg 8. d. Kónyi Gyula miniszterhelyettes levele Benkei András belügyminiszternek, 1973. december 21.

643 MNL OL XIX-B-1-bg 1. d. Jelentés a BM Információfeldolgozó Csoportfőnökség 1974. évi munkájáról, 1975. február 3.

644 ÁBTL 2.8.1. 13050. A KAO javaslata a Politikai Bizottságnak Kamara János belügyminisztériumi államtitkárrá történő kinevezésére, 1974. június 13.

645 MNL OL M-KS 288. f. 5/639. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. június 17-én tartott üléséről.

tájékoztatót adott. Ahogy elmondta, a belügyminisztériumi államtitkári posztot Benkei miniszter javaslatára belülről kívánták betöltetni, így esett a választás Kamarára.[646] 1974. június 21-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa belügyminisztériumi államtitkárrá, a belügyminiszter pedig rendőr vezérőrnaggyá nevezte ki.[647]

Kamara karrierje töretlenül ívelt felfelé, 1976-ban a Szovjetunióban vezető-továbbképző iskolát végzett.[648] 1977-től a BM Kollégiumnak, valamint az MSZMP BM párt-végrehajtóbizottságának is tagja lett. 1977 áprilisában Benkei terjesztette fel Kamara Jánost a Szocialista Magyarországért érdemrend kitüntetésre, két évvel később pedig a rendőr altábornagyi kinevezését javasolta a PB-nek.[649] Lázár György, a minisztertanács elnöke Kamara János altábornagyi kinevezését 1979. szeptember 20-án hagyta jóvá.[650]

1980. márciusban, az MSZMP XII. kongresszusán Kamara Jánost beválasztották a Központi Bizottság tagjai közé is. A 127 fős KB egynegyede lett új tag, így egy viszonylag fiatal grémium állt fel. KB-tagként Kamara Jánosnak még több információ állt a rendelkezésére, de (újabb) megkötésekkel is számolnia kellett. Kívánságra betekinthetett az előterjesztésekbe és határozatokba, ugyanakkor például a külföldi utazásait, hosszabb távollétét a munkahelyétől (szabadság, kórházi ápolás, tanfolyam) be kellett jelentenie a KB Irodáján. A kapitalista országokba való kiutazás esetén kérni kellett a területet felügyelő KB-titkár hozzájárulását (korábban állambiztonsági főtisztként, operatív vezetőként nem nagyon volt lehetősége „kapitalista" országba utazni), megkaphatta, ha igényelte a napi *Bizalmas*, a *Cikkek a nemzetközi sajtóból* című MTI-kiadványokat, illetve a minisztertanács *Határozatok tára* címet viselő kiadványát is. Kamara természetesen belügyminisztériumi államtitkárként a felsorolt kiadványok ismerete nélkül is az egyik legjobban informált KB-tag lehetett. Időről időre megkapta az anyagokat a PB és a KB Titkársága által hozott határozatokról, a párt- és a társadalmi élet eseményeiről készített havi jelentést, valamint egy negyedéves jelentést az államközi kapcsolatokról, a tudományos és művészeti kérdésekről, a közhangulatról, a közvélemény alakulásáról, és így tovább. Kamara Jánost 1985. március 28-án, a XIII. kongresszuson újraválasztották, és csak az 1988. május 22-i országos pártértekezleten került ki a testületből.

1985 márciusában az Elnöki Tanács felmentette Horváth István belügyminisztert, és 1985. április 1-jével Kamara János került helyére.[651] Májusban a szovjet Belügyminisztériummal való személyes kapcsolatfelvétel céljából Moszkvába utazott, bemutatkozó látogatáson vett részt.[652] Júniusban felkérték, hogy az országgyűlési választások után megalakuló kormányban ismét töltse be a belügyminiszteri posztot.[653] Pár hónappal később a PB – a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága Elnökségének kérésére – javasolta, hogy a „két ország állambiztonsági szervei közötti együttműködés fejlesztése, megvalósítása terén szerzett érdemeiért" Kamara Jánost a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntessék ki.[654]

646 MNL OL M-KS 288. f. 4/127. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1974. június 20-án tartott üléséről.

647 ÁBTL 4.2. I. sorozat. A belügyminiszter 12. sz. parancsa, 1974. június 21.

648 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János szolgálati adatlapja, 1962. április 6.

649 ÁBTL 2.8.1. Benkei András előterjesztése a PB-nek Kamara Jánosnak a „Szocialista Magyarországért Érdemrenddel" való kitüntetésére, 1977. április, valamint uo. Benkei András javaslata Kamara János rendőr altábornaggyá történő kinevezésére, 1979. augusztus 9.

650 ÁBTL 2.8.1. 13050. Lázár György, a Minisztertanács elnöke indoklása a tábornoki kinevezésekhez, 1979. szeptember 20. (A minisztertanács elnökének döntését két nappal korábban természetesen megelőzte a PB ülése, ahol jóváhagyták a KAO javaslatát Kamara János rendőr altábornaggyá való kinevezésére.) MNL OL M-KS 288. f. 5/781. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1979. szeptember 18-án megtartott üléséről.

651 MNL OL M-KS 288. f. 4/210. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1985. március 28-án megtartott üléséről.

652 MNL OL M-KS 288. f. 7/720. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1985. május 13-án megtartott üléséről.

653 MNL OL M-KS 288. f. 4/212. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1985. június 26-án megtartott üléséről.

654 MNL OL M-KS 288. f. 5/946. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1985. augusztus 13-án megtartott üléséről.

Az újonnan kinevezett belügyminiszternek azonban nem csak a kitüntetésekből és elismerésekből jutott ki. A magyar katonai elhárítás 1985. július 10-én, egy, az Amerikai Egyesült Államok titkosszolgálata (CIA) által elhelyezett „csomag" felvétele közben tetten érte és letartóztatta Belovai István alezredest. A hírszerző tisztet 1982-ben helyezték ki a londoni nagykövetségre, ahol a katonai és légügyi attasé helyetteseként folytatta munkáját. Belovai – állítólag – már 1978-ban rájött, hogy a magyar hírszerzés hatalmas mennyiségű amerikai katonai titokhoz jutott, amelyet a szovjeteknek továbbítottak.[655] Ezért együttműködést vállalt az amerikai szolgálattal, és 1984 júliusa és 1985 júniusa között a CIA részére végzett kémtevékenységet. (A Magyarországnak – közvetve a szovjeteknek – dolgozó kémet Clyde Lee Conradnak hívták. Conradot 1988-ban tartóztatták le, és életfogytiglanra ítélték. 1998-ban börtönben halt meg.) Belovai feltárta a CIA számára a londoni katonai hírszerző rezidentúrán dolgozó hivatásos és beszervezett kollégáinak, valamint a hírszerzőknek a neveit és sok más fontos titkot.[656] Kamara a nyomozás eredményeiről készített feljegyzést 1985 júliusában küldte meg Horváth Istvánnak, az MSZMP KB titkárának, korábbi belügyminiszternek, Czinege Lajosnak, a minisztertanács elnökhelyettesének, Oláh István honvédelmi miniszternek és végül Varga Péternek, az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya vezetőjének.[657]

Kamara egyeztetést javasolt a honvédelmi miniszternek, s felkérte – lévén elsősorban katonai adatokat, titkokat szolgáltatott ki Belovai – titokszakértő kijelölésére. Utóbbiak az volt, a feladata, hogy a nyomozó hatóságok kérdései alapján a bíróság előtt is felhasználható szakértői véleményt készítsen. (Az információk az MNVK 2. Csoportfőnökség szigorúan védett érdekkörébe tartoztak.) Kamara javasolta továbbá, hogy az állam- és szolgálati titoksértés bűntette miatt kihallgatandó tisztek esetében, a Katonai Főügyészség egyetértése mellett a büntetőeljárást szüntessék meg, és a továbbiakban tettük elbírálása a közvetlen parancsnokaik hatáskörébe kerüljön.[658] Az ilyen szintű felelősségre vonás Kamara részéről pozitív gesztus volt, Oláh honvédelmi miniszter egyetértett a javaslatával, így a tanúskodó tisztek enyhébb büntetésre számíthattak.[659] Nem úgy, mint Belovai István, akit a katonai bíróság 1985 decemberében életfogytiglani szabadságvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélt. Az ügyben tanúként kihallgatott katonatisztekre vonatkozó Kamara-féle javaslat nem pusztán szívjóságból volt ennyire enyhe, feltehetően a belügyi (és a katonai) vezetés sem akarta egyébként is megtépázott tekintélyét és erejét több magas rangú katonai és belügyi vezető börtönbe zárásával még jobban meggyengíteni.

A BM országos parancsnoki értekezletén 1987 februárjában Kamara János – miután itt is csak az unalomig ismert általánosságokat hangoztatta – az állambiztonsági munkát értékelve már felvetette a problémákat: „De gondok jelentkeznek más vonatkozásban is. Például a társadalomra veszélyes ellenséges személyek kiválasztása és ellenőrzése a kezdeti lendület után mintha megtorpant volna, annak ellenére, hogy az operatív helyzet javulásáról nem beszélhetünk, a dossziényitások száma visszaesett, a központi és a megyei osztályok nyilvántartásaiban egyre jelentősebb számban találhatók olyan személyek, akiknek társadalmi veszélyessége lecsökkent, betegségük vagy idős koruk miatt befolyásuk nem jelentős, és akiknek az ellenőrzése feleslegesen köti le erőinket." Kamara az okokat a központi szervek gyenge szakirányítási, ellenőrző, koordináló funkcióiban látta.[660] A gondokat jól vette észre, de a megoldásokat már nem ta-

655 Bővebben: Belovai 1998.
656 Okváth 2010, 122.
657 ÁBTL 3.1.9. V-165079/3. Kamara János levele Horváth Istvánnak, a KB titkárának, 1985. július, valamint uo. Kamara János levele Varga Péternek, a KB KAO vezetőjének, 1985. július 16.
658 ÁBTL 3.1.9. V-165079/3. Kamara János belügyminiszter levele Oláh István honvédelmi miniszternek, 1985. augusztus 15.
659 Uo. Oláh István vezérezredes, honvédelmi miniszter levele Kamara János belügyminiszternek, 1985. augusztus 19.
660 MNL OL XIX-B-1-ba. Kamara János belügyminiszter beszéde a BM országos parancsnoki értekezletén, 1987. február 27.

lálta meg. Az 1980-as évek vége a pangás, a sodródás, a tehetetlenség évei voltak az állambiztonsági szerveknél (is). A felszínen azonban minden rendben lévőnek látszott, így pár hónappal később Kamara újabb jelentős kitüntetést kapott. Hatvanadik születésnapja alkalmából 1987 áprilisában a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke a Barátság érdemrendet adományozta neki.[661]

A PB 1987 decemberében döntött felmentéséről és nyugállományba küldéséről, majd a KB is megerősítette a döntést, és Kádár János az ülést megnyitó beszédében – többek mellett – Kamara Jánosnak is megköszönte a kormányzati munkában végzett sokéves eredményes munkáját.[662] Kamara 1988. június 15-én ment nyugdíjba, és – egyfajta ajándékként – utódja, Horváth István Kamarának ajándékozta a használatában levő C-1958 9 mm-es R-61 M. pisztolyt a tartozékokkal együtt.[663]

A Belügyminisztérium állományában végzett eredményes munkáját több alkalommal honorálták. Hazai és külföldi kitüntetések tucatjainak volt a birtokában, a legjelentősebbek: Vörös Csillag Érdemrend (1969), a Szocialista Magyarországért érdemrend (1977), a Munka Vörös Zászló Érdemrendje (1985). Egy évvel később a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának elnöke által adományozott „Harci Vörös Zászló Érdemrendet" kapta meg. Számos alkalommal kapott miniszteri dicséretet vagy pénzjutalmat, 1982-ben az 55. születésnapja alkalmából „Aranytőrt", 1988-ban pedig „Aranygyűrűt".[664]

Kamara János 2000. július 3-án hunyt el Budapesten.

661 MNL OL M-KS 288. f. 5/994. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. április 7-én megtartott üléséről.

662 MNL OL M-KS 288. f. 5/1014. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1987. december 1-jén megtartott üléséről, valamint MNL OL M-KS 288. f. 4/230–231. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1987. december 8-án megtartott üléséről.

663 MNL OL XIX-B-1-ai. Fazekas Györgyné rendőr őrnagy titkárságvezető levele Árokházi Györgyné rendőr alezredesnek, a BM KEP ATEO vezetőjének, 1987. december 29.

664 ÁBTL 2.8.1. 13050. Kamara János szolgálati adatlapja, 1962. április 6.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
3.1.5. Operatív dossziék
3.1.9. Vizsgálati dossziék
3.2.1. Bt-dossziék
3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)
4.2. Parancsgyűjtemény
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 7. csoport. Az MSZMP KB Titkársága iratai (1957–1988)
XIX-B-1-ai. Belügyminisztérium. A miniszteri titkárság iratai (1957–1990)
XIX-B-1-ba. Belügyminisztérium. Az államtitkári titkárság iratai (1971–1991)
XIX-B-1-bg. A BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség (és jogutódai) iratai (1954–1979)

Irodalom

Belovai István 1998: *Fedőneve: Scorpion*. Budapest, Csillagfény 2000 Bt.
Krahulcsán Zsolt 2009: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989). *Levéltári Szemle*, 2009/3. 3–19.
Okváth Imre 2010: Katonai titkosszolgálatok a rendszerváltás éveiben, 1987–1990. In uő (szerk.): *Állambiztonság és rendszerváltás*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 121–152. (Közelmúltunk hagyatéka)

Internetes adatbázisok

Kamara János. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

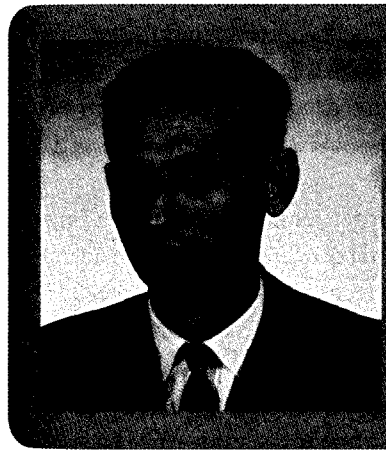

„Ellenséges ellenzék"

Harangozó Szilveszter pályafutása mintapéldája az alkalmazkodás művészetének. Attól a pillanattól kezdve, hogy 1948-ban belépett a politikai rendsőrség állományába, egészen 1989. tavaszi nyugdíjazásáig mindig megtalálta a hangot nemcsak az állambiztonsági szervezeten belüli hivatali főnökeivel, parancsnokaival, de a pártapparátus, sőt a civil társadalmi kapcsolataival is. Legendás viszony fűzte Aczél Györgyhöz, kiválóan tájékozódott a politikai irányzatok között, mindig előre tudta, hogy vezetőinek, a pártban fontos véleményt megfogalmazó funkcionáriusoknak mire van szükségük, és kiszolgálta őket – leginkább – információkkal. Nem rendelkezett sem szakmai, sem civil felsőfokú végzettséggel (csupán pártfőiskolára járt), de úgy tűnik, nem is volt rá szüksége, hiszen elismerték hozzáértését, tehetségét és kiváló vezetői adottságait. Döntései ellen nem lehetett tiltakozni, minden jelentést elolvasott, és minden fontos személyről mindent tudott. Azonban hatalmas információs előnyének birtokában sem helyezte magát reflektorfénybe, a háttérből irányított. Az 1956-os megtorlás során lelkiismeret-furdalás nélkül küldött embereket börtönbe, az akasztófa árnyékába, ugyanakkor fogékonyabb volt az 1960-as évek elején meginduló konszolidáció megkívánta új állambiztonsági módszerekre,

mint például egykori parancsnoka, Hollós Ervin. Harangozó nyitott volt a változásokra, egyúttal praktikus szemlélet jellemezte.

Túlélő alkat volt. Háromszor égethette volna meg magát: először Péter Gábor bukásakor, hiszen annak bizalmasaként 1953-ban le is váltották posztjáról, de rosszabbul is járhatott volna; másodszor az 1956-os forradalom leverése után, amikor a forradalmárok fogságába esett, és megmenekülésének története fegyelmi vizsgálattal tisztázódott csak; harmadszor pedig az 1962-es „tisztogatás" alkalmával, de azt is túlélte. Harangozó kíméletlenül, szemrebbenés nélkül verette meg az 1986. március 15-i ünnepségen felvonuló fiatalokat, hogy aztán egy évvel később – amikor a politikai vezetés úgy kívánta – finomabb módszereket alkalmazzon. Nem lehet karrieristának nevezni, az alkalmazkodás, az előrelátás, valamiféle különleges politikai érzék biztosította számára1989-ig a siker lehetőségét, az előrejutást, és eljuttatta az állambiztonsági szervezet csúcsára.[665]

Harangozó Szilveszter 1929. január 25-én született Kunszentmártonban. Apja gazdasági cseléd, később éjjeliőr volt. Öt elemit végzett, majd 1941-től polgári iskolába járt szülővárosában, amelyet 1944 márciusában fejezett be. Nemsokára leventebehívót kapott, a Dunántúlra vitték volna répát szedni, de az apja, aki akkor a mátyásföldi repülőtéren volt kubikos, magával vitte „csillefékes gyereknek". Később marokszedő lett egy nagybirtokos földjén, s közben egy kukoricaföldön, majd a martfűi cipőgyárban is dolgozott. 1944 októberében itt érte a front, ekkor megszökött a gyárból. A „felszabadulás" után, 1945. január közepéig a Szovjet Tiszti Klubházban tevékenykedett, de súlyosan megbetegedett, tüdőcsúcshurutot kapott, ezután otthon lábadozott. 1945 őszén iratkozott be a szolnoki kereskedelmi iskolába, és 1947 decemberétől a helyi népi kollégiumban volt a szállása, ahol – önéletrajza szerint – megismerkedett a kommunista mozgalommal, majd 1948 áprilisában beiratkozott az Magyar Kommunista Párt (MKP)

665 Életrajzához: Tabajdi–Ungváry 2008, 228–232., valamint ÁBTL, Archontológia (Harangozó Szilveszter).

szolnoki szervezetébe. A kollégium gazdasági felelőse, illetve úgynevezett falujáró lett, s ahogyan önéletrajzában megfogalmazta: „A párt formáló és nevelő ereje volt az, ami megmutatta, hogy én eddig nem jó úton jártam, hogy azok, akik a klérus szekerét tolják, valóban az ellenség malmára hajtják a vizet." Az iskola diákszövetségi titkárává választották, bár még tagja volt egy kongregációnak is, amelyet több társával együtt aztán „szétbomlasztottak". A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) szolnoki szervezete felülvizsgálta, majd – a tagrevíziót követően – megkapta a párttagsági könyvet is.[666]

Az 1949-es választási kampányban mint az MDP „falujárója" vett részt, majd májusban jelentkezett a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság (BM ÁVH) Szolnok Megyei Osztályán, ahol bejelentést tett három osztálytársával kapcsolatban. Harangozó azt állította ezekről a fiatalokról, hogy megzsarolták az iskola tanárait: ha nem kapnak jobb érdemjegyeket, akkor elmennek az ÁVH-hoz, és majd megbosszulják a sérelmeiket ezeken a „reakciós" tanárokon. Regényes elemekkel átszőtt önéletrajzában Harangozó részletesen leírta, hogyan kérte fel egy helyi ávós alhadnagy, hogy ha jelentkezni kíván az ÁVH tagjai közé, adjon be egy önéletrajzot. Harangozó így is tett, többször volt a BM ÁVH Szolnoki Osztályán „káderezésen", majd felvételi vizsgán. Ekkor tette le kereskedelmi érettségijét is, majd az év végére – a Rajk-ügy befejezése után –, novemberben kinevezték a BM ÁVH Szolnoki Osztályára próbarendőrnek.[667] Itt a kémelhárításnál teljesített szolgálatot, majd 1951 tavaszán átszervezés miatt Békéscsabára került nyomozónak. 1950-ben hat hónapos pártiskolát végzett Szolnokon. 1950 nyarán pártmegbízatást kapott: a tagosítás idejére Békésen járási területfelelős lett. 1951 februárjában a battonyai ÁVH-részleg vezetésével bízták meg. 1951 júniusában Budapesten elvégezte a három hónapos Dzerzsinszkij operatív iskolát, majd az ÁVH budapesti állományába került, itt az El-

666 ÁBTL 2.8.1. 13834. Harangozó Szilveszter önéletrajza, 1953. március 27.

667 ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 44/1949. sz. állományparancsa II., 1949. november 4.

lenőrzési Osztályra helyezték.[668] A helyi pártbizottság agitációs és propagandaosztálya megbízta három alapszervezet instruálásával. Ezután indult meg ávós karrierje: 1952 szeptemberében az ÁVH Titkárságának vezetője lett, és előléptették főhadnaggyá.[669]

Az ÁVH vezérének titkárságvezetőjeként Harangozó Szilveszter szerkesztette meg a kollégiumi ülések napirendi pontjait, emlékeztetőket, kivonatokat készített az ülésen elhangzottakról, összeállította a kollégium három hónapos munkatervét, aláírásával hitelesítette a jegyzőkönyveket.[670] Harangozó nem csak titkársági feladatokat végzett, például az 1953 augusztusában a BM átszervezését tárgyaló bizottság egyik tagjaként nevesítették.[671] Mint meghívott részt vett a két héttel később, ugyanebben a témában tartott, illetve a BM Budapesti Főosztályának átszervezését tárgyaló ülésen is. 1953 és 1954 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karát látogatta, történelem szakon kezdte meg egyetemi tanulmányait, de egy év után feladta.

Harangozó egyik legrészletesebb önéletrajzát 1953. március 27-én készítette el. A szöveget irodalmi, hermeneutikai szempontból (is) elemző Takács Tibor feltételezése szerint Péter Gábor és tizenhét társa 1953. január eleji letartóztatása miatt a bizalmi posztot (titkárságvezető) betöltő Harangozó Szilvesztert is ellenőrizni akarták. Hivatalosan 1953. május 8-án távolította el pozíciójából Piros László államvédelmi vezérőrnagy, az ÁVH helyettes vezetője, tehát önéletrajzát még titkárságvezetőként jegyezhette.[672] Harangozó nem került börtönbe, csupán egyszerű beosztottá fokozta le Gerő Ernő belügyminiszter 1953 júliusában.[673] Ám valamikor 1953 júliusa után – a pontos dátumot nem ismerjük – a BM Titkárság tájékoztató alosztályának vezetőhelyettesévé nevezték ki, ami természetesen visszalépést jelentett a hivatali karrierjében, de vezetőként dolgozhatott tovább. 1954 októberében pedig Ács Ferenc államvédelmi ezredes, az „egyesített" BM Személyzeti Főosztályának vezetője kinevezte a BM belsőreakció-elhárítással foglalkozó egyik alosztályára főoperatív munkatársnak.[674]

1955 nyarán a BM IV/9. Osztályán teljesített szolgálatot, ahol a kultúra és különösen – egy 1955. augusztusi jelentés szerint – a „zeneművészet terén" végzett aktív munkát. Az említett dokumentumban a Nagy Imre első kormánya alatti, a kulturális életben (is) elharapódzó „jobboldali elhajlást", illetve az úgynevezett opportunista nézeteket elítélő 1955. márciusi párthatározat óta eltelt időszakot elemezte, bírálta. Így fogalmazott: „1953 júniusa óta 1955 márciusáig a zeneművészeti életben is komoly jobboldali elhajlás történt. Az elhajlásnak volt a következménye, hogy felütötték fejüket a kispolgári irányzatok, a liberalizmus, amelyek a zenében a kozmopolitizmust, az elvtelenséget szülték." Harangozó bírálta az állami intézményeket, illetve a műsorpolitikát, valamint Nagy Imre első kormányának tevékenységét, és érzékeltette a személyével szembeni elégedetlenséget is: „A jobboldali elhajlás elleni harc előbbre vitelét igen megnehezítette, hogy a Népművelési Minisztérium zenei főosztálya részéről még ma is ingadozás mutatkozik. Ugyancsak nehezíti az előbbre haladást, hogy a zeneművészetet irányító felső szervek között nincs meg a kellő összhang.

668 ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 36/1951. sz. állományparancsa I., 1951. szeptember 7.
669 ÁBTL 2.8.1. 13834. Harangozó Szilveszter önéletrajza, 1953. március 27., valamint ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 57/1952. sz. állományparancsa I., 1952. szeptember 4., valamint uo. Az ÁVH vezetőjének 36/1952. sz. állományparancsa I., 1952. augusztus 29.
670 ÁBTL 2.1. XI/8. V-150346. Kivonat az 1951. augusztus 8-i kollégiumi ülés határozataiból, valamint Javaslat a kollégium új, 3 hónapos munkatervére, 1953. január 2. Érdemes megjegyezni, hogy Péter január 3. óta letartóztatásban volt... Péter Gábor életrajzához, a letartóztatásának körülményeihez lásd a következő kiváló feldolgozást: Müller 2017, 184–185.
671 A BM Kollégiumának 1953. augusztus 11-i ülése. Közli: Gyarmati–S. Varga (szerk.) 2001, 67–77.
672 ÁBTL 2.8.1. Az ÁVH vezetőjének 2. sz. állományparancsa, 1953. május 8. Harangozó Szilveszter önéletrajzának elemzését lásd: Takács 2010, 76–87. Péter Gábor letartóztatásához lásd: Müller 2017.
673 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 33. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. július 31.
674 Uo. A BM Személyzeti Főosztálya vezetőjének 3039. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. október 26.

Nincs összehangolt munka az Állami Operaház, a Rádió Zenei Osztálya, az Országos Filharmónia és Műsoriroda s bizonyos fokig a Zeneművészeti Szövetség között. Az 1955. március utáni időszakban, közvetlen a határozat megjelenése után, különösen a Népművelési Minisztérium részéről történtek egészséges kezdeményezések. Jóllehet a területen dolgozó személyek nagy részének hangulata az első időszakban Nagy Imre személyének sajnálatában jutottak kifejezésre, s főleg a komolyzene területén, pl. Operaház, kevés szó esett a jobboldali elhajlás elvi vonatkozású problémáinak a műsorpolitikában kifejezésre jutó megvitatására." Szerinte kevés volt a zeneművészet területén a munkásszármazású alkotó, többségében „osztályidegenek", jobboldali elhajlók uralták a zenei szférát: „A márciusi határozat egyik fő feladatul tűzte ki a terület megtisztítását. E tekintetben igen lassú az előrehaladás, és pl. az Országos Filharmóniánál, ahol a központban dolgozó 55 személy közül mindössze 9 munkás, 1 paraszt és 4 értelmiségi származású van, a többi mind osztályidegen, a jobboldali elhajlás elleni sikeres harc vitele csaknem teljesen lehetetlen."[675]

A kérlelhetetlen kultúrharcos munkáját 1955 végére végre elismerték, és államvédelmi századossá léptették elő.[676] Decemberben pedig a BM IV/9. alosztály egyik csoportvezetőjének nevezték ki.[677]

675 ÁBTL 3.1.9. V-150394. Jelentés a zeneművészet területén lévő jobboldali elhajlásról, 1955. augusztus 24. A dokumentumból részleteket közöl: Tabajdi–Ungváry 2008, 229–230.

676 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 1598. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. november 4.

677 Uo. A BM Személyzeti Főosztálya vezetőjének 1773. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. december 12.

AZ ÉRTELMISÉG ELLENI MEGTORLÁS SZOLGÁLATÁBAN

Az 1956-os forradalom alatt részt vett a Magyar Rádió épületének védelmében, október 25. és 30. között a szolgálati helyén, majd a lakásán tartózkodott. Október végén a forradalmárok fogságába került, a Maros utcai laktanyában tartották fogva, de két nap múlva, november 2-án sértetlenül távozhatott. November 6-án jelentkezett szolgálattételre, akkortól az újjászerveződő állambiztonságnál teljesített szolgálatot. Bő egy héttel később már a BM Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II. Főosztály III. (Belsőreakció-elhárítás) Osztályán „titkos állományba" vették, és a II/3-d, vagyis az ideológiai, kulturális és tudományos területen lévő reakció elleni elhárítást végző alosztály vezetőjének beosztásába került.[678] Aktívan részt vett az állambiztonsági szervek újjászervezésében, és egy évtizedekkel későbbi előadásában a következőképpen tekintette át ezt az időszakot: ekkor a politikai rendőrség fő feladata az volt, hogy felderítse, felszámolja a fegyveres „ellenforradalmi" erőket. Meg kellett védeni az ipari, közlekedési, mezőgazdasági központokat a „terroristák és más reakciós ellenséges elemek behatolása ellen", és meg kellett kezdeni az „ellenforradalmi hordák" összegyűjtését, az őrizetbe vételeket, a letartóztatásokat.

Harangozó különböző szakaszokra osztotta ezt az időszakot: november 8. és a hónap vége között a legfontosabb feladatuk a szervezet felépítése, kialakítása, a szétszéledt állomány összeszedése volt. Ekkor a bujkálásból előkerült és a forradalmárok fogságából kiszabadult operatív állomány együtt harcolt a forradalmárok ellen. A második szakasz decembertől indult, ekkor már a nyílt akciók, őrizetbe vételek kerültek előtérbe, s vé-

678 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 0082. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. november 15. Ez feltehetően egy antedatált parancs lehetett. Ilyen szinten november közepére nem szervezhették újra a belsőreakció-elhárítást, de az egész politikai rendőrséget sem. ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés, 1957. február 1. 147–149. Bővebben: Takács 2013, 137.

gül január végéig tartott az az időszak, amikor a hálózati operatív munkát újra el tudták indítani, a korábban foglalkoztatott ügynökséget számba vették, a leszakadt hálózat tagjait „felszedték". Ezt követően az „ellenség" tevékenysége, taktikája megváltozott, és – Harangozó szerint – a korábbi nyílt akciók, demonstrációk helyett fokozatosan az illegális, konspirált tevékenységre tértek át, ezért az állambiztonsági szerveknek „mélyreható felderítő munkával, megelőző adminisztratív intézkedésekkel meg kellett akadályozni, hogy a »MUK« [Márciusban újrakezdjük! mozgalom] jelszavával fellépő, március 15-re hirdetett és tervezett provokáció, egy esetleges fegyveres felkelés létrejöjjön". Ezután – mint állambiztonsági munkamódszer – előtérbe került az adminisztratív és a politikai intézkedések kombinációja, a „tényleges tudatos bűnösök" és a „megtévedtek" közti különbségtétel – emlékezett vissza Harangozó.[679]

Az 1982-es Harangozó-féle összegzést több konkrét ügy is igazolja, amelyekben ő is tevékenyen részt vett. 1957. január 31-én a BM ORFK II/3. (belső reakció ellen harcoló) Osztály d-alosztálya razziát, házkutatással egybekötött igazoltatásokat tartott az orvosi egyetem Köztelek utcai, az ELTE Ráday utcai, Rákóczi úti, Ménesi úti, Mátyás király úti diákszállóin, valamint az ELTE „marxista" tanszékén és „kultúrtermében", továbbá a Műegyetem Bartók Béla úti és Szentkirály úti diákszállóján. Az akció során három egyetemistát tartóztattak le „ellenforradalmi uszító tartalmú röplapok birtoklása miatt", és elkoboztak, összegyűjtöttek fegyvereket, katonai és civil „rablott holmikat". Az alosztály vezetője Harangozó Szilveszter volt.[680] Szintén alosztályvezetőként szignált több olyan iratot, amelyekben a forradalom alatti eseményekben részt vett egyetemisták, illetve oktatók preventív őrizetbe vételét javasolta: például Varga János adjunktus (1956-ban dékánhelyettes) eszerint a bölcsészkaron alakult Március 15. Kör tagja

679 ÁBTL 4.1. A-3245/1. A MUK-hoz lásd: Krahulcsán 2007, valamint Krahulcsán 2019, 389–424.
680 ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés az 1957. január 31-én éjjel tartott akcióról, 1957. február 1. Az osztály szervezeti felépítésére, állományára vonatkozó legrészletesebb elemzés: Takács 2013, 123–152.

volt, aktív „ellenforradalmár", míg Alaksza Tamás egyetemistaként az ELTE bölcsészkarán 1957 januárjában a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége (MEFESZ) több illegális összejövetelét tartotta meg, ahol – állítólag – a fegyveres felkelés lehetőségét vitatták meg.[681]

A felkelők fogságából 1956. november 2-án engedték haza, ennek körülményeit azonban Harangozó sokáig nem tudta megnyugtató módon tisztázni, ezért a Fegyelmi Osztály elé került, ahol végül a vizsgálat felmentette a gyanúsítgatások alól.[682] 1957. július 1-jén tette le parancsnoka előtt az esküjét.[683] Ezután nem sokkal a konspirált lakások és az úgynevezett B-ellátmány (a titkos operatív munkavégzés során felmerülő anyagiak fedezésére biztosított pénzösszeg) felhasználása terén tapasztalható visszaélések megakadályozására felállított bizottság tagjává nevezték ki.[684] Harangozó olyannyira tisztázta magát, hogy Biszku Béla belügyminiszter 1957 augusztusában „az ellenforradalom leverésében, az ország rendjének megszilárdításában kifejtett tevékenysége elismeréséül" a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet adományozta neki.[685] Pár hónappal később a Belsőreakció-elhárító Osztályon a BM II/5-e alosztály vezetőjévé nevezte ki, amely az ideológiai, kulturális és tudományos területen „támadó ellenséggel" foglalkozott.[686]

1958-ban újra nekifutott egy diploma megszerzésének, elkezdte tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar levelező tagozatán, de ezt sem fejezte be. Közvetlen parancsnoka, Komornik Vilmos által 1958 februárjában készített minősítés szerint: „Harangozó elvtárs munkájához szük-

681 ÁBTL 3.1.9. V-150010/2. Javaslat Varga János preventív őrizetbe vételére, 1957. április 1., valamint uo. Javaslat Alaksza Tamás őrizetbe vételére, 1957. július 8.
682 ÁBTL 2.8.1. 13834. Harangozó Szilveszter minősítési lapja, 1958. február 28.
683 ÁBTL 2.8.1. Harangozó Szilveszter eskütételi jegyzőkönyve, 1957. július 1.
684 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter első helyettesének 38. sz. parancsa, 1957. augusztus 12.
685 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 118. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. augusztus 22.
686 Uo. A belügyminiszter helyettesének 04403. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. október.

séges társadalmi kapcsolatokkal is példaszerű viszonyt épített ki, melyből kitűnik a segítő szándék. Ez nagymértékben hozzájárult, hogy egysége jelentős segítséget volt képes nyújtani a kulturális élet konszolidációjának elősegítésében. [...] Beosztásánál fogva párt- és állami funkcionáriusokkal tart kapcsolatot, mely lehetőséget ad számára, hogy bizonyos értesüléseket szerezzen egy-egy kérdés megítéléséhez. Ez munkájára nagy haszonnal jár. Hiányosság, hogy az így szerzett értesüléseket sokszor kritikátlanul elfogadja, s nem törekszik eléggé önálló vélemény kialakítására, saját politikai tudásának céltudatos fejlesztésére."[687]

1959 végén Horváth Gyula miniszterhelyettes kinevezte a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály helyettes vezetőjévé, majd pár hónappal később a belügyminiszter őrnaggyá léptette elő.[688] 1960-ban így már Hollós Ervin osztályvezető készítette el a jellemzését. Eszerint: „Harangozó elvtárs az elmúlt 2 év alatt sokat változott, egyike volt azoknak az alosztályvezetőknek, aki a párt politikája és az operatív munka közötti összefüggést jól látja, a párt politikájának alkalmazásáért, az operatív munka fejlesztéséért következetesen harcolt." Hollós a Harangozó által vezetett alosztály munkáját is értékelte: „2 év alatt a különböző ellenséges, ellenzéki személyek eltávolítása a területről vagy kisebb helyre való beosztásának érdekében az alosztály sok javaslatot dolgozott ki az újságírók, az egyes színházak, a rádió, az irodalom területén. Ezeknek a javaslatoknak túlnyomó többsége megfelelt a párt politikájának, nem érintette a megtévedt elemeket, de érintette a tudatos ellenséget. Ilyen volt a Mérei-ügy, amely, mint ismeretes, különböző revizionista, jobboldali értelmiségi csoportokat próbálta [sic!] befolyásolni. Illegális szervezkedést hoztak létre, és sok kárt okoztak. A Mérei-ügy nagy jelentőséggel bírt a tekintetben, hogy a revizionista csoportosulásokból ki tudjuk hámozni az illegálisan dolgozó

687 ÁBTL 2.8.1. Harangozó Szilveszter minősítési lapja, 1958. február 28.

688 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 1669. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. november 19., valamint uo. A belügyminiszter 160. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. március 30.

csoportot. Ez a feldolgozó munkában és a realizálás során egy összetett és bonyolult politikai és operatív feladatot jelentett."[689]

Mérei Ferenc az 1956-os forradalom idején az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egyik vezetője volt. 1958 októberében többedmagával „ellenforradalmi cselekmény" végrehajtásának vádjával letartóztatták. „Bűne" a Hungaricus aláírással 1956 végén, 1957 elején illegálisan megjelentetett tanulmány szerkesztése, sokszorosítása és terjesztése volt. 1959-ben a Mérei és társai per keretében tíz év börtönre ítélték.[690] Harangozóék 1957 márciusában kezdték meg az ügyben az operatív nyomozást. Harangozó először Hegedűs András egyetemi tanársegéd biztonsági őrizetbe vételét javasolta, majd egy operatív terv keretében – többek között – Fekete Sándor, Stoll Béla, Gyurkó László, Benda Kálmán ellen vezettetett be külső figyelést, lehallgatást (3/e és 3/a módszerek), illetve utasított kapcsolataik ellenőrzésére, konspirált házkutatásra, és így tovább. Harangozó a személyes hálózatai – „Sziráno" vagy „Cyranó", „Borisz" fedőnevű ügynökök – révén elsősorban Litván Györgyre vonatkozó ismeretekkel gazdagodott.[691] Több kapcsolatán keresztül is szerzett információkat, így a „Koroknai" fedőnevű ügynöke a Papp Béla lakásán időnként összegyűlő társaságról adott jelentéseket, amely az „Árulók", míg egy másik, az állambiztonsági zsargonban úgynevezett nacionalisták kategóriába sorolt „Ellenállók" fedőnevű társaság elleni eljárásokra adott lehetőséget.[692]

Az „Ellenállók" fedőnevű ügyben Hollós Ervin osztályvezetővel karöltve a Tompa Kálmán orvos lakásán rendszeresen találkozó baráti társaság ügyében Harangozó 1958 januárjában egy intézkedési tervet dolgozott

689 ÁBTL 2.8.1. Harangozó Szilveszter minősítési lapja, 1960. március 24.

690 ÁBTL 3.1.9. V-145288/a–15. Mérei Ferenc és társai.

691 ÁBTL 3.1.5. O-10986. Javaslat Hegedűs András biztonsági őrizetbe vételére, 1957. március 2., uo. Operatív terv („Hungaricus"), 1958. február 5., valamint uo. „Sziráno" fn. ügynök jelentése, 1958. május 14.

692 ÁBTL 3.1.5. O-10847/1. „Koroknai" fn. ügynök jelentése Papp Béla és társai ügyében, 1959. február 10.

ki. Eszerint „Cyranó" fedőnevű ügynökének azt a megbízást adta, hogy beszélgessen Németh Lászlóval, továbbá intézkedett, hogy a házigazda, valamint Jobbágy Károly beszervezési javaslatát készítsék el, kihallgatásra pedig be kellett idézi – többek között – Féja Gézát.[693] A népi írókkal szoros kapcsolatot ápoló Tompa Kálmán lakását Harangozó 3/e rendszabállyal lehallgattatta.[694] Szőts István filmesről, Németh László, Tamási Áron írókról „Cyranó" és „Koroknai" szállította az információkat Harangozónak, és a szépen gyarapodó dokumentáció eredményeképpen 1961 májusában az állambiztonság az „Ellenállók" fedőnevű ügy realizálásának előkészületeibe kezdett.[695] A Hollós Ervin osztályvezető irányításával megtartott referádán Harangozó azt a feladatot kapta, hogy a szervezkedés tagjai közül ki kellett választania öt-hat „kulcspozícióban" lévő személyt azért, hogy ellenséges tevékenységüket dokumentáltassa, illetve „jogi erejű bizonyítékká" tegye. Továbbá az ügyben dolgoztatott ügynököket („Szekeres", „Csikós Erzsébet", „Sátor", „Tóth Gabriella", „Erdélyi", „Juhász", „Keleti") alaposan ki kellett kérdeznie, majd a dokumentumokról ügyészi véleményt kellett készíttetnie.[696] Hollós Ervin az „Ellenállók" fedőnevű ügyben 1962 márciusában dolgozta ki a „felderített és bizonyított népidemokrácia-ellenes tevékenység félbeszakítására" az úgynevezett operatív tervet. Ennek keretében több állambiztonsági szervvel kellett összehangolni a feladatokat, s ennek a felelőse – osztályvezetői szinten – Harangozó Szilveszter lett. A kémelhárítás, a környezettanulmányozó és -figyelő, az operatív technikai osztályokkal és a Pest, Veszprém, Hajdú-Bihar, valamint a Szabolcs megyei rendőr-főkapitányságok politikai osztályaival Harangozó tartotta ebben az ügy-

693 ÁBTL 3.1.5. O-11803/1. Intézkedési terv Tompa Kálmán ügyében, 1958. január 23.

694 ÁBTL 3.1.5. O-11803/2. Javaslat Tompa Kálmán lakásán lévő 3/e módszer meghosszabbítására, 1959. február 21.

695 Uo. „Cyranó" fn. ügynök jelentése, 1958. október 3., valamint uo. „Koroknai" fn. ügynök jelentése Tompa Kálmán ügyében, 1959. július 1.

696 ÁBTL 3.1.5. O-11803/29. Feljegyzés, az „Ellenállók" fedőnevű üggyel kapcsolatos határozatok, 1961. május 13.

ben a kapcsolatot, és ő hangolta össze a különböző operatív lépéseket.[697] A „belső reakcióval" folytatott harcai közepette Harangozónak volt ideje és energiája ahhoz, hogy 1961-ben befejezze a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemen folytatott tanulmányait, 1964 júliusában pedig az MSZMP kétéves Pártfőiskoláját abszolválta.[698]

1962 augusztusában – az állambiztonsági szervek csoportfőnökségekké való átszervezésével összefüggésben – Harangozó Szilveszternek a belügyminiszter kinevezte a belsőreakció-elhárítással foglalkozó III/III-1. Osztály helyettes vezetőjének,[699] vagyis meghagyták addigi posztján. 1962 novemberében miniszterhelyettesi dicséretben és 2500 forint pénzjutalomban részesült.[700] Decemberben, egy újabb belső átszervezéskor a III/III. Csoportfőnökségen belül az addigi kettő helyett öt osztályt alakítottak ki. Harangozó a III/III-5. Osztály vezetője lett, tehát, ahogyan 1957 és 1959 között, ismét a kulturális terület „védelmét" bízták rá.[701] Érdemes megemlíteni, hogy ekkortól számítható Harangozó Szilveszter és Aczél György munkakapcsolatának kezdete is. Aczél felhasználta Harangozó belügyi kapcsolatrendszerét saját politikai érvényesülésének, politikai ellenfelei háttérbe szorításának érdekében.[702] Harangozó 1964 decemberében megkapta a belügyminisztertől a tizenöt éves szolgálatért járó Szolgálati Érdemérmet, majd Magyarország „felszabadulásának" huszadik évfordulója alkalmából rendőr alezredessé léptették elő.[703]

697 ÁBTL 3.1.5. O-11803/29. Operatív terv az „Ellenállók" fn. ügyben, 1962. március 6.

698 ÁBTL 2.8.1. A BM IV. Főcsoportfőnökének 452. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. június 25.

699 Uo. A belügyminiszter 1006. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 21.

700 Uo. A belügyminiszter helyettesének 489. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. november 7.

701 ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 0044. sz. parancsa, 1962. december 17.

702 Bővebben: Révész 1997, 134–135.

703 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1449. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. december 15., valamint ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 297. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1965. március 19.

HARANGOZÓ ÉS A MÁRCIUS 15-I TÜNTETÉSEK

Benkei András belügyminiszter Harangozó Szilvesztert 1966. július 1-jei hatállyal kinevezte a III/III. Csoportfőnökség csoportfőnök-helyettesének.[704] 1967 novemberében a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" ötvenedik évfordulója alkalmából megkapta a Vörös Csillag Érdemrendet.[705] Egy évvel később már ezredes, 1970 decemberében pedig a belügyminiszter megbízta Harangozót a csoportfőnöki teendők ellátásával, majd fél év múlva, 1971. július 1-jei hatállyal a III/III. Csoportfőnökség vezetője és a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség főcsoportfőnök-helyettese lett.[706] Rácz Pál rendőr vezérőrnagy, miniszterhelyettes októberben dicséretben és ötezer forint pénzjutalomban részesítette a Mindszenty József hercegprímás amerikai nagykövetségről való kiszállításának előkészítésében és lebonyolításában végzett „fegyelmezett" és „eredményes" munkájáért.[707] A belügyminiszter 1972 végén rendőr vezérőrnaggyá, 1973 februárjában pedig a *Belügyi Szemle* szerkesztőbizottságának tagjává nevezte ki.[708] Alig egy hónappal később ismét bizonyíthatta rátermettségét, és az 1973. március 15-i ünnepségek állambiztonsági biztosításának eredményeképpen büszkén jelenthette, hogy az ünnep alatt a „személyi igazolványuk visszatartásával igazoltatott" 554 személy közül 527 személyt idéztek be,

704 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 595. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1966. június 30.

705 Uo. A belügyminiszter 1191. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1967. november 11.

706 ÁBTL 4.2. I. sorozat. A belügyminiszter 31. sz. parancsa, 1968. november 4., valamint ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1028. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1970. december 4., valamint uo. A belügyminiszter 352. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1971. június 24., továbbá ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 08. sz. parancsának végrehajtási utasítása, 1971. június 18.

707 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 10/66. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1971. október 22.

708 Uo. A belügyminiszter 1054. sz. parancs a személyi állományra vonatkozólag, 1972. november 3., valamint ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 3. sz. parancsa, 1973. február 7.

akik közül március 24-ig 154 fővel szemben indult szabálysértési eljárás.[709] A márciusi ünnepek biztosítása a későbbiekben is az egyik legfontosabb állambiztonsági feladata lett a belsőreakció-elhárításnak, és a párt vezető testületeivel együtt készültek az újabb megemlékezésekre. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának (APB) üléseire Harangozó Szilvesztert is meghívták, ahol a testület állásfoglalásának értelmében a „belbiztonsági erőknek" a háttérben kellett maradniuk, bízniuk kellett a „társadalom pozitív erőiben", a szocializmushoz hű, aktív fiatalokban, akinek a jelenléte képes lehet elfojtani az esetleges rendbontást – bizakodott az APB.[710]

Harangozó Szilveszter a kulturális és ifjúságvédelem területén fellépő „ellenséges tevékenység elleni elhárító munka" aktuális feladatairól az 1973 júniusában megrendezett országos értekezleten számolt be. Tapasztalata szerint ekkorra új, fiatal, többségében értelmiségiek, egyetemi, főiskolai hallgatók kerültek az „ellenséges tevékenység" első vonalába, az idősebb generáció tagjai visszahúzódtak a nyílt fellépéstől. Megállapította, hogy a különböző ellenséges platformot alkotó személyek, csoportok között „bizonyos összefogási kísérletek" kezdődtek, és erősödött a nyílt fellépésre való „hajlam" is. Harangozó az 1972. és 1973. évi március 15-i „zavargásokat" hozta fel példának. Taktikájuk egyik eleme – elemzett Harangozó –, hogy „fedőszervként" használták fel a különböző ifjúsági és társadalmi szervezeteket, mint például a Kommunista Ifjúsági Szövetséget (KISZ). Statisztikát is közölt, amely szerint 1972-ben összesen 340 ügyben és „ügyjelzésben" érintett 750 személlyel szemben jártak el valamilyen formában. Elsősorban szignalizációs jelentéseket adtak, vagyis megelőző jellegű felelősségre vonást alkalmaztak (egy év alatt mintegy kétszáz-kétszázötven esetben). Az adott párt, állami vagy társadalmi szervezet részéről születtek

709 ÁBTL 1.12.2. 13. d. Harangozó Szilveszter r. vezérőrnagy főcsoportfőnök-helyettes jelentése, 1973. március 24.

710 MNL OL M-KS 288. f. 41/218. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974. január 22-i üléséről.

meg azok az intézkedések, amelyek megelőzték vagy megakadályozták az ellenséges tevékenység kibontakozását – büszkélkedett Harangozó. Pozitív példaként említette meg a miskolci popfesztiválon történteket, amikor az „illetékes szervek segítségével" sikerült elérniük, hogy „15-20 000 torokból ne hangozzék a »rabok tovább nem leszünk« szavalókórusa". Hosszasan magyarázta a hallgatóságnak a cselekvés és a szándék közötti különbséget, és ahogy megfogalmazta: „...antimarxista nézetekkel szemben ideológiai harcot, ellenséges fellépésekkel szemben adminisztratív harcot kell folytatni. A határvonal tehát a nézet és a cselekvés között húzódik."[711]

Harangozó a további taktikai elemzése során „az imperialista fellazítási politika" elleni fellépéseket vette sorra. Eszerint elsősorban a fellazítást elősegítő kapcsolatokat kellett felderíteniük és ellenőrzésük alatt tartaniuk. A „nacionalista", „anarchista", „antiszocialista" nézeteket vallóknak az összefogását kellett megakadályozni. Törekedni kellett arra, hogy a polgári életből olyan személyek kerüljenek úgynevezett szigorúan titkos (szt)-állományba, akiket a saját akaratukból, a tehetségük alapján tudtak arra az adott státuszra alkalmazni, mert ez az állambiztonsági szervek számára a legmegfelelőbb.[712] Mindezen elvek gyakorlati végrehajtását példázzák az 1970-es évek elejétől menetrendszerűen – a március 15-i ünnepségek, illetve a Forradalmi Ifjúsági Napok előtt – elrendelt állambiztonsági megelőző intézkedések.[713]

[711] ÁBTL 1.11.6. 5. d. Jegyzőkönyv az 1973. június 22-én megtartott országos értekezlet anyagából.

[712] Uo. Jegyzőkönyv az 1973. június 22-én megtartott országos értekezlet anyagából.

[713] Csak példaként egy forrás: MNL OL XIX-B-1-ai 5/1. sz. Jelentés, 1976. március 15. 9.30 h.

ACZÉL GYÖRGY ÁLLAMBIZTONSÁGI „JOBBKEZE"

1976 novemberében az Elnöki Tanács a Belügyminisztérium állományában végzett eredményes munkájának elismeréséül Harangozó Szilvesztert – immáron másodízben – a Vörös Csillag Érdemrendet adományozta.[714] A belügyminiszter 1977. július 1-jei hatállyal – csoportfőnöki beosztásának meghagyása mellett – kinevezte a BM III. Főcsoportfőnökség első helyettesének.[715] 1977. szeptember és december között az MSZMP KB Politikai Főiskolájának ideológiai tagozatán három hónapos vezető-továbbképző tanfolyamon vett részt. Az elméleti megalapozás gyakorlati életbe való átültetését az „egyházi reakció" helyzetéről szóló egyik 1979-es referátumában mutathatta be. Harangozó szerint a külső és belső reakciós erők tevékenységének felderítése, elhárítása mellett az egyházak lojális erőinek védelme, támogatása, a reakciós erőkkel szembeni intézkedéseik támogatása (operatív eszközökkel is), valamint ezek nemzetközi tevékenységének operatív módszerekkel való segítése volt az a hármas feladat, amelyekre az állambiztonsági szerveknek koncentrálniuk kellett. Harangozó szerint a további feladatok és célok közül az első és legfontosabb az volt, hogy az „egyházi reakció" továbbra se tudja az egyházakat ellenséges társadalmi erővé változtatni, valamint az, hogy mindenképpen megakadályozzák az egyházakon belüli egyesítő törekvéseket.[716]

A politikai vezetés is érzékelte a megváltozott ellenzéki magatartást, a Politikai Bizottság (PB) 1980 decemberében határozatot hozott „az ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportokról", és megalakította az

[714] ÁBTL 4.2. II. sorozat. A belügyminiszter 1/229. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1976. november 1.

[715] ÁBTL 4.2. I. sorozat. A BM „M" és Szervezési és IV/II. Csoportfőnökének 5. sz. tájékoztatója a BM szerveiről és vezetőiről, 1977. július 6.

[716] MNL OL XIX-B-1-x 32. d. Jelentés az egyházi reakció helyzetéről, tevékenységéről, az ellene folyó munka tapasztalatairól, valamint a további feladatokról. Az 1979. szeptember 21-i főkapitányi értekezleten elhangzott referátum.

úgynevezett koordinációs csoportot. Ennek a Központ Bizottság (KB) illetékes osztályvezetőin kívül tagja lett Harangozó Szilveszter is.[717] Miután az ellenzék kezelésének kérdése – kezdetben legalábbis – nem elsősorban belügyi feladat volt, az MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztálya (TKKO), illetve annak osztályvezető-helyettese, Knopp András állt a koordinációs csoport élén. Harangozó azonban megkerülhetetlen volt a politikai vezetés számára. Aczél György – írja Révész Sándor – Harangozó Szilveszteren keresztül próbálta érvényesíteni befolyását, nem is sikertelenül. Aczél a „Komócsin-klán emberei" (Biszku Béla, Korom Mihály), illetve később Fejti György ellenében Harangozóra támaszkodott belügyi kérdésekben. Aczél és Harangozó között nagyon szoros személyes kapcsolat alakult ki. Révész Sándor szerint előfordulhatott az a helyzet is, hogy a Belügyminisztérium Aczél (és Kádár) ellenében tett lépéseket, de Aczél lehetett az informális kapcsolat is – az állambiztonság (Harangozó) és Kádár között –, amelyen keresztül adott esetben a belügyi hierarchiát kikerülve ellensúlyozhatta Biszkuékat.[718]

A belső ellenséges erők tevékenységének bemutatásakor Harangozó szinte minden alkalommal ugyanazzal a tételmondattal kezdte elemzését, azaz „a külső és belső ellenség egyeztetett tervek, azonos érvek és jelszavak, összehangolt taktika alapján támad". Fő törekvésük, hogy „népfrontos" irányba kiterjesszék bázisukat, egységes belső ellenzék jöjjön létre, sőt egységes kelet-európai ellenzék alakuljon ki. Harangozó szerint az ideológiai tevékenységekről áttértek a politikai akciókra, és három fő alapkérdést támadnak: a Szovjetunióhoz való viszonyt, az egypártrendszer kérdését és 1956 értékelését. Az 1979-es Bibó-emlékkötet összeállításával bizonyos értelemben létrejött a „népfrontos jellegű ellenzék" – függetlenül attól, hogy a könyv magyarországi megjelenését meg tudták akadályozni. Harangozó

[717] MNL OL M-KS 288. f. 5/815. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1980. december 9-én megtartott üléséről.

[718] Bővebben: Révész 1997, 284. és 314–315.

jelezte azt is, hogy a Bibó-életmű marxista értékelését pedig mindenképpen el kellene készíteni. Ezenkívül azonban – érvelt Harangozó – még határozottabban kell a belső és külső ellenség kapcsolatrendszerét zavarni, felszámolni. Javasolta, hogy operatív úton dezinformációs akciókat kezdeményezzenek, és épüljenek be az összeköttetési csatornákba. Emellett az ellenséges csoportok bomlasztásával, a „kulcsszemélyek" lejáratásával, elszigetelésével, a hálózati beépülések növelésével, az F-dossziés személyek fokozott ellenőrzésével lehet ezeket a célokat elérni – érvelt Harangozó.[719]

Harangozó 1982 májusában ismét elemezte az ellenséges erők tevékenységét, és ekkor előadásában új elemek is megjelentek. Korábban nem nevesítette az egységes ellenzék lehetséges tagjaként a munkásságot, de most külön felhívta a figyelmet arra, hogy adataik szerint ellenzéki körökben tervezik a munkásosztállyal való kapcsolatfelvételt. Harangozó ennek a megakadályozására „minden eszközzel történő kereszteződését [sic!], veszélyesebb akciók indítását" is vállalta. Jól tudta, hogy a rendszer ideológiai alapvetése rendülne meg, ha – 1956-hoz hasonlóan – munkások tüntetnének az utcán, kart karba öltve értelmiségiekkel, diákokkal stb. Új elemként felhívta a figyelmet arra is, hogy olyan, a politikai helyzetet kedvezőtlenül befolyásoló operatív akciókat ne tervezzenek, amelyeket propagandacélokra használhat fel az ellenség. A különböző ellenzéki csoportok közti egység kialakulásának megakadályozására módszerként a hálózati úton „elhintett dezorientáló, lejáratható, bizalmatlanságot keltő hírek terjesztését" alkalmazták, valamint elrettentés céljából kihallgatásokat, meghallgatásokat foganatosítottak nemcsak a „kulcsszemélyek" ellen, hanem a szimpatizálókkal szemben is. Harangozó ezután összefoglalta az ellenzék legfontosabb céljait, amelyeknek a megvalósulását az állambiztonsági szerveknek – megelőzéssel – kellett (volna) megakadályozniuk.

[719] MNL OL XIX-b-1-x Tájékoztató a belső ellenséges tevékenység egyes kérdéseiről. Jegyzőkönyv az 1981. február 27-én megtartott főkapitányi értekezletről.

Ezek: az egységtörekvések, az akcióegység, a munkásosztályhoz való eljutás, a bázisszélesítés, az ifjúság megnyerése.

Az „egyházi reakció" esetében pedig az állambiztonság fő törekvésének Harangozó azt jelölte meg, hogy a reakciós csoportok elleni harcot az egyház progresszív erőinek aktivizálásával, az egyház keretei között maradva vívják meg. Ebben a harcban – szerinte – ne a Magyarországon fennálló rendszer megváltoztatása legyen a fő cél, hanem a lojális és az egységet bomlasztó erők küzdelme domináljon. Az állambiztonság feladata, hogy ki kell provokálniuk a törvényes és az illegális tevékenységet folytatók közti „ütköztetéseket". Harangozó megállapította, hogy úgy tűnik, alakulóban van a radikális ellenzék és az egyházi mozgalmak összetalálkozása egy ponton, a békemozgalom apropóján. Haraszti Miklós és Konrád György felvették a kapcsolatot a bulányista bázisközösség legaktívabb tagjával, Kovács László római katolikus káplánnal. Harangozó elégedetten számolt be arról, hogy a Németh Géza volt református lelkészhez kötődő és az Éliás József-féle csoportosulások elszigetelésére lépéseket tettek, amelyek főleg Németh esetében voltak nagyon sikeresek.[720]

A PB 1982. márciusi ülésén[721] ismét napirenden szerepelt az ellenzéki tevékenység elemzése, és az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság is megtárgyalta az ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportokkal kapcsolatos feladatokról szóló, Kornidesz Mihály által jegyzett javaslatot. A fegyveres testületek, a BM vezetői közül egyedül Harangozó Szilveszter kapta meg a jelentést és feladattervet.[722]

720 MNL OL XIX-B-1-x. Jegyzőkönyv az 1982. május 21-én megtartott főkapitányi értekezletről.

721 A PB 1982 márciusában két alkalommal is napirendre tűzte a kérdést. Először a március 2-i, majd a március 30-i ülésen tárgyalták meg a korábbi PB-határozat (1980. december 9.) végrehajtását. MNL OL M-KS 288. f. 5/848. ő. e., valamint MNL OL M-KS 288. f. 5/850. ő. e.

722 MNL OL M-KS 288. f. 41/392. ő. e. Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1982. július 27-i üléséről.

Horváth István belügyminiszter Harangozó Szilvesztert 55. születésnapja alkalmából dicséretben és tízezer forint pénzjutalomban részesítette, egyúttal meghatározatlan időre, a „szolgálat érdekében, beleegyezésével" 1984. február 1-jei hatállyal a szolgálatban visszatartotta.[723] A visszatartás indoklása szerint: „Magas fokú szakmai és politikai felkészültségű. A belsőreakció-elhárítás és az állambiztonsági munka egészéről átfogó ismeretekkel rendelkezik. Igényessége, az új módszerek kutatása folyamatos része munkájának. Az elhárítási területek állami vezetőivel kiemelkedően jó kapcsolatokat alakított ki. Több mint 25 éves vezetői tapasztalatokkal rendelkezik, szervező, vezető-irányítókészsége fejlett. Az alárendelt állomány munkája irányítása alatt egyenletesen fejlődik."[724] Harangozó öt éven keresztül népi ülnökként tagja volt a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának is.[725]

1985. január 1-jei hatállyal a III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökének függetlenített első helyettese lett, néhány hónap múlva pedig karrierjének csúcsára érkezett:[726] 1985. május 1-jével a III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökévé és a belügyminiszter állambiztonsági helyettesévé nevezték ki,[727] az év októberében pedig megkapta hozzá a rendőr altábornagyi rendfokozatot is.[728]

723 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 002/14. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1984. január 24., valamint uo. A belügyminiszter 003/21. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1984. január 24.

724 ÁBTL 2.8.1. 13834. Javaslat a felső korhatárt elért hivatásos állományú szolgálatban való visszatartására, 1984. január.

725 Uo. Harangozó Szilveszter szolgálati adatlapja, 1962. június 10.

726 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 003/1449. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1984. december 21.

727 Uo. A belügyminiszter 003/511. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1985. április 26., valamint MNL OL 288. f. 5/938. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1985. április 23-án megtartott üléséről.

728 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 003/1225. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1985. október 14.

ÉS MEGINT MÁRCIUS 15.

A március 15-i ünnepségek biztosítása, a politikai elvárásoknak való megfelelési kényszer, valamint az ellenzéki csoportok egyre határozottabb fellépése arra késztette az állambiztonsági szerveket, hogy alapos előkészítő, egyeztető megbeszéléseket tartsanak, és felkészítsék az állományt a politikailag elvárt magatartásra. Harangozó Szilveszter az 1980-as évek végére (rendkívüli) főkapitányi értekezleteken tájékoztatta a belügyi vezetőket a március 15-i ünnepségek állambiztonsági kezelésének változó módjairól.

1987. március elején arról számolt be, hogy sok fiatal a hivatalos ünnepségeken túl spontán módon is meg akar emlékezni március 15-ről. A korábbi évek tapasztalata alapján ezek általában nem nevezhetők államellenes megmozdulásoknak, azonban az „ellenséges csoportok" egyre tudatosabban próbálják felhasználni ezeknek a fiataloknak az ünneplési vágyát rendszerellenes megmozdulás kiprovokálására – hangzott el a tájékoztatón. Ezért a megyeszékhelyeken a megyei pártbizottságok ideológiai titkárainak vezetésével, a KISZ megyei bizottságai ideológiai titkárainak, valamint a megyei rendőrkapitányságok képviselőinek részvételével operatív bizottságokat kellett alakítani. A BM III/III. Csoportfőnökség illetékes szerveinek el kellett készíteniük a rendezvények biztosítási tervét, de egyéb előkészületeket is tettek. Például a KISZ „honvédelmi tanácsának" szervezésében hetven-nyolcvan fős operatív csoportokat alakítottak ki, amelyeknek az lett a feladtuk, hogy szót értsenek a hangadókkal, és megpróbálják befolyásolni az eseményeket. A pártbizottságoknak három-négy fős úgynevezett lebeszélő csoportokat kellett szervezniük, akik az emlékhelyek közelében beszélgetve mérsékelt mederben igyekeztek tartani a megemlékezések hangulatát. Az Ifjú Gárda egész nap egyenruhás díszőrséget adott, de a feladatuk csak a díszelgés, nem pedig a rendfenntartás volt. Az egyéb, március 15-ére tervezett nagyobb eseményeket, például az Ferencváros–MTK-futballmeccs megrendezését máskorra halasztották, de felmerült egy nagyszabású ifjúsági program (koncert) megrendezésének ötlete is, hogy ezzel mintegy „leválasszák" az esetleges tüntető magról a tömeget, de ezt végül elvetették. Szempont volt, hogy ne legyen tele az utca rendőrökkel, ne legyenek szirénázó autók, ne irritálják az ünneplőket. Ahogyan Harangozó megfogalmazta: „...nem szabad ugrani, hogy úgy mondjam, az első székely himnuszra, akik verset énekelnek, virágot helyeznek el, nemzeti színű zászlóval járkálnak, ám tegyék, [...] amíg az utca rendjének a megbontására kísérletet nem tesznek. [...] A fő lényeg elvtársak [...], intézkedni merni és tudni kell, de el kell kerülni minden olyan ütközést, amely módot és alkalmat nyújthat arra, hogy komolyabb konfrontációra kerüljön sor az utcán lévő ünneplők és a belügyi szervek között. Ezt nagyon kérték az elvtársak, hogy erre figyeljünk oda..."[729]

A következő évben hasonló forgatókönyv alapján készültek fel az esetleges provokációkra, rendzavarásokra, és ahogy Harangozó fogalmazott: az eddigi „tétovaságot helyre kell tenni". Szerinte az ellenzéki csoportok fizikailag is felkészültebbek lesznek, állítólag tervezték, hogy fegyelmezetten, egymásba karolva, ütemes taps kíséretében, zárt sorokban, akár fizikai erő árán is jelezni akarják a létezésüket. Harangozó a március 15-i ünnepségek biztosítását társadalompolitikai feladatnak fogta fel, és mivel ez elsősorban politikai kérdés, ezért véleménye szerint: „...akkor legyen benne minden politikai, társadalmi szervezet is." Harangozó ezzel a felfogásával a felelősség megosztására, „szétterítésére" tett kísérletet.[730] Egy hónappal később ismét elővették a témát, ekkor már Harangozó hivatkozhatott az agitációs és propagandabizottság állásfoglalására, amely szerint március 15-ét nemzeti ünnepként kell „politikailag és államilag is ünnepelni", és ehhez még hozzátette, hogy „ez a »kell« természetesen politikai »kell«". Harangozó az eltelt egy hónap alatt meggyőzhette a politikai vezetést, hogy

[729] MNL OL XIX-B-1-x Nyers jegyzőkönyv az 1987. március 4-i rendkívüli főkapitányi értekezletről.

[730] Uo. Nyers jegyzőkönyv az 1988. január 29-én tartott főkapitányi értekezletről.

ha nemzeti ünnepről van szó, akkor ennek megfelelően osztódik a szervezés feladata és a felelősség kérdése is.[731]

Úgy tűnik, felettesei messzemenően elégedettek voltak a március 15-i ünnepségek biztosításával (és általában Harangozó munkájával), mert 1988. június 30. és 1989. március 30. között Harangozó Szilveszter nem győzte hazavinni a sok dicséretet, jutalmat és elismerést. A belügyminiszter dicséretben és jutalomban részesítette: 1988. június 30-án tizenhatezer forint, októberben huszonnégyezer forint, decemberben huszonháromezer forint jutalmat, majd 1989. január 16-án egy húszezer forint értékű festményt kapott, március 20-án – a március 15-i ünnepségek eredményes biztosításáért – huszonötezer forint, március 30-án pedig huszonnégyezer forint jutalmat vehetett át.[732]

Harangozó Szilvesztert, a Belügyminisztérium állambiztonsági miniszterhelyettesét Horváth István belügyminiszter a „szolgálat felső korhatárának elérésével a BM állományában végzett eredményes munkája elismerése mellett" 1989. április 30-i hatállyal helyezte nyugállományba.[733] Ugyanekkor a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel is kitüntette, valamint egy „Aranyóra" emléktárgyat adományozott neki.[734] Természetesen számtalan alkalommal kapott még kitüntetést, emlékérmet, dicséretet, jutalmat, illetve tárgyjutalmat, talán a legjelentősebb a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának elnöke által adományozott (szovjet) Vörös Csillag Érdemrend volt, amelyet 1986-ban érdemelt ki.[735]

Harangozó a minisztertanács 1989 tavaszán „érdemei elismerése mellett" mentette fel tisztsége alól.[736] Felesége, Fadgyas Emília szintén a Belügyminisztériumban teljesített szolgálatot, 1951-ben került a BM állományába, 1971-től a BM Nyilvántartó Központ különböző alosztályain teljesített szolgálatot. 1988-ban rendőr alezredesként helyezték nyugállományba.[737]

Harangozó Szilveszter 2011. március 29-én hunyt el Budapesten.

731 MNL OL XIX-B-1-x Nyers jegyzőkönyv az 1988. február 26-án tartott főkapitányi értekezletről.

732 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 002/214. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1988. június 30., uo. A belügyminiszter 002/346. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1988. október 25., uo. A belügyminiszter 002/439. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1988. december 23., uo. A belügyminiszter 002/18. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. január 16., uo. A belügyminiszter 002/93. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. március 20., uo. A belügyminiszter 002/111. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. március 30.

733 Uo. A belügyminiszter 003/284. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. április 21. Vö. MNL OL M-KS 288. f. 5/1061. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. április 5-én megtartott üléséről.

734 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 001/48. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. április 21., valamint uo. A belügyminiszter 002/125. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1989. április 25.

735 A Vörös Csillag Érdemrend magyar változatát először 1967-ben, majd 1976-ban kapta meg.

736 1054/1989. (V. 2.) MT-határozat belügyminiszter-helyettesek felmentéséről és kinevezéséről.

737 ÁBTL 2.8.1. 13198. Harangozó Szilveszterné szolgálati adatlapja, 1962. május 24.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.6. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai

1.12.2. A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szervének iratai

2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

3.1.5. Operatív dossziék

3.1.9. Vizsgálati dossziék

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-ai. Belügyminisztérium. A miniszteri titkárság iratai (1957–1990)

XIX-B-1-x. Belügyminisztérium. Országos és főkapitányi értekezletek (1953–1990)

M-KS 288. fond 4. csoport. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)
M-KS 288. fond 41. csoport. Agitációs és Propaganda Bizottság (Társadalompolitikai Bizottság) iratai (1962–1989)

Nyomtatásban megjelent levéltári források

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.) 2001: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet.* Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal

Irodalom

Krahulcsán Zsolt 2007: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk". *Betekintő*, 2007/2. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_krahulcsan.pdf, 2019. december 6.

Krahulcsán Zsolt 2019: Márciusban Újra Kezdjük... Nemzeti ellenállási mozgalom vagy állambiztonsági provokáció? In *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 389–424.

Müller Rolf 2017: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Budapest, Jaffa

Révész Sándor 1997: *Aczél és korunk.* Budapest, Sík

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: Harangozó Szilveszter rendőr altábornagy és a zeneművészet. In *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina. 228–232.

Takács Tibor 2010: Az ávós mint szöveg: Harangozó Szilveszter. In Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára.* Budapest, Argumentum. 76–87.

Takács Tibor 2013: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. 123–152.

Internetes adatbázisok

Harangozó Szilveszter. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Harangozó Szilveszter. NEB Tudástár (https://neb.hu/hu/tudastar)

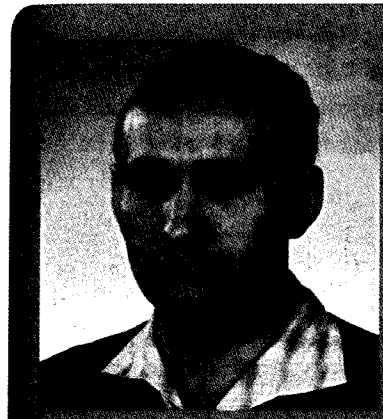

A III/III. és a rendszerváltás

A pártállami diktatúra bukását követően Horváth József azon kevés állambiztonsági csúcsvezetők közé tartozott, akiknek a megalakuló új Magyar Köztársaság igazságügyi szervei és a törvényhozás külön erre a célra megalkotott bizottságai előtt felelniük kellett tetteikért. Ezeken a meghallgatásokon és az általa írt visszaemlékezésben szakembernek és a kommunizmus eszméjében őszintén hívő párttagnak ábrázolta önmagát. Tény, hogy nagyon gyorsan feljutott az állambiztonsági ranglétra csúcsára. Sikeressége egyrészt személyes adottságainak és annak volt köszönhető, hogy mindig élt a lehetőségeivel, nem voltak káros szenvedélyei, nőügyei, botrányai, és valahogy mindig pár lépéssel előrébb járt társainál, valamint – legalábbis ismerősei szerint – gyakorlatias gondolkodásmód jellemezte. Párttisztséget – úgy tudjuk – nem viselt, mégis megfelelő kapcsolatot ápolt a pártszervekkel.

Horváth József 1931. október 10-én született Balatonkilitin. Négyen voltak testvérek. Előbb, 1942-ben egy üveggyárban, majd 1946 és 1947 között a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Nemzeti Vállalatnál helyezkedett el. 1947 és 1949 között asztalostanonc volt. Az államvédelem állományában 1949 márciusától teljesített szolgálatot, első beosztását

Szombathelyre, a karhatalomhoz kapta. 1950-ben állomáshelyén, illetve Budapesten különböző belügyi tanfolyamokat és három hónapos pártiskolát végzett. 1950 októberéről a Szombathelyi Kiképző Ezredben volt rajparancsnok, majd Győrben, később Budapesten a Mosonyi utcában őrsparancsnok, majd 1952-ben ismét a vasi megyeszékhelyen a kiképzőezredben a századparancsnok politikai helyettese lett. Ugyanebben a beosztásban a budapesti II. Karhatalmi Zászlóaljban teljesített szolgálatot. Még 1952-ben végezte el a Határőr és Belső Karhatalmi Tiszti Iskolát, majd visszakerült a Budapesti Belső Karhatalom Parancsnokságára, ahol segédtiszt 1954 februárjáig. Ezután júliusig századparancsnok lett a Budapesti I. Karhatalmi Ezrednél, augusztustól pedig tiszti kiképző következett a Budapesti Belső Karhatalom Parancsnokságán. 1956 februárja és október 30. között az I. Karhatalmi Zászlóalj 3. századparancsnoka volt. A forradalom ideje alatt – saját bevallása szerint – hat alkalommal volt különböző bevetéseken a főváros más-más pontjain. Október 30. és november 6. között a rokonainál bujkált, de november 3-án elfogták a felkelők, és beszállították a Budapesti Országos Börtönbe. 1956. november 7-től az I. Forradalmi Karhatalmi Ezredben teljesített szolgálatot, majd decembertől a BM Kormányőrség Parancsnoksága Politikai Nyomozó Osztályán volt operatív beosztott.[738]

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karát 1955 és 1959 között végezte el. Nem tudni, hogy a jogi diploma megszerzésének köszönhetően vagy ettől teljesen függetlenül, de Horváth Gyula belügyminiszter-helyettes 1959. március 1-jei hatállyal kinevezte a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztályra operatív beosztottnak. A parancs kiadásának dátuma jóval későbbi, mint a kinevezés hatálya, feltehetően visszamenőleg, a már kialakult gyakorlatot rendezték a parancs

738 ÁBTL 2.8.1. 14822. Horváth József szolgálati adatlapja, d. n., valamint ÁBTL, Archontológia (Horváth József).

kiadásával.[739] 1959 májusában a Belsőreakció-elhárító Osztály ideológiai, kulturális, tudományos terület „védelmét" ellátó „e" alosztályán volt főoperatív beosztott.[740] Itteni tevékenységéről nincs sok adatunk, de az egyik – a Geőcze Bertalan („Őszes" fedőnevű célszemély) elleni – hazahozatali akció viszonylag jól dokumentált. A magyar állambiztonság által Ausztriában végrehajtott, „Evezős" fedőnevű operatív akció előkészítésében Horváth József rendőr százados is részt vett. 1959 júliusában az osztrák–magyar határ egy szakaszán „határkaput" nyitott, amelyen keresztül Ausztriából személygépkocsin áthozatott több Ausztriában dolgozó hálózati személyt. Az eredeti terv, vagyis „Őszes" elrablása és erőszakkal való hazahozatala ugyan meghiúsult – nem Horváth hibájából –, de az ügynökök hazamentése sikeres volt.[741]

1964 szeptemberétől a BM III/III-4-a alosztályán lett megbízott csoportvezető, ahol a „radikális ellenzék" ellen harcolt, majd 1965. február 1-jétől véglegesített csoportvezető ugyanitt. 1966. július 1-jétől a BM III/III-4-b alosztály alosztályvezetőjévé nevezték ki, s ezen a poszton a „szektás álbaloldali" ellenség elleni munkát irányította. 1965-ben a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemet végezte el, majd 1970 és 1973 között a Szovjetunióban, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának (SZKP KB) Politikai Főiskoláján tanult. Ezután, 1973. október 1-jétől az „ifjúság körében végzett elhárítással" foglalkozó III/III-2. Osztály vezetője lett. Egészen pontosan egy évvel később kinevezték csoportfőnök-helyettesnek, valamint a kulturális területen végzett elhárítással foglalkozó III/III-4. Osztály vezetését is rábízták.[742]

739 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 940. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. június 5.

740 ÁBTL 2.8.1. 14822. Horváth József szolgálati adatlapja, d. n.

741 Bővebben: Sz. Kovács 2013.

742 ÁBTL 2.8.1. 14822. Horváth József szolgálati adatlapja, d. n., valamint ÁBTL, Archontológia (Horváth József).

Már csoportfőnök-helyettesként jegyezte azt a jelentést, amely a magyarországi nacionalizmus és az „ellenséges tevékenységek" kapcsolatát elemezte. 1974-ben országosan közel négyszáz személlyel szemben kellett intézkedni, és az év során a felelősségre vont fiatalok közül száz esetben „nacionalista" jellegű ellenséges cselekmény miatt kellett eljárni – összegezett Horváth. Elsősorban írásos izgatás, garázdaság, röplapterjesztés voltak a legjellemzőbb esetek. A közel ezer darab röplapból mintegy nyolcszáz az antiszemitizmus „felszítását célozta", a többi Nagy-Magyarországot, határmódosítást követelt, illetve március 15. méltó megünneplésére szólított fel. Az ellenséges szövegű firkálások legnagyobb része horogkereszt, illetve nyilaskereszt volt, de – Horváth szerint – gyakorinak számított a szovjetellenes uszítás is. 1973-hoz képest kétszeresére nőtt a vörös és nemzeti színű zászlók letépése, megnövekedett az emlékműrongálások száma is.[743]

1979. április 17-i hatállyal az MSZMP Központi Bizottsága (KB) Politikai Főiskolájának tízhetes vezető-továbbképző tanfolyamára vezényelték. 1981. június 1-jétől a BM III/III. Csoportfőnökség vezetőjének függetlenített helyettese, majd 1984 márciusától a csoportfőnök első helyettese lett. A belügyminiszter 1985 januárjában kinevezte a BM III/III. Csoportfőnökség vezetőjének,[744] októberben pedig rendőr vezérőrnaggyá léptették elő.

Nem sokkal kinevezése után a III/III. Csoportfőnökségre vonatkozóan elrendelte a „B" jelű (belső) napi jelentési rendszer bevezetését. Eszerint 1985. március 11-től a csoportfőnökség szerveinek napi jelentést kellett készíteniük az operatív akciók és intézkedések végrehajtásáról, például a 3/e titkos rendszabály (lakáslehallgatás) alapján készülékek beszerelésekor, javításakor, eltávolításakor, a titkos házkutatások, az operatív figyelések bevezetésekor, megszüntetésekor, egyéb operatív akciók, biztosítások esetében. Tájékoztatni kellett a nyílt intézkedésekről is (meghallgatás, figyelmeztető beszélgetés, operatív céllal végzett igazoltatás, nyílt figyelés, házkutatás, lakhelyellenőrzés), a preventív intézkedések (kiutazók védelmi jellegű felkészítése, szóbeli vagy írásbeli figyelmeztetés), felmérések, összefoglalók készítése, állampolgári bejelentések ellenséges anyag megszerzésekor, ellenséges nyugati kapcsolatok (személyek, szervezetek) „látókörbe" kerülésekor. A napi jelentéseket mindennap 17 óráig kellett eljuttatni a BM III/III-B (elemző, értékelő és tájékoztató) önálló alosztálynak, amely heti összesítést készített, és a következő hét második munkanapján terjesztette a csoportfőnök elé. Ezeket a jelentéseket a konspiráció szigorú betartása mellett – a célszemélyek és a titkos rendszabályok esetében – fedőnévvel kellett elkészíteni.[745] Az elrendelt szabályozást követően tovább finomította az információáramlást, és újabb utasításában létrehozta az úgynevezett megyefelelősi csoportot. A – tudomásunk szerint korábban ebben a formában nem létező – csoport tagjait a csoportfőnökség területén működő alosztály, illetve vonalvezetői állomány köréből választották ki. Feladatuk a hatékonyabb koordináló tevékenység biztosítása volt, a csoport titkári pozícióját az adott alosztály vezetője töltötte be, míg a megyefelelősök – mivel folyamatosan összekötő funkciót teljesítettek – közvetlenül a csoportfőnök irányítása alá tartoztak. A megyefelelősi rendszer 1985 októberében kezdte meg működését.[746]

Horváth 1986-ban az MSZMP KB Politikai Főiskolájának általános politikai tagozatán végzett két hónapos vezető-továbbképző tanfolyamot. Beiskoláztatása már előre jelezhette számára, hogy komolyan számít rá a belügyi vezetés, a jól megérdemelt nyugdíjas évekre még várnia kell. 1986 novemberében – a szolgálat érdekében – határozatlan időre visszatartották a szolgálatban. Az 1980-as évek közepe, vége már nem a korábbi

743 ÁBTL 1.11.6. 8. d. Jelentés a nacionalista talajról jelentkező ellenséges tevékenység 1974. évi tapasztalatairól, 1975. április 17.

744 ÁBTL 4.2. I. sorozat 12-35/1/1985. A Belügyminisztérium IV/I. és „M" és Szervezési Csoportfőnökének 1. sz. közleménye a BM szervezeti és vezetői változásairól, 1985. január 24.

745 ÁBTL 1.11.6. 3. d. A BM III/III. Csoportfőnök 1/1985. sz. utasítása, 1985. március 4.

746 ÁBTL 1.11.6. 3. d. A BM III/III. Csoportfőnök 2/1985. sz. utasítása, d. n.

„pangás" korszaka volt, egyre több és egyre radikálisabb (társadalmi) változás következett, amelyek nem tették lehetővé az egyik – a belső stabilitás szempontjából – stratégiai fontosságú szervnél a bármely csekély mértékű, de előre kalkulálhatóan bizonytalansággal járó vezetőváltás kockázatát. A változó világ új kihívások elé állította nemcsak az egész társadalmat, de különösen az állambiztonsági szerveket.

Az 1980-as évek közepére a művészetek, az irodalom, egyáltalán a kultúra területén egyre határozottabban jelentek meg a társadalmi átalakulás olyan – állambiztonsági szempontból egyre aggasztóbb – jelei, amelyekre az állambiztonság is kénytelen volt reagálni. A III/III. Csoportfőnökség vezetőinek 1986. május 19-én tartott parancsnoki értekezletén Horváth József azt hangoztatta, hogy a társadalmi változások és a gazdasági nehézségek miatt az „imperialista fellazítási politika képviselői" a belső ellenzékkel karöltve totális támadást indítottak a szocializmus ellen, ezért az állambiztonsági elhárító munkát szélesebb körben kellett végezniük, mint ahogy azt a vonatkozó parancs kijelölte. A nehézségek ellenére az elhárító szervek teljesíteni tudták a politikai elvárásokból adódó legfontosabb feladataikat, sikerült kezelhető kereteken belül tartani az ellenzéki erőket.[747]

Az 1980-as évek közepére, végére egyre többször került napirendre a szigorúan titkos (szt-)állomány működését szabályozó 002/1969. számú parancs módosításának az igénye. A III/III. Csoportfőnökségen 1987. szeptember 7-én tartott parancsnoki értekezleten Horváth József több hiányosságot sorolt fel, s aggodalmát fejezte ki a létszám és az eredményesség miatt is. Az üres státusok feltöltésére adott utasítást, mégpedig megfelelő szakmai és politikai felkészültségű, kellőképpen rátermett jelöltekkel, és az úgynevezett szabad státusú helyek létesítését is szorgalmazta.[748] Ugyanakkor a legfelső belügyi vezetés éppen nem létszámbővítésben, hanem

[747] ÁBTL 1.11.1. 45-73/2/50/1986. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1986. május 19-ei parancsnoki értekezletéről, 1986. május 26. Bővebben: Orgoványi 2013.

[748] ÁBTL 1.11.1. Emlékeztető az 1987. szeptember 7-i parancsnoki értekezletről. Bővebben: Orgoványi 2011.

-csökkentésben gondolkodott. Még 1987 júniusában döntött úgy a miniszteri értekezlet, hogy meg kell vizsgálni, melyek azok a munkakörök, amelyekben a munkakör jellege nem feltétlenül indokolja a beosztást betöltő hivatásos állományviszonyát. A BM „M" és Szervezési Csoportfőnökség részére küldött feljegyzésében Horváth azonban lakonikus tömörséggel összegezte az általa irányított csoportfőnökségen lefolytatott felmérés eredményét, amely szerint „a Csoportfőnökségünk keretén belül nem látunk lehetőséget átminősítésre".[749]

A folyamatosan változó világban a megnövekedett feladatok szakszerűbb, gyorsabb és pontosabb ellátásához Horváth a BM III/III-7. Osztály szervezeti keretei között létrehozta a Belső Elhárítási Adattárat (BEA), amely 1988 májusában – kísérleti jelleggel – kezdte meg működését. Az új nyilvántartásba a bizalmas nyomozásokat, az előzetes ellenőrzéseket és az „F" (figyelő) dossziés (titkos állambiztonsági ellenőrzés alatt álló) személyeket, az egyes személyek által létrehozott csoportosulásokat, csoportokat, a tervezett, előkészített, folyamatban lévő, megvalósított eseményeket kellett feltölteni. A BEA két részlegből állt: az értékelő és a számítógépes csoportból. Az értékelő csoport kitöltötte a jelentést kísérő űrlapot (személyek, szervezetek, intézmények nevei, adatai), míg a számítógépes csoport a kódlapok alapján rögzítette, ellenőrizte az adatokat, javította és aktualizálta az adatbázist.[750] Év végén a személyi állomány útlevél-nyilvántartásának szabályozásáról intézkedett.

1989 januárjában pedig a belügyminiszter megerősítette a BM III/III. Csoportfőnökség vezetői beosztásában.[751] Március 15-e megünneplése és biztosítása – ahogy a korábbi években, úgy ekkor (is) – állam-

[749] ÁBTL 1.11.6. 3. d. Horvát[h] József r. vezérőrnagy csoportfőnök levele Takács Jenő r. ezredesnek, 1988. május 13.

[750] Uo. A BM III/III. Csoportfőnök 1. sz. utasítása, 1988. május 16.

[751] Uo. A BM III/III. Csoportfőnökének 1/1989. sz. intézkedése a személyi állomány útlevelének őrzéséről, kezeléséről, ellenőrzéséről a 6/1988. BM sz. utasítás és a 12/1988. BMH sz. intézkedés végrehajtásáról, 1988. december 29.

biztonsági szempontból kiemelt feladat volt, de ahogyan a március 16-án lezajlott miniszteri értekezleten elhangzott: „Március 15-e ünneplése nyugodtan, összeütközés és rendőri beavatkozás nélkül zajlott le. A rendőrség és a belügyi szervek megfelelően helytálltak ebben a bonyolult belső helyzetben."[752]

1989 áprilisában Horváth József – felsőbb utasításra – megvizsgáltatta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) bécsi utótalálkozójának záródokumentumát olyan szempontból, hogy az milyen hatással lehet az állambiztonsági belső elhárító szolgálat munkájára. Horváth szerint a helsinki záróokmány „fontosabb vezérlő elvei" az elmúlt években a magyar joganyag szerves részévé váltak, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a bécsi dokumentumhoz való igazodás nem csupán a törvények megalkotását vagy némelyik jogszabály módosítását, hanem ennél többet is jelent, szerinte a találkozó szellemiségének megfelelően kell eljárni a tárgyalt kérdésekben. Elismerte, hogy jelenlegi formájában az állambiztonság nem képes és nem alkalmas ennek a szellemnek megfelelően működni, „a dokumentum elvei, eszmeisége, tartalma a munka szellemének megreformálását igényli". A meglepően önkritikus vélemény után Horváth részletezte a szerinte szükséges lépéseket is. Ő elsősorban a humanitárius területet szabályozó rendelkezéseken változtatna. Egyrészt pontos, taxatív felsorolást javasolt az egyéni kiutazási kérelmek „nemzetbiztonsági" okokra hivatkozó elutasításakor, másrészt a vízumkiadás egyszerűsítése mellett, az indokolatlan formai megkötések, valamint a sajtórendészeti vétség és szabálysértés aktuális szabályozása ellen emelt szót.[753]

752 ÁBTL 1.11.6. 8. d. Emlékeztető az 1989. március 16-án tartott miniszteri értekezletről, 1989. március 22.

753 Uo. Horváth József r. vezérőrnagy levele Sillai Árpád r. ezredesnek, 1989. április 27.

ÚJRATEMETÉS ÉS ÚJRAGONDOLÁS

1988 tavaszán megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB), amely Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének 30. évfordulóján felhívást adott közre, rehabilitálást és emberhez méltó eltemetést szorgalmazva. 1989 tavaszára az újratemetés ügye már a széles nyilvánosság elé került. A belügyminiszter állambiztonsági helyettese, Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy a temetés előtt tíz nappal elrendelte, hogy „1989. június 15-én, 16-án a Nagy Imre-temetés időszakában a BRFK ÁB szervnek készültségi szolgálatot kell felállítani". A Belügyminisztérium (BM) ez alkalomra létrehozott Állambiztonsági Operatív Bizottságának 1989. május 18-i ülésén Horváth József csoportfőnök olyan értelmű javaslattal állt elő, hogy a temetés napjára „a BM, a HM és a Munkásőrség egyeztetett tervek alapján – megfelelő karhatalmi erőkkel – készüljön fel az esetleges szélsőséges cselekmények lokalizálására".[754]

Az a terv, hogy az 1958-ban kivégzett miniszterelnök és mártírtársai újratemetésének rendjét a munkásőrség alakulataival – mint bevethető rendfenntartó erővel – biztosítsák, több mint kegyeletsértő elgondolás volt. Egy héttel később – a bizottsági ülés május 29-i jegyzőkönyve szerint – Horváth József csoportfőnök egyrészt arról szólt, hogy a helyi emlékező rendezvények azért is engedélyezendők, mert annyival kevesebb lesz a fővárosba érkező sokaság. Másrészt külön kitért arra, hogy „az emigránsszervezetek vezetőinek, illetve az ismertebb emigráns személyiségeknek az ellenőrzését minden operatív erővel és eszközzel meg kell szervezni". A temetés előtt négy nappal az állambiztonsági operatív bizottság soros összejövetelén Horváth József kijelentette: „A folyamat a kívánt irányba halad, a helyzet az általunk elképzeltek szerint alakul. [...] A temetést megelőző időszakra tervezett operatív intézkedések és célkitűzések realizáltnak tekinthetők." Gyarmati György kutatásaiból tudható, hogy volt bizonyos

754 ÁBTL 1.12.2. 391/II-50. Bővebben: Gyarmati 2014.

ellentét az újratemetés biztonsági kérdéseit irányító Horváth József, illetve az előkészületeket közvetlenül szervező-irányító Stefán Géza, a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) frissen kinevezett állambiztonsági helyettese között. Ebben a kérdésben Horváth felügyelete alá tartozott a hírszerzés és az elhárítás is, és ő kisebb biztosítási erővel számolt, míg a Stefán ezredes által készített vagy jóváhagyott utasításokban nagyobb számok szerepeltek. Azonban a bevetésre szánt hálózati személyek száma hasonló nagyságrendű volt: míg a Horváth által készített részletes intézkedési terv hatvan ügynöknek és tucatnyi szt-tisztnek írt elő konkrét, célszeméllyel vagy szervezettel egybekötött feladatot, addig a Stefán Géza által jóváhagyott intézkedési terv valamivel több mint félszáz hálózati személy aktivizálását írta elő.[755] Fél évvel a történtek után, 1989 decemberében Horváth József a III/III. Csoportfőnökség éves jelentésében így értékelt: „Nagy Imre és sorstársainak temetését az ellenzéki erők hatalomellenes tömegdemonstrációvá kívánták változtatni, és csak a TIB konstruktív magatartása és számos operatív intézkedés tette lehetővé a kegyeleti jelleg megőrzését."[756]

Még áprilisban érkezett a BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságától az a körlevél, amely – a társadalomban végbemenő folyamatokra, valamint a politikai intézményrendszer korszerűsítésére hivatkozva – az állambiztonsági nyilvántartások és adattárak törvényességi felülvizsgálatára szólította fel a csoportfőnökségek vezetőit. Horváth a válaszlevelében beszámolt a – már említett és – kísérleti jelleggel működtetett Belső Elhárítási Adattárról, illetve az annak alrendszereként üzemeltetett Központi Gép- és Kézírásminta Adattárról. Ezt az utóbbit az állam elleni izgatást megvalósító írásos anyagok központi nyilvántartására hozták létre.[757]

755 Bővebben: Gyarmati 2014.

756 Müller–Takács (szerk.) 2010, 86.

757 ÁBTL 1.11.6. 8. d. Sillai Árpád r. ezredes titkárságvezető körlevele, 1989. április 17., valamint uo. Horváth József r. vezérőrnagy csoportfőnök levele Sillai Árpád r. ezredes titkárságvezetőnek, 1989. június 19.

A csoportfőnökség 1989. május 2-án tartott parancsnoki értekezlete megvitatta a szervezeti egység nemzetközi együttműködésének helyzetét. Az előterjesztést Horváth József rendőr vezérőrnagy, csoportfőnök foglalta össze. Az óvatosan megfogalmazott mondatokból nemcsak az derül ki, hogy a magyarországi állambiztonsági szervek keresik a helyüket, szerepüket, hanem az is, hogy ekkorra Magyarország és a többi szocialista ország (állambiztonsági) kapcsolatai egyre „bonyolultabbá" és „összetettebbé" váltak. „Az együttműködés tartalmára már most rányomja a bélyegét az együttműködő szervek országaiban a társadalmi, a mieinktől eltérő politikai viszonyok növekvő különbözősége. Hazánk társadalmi fejlődésének tendenciái következtében ez a különbözőség – az elhárító munka stílusát, módszereit tekintve – rövid távon várhatóan tovább fog növekedni, és az együttműködésben egyfajta távolságtartás lesz a jellemző. Ugyanakkor partnereink részéről fokozott figyelem fog megnyilvánulni irántunk. Olyan átmeneti állapotban vagyunk, amelyben az együttműködés területén is súlyponteltolódások következnek be azzal összefüggésben, hogy bizonyos ellenzéki tevékenységi formák, szervezetek nálunk legalitást nyertek, beintegrálódtak a társadalmi intézményrendszerbe. Mindez azt is jelenti, hogy a kölcsönös segítségnyújtás, az internacionalizmus elvének betartása mellett nemzeti érdekeinket markánsabban kell képviselnünk, és az együttműködésről le kell bontani az ideológiai »héjakat«, a felesleges protokollelemeket."[758]

Az általános helyzetértékelés után Horváth József rátért a szovjet állambiztonsági szervekkel való kapcsolat elemzésére. Szerinte a múltban a két szerv közötti viszony az őszinte együttműködésen, a kölcsönösségen és a szuverenitás tiszteletben tartásán alapult, de szemérmesen azt is megjegyezte, hogy ugyanakkor „érzékelhető volt ebben a politikai orientálás szándéka is". A szovjet–magyar állambiztonsági kapcsolatokat probléma-

758 ÁBTL 1.11.1. 47. d. Emlékeztető a BM III/III. csoportfőnökség 1989. május 2-i parancsnoki értekezletéről.

mentesnek nevezte, szerinte a legfontosabb, hogy „az együttműködésnek a szocialista társadalmi rend védelmének közös érdekéből fakadó stratégiai érdekviszony talaján kell tovább fejlődnie [...], és kétoldalú tárgyalások keretében, két szuverén baráti állam kölcsönös politikai érdekkörébe tartozó kérdésekben kell megegyezni és ezek alapján meghatározni a szervek feladatait".[759] Erre 1989. június végén kerülhetett sor, amikor létrehoztak egy munkabizottságot, amelynek az volt a feladata, hogy a magyar Belügyminisztérium és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság közötti 1973. május 30-án aláírt együttműködési egyezményt, úgymond, korszerűsítse.[760] A bizottság elnöke az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság vezetője, Sillai Árpád rendőr ezredes, titkára Szita János rendőr őrnagy titkárságvezető-helyettes volt.[761]

Horváth József a tervezet véleményezése során a törvényesség betartására hívta fel a figyelmet, arra, hogy a magyarországi társadalmi-politikai változások olyan irányba hatnak, amely „nem teszi lehetővé az érvényes törvényektől való legkisebb eltávolodást sem", ezért az új megállapodás megalkotásánál ezt hangsúlyozottan figyelembe kell venni.[762] Mindebből kitűnik a magyar állambiztonsági szervek többé-kevésbé reális helyzetfelismerése, ugyanakkor nyilvánvalóvá válik a tanácstalanságuk, szerepkeresésük, kivárásuk, elbizonytalanodásuk, valamint az a szándékuk is, hogy az átmeneti időszakban megtalálják a helyüket, valamiféle újfajta legitimitást nyerjenek, átmentsék a pozícióikat, illetve megőrizzék státusukat a hatalmi struktúrában. Úgy tűnik, a magyar állambiztonsági szervek akkori vezetőinek a többsége tisztában volt a várható fejleményekkel, nem akarta vagy nem tudta azokat meggátolni, viszont annál inkább kívánta – az előbbiek szerint – irányítani vagy inkább csak kanalizálni.[763]

Szintén a nemzetközi együttműködés témáját érintette a kémelhárítás vezetőjének 1989. júliusi levele, amelyben arról tájékoztatta Horváthot, hogy miután ekkorra a romániai politikai vezetés legfőbb ellenségének a magyar államot jelölte meg, ezért a korábban Románia felé (is) kialakított baráti állambiztonsági kapcsolatot (X-300-as vonal) az állambiztonsági miniszterhelyettes hatályon kívül helyezte. Ettől az időponttól kezdve az X-300-as vonalon is az állambiztonsági munkát úgy kellett megszervezni, mint a Magyarország ellen dolgozó bármely más titkosszolgálat esetében. Vagyis Románia – állambiztonsági szempontból – szövetségesből ellenség lett. Horváth tudomásul vette a tájékoztatást.[764]

A CÉL: MODELLVÁLTÁS

1989 nyarán már egyértelmű volt, hogy – hosszú évtizedek óta először – többpárti parlamenti választások elé néz az ország. Az ennek lebonyolításához szükséges biztonságpolitikai feladatok előkészítésére a Belügyminisztériumon belül operatív bizottság alakult. 1989. június 30-án a bizottság ülésén Horváth József így fogalmazott: „A jelenlegi bonyolult helyzetben a jövőt megalapozó választási harc különleges fontossággal bír. [...] Olyan választási eredmény kívánatos, amelynek a nyomán nem alakul ki az országban hatalmi vákuum, és a választások után működni képes, legalább az MSZMP vezetése alatt álló koalíciós kormány alakítására alkalmas parlamentet hoz létre. Ennek alapvető feltétele, hogy az MSZMP – amely

759 ÁBTL 1.11.1. 47. d. Emlékeztető a BM III/III. csoportfőnökség 1989. május 2-i parancsnoki értekezletéről.

760 A fenti egyezmény az 1962. évi együttműködési megállapodást váltotta fel.

761 ÁBTL 1.11.1. 47. d. Szita János levele Bogye János rendőr altábornagynak, a BM III. főcsoportfőnök-helyettesnek a munkabizottság megalakulásáról, 1989. június 28. Bővebben: Krahulcsán 2007.

762 ÁBTL 1.11.1. 63. d. Horváth József csoportfőnök véleménye az együttműködési megállapodás-tervezettel kapcsolatban, 1989. október 6.

763 Vö. Varga 2007. Bővebben: Krahulcsán 2007.

764 ÁBTL 1.11.6. 3. d. Benkő Ferenc r. ezredes csoportfőnök levele Horváth József r. vezérőrnagy csoportfőnöknek, 1989. július 11.

helyzeténél fogva egyedül esélyes és képes kívánatos modell létrehozására – a választásokból minimálisan koalícióképes erőként kerüljön ki. Elérendő – az MSZMP stratégiai céljait szem előtt tartva –, hogy a közvélemény előtt lejáratódjon, hogy elítéltessék minden olyan erő, amely az átalakulást a robbanás veszélye felé tereli, amely az MSZMP vereségét tűzve ki célul, hatalmi űrt és káoszt akar teremteni."[765]

Horváth ezután részletezte a bizottság feladatát, olyan titkos intézkedések megtervezését, végrehajtásuk megszervezését, irányítását, amelyek biztosíthatták a megfogalmazott célokat. Országos szintű intézkedési tervet készíttetett, amelyben javasolta az összes operatív erő és eszköz felhasználását (az operatív hálózatokat, az szt-tiszti állományt, a sajtónál meglévő hivatásos és társadalmi kapcsolatokat, illetve az emigráció körében elért pozícióikat is). Az MSZMP KB Választási Bizottságának vezetőjével Horváth József tartotta a kapcsolatot.[766]

Az állambiztonsági szervezet korszerűsítése, modernizálása az új feltételekhez való alkalmazkodás igénye folyamatosan újabb és újabb technikai, szervezési feladatot adott – többek között – a III/III. Csoportfőnökségnek is. Az 1989. szeptember 12-i operatív vezetői értekezleten megtárgyalták az operatív hálózatra vonatkozó szabályozásokat, és új parancs kiadása mellett döntöttek. Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes a titkosszolgálati tevékenység megújítása érdekében ideiglenes miniszterhelyettesi szabályzat kidolgozását javasolta, amelyhez bizottságot alakítottak a csoportfőnökségek képviselőiből. A munka elvégzésének felelőse Horváth József, a határideje pedig 1989. október 10-e

765 MNL OL M-KS 288. f. 5/1068. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. június 13-án megtartott üléséről.

766 Uo. Feltehetően az MSZMP KB Választási Irodájáról van szó, amelynek a létrehozására az MSZMP PB 1989. június 13-i ülésén tett javaslatot. Vezetőjének Borbély Gábort, helyettes vezetőjének Tóth Andrást javasolták. A PB a párt választási felkészüléséhez fontosnak tartotta a választási információk összegyűjtésében érintett állami szervek, így többek között a Belügyminisztérium vezető munkatársaival való „élő munkakapcsolat" kiépítését, illetve a „rendszeres együttműködés" biztosítását. Bővebben: Varga 2007.

lett.[767] 1989 szeptemberében Horváth arról tájékoztatta az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság vezetőjét, hogy egyetért a BM Számítógépes Dokumentációs Rendszerének (Szádor) létrehozásával és – az eredeti tervekkel ellentétben – nem „nagygépre", hanem „mikroszámítógépre" való installálásával, a koncepcióváltást helyesnek tartja. Ugyanakkor felhívta a figyelmet: csoportfőnökségének értékelő, elemző munkájához továbbra is elengedhetetlenül fontos, hogy hozzáférjenek a Magyar Távirati Iroda (MTI) Országos Sajtóadatbankjából származó információkhoz.[768]

Az állambiztonsági operatív nyilvántartások az előzőekben már érintett felülvizsgálata 1989 novemberében új lendületet vett. Horváth József az ekkor elkészített javaslatában – amelyet érdemi módon feltehetően már csak részben hajtottak végre – „a társadalom politikai állapotával együtt járó operatív helyzet változására" hivatkozva „átgondolt" felülvizsgálatra tett indítványt. Horváth úgy látta, hogy az operatív szerveknél lévő ügyek közül azokat a bizalmas nyomozásokat tartalmazó dossziékat, amelyekben az ellenőrzött célszemély vagy cselekedete nem volt „ütközthető", azaz nem ütközött a büntető törvénykönyv valamelyik szakaszába, le kellett zárni, az anyagokat jegyzőkönyvileg meg kellett semmisíteni, az előzetes ellenőrzéseket meg kellett szüntetni, az anyagokat, valamint az F-dossziékat szintén el kellett tüntetni, kivéve a „politikai (?) operatív értékű anyagot". (Az eredeti dokumentumon a kézzel beszúrt kérdőjel feltehetően Pallagi Ferenc miniszterhelyettestől származott, aki a kérdőjeltől függetlenül jóváhagyta Horváth javaslatát.) Hogy pontosan mit jelenthetett a „politikai operatív értékű anyagok" kategória, nem tudni, de feltételezésem szerint olyan F-dossziés személyekről, illetve velük kapcsolatos információkról lehetett szó, akikben Horváthék „perspektivikus" lehetőséget láttak. Ezenkívül Horváth javasolta, hogy a rendkívüli események dossziéi

767 ÁBTL 1.11.1. 45-13/7-a/1989. 28. d. Emlékeztető az 1989. szeptember 12-i operatív vezetői értekezletről, 1989. szeptember 13. Bővebben: Orgoványi 2010.

768 ÁBTL 1.11.6. 8. d. Horváth József r. vezérőrnagy csoportfőnök levele Sillai Árpád r. ezredes titkárságvezetőhöz, 1989. szeptember.

közül is semmisítsék meg azokat, amelyeknél nem várható az elkövető kilétének felderítése, valamint amelyeket „kis súlyú cselekményre" nyitottak (falfirkálás, zászlótépés). A hálózati dossziék esetében a B- (beszervezési) és M- (munka-) dossziékból is a már érdektelen anyagokat ki kellett szedni és meg kellett semmisíteni, azonban Horváth azt is javasolta: „Célszerű a kiemelt anyagok alapján olyan összefoglaló jellegű minősítés elkészítése, melyből a végzett munka konkrétságát mellőzve pontosan megállapítható a hálózati személy kvalifikáltsága, megbízhatósága, szervünkhöz való viszonya stb." Ez a kitétel is, és az említett „politikai operatív értékű anyagot" idézet is arra utal, hogy Horváth nem volt hajlandó teljesen „szakítani a múlttal", fenntartotta a lehetőségét annak, hogy adott esetben a nyilvántartásban visszakereshetők legyenek az egyes hálózati személyek, és hogy maradjanak meg azok az információk, amelyek vélekedése szerint a jövőben hasznosak lehetnek.[769]

Horváth az úgynevezett priorálási lehetőségeket, vagyis az egyes személyekre vonatkozó adatoknak az adatbázisokból való lekérdezésére jogosultak körét is szűkíteni igyekezett. Javasolta, hogy ha „társrendőri szervek" kérdeznek le hálózati adatokat, akkor olyan egyirányú rendszer lépjen életbe, amelyben a lekérdező minden esetben a „nem szerepel" választ kapja, ugyanakkor az adott hálózattartó osztály értesítést kapjon a megkeresésről, illetve a próbálkozásról. Emellett egy bizottság felállítását is javasolta, amelynek az volt a feladata, hogy az „adatösszefüggéseket" feltárják és megszüntessék. Az Operatív Nyilvántartó Osztály a Horváth-féle – Pallagi által szintén jóváhagyott – javaslat szerint saját hatáskörben felhatalmazást nyert az szt-tisztek irattározott anyagainak megsemmisítésére, illetve az szt-állománnyal kapcsolatos valamennyi okmány összegyűjtésére

[769] ÁBTL 1.11.6. 4. d. Javaslat az állambiztonsági operatív nyilvántartás rendszerének felülvizsgálatára, 1989. november.

a társszervektől és elhelyezésükre az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságon.[770]

1989 végén a BM III/III. Csoportfőnökség vezetője így látta az ország helyzetét és jövőjét: „Az országban rendszerváltozás van folyamatban, amelynek tartalma és jellege még nem kristályosodott ki. A múlt ideológiai és politikai illúziókkal terhelt gyakorlatát elhagytuk, »útközben vagyunk«, de az új állomásra még nem érkeztünk meg. A politikai palettán jelenleg folyó harc eredménye háromesélyes lehet. Az egyik a pluralista, szocialista, demokratikus szocialista variáció, a második a polgári demokrácia, és a harmadik lehetőség egy sajátosan magyar út, amelynek tartalmáról jelenleg is viták folynak." Az „állambiztonsági ideológiát", a szervek viszonyulását a hatalomhoz, az MSZMP-hez fűződő kapcsolat 1989 folyamán bekövetkezett változásait is összefoglalta Horváth. Ebből kiderült, hogy az állampárt „alkalmazkodása" a szocialista jogállamisághoz, a pluralizmushoz (bármit értettek is alatta) volt az a viszonyítási pont, amelyet az állambiztonság is követni próbált. „...látni kell, hogy szervezetünk, de az egész társadalom jövője is függ attól, hogy a jelenleg háttérbe szorított és szétforgácsolódott baloldal mennyire lesz képes ismét jelentős politikai erővé, a jövő számára kikristályosodási ponttá válni. Nekünk ezt a folyamatot lehetőségeink szerint – de nem törvényellenes eszközökkel – támogatnunk, erősítenünk kell."[771]

Horváth vélekedését az 1989. november 26-ára kiírt népszavazás biztosításának megszervezése is alátámasztotta. A dokumentumokból az derül ki, hogy Horváth a folyamatban lévő „struktúra- és modellváltást" törvényes keretek között képzelte el. A népszavazás kiemelt biztosítási feladatot jelentett, ezért november 26-án reggel 6 órától este 21 óráig a III/III. Csoportfőnökségen, valamint a megyei rendőr-főkapitányságok bel-

[770] ÁBTL 1.11.6. 4. d. Javaslat miniszterhelyettesi intézkedések kiadására, 1989. november.
[771] ÁBTL 1.11.6. 8. d. Emlékeztető az 1989. november 21-i siófoki parancsnoki összevonás megnyitójáról, 1989. december 11. Közli: Révész 2011a, 11.

sőreakció-elhárító osztályain is készenléti csoport tartott ügyeletet. Feladatuk a népszavazást esetleg megzavaró, veszélyeztető események elhárítása, megelőzése volt.[772] Horváth a népszavazás sikeres biztosítása után, december 8-án a megyei „biztonsági szolgálat" osztályvezetőivel tartott konzultációt és eligazítást. 1989. december 18-án mint a Magyar Köztársaság Belügyminisztériumának tagja letette az esküt, amelyben megfogadta, hogy a Magyar Köztársaság alkotmányához, törvényeihez és más jogszabályaihoz híven, becsülettel teljesíti kötelességét.[773]

DUNA-GATE: A BUKÁS

Horváth József nem sokáig élvezhette a vezérőrnagy úr megszólítást, mert az immár belső biztonsági szolgálatként emlegetett III/III. Csoportfőnökség vezetője belebukott a Duna-gate néven elhíresült ügybe. A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz) által 1990. január 5-én a Graffiti moziban tartott sajtótájékoztatón olyan eredeti, a BM III/III-7. Osztály által készített úgynevezett napi információs jelentéseket mutattak be, amelyekből világosan kiderült, hogy az állambiztonság a köztársaság kikiáltása után is folyamatosan megfigyelt ellenzéki politikusokat. Horváth az igazoló jelentésében elhárította a felelősségét, mert szerinte az információgyűjtés során nem történt törvénysértés, a még érvényben lévő, az állambiztonság tevékenységét szabályozó parancsok és utasítások alapján jártak el. Magyarázatát azzal egészítette

772 ÁBTL 1.11.6. 7. d. Intézkedési terv a november 26-i népszavazás operatív biztosítására, 1989. november 20., valamint uo. Horváth József r. vezérőrnagy csoportfőnök körlevele a megyei rendőr főkapitány állambiztonsági helyettesének, 1989. november 20.

773 ÁBTL 1.11.6. 8. d. Emlékeztető az 1989. december 8-án a megyék belső biztonsági osztályvezetőivel tartott konzultációról és eligazításról, 1989. december 13., valamint ÁBTL 2.8.1. 14822. Esküokmány, 1989. december 18. (Dr. Horváth József).

ki, hogy a rendkívül gyors társadalmi változások megnövelték a „radikális konfliktushelyzetek veszélyét", és ez megkövetelte, hogy titkosszolgálati módszerekkel védelembe vegyék az ellenzék legfontosabb szónokait, vezéregyéniségeit. Példaként a Deutsch Tamás békéscsabai rendezvénye előtt ismertté vált röpcédulát hozta fel, amelyben fideszes politikusokat halállal fenyegettek meg. Kőszeg Ferenc telefonját pedig – állítólag – azért kellett lehallgatni, mert vele szemben államtitok jogosulatlan megszerzésének gyanúja merült fel. Ugyanakkor elismerte, hogy „a jelentő szolgálatba bekerült, oda nem illő, a jogállamisággal ellentétes információk megléte a rutinszerűen végzett munkának tudható be".[774]

A magyarázkodás nem ért célt, hamarosan „elfogyott körülötte a levegő", és 1990. január 15-én azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy mentse fel a szolgálat alól, és helyezze nyugállományba. Indoklásként azt hozta fel, hogy olyan helyzet alakult ki, amelyben nem tud dolgozni. „A kialakult helyzet, a szervvel és személyemmel szemben felmerült bizalomhiány, úgy gondolom, ezzel a személyi konzekvenciával jár."[775] Ezért Horváth István belügyminiszter – miután Horváth József a nyugdíjkorhatárt is túllépte – a szolgálat felső korhatárának elérésével 1990. január 15-i hatállyal nyugállományba helyezte őt.[776]

Tíz nappal később az Országgyűlés elfogadta az 1990. évi X. törvényt, amely az állambiztonsági feladatokat a BM helyett az újonnan felállítandó nemzetbiztonsági szolgálatokra ruházta át. Ezzel a BM III/III. Csoportfőnökség jogutód nélkül megszűnt, míg a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség többi részlegét (hírszerzés, kémelhárítás, katonai elhárítás, operatív technika) a későbbiekben létrehozott Információs Hivatal, Nemzet-

774 ÁBTL 1.11.6. 4. d. Horváth József r. vezérőrnagy igazoló jelentése, 1990. január.

775 ÁBTL 2.8.1. 14822. Horváth József rendőr vezérőrnagy levele Horváth István belügyminiszternek, 1990. január 15.

776 Uo. Császár Józsefné, a Személyzeti Csoportfőnökség csoportfőnök-helyettesének levele az MN Fővárosi Hadkiegészítő Parancsnokságnak, 1990. január 15.

biztonsági Hivatal, Katonai Felderítő Hivatal, Katonai Biztonsági Hivatal és a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat vette át.[777]

Horváth József a belügyi szolgálatban végzett jó munkájáért megkapta a Közbiztonsági Érmet, míg az „ellenforradalom alatt tanúsított magatartásáért" a Magyar Partizán Emlékérmet és a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmet. 1979-ben a szovjet Állambiztonsági Bizottság pedig „Az Állambiztonsági Szolgálat Tiszteletbeli Munka" jelvényt adományozta neki. Az egyik legmagasabb állami kitüntetést, a Vörös Csillag Érdemrendet 1981-ben, a „Csehszlovákiának a szovjet hadsereg általi felszabadításának 40. évfordulója Emlékérmet" pedig 1985-ben kapta meg.

A belső biztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló parlamenti bizottság 1990. január 31. és április 13. között tizenegy ülést tartott. A választásokat követően 1990. május 3-án megalakult Nemzetbiztonsági Bizottság 1990. május 8. és december 21. között működött, és „megörökölte" a belső biztonsági szolgálat tevékenységét vizsgáló bizottság feladat- és jogkörét. Pallagi Ferenc volt főcsoportfőnök és Harangozó Szilveszter volt állambiztonsági miniszterhelyettes mellett Horváth Józsefet háromszor is meghallgatták: 1990. február 15-én, 22-én, majd november 22-én.[778]

1990 februárjának végén – a Duna-gate-ügy kapcsán az államtitoksértés, illetve kötelességszegés ügyében – vádemelés nélkül ügyészi megrovásban részesítették a katonai ügyészségen a BM belső biztonsági szolgálatának vezetőit. Pallagi Ferenc és Horváth József ellen a vád az volt, hogy nem szüntették be a belső biztonsági szolgálat törvénysértő tevékenységét.[779] 1990 júniusában Györgyi Kálmán legfőbb ügyész a Katonai Főügyészséget a nyomozás befejezésére, a Budapesti Katonai Ügyészséget

[777] Az 1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról, 1990. január 25.

[778] Bővebben: Révész 2011b.

[779] MNL OL XIX-A-2-at. B.001/1990. 7. d. Pallagi Ferenc hivatali visszaélés bűntette miatt indított bűnügye. Határozat. Katonai Főügyészség, 1990. február 23. 21. Bővebben: Révész 2011b.

pedig vádemelésre utasította Végvári József, Horváth József és Pallagi Ferenc ügyében. November végén – majd 1991. január elején másodfokon – hozott ítéletében a katonai bíróság államtitok és szolgálati titok megsértése miatt Végvári Józsefet megrovásban részesítette.[780] Pallagi Ferenc esetében 1991. május 28-án, Horváth József vonatkozásában 1991. május 29-én vált jogerőssé a megrovás.[781]

Nyugdíjba vonulása után emlékiratainak összeállításával foglalkozott. 1990 közepén, majd 1998-ban jelentek meg visszaemlékezéseit tartalmazó könyvei.[782]

Horváth József 2001. március 24-én hunyt el Budapesten.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai

1.11.6. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai

1.12.2. A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szervének iratai

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

[780] A Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyésze Nyfl.10.735/1990/2. A hivatkozott irat Végvári József tulajdona. Végvári József állambiztonsági őrnagy 1989 decemberében karácsonyi rokonlátogatásnak álcázva csempészte be a III/III. Csoportfőnökség Néphadsereg utcai (ma Falk Miksa utca) épületébe Lovas Zoltánt, a Fekete Doboz munkatársát és Gaál Zoltán operatőrt. Bővebben: Révész 2011b.

[781] Pallagi Ferenc nyugállományú rendőr vezérőrnagy és társai ellen szolgálatra jelentős hátránnyal járó elöljárói intézkedés elmulasztásának bűntette és más bűncselekmények miatt folyamatban lévő bűnügy. Jegyzőkönyv. Budapesti Katonai Bíróság, 1991. június 12. BM KI Belügyminisztérium Iratfeltáró Bizottság háttéranyagai, 1995. KB I. 94/1991. Bővebben: Révész 2011b.

[782] Horváth 1990, valamint Horváth 1998.

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-2-at. Németh Miklós miniszterelnök iratai (1988–1990)

M-KS 288. fond 5. csoport. Az MSZMP Politikai Bizottsága iratai (1956–1989)

Irodalom

Gyarmati György 2014: Végjáték és nyitány. Nagy Imre temetése és az állambiztonság. *Betekintő*, 2014/2. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_2_gyarmati.pdf, 2020. január 10.

Horváth József 1990: *A tábornok vallomása. Meztelenül a Duna-gate-ügyben.* Budapest, Pallas

Horváth József 1998: *A III/III. főnöke voltam, avagy a cég együtt bukott a rendszerrel.* Budapest, Püski és Met Publishing Corp.

Krahulcsán Zsolt 2007: KGB és III. Főcsoportfőnökség: egy kapcsolat vége...(?) A szovjet–magyar állambiztonsági együttműködés szabályozása 1989-ben. *Betekintő*, 2007/4. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_krahulcsan.pdf, 2019. december 2.

Müller Rolf – Takács Tibor (szerk.) 2010: *Szigorúan titkos'89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói.* Budapest, L'Harmattan

Orgoványi István 2010: A politikai rendőrség hálózati munkájának szabályozása 1954 és 1989 között. *Betekintő*, 2010/3. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_orgovanyi.pdf, 2019. december 1.

Orgoványi István 2011: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 2011/1. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_orgovanyi_0.pdf, 2020. január 15.

Orgoványi István 2013: A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989). *Betekintő*, 2013/2. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_2_orgovanyi.pdf, 2020. január 2.

Révész Béla 2011a: A politikai átalakulás és a titkosszolgálatok változásainak kapcsolata az újabb források tükrében. *De iurisprudentia et iure publico*, 2011/4. http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-4-04.pdf, 2020. július 11.

Révész Béla 2011b: „Itt tudás- és ismeretzavar van". Pallagi Ferenc meghallgatása az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottságának 1990. július 19-i ülésén. *Betekintő*, 2011/1. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_revesz_0.pdf, 2020. január 2.

Sz. Kovács Éva 2013: „Kádár ügynökei terrorizálják Bécset...", avagy hogyan raboljunk embert? *Betekintő*, 2013/4. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_4_sz_kovacs.pdf, 2020. január 5.

Varga Krisztián 2007: A BM III/III. Csoportfőnökség jelentései az állambiztonság feladatáról és strukturális átalakításáról 1989-ben. Az átmenet évének dokumentumaiból. *Betekintő*, 2007/4. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_varga_k.pdf, 2020. január 4.

Internetes adatbázisok

Horváth József. ÁBTL Állambiztonsági archontológia (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1)

Fényképek jegyzéke

21. oldal....Tömpe István (MTI/MTVA Fotóarchívum/Gere László)
39. oldal....Szalma József (ÁBTL 2.8.1. 6497)
67. oldal....Rajnai Sándor (ÁBTL 2.8.2.1. 1037)
89. oldal....Korom Mihály (MTI/MTVA Fotóarchívum/Horling Róbert)
111. oldal....Komornik Vilmos (ÁBTL 2.8.2.1. 1048)
129. oldal....Hazai Jenő (ÁBTL 2.8.1. 1966)
149. oldal....Hollós Ervin (ÁBTL 2.8.1. 2094)
167. oldal....Tömpe András (ÁBTL 2.8.1. 5685)
189. oldal....Geréb Sándor (ÁBTL 2.8.1. 9929)
209. oldal....Rácz Sándor (ÁBTL 2.8.1. 15585)
229. oldal....Lakatos Emil (ÁBTL 2.8.2.1. 315)
253. oldal....Kamara János (ÁBTL 2.8.1. 13050)
273. oldal....Harangozó Szilveszter (ÁBTL 2.8.1. 13834)
301. oldal....Horváth József (ÁBTL 2.8.1. 14822)

Rövidítések jegyzéke

ÁBTL.....Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁEH.....Állami Egyházügyi Hivatal
AO.....Adminisztratív Osztály
APB.....Agitációs és Propaganda Bizottság
APO.....Agitációs és Propaganda Osztály
ÁVH.....Államvédelmi Hatóság
ÁVO.....Államvédelmi Osztály
BEA.....Belső Elhárítási Adattár
BFL.....Budapest Főváros Levéltára
BND.....Bundesnachrichtendienst (Szövetségi Hírszolgálat)
BM.....Belügyminisztérium
BMBT.....Belga–Magyar Baráti Társaság
BME.....Budapesti Műszaki Egyetem
BMEL.....Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára
BRFK.....Budapesti Rendőr-főkapitányság
CIA.....Central Intelligence Agency (Központi Hírszerző Ügynökség)
CSKP.....Csehszlovákia Kommunista Pártja
DISZ.....Dolgozó Ifjúság Szövetsége
d.....doboz
d. n.....dátum nélkül
EBEÉ.....Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet
EGK.....Európai Gazdasági Közösség
EGPR.....Egységes Gépi Prioráló Rendszer
ELTE.....Eötvös Loránd Tudományegyetem
é. n.....év nélkül
ENSZ.....Egyesült Nemzetek Szervezete

ESZMK.....Európai Szabad Magyar Kongresszus
f. .....fond
FAO.....Food and Agriculture Organization of the United Nations (Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete)
Fidesz .....Fiatal Demokraták Szövetsége
FM .....Földművelésügyi Minisztérium
fn.....fedőnév
GATT.....General Agreement on Tariffs and Trade (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény)
HM.....Honvédelmi Minisztérium
IBUSZ .....Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársaság
IFCS.....Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség
IIB.....Ideiglenes Intéző Bizottság
IKB.....Ideiglenes Központi Bizottság
IKKA.....IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció
IREX.....International Research and Exchanges Board (Nemzetközi Kutatási és Cserebizottság)
KAO.....Közigazgatási és Adminisztratív Osztály
KB.....Központi Bizottság
KEB.....Központi Ellenőrző Bizottság
KEOKH.....Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság
KGB .....Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)
KGM .....Kohó- és Gépipari Minisztérium
KIE .....Keresztyén Ifjúsági Egyesület
KIMSZ.....Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége
KISZ.....Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMP.....Kommunisták Magyarországi Pártja
KV.....Központi Vezetőség
Madisz .....Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség

MDP .....Magyar Dolgozók Pártja
MHBK.....Magyar Harcosok Bajtársi Közössége
MINSZ.....Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
MKP.....Magyar Kommunista Párt
MM .....Művelődésügyi Minisztérium
MNDSZ .....Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MNL KEML...Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
MNL OL.....Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNVK.....Magyar Néphadsereg Vezérkara
MSZDP.....Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP .....Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA.....Magyar Tudományos Akadémia
MTI .....Magyar Távirati Iroda
MTV .....Magyar Televízió
MUK .....Márciusban újrakezdjük!
NATO .....North Atlantic Treaty Organization (Észak-atlanti Szerződés Szervezete)
NDK.....Német Demokratikus Köztársaság
NJKPB .....Nemzetközi Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottság
NKO.....Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
NSZK.....Német Szövetségi Köztársaság
OEF .....Országos Erdészeti Főigazgatóság
OIB.....Országos Ifjúsági Bizottság
ORFK.....Országos Rendőr-főkapitányság
ő. e. .....őrzési egység
PB.....Politikai Bizottság
PIL.....Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
PRO .....Politikai Rendészeti Osztály
PTO .....Párt- és Tömegszervezetek Osztály
s. a. r. .....sajtó alá rendezte
sz.....számú